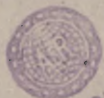

מכללת תלמידי
בני ברק

WORKMEN'S CIRCLE SCHOOL
BUFFALO, N. Y.

Donated by Mrs. D. Shalins

פאליצמייסטער האָט אָבער זיי צוגעפיהרט צוריק צו דער בע-
קעריי און האָט געזאָגט ניט שטרענג, אָבער נאנץ ערנסט :
„אַט אזוי זאָלט איהר זיין שמענדיג געקליידעט און פער-
פּוצט ביי דער ארבייט. ווער עס וועט ניט געהן אליין אין
כאַד, וועט מען איהם פיהרען...“

דערנאָך האָט זיך דער פאליצמייסטער גענומען ארייני-
קוקען אין די הויפען, טאָקע גאָר אין די סאמע אינעוועניגסטע,
און האָט אָנגעזאָגט די יודישע באַלעכאטיים: עס זאָל - ווערען
ריין! עס פערשטעהט זיך, אז א יודישער בעל-הבית קען זיך ניט
ענדערען אין איין טאָג, אין איין שענעם פריהמאָרגען. אויף
מאָרגען איז געקומען דער פאליצמייסטער, אליין, בכבודו
ובעצמו, ניט געשיקט חלילה, קיין משרת, קיין אונטערפאָלי-
ציסט. ער ניט א קוק: די זעלבע מיסט. דער יוד שטעהט אנט-
קענען איהם מיט צושראָקענע אויגען... דער פאליצמייסטער
מאכט ניט גענען איהם קיין קלאַנע, שרייט ניט, ליארעמט ניט,
און זאָגט נאָך אמאָל: „עס זאָל זיין ריין! איך וועל קומען
מאָרגען!“

ווער, מיינט איהר, האָט זיך איינגעמיהט? — ניט דער
פאליצמייסטער, נאָר די יודען! זיי האָבען פשוט אויף איהם
רחמנות געקראָגען און סוף כל סוף זיך גענומען ראַמען די איי-
גענע סמיעטניקעס. געענדיגט מיט די הינטער-הויפען, האָט ער,
דער פאליצמייסטער, זיך גענומען צו די קעלערס מיט די „הינד-
קעדיגע“ צובראָכענע טרעפּלעך צום דרויסען, איבער וועלכע
ניט איינער האָט פיס געלונקען און געזער צושלאָגען. אין איי-
ניגע מאָנאָטען איז, אויפ'ן זעלבען שטויגער, געוואָרען אויס-
מיט די קעלערס. דערנאָך האָט ער זיך גענומען צום מאַרק; דער-
נאָך — צו די קראַמען. מיט איין וואָרט: מאַהילעו זעהט
אויס, ווי א בולוואַר. וואו נאָר א שטיקעל פרייער פלאַץ —
פערפלאַנצט און פערפּוצט. סוף כל סוף האָבען זיך יודען אַרום
געזעהן, אז פון דעם פאליצמייסטערס „גזרות“ קען מען לער-
בען, און ביסלעכווייז האָבען אלע געקראָגען א מיינונג, אז ער
איז א „פראוויילנער גוי“ (ד. ה. ער היט דעם געזעץ ריכטיג)
און די יודישע נאם האָט צו איהם געקראָגען גרויס דרף-אַרץ.

דערהערט, איז געוואָרען תשעה באב אין שטאָדט. מ'האַט שוין
געוואָלט גוזר תענית זיין... וואָס הייסט א פּאָליציסט, וואָס
געהט קיין מטבע ניט?.. מסתמא שמעקט שוין מיט נייע
גזרות...

און טאקע אמת! דער פּאָליצמייסטער האָט נאָך ניט צייט
געהאט איבערצונעכטיגען אויף זיין נייעם אמט, איז ער אָנגע-
לאָפען צו א יודישען בעקער מיט א גאנצע מחנה פּאָליצייאישע
אונטער-משרתים און פּערנומען אלעמען, וועמען ער האָט נאָך
געפונען אין שטוב און אין דער בעקעריי. עס איז געוואָרען
אן אויפגעלאָף, א יללה אין גאַס. דעם פּאָליצמייסטער זאָל דאָס
אַרען א האָר. ער געהט אפריהער; די פּאָליצוסמען — משרתים
נאָך איהם. אין מיטען, ארומגערינגעלט מיט שווערדען און ביק-
סען, שלעפען זיך נעבעך ביי א מנין פּערשלוּמפּערטע, ברודיגע
יודישע בעקער-ארבייטער. זיי געהען. דער עולם געהט נאָך, די
גאנצע גאַס, ווי ביי א לוויה. אלע זענען איבערגעשראַקען.
מ'מיינט, אז מ'וועט זיי פיהרען אין טורמע, מ'וועט זיי יוער
ווייס וואָס טאָן..

אַבער אנשטאַט צו פיהרען זיי אין טורמע, צי אין צירקעל,
(סטטישאָן הויז), זעהט דער עולם ערשטוינט, ווי מ'האַט אַט
די אַרימע בעקער מיט דער גאנצער קאפּעלע ארוינגעפיהרט
אין... באָד. זיי זענען אריין אינעוועניג און דער גאנצער עולם
בעקלאַגער און בעגלייטער זענען געבליבען פון דרויסען. אלע
ווארטען ערשטוינט: וואָס וועט דאָ זיין?...

אין א שעה ארום — די זעלבע קאפּעלע צוריק. אָבער...
וואָס איז דאָס געוואָרען מיט די יענקלאָך, בערלאָך, און האַ-
טשעס? ... מאַהילעווער יודען וואָלטען שווערען, אז דאָס זענען
ניט זיי. מ'האַט זיי פּערביטען, צו וואָס?.. אנשטאַט די פּער-
חושב'טע, צעווייקטע פנים'ער און ברודיגע שמאַטעס, געהען
העלדישע יונגען — אויסגעוואשען, קורץ געשוירען, פּער-
קעמט, מיט נייע קיטלען און נייע היטלען, ממש ווי „בני מלכים“;
זיי געהען און שמייכלען, פונקט ווי זיי וואָלטען געהען אַברייכ-
טען א סדר.

דער קלאַג האָט זיך פּערוואנדעלט אין א געלעכטער. דער

א מאדנער פאליצמייסטער.

„מאָהילעוו איז א ציכטיגער דלות“, — אזוי דריקען זיך אױס די מאָהילעווער יודען אליין יועגען זייער שטאַרט. קיין שטאַרט אין יודישען תּחום איז ניט אזוי זױבער און צונעקליע־בען, ווי מאָהילעוו. די גאסען זענען רײן, ציכטיג, — כאַטש „קאשע וואַרף“, ווי מען זאָגט. אין די הויפּען זאָגאר פון די סאָ־מע געדיכטע יודישע געסלאַך, מעגט איהר זוכען אביסעל מיסט אויף א רפואה און וועט ניט געפינען. מאָהילעווער יודען קוקען אויף זיך אליין או וואונדערען זיך: ווי קומט דאָס צו זיי? ווי קומט דאָס צו יודען בכלל?

די מעשה דערפון איז טאקע, אז יודען אליין זענען אין דעם וועניג שולדיג. שולדיג איז דער פאליצמייסטער. אזא מאדנעם פאליצמייסטער פערמאגט ניט קיין שום יודישע שטאַרט. (איך האב מורא, אז קיין ניט־יודישע אויך ניט). דאָס איז א הויכער געזונטער קריסט, א גוי — א דעמכ. געווען איז ער אן אפיציער. וואָלט ער אין די אפיצירישע עפאלעמען (אקסעל־באנדען) אריינגעלעגט אזוי פיעל כחות, ווי אין די מאָהילע־ווער יודישע הויפּען, פערזיכער איך אייך, אז ער וואָלט שוין לאנג געווען פאלקאוויק, און אפשר נאך העכער. נאָר אָט דעם משונה־דיגען גוי איז פלוצלונג לאנגווייליג געוואָרען אין זיינע אפיצירסקע קליידער און ער האָט דערלאנגט א ביטע פאר א פאליצייסקע שטעלע.

די ערשטע זאך, ווי ער איז נאָר געוואָרען פאליצמייסטער האָט ער איינגעפיהרט: אױס כאַבאר! ווי יודען האָבען דאָס

דאס איז געווען מיט א יאָהר 20 צוריק. יאנאווער יודען
פערזיכערען, אז קלימקע לעבט נאָך איצט ערגעץ ארום ריגא.
האַט שוין לאנג געלאָזען יענע „געשעפטען“, איז רויך און פיהרט
א פיינעם יודישען שטאַט.

דערליכער רב זאל זאגען אין שוהל. נאר איידער ער עפענט דעם
טויל איבערראשט איהם א מעהר וואונדערליכע נייעס: דער
„למדוואוויק“ איז פערשוואונדען געווארען, און מיט איהם, ביי
האלב שטעדטעל, זילבערנע לעפעל מיט גאפלען און אנדערע
טייערע הפצים.

אין אז אנדער שטעדטעל קומט קלימקע צו א רייכען יוד
דען אויף שבת. עסט אב וועטשערע — פיש, צימעס, ווי גאט
האט געבאטען. אבגעזונגען זמירות, אבגעבענשט. הויבט זיך
אויף, דאנקט אב דעם בעל הבית און — בעט עפעס אויפ'ן
וועג. דער בעל הבית, די בעל הבית'טע שטעלען אויס א פאר
אויגען: וואס הייסט!.. סטייטש!... ר' קלמן (מיט דעם נאר
מען פלעגט ער זיך פארשטעלען פאר יודען) שבת!...
— נו, זאגט קלימקע, — עם העלפט ניט... איך האב זעקס
קינדער...

און נעהמט ארויס א רעוואלווער אנגעלאדען מיט זעקס
קוילען.

אט דאס זענען מיינע קינדער — מעלדעט ער — פאר יעד
דעם קינד מוז איך האבען א הונדערטער.

דער בעל הבית האט געמוזט ארויסנעהמען און אבצעהלען
זעקס הונדערט רובל.

קלימקע איז געקומען אמאל אין א שטעדטעל. דארט איז
איהם געפעלען געווארען א יודישע מיידעל. שטעלט ער זיך
איהר פאר פאר א סוחר און שיקט אונטער שדכנים, ריידען
איהר מיט זיך א שרוף. קלימקע האט געקענט געפעלען. דערצו
האט ער געגעבען רייכע מתנות און — דער שרוף איז מיט מזל
געווארען געשלאסען. מ'זאגט, אז קלימקע האט געשפילט יאהד
רען-לאנג אזוי קונציג זיין ראליע, אז זיין ווייב און מחותנים
האבען זיך קיין מאל ניט געכאפט. ער פלעגט זיין זעלמען אין
„דער היים“. פלעגט קומען ווען אויף א יום-טוב. איז אבער
געווען א געטרייער מאן און טאטע און האט זיינע קינדער דער
צויגען אין גוט יודישקייט.

קלימקע איז אוועק אין וואלד. און באלד האָט אָנגעהויבען קליינ־
נען די וועלט מיט זיינע „מעשים.“

צו דערצעהלען אלע לעגענדעס פון קלימקעס רויבער־מעשים
וועט ניט קלעקען קיין פאפיר. איד וועל נאָר איבערגעבען א
פאָר מעהר כאַראַקטעריסטישע.

קלימקע איז ניט געווען קיין פשוטער באַנדיט, נאָר אַ מיין
„קארל־מאַָר“ פון שילער'ס „רויבער.“ ער האָט געשוואַרען פאָר
יאַנאווער יודען, אז ער האָט קיין מאָל אין זיין לעבען קיין בלוט
ניט פאַרנאָסען. ער האָט „געאַרבייט“ נאָר אויף פּרוּצים, גלחים,
רייכע יודישע סוחרים. אַרימע פּויערן און יודען האָט ער קיין
מאָל ניט אָנגעדריהרט. פּערקעהרט: ער איז נאָך געווען אַ גרוי־
סער בעל צדקה. האָט געשטיצט אַרימע קריסטען און יודען אַהן
אַ שום אונטערשייד.

נאָר דער עיקר פון קלימקעס מעשים איז בעשטאַנען אין
דעם, וואָס ער איז געווען אַ קינסטלער, אַן אַרטיסט אין זיין
פאָר. קיין זאָך — דערצעהלט מיר אַ יאַנאווער יוד אין ביי
איהם ניט געשעהן אַהן אַ „שמוקע“, אַ געשיידטען שפּיצעל.

אַט קומט ער אַן ערב שבת אין אַ שטעדטעל. געהט אַריין
אין שוהל צו מעריב, אָנגעמאָן אין אַ לאַנגע קאַפּאַטע, אַ קאַפּע־
לוש, מיט אַ גאַרטעל און לאַנגע פּאַות; געהט אַ סדור, דאַווענט
הויך, שאַקעלט זיך, דבּק'עט זיך, מעשה רב'ל, אַדער אַרימער
בעל דרש'ער. אזוי שטעלט ער זיך טאַקע פאָר דעם שמש און
בעט ער זאָל איהם בעשטעלען שבת. אזאַ חשוב'ער אורח קומט
אַז נאַטירליך, צום גביר פון שטעדטעל. ער בעקומט דעם שענס־
טען אַרט, דעם בעסטען חלק. מ'איז איהם מכבד מיט מזומן.
ער בענשט אויפ'ן קול. נאָר אין בענשען פעהלט, איהם פּלוצלונג
אויס אַן „אַב הרחמן“ (פאַרט אַ נוי'אישע קאַפּ!). שלעכט.. נאָר
קלימקע ניט זיך אַן עצה. פּערשמעלט מיט'ן האַנד דעם פנים,
הויבט אַן צו פּראַווען „בכיות“ און „דבּקות“. ביין פּרומען קליינ־
שטעדטעלדיגען גניד און זיין געזינד בלייבט ניט אַנדערס, אַז
דאַס איז אַ „למדרוואָוניק.“

אויף מאַרגען פּרוּה אַיילט ער, דער בעל הבית, צו טיילען
זיך מיט דער נייעם מיט די שוהל־לייט, און זעהן, אַז דער וואַונ־

קלימקע בורלאק.

ק ל י מ ק ע ב ו ר ל א ק איז א לעגענדארע פערזאן.
מיט וועמעס נאמען עס קלינגט צעהנדליגע מיילען ארום יאד
נאָווע, קאָוונער גוב. נאָך אין קאָוונא האָט מען מיר דערצעהלט
וועגען קלימקעס בעריהמטע שטוקעס.

קלימקע בורלאק איז געווען א גוי, א פאָניע. זיין טאָטע איז
געקומען אהער פון ראָסיי, בשעת דער באהן האָט זיך דאָ אמאל
געבויט, און איז געבליבען מיט אנדערע גוים—באהן־אַרבייטער
— וואוינען אין שטערטעל. קלימקע האָט זיך געהאָדעוועט אויפ'ן
שול־הויף, צווישען יודישע קינדער. א קעפיל האָט ער געהאט א
פלינקע, און האָט זיך גיך אויסגעלערנט ליינען און שרייבען
יודיש, דאוונען, ברכה זאָגען, בענשען. יודיש האָט ער גערעדט
נאָך בעסער ווי א יודיש קינד. אויסגעוואקסען א שיינעץ, איז
ער געווען א שבת־גוי, א שליחות־גוי, האָט זיך שטענדיג גע-
דרעהט נאָר אין יודישע הייזער, געפיהרט בעקאנטשאפט מיט
יודישע בחורים, געפיהרט ראָמאנען מיט יודישע מיידלאך (ער
איז געווען א העלד אַ שיינעץ). נאָר מעהר פון אלץ האָט ער ליב
געהאט דאָס פריילעכען אויפ'ן נאָס, אין פעלד, ווי א פויגעל.

אַז מ'האָט קלימקען אַבגעגעבען פאר אַ זעלנער, האָט ער
ניט געקענט פארטראָגען די קאָזאַרמעס און איז באלד געקומען
צוריק אין יאָנאָווע.

אַפען אין שטערטעל איז אבער געווען געפעהרליך צו זיין.

אימישע אינטעליגענץ, וועלכע איז אין גאנצען רוסיפֿיצירט.
איצט זענען זיי זיך משתדל — קלאַנט זיך פאר מיר דער שוסטער
— אז מ'זאל אין די קאראאימישע פאספארטען אויסמעקען דעם
ווארט „יעוודע־קאראאים“ און אנשטאָט דעם שרייבען: „רוס־
קי־קאראאים“. דערמיט, ווילען זיי אַכשאפען דעם לעצטען
שטער צו דער אסימילאציע און אַברייסען אין גאנצען דעם
שוואכען פעדימעל וואָס האָט אמאָל געוווּזען אויף זייער שייכות
צום יודישען פאָלק.

נער יודישער היסטאריע. דער קארטאמישער אינגעל ווייס נאָר
 נישט, ווען מ'פרעגט איהם. אין בעסטען פאל לערנט מען זיי
 דאוונען און שרייבען העברעאיש. אפילו פשוט דעם אלף בית,
 קען זעלטען ווער פון דעם קארטאמישען יונגען דור. וועגען
 א מעשה עפעס פון דער פערגאַנגענהייט פונ'ם יודישען פאָלק אין
 נאָר ניטאָ וואָס צו ריידען. קוים ניט זיך איין אַ קארטאמישען
 אינגעל צו ענדיגען א נידריגע שולע, זוכט ער אויף גיך אויסצו
 נוצען זיינע פראוועס: קריגען ערנעץ א קאנצעלאַריע און ווערען
 דאָרט א שרייבער. אין ווילנער קארטאמיס אין אַ „אַקאַלאַר
 דאטשנער“, א צווייטער אן אויבער-אויפזעהער אין דער טור
 מע; א דריטער אין א צענזאר פון העברעאישע ביכער. דאָס אין
 דער העכסטער שטאפעל צו וואָס א קארטאמיס, מיט זיינע פּע-
 הינקייטען קען זיך דערשלאָגען.

דער צענזור, וואָס קען אביסעל העברעאיש, אין אייגענט-
 ליך דער נאטירליכסטער קאנדידאט אויף „חכם“. נאָר אזוי
 ווי דער „חכם“, לויט'ן מנהג, דארף זיצען אין טראַק און דעם
 צענזאר לוינט זיך ניט צו לאָזען די שטעלע אין ווילנא, אין נאָר
 ניטאָ קיין קאנדידאט אויף א „חכם“. נאָר ניט בלויז קיין „גער
 וועהלטע“, אפילו קיין וועהלער זענען ניטאָ. אויפ'ן „קאָנגרעס“
 אין אין נאנצען געקומען איין קארטאמיס — דער ווילנער טור
 מע-אויפזעהער. דער „קאָנגרעס“ אין אלזאָ אבגעלענט געוואָר-
 דען, ווייל עס זענען ניט געווען ניט קיין קאנדידאטען. ניט קיין
 וועהלער. ס'איז אויף קיין האַפנונג ניטאָ. אז זיי וועלען ווען עס
 אין זיין.

די קארטאמישע מאסע דאנה'ט ווענען דעם גאנץ ווינציג.
 מיין שוסטער, וועלכער אין אויף א שוחט און ער קען אביסעל
 פון די „שווארצע פינטלאך“ זאגט, אז פאר איהם און די איב-
 דיגע פון זיין גלייכען, מעג אפילו נאָר קיין „חכם“ ניט געבארען
 ווערען. קיין שאלות, זאגט ער צו מיר, דארפען מיר ניט געהן
 צו איהם פרענען, אזוי ווי ביי אויף געהט מען צום רב. און אז
 מ'זאָל זיך פערנלייכען אין פרומקייט און לערנען קען אויף בע-
 סער פון „חכם“.

נאָך גלייכנליטיגער צו דער „חכם“-פראגע אין די קארטא-

מיט וועמען צו טאן שדוכים, — קלאַנט זיך מיר דער שוס־
 טער און זיין ווייב, קוקענדיג מיט צער אויף די צוויי אויסנע־
 וואַסקענע בחורים און אויף דער מיידעל, וואָס איז שוין אויך
 ניט קיין יונגע. מ'מוט שדוכים צווישען זיך. דערפון ווערט יעד־
 דער נייער דור פיוּזש און גייסטיג אלץ מעהר פערקריפעלט.
 איז לוצק, וואו די קאראאימישע בעפעלקערונג איז קלענער און
 אַרימער, איז ניטאָ קיין איין שטוב, וואָס דאַרטען זאָל ניט
 זיין קיין קאליקער, קיין הויקער, קיין טויב־שטומער, קיין
 אידראָט. דאָסזעלבע בעמערקט זיך אלץ מעהר אין אנדערע
 ערטער. די יונגער ראטעוועט זיך אין אסימילאציע. האָבען
 חתונה מיט רוסישע שיקסעס און שקצים. דאָס גופא פיהרט
 נאָך ניכער צו זייער אויסראָטונג און פערשווינדונג. לויט ווי
 דער שוסטער־קאראאים האָט מיר פערזיכערט וואָלטען די קא־
 ראַאימער שטארק חשק געהאט חתונה צו האָבען מיט יודישע
 מיידלאך. נאָר די קאראאימישע בחורים קענען ניט, ניט דורך זיך
 ער קערפערליכען אויסזעהן, ניט דורך זייער גייסטיגער ענטוויק־
 לונג, צוצ הען צו זיך שטאַרק אַ יודיש מיידעל. אַ יודישער בחור
 איז אַ קלינער, אַ שטאַרקער, אַי שענער. אַז אַנדער מיידעל וואָלט
 זיך אפילו קוואפען צוליב „פראוועס“. ניט אבער די רעגירונג
 שטאַרק אכטונג אויף די קאראאימישע שדוכים. מיט גרויס
 מיה, דערצעהלט מיר מיין שוסטער, האָט זיך ניט לאנג איינגע־
 געבען אַ קאראאים צו שרייבען צו דער קאראאימישער געמיינ־
 דע אַ יודיש מיידעל, מיט וועלכער ער האָט חתונה געהאַט.

צווישען די עלטערע און פרימערע קאראאימען קומט פאָר
 איצט אַ שטיקעל בעוועגונג אכצופרישען זייער סעקטע און
 אויסזוכען מיטלען, ווי אזוי צו ראטעווען איהר פון אונטער־
 נאנג. זיי זעהען צו מיט טיעפען שמערץ דעם אונטערנאנג, וואָס
 שטעהט זיי פאָר. די יונגער איז פאָלקאם אונוויסענד. ביי מיר
 אויפ'ן הויף, דערצעהלט מיר אַ טראַקער יוד, וואוינט אַ קאראי־
 אים. מיינע קינדער מיט זיינע קינדער שפילען זיך אויפ'ן הויף
 (אזוי לאנג ווי די קאראאימער זענען נאָך יונג אנטלויפען זיי
 ניט פון יודען). מיין אינגעל איז אלט 9 יאָהר. קען ער שוין
 דערצעהלען אלע מעשיות פון חומש, פון תנ"ך און שפעטערדי־

שטערט: אין טראק, ווילנא, פאניעוויעזש און לוצק. וועהרענד
 די קלענסטע ליטווישע שטעדטעל האט פאר זיך בעזונדער א רב,
 און נאנץ אפט, אפילו צוויי, האבען די פיער קארטא מישע נע-
 מיינדעס פון ליטא אלע אין איינעם, בלויז איין „חכם“ די
 אורזאכע איז די ארימקייט און דונקעלהייט פון די קארטאיימען.
 נאר ווען זיי וואלטען אפילו פערמאנט, איז ניטא וועמען
 צו קלויבען. ניטא ביי זיי קיין געלערנטע מענטשען, וואס זאלען
 בעזיצען דעם נויטיגען אויטאריטעט פון גייסטיגע לעהרער אין
 געמיינדע-פיהרער. דער „חאכאם“ האט זיך אויסגעוועבט ביי זיי
 אין א מין „קאזיאני ראבין“. ער שטעהט נאך א זיך יידי-
 איז זיין גייסטיגער ענטוויקלונג פון אונזער ראבינער-מעטריקעס-
 שרייבער. געוועהנליך איז דאס א געוועזענער טשינאוויסק —
 א בעאמטער ביי דער רעגירונג. צו די עלטערע יאהרען, ווען
 ער טויג שוין ניט צו זיין אמט, לאזט ער זיך קלייבען פאר א
 „חאכאם“. אזא „חאכאם“ איז געווען צ. ב. דער לעצטער, פער-
 שטארבענער טראקער קארטאיימער געמיינדע-פיהרער. ער איז
 געווען אין דער יונגער אן אקציוז-בעאמטער. נאר אפילו אזא
 איז אויך אונגענליך צו קריגען. ניט בלויז פאר די ליטווישע,
 נאר אויך פאר די קרימער קארטאיימען. ביי דעם גאנצען קארטא-
 אימערטום איז די חאכאם-פראגע א פראגע פון לעבען און
 טויט. עס קומט פאר דעריבער ביי די קארטא-
 אימער א מורא'דיגער קריזיס. און מיט וואס דער
 קריזיס וועט זיך ענדיגען איז ניט שווער פאראויס-
 צוזהן. ער וועט און מוז זיך ענדיגען נאך גיך מיט דעם פאל-
 קאמענעם אונטערנאנג פון דער דאזיגער איינציגער יידישער
 סעקטע.

די דאזיגע סעקטע איז שוין לאנג לעער פון יעדען גייסטי-
 גען אינהאלט. וויסט און טרוקען פון אינווענדיג, שטרעבט זי
 אונטערצוהאלטען איהר עקזיסטענץ דורך „פראוועס“ און פרי-
 ווילעניעס גענען די תלמודישע יודען. נאר דאס העלפט איהר
 וועניג. דער הייפעל קארטאיימען ווערט אלץ קלענער. די לאגע
 פון בחורים און מיידלאך ביי זיי איז א פערצווייפעלטע. ניטא

אבער אומזיסט האָב איך א קינד געזוכט אין דער גאַנצער
קאָראַאימישער געגענד. פוסט און וויסט אין געווען ארום.
זאָל איך אריינגעהן פשוט אין דער ערסטער בעסטער קאָר
ראַימער שטוב און פּרעגען? איז מיר אריין אין קאָפּ א גע-
דאַנק.

ווי משונה'דיג און אונפראַקטיש דער דאָזיגער געדאַנק איז
ניט געווען, האָב איך אבער דאָך קיין אנדער ברירה ניט געהאַט.
נאָר פּלוצלונג, האָב איך צו מיין פרייד דערזעהן א שוסטער-
שילד מיט א קאָראַאימישען נאָמען דערויף. איך האָב אַ קוק גע-
טאן אויף מיינע קאַמאַשען: צום אונגליק האָבען זיי זיך אין
א שוסטער ניט גענויטיגט. איך האָב געמוזט העלפט מיט אַ
מעסעריל, העלפט מיט דער האַנד אברייסען א בלעטעל פון
אַבזאַץ, און האָב מיך געלאָזט דרייסט צום שוסטער — קאַראַ-
אים, ער זאָל מיר צוקלאַפען א נייעם. דער קאַראַאים האָט מיך
פון אָנהויב אנגעקוקט איבערראשט. עס טרעפט, אפנים, זעהר
זעלטען א יוד זאָל אריינקומען צו איהם אין הויז. ענדליך אבער
האָט זיך מיר איינגעגעבען צו געווינען זיין צוטרוי. ער האָט
ניט בלויז גענומען מאַכען די „פאַטשינקע“, פון וועלכער ער
האָט זיך פריהער געוועזט אנטזאָגט, נאָר האָט, עוסקענדיג זיך
ארום מיין אבזאַץ, זיך גערן געלאָזט מיט מיר אין א שמועס.
זיין ווייב און צוויי זיהן, בחורים, האָבען אונטערנעהאַלפען.
אַט אזוי האָב איך פערבראַכט ביי די קאָראַאימען ביי א שטונדע
צייט און האָב זיך דערוואוסט אלץ, וואָס מיך האָט אינטערע-
סירט און — נאָך מעהר.

פריהער פאַר אלץ — ווענען קאַנגרעס. עס האָט זיך ארויס-
געוויזען, אז דער גאַנצער „קאַנגרעס“ איז א בלאָף. די קאַראַאי-
מען דארפען האָבען לויט זייער אייגענעם דיין און רוסישען
געזעץ א „חאַכאַם“. דער חאַכאַם דאַרף זיין אי א פיהרער פון דער
געמיינדע אין איהרע אינערליכע אנגעלענעהייטען, אי א פאָר-
שטעהער פאַר דער רעגירונגס-מאַכט. געוועהנליך האָבען די רוס-
לענדישע קאָראַאימען צוויי „חאַכאַמען“. איינער פאַר די קרימער
קאַראַאימען, און א צווייטער, בעזודנער, פאַר די ליטווישע קאַראַ-
אימען. אין ליטא געפינען זיך קאַראַאימען בלויז אין פיער

געזענדיגער, נעמישט מיט גראבען אכסאלוטיום און צבעאט'סטווע. נאך אַבשטויסענדער און טרויעריגער איז דער איצט גער קארטאיימערטום.

די דאזיגע שורות זענען געשריבען נאך דעם, ווי איך האב טראָק א צווייטען מאָל בעזוכט. די ווילנער רוס'י שיע צייטונגען האָבען געמעלרעט וועגען א וויכטיגען ציר זאמענפאָהר פון די קארטאיימען דאָרטען: א צוזאמענפאָהר, וואָס האָט דעם צוועק אויסצוזוכען מיטלען, ווי אזוי אויפצולעבען אָט די אלטע יודישע סעקטע. דאָס האָט מיר שטארק פּעראַינטערעסירט און איך האָב מיר א לאַז גע'טאָן אין טראָק.

ווי פּערוואַנדערט בין איך אָבער געוואָרען, אז קומענדיג אין טראָק, האָב איך פאר קיין פאל ניט געקענט דערנעהן, וואו איז דער קאָנגרעס. יודען, וועמען איך האָב געפרעגט, האָבען געקוועטשט מיט די פלייצעס און ניט געוואוסט פון וואָס צו זאָגען. נאָר איינער האָט מיר געענטפּערט, אז ער ווייס, אזוי ווי איך, נאָר פון דער צייטונג.

איך האָב געמיינט, אז פון האָס צו יודען, האָבען די קאָרטאיימער אַרומגערינגעלט זייער קאָנגרעס מיט א טיעפע „קאָנס'פיריישאַן“, און האָב גענומען קלערען און זוכען פּערשיידענע וועגען, ווי צו דערנעהן עפעס.

איך האָב געלאָזען דעם יודישען קוואַרטאַל פון טראָק און האָב מיר געלאָזט שפּאַצירען הין און צוריק אַרום דעם קאַרטאיימישען „מעדרעס“, ד. ה. דעם „בית המדרש“, וואו, נאָך מיין השערה, האָט געדאַרפט פאַרקומען דער צוזאמענפאָהר.

אָבער אומזיסט האָב איך אין קאַרטאיימישען קוואַרטאַל געזוכט עפעס א שפּור פון א בעוועגונג צו געפינען. ווי אויסגע'שטאַרבען איז געווען דער נאַנצער קוואַרטאַל. ס'איז נאָר גע'ווען א שטענער זוניגער פּריהילינגס-פּריהמאַרגען. איך האָב גע'מיינט, אז אויב ניט פון די גרויסע וועט זיך מיר איינגעבען צו דערוויסען זיך עפעס פון די קליינע, פון די קאַרטאיימישע קינדער, וואָס דאַרפען געוויס אין אזא וואַרימען רופטיגען מאַי-טאָג שפּילען זיך אויפ'ן גאַס און אין די הויפּען.

דער אונטערגאנג פון די קאראאיימען.

א מאדנער געפיהל נעהמט אייך דורך, ווען איהר בעקומט די געלעגנהייט צוצוקוקען זיך נעהענטער צו אַט דעם הייפעל פון דער איינציגער יודישער סעקטע, וואָס איז געבליבען ווי אַ מיספערשטענדניס, ווי אַ טרויעריגער זכר פון אמאָליגע רע־ליגיעזע קאמפּען אין יודישען פּאָלק.

קוקט איהר אָן די גייסטלאָזיגקייט און אַבגעשטאַנענקייט פונ'ם ארטאָדאָקסישען יודענטום אין איצטיגען מאָמענט, ווילט זיך אייך זוכען מיט ליכט ערגעץ אַ שפּאַרע, אַ קליין שפּעל־טעלע אין דער דאָזיגער שטיקענעס, פון וואַנען ס'איז אַרויסגע־טריבען יעדע שפור פון אמת'ער האַרציגער רעליגיעזיטעט. עס פּערדריסט, פאַר וואָס איז ביי אונז, ווי ביי אַנדערע פעלקער, גיטאָ קיין סעקטען, גיטאָ צום אָנגענומענעם גלויבענס־שטויגער קיין שום ערנסטע אַפּאָזיציע, וואָס לופטערט דורך דעם אלטען שימעל, פּרישט אַב האַרץ און מוח, בעלעכט און וועקט דעם געדאַנק.

קוקט איהר זיך אבער צו צו דעם איינציגען פּראָטעסטאַני טיזום א י ז דעם תלמודישען יודענטום — דעם חסידיוּם, און — נאָך מעהר — צו דער איינציגער אַפּאָזיציע צו ם תלמודישען יודענטום — צום קאראאיימערטום, זוערט איהר דורכגעדרונגען נאָך מיט אַ מעהר טרויעריגער שטימונג. דער חסידיוּם, אין זיין איצטיגער אויסגעוועבטער גע־שטאַלט, שטעלט פאַר צומעהרסט אַ מין פּערנליווערט שטיק

„אתח בחרתנו“. היינטיגע צייטען אכער, ווען די יודען שפיעלען אזא ראלע אין אלע פראגרעסיווע פארטייען, האבען זייערע טאָר לאנטפולע פארשטעהער אין אלע ליבעראלע פראפעסיעס, איז שוין זייער טענה, מיט וועלכער זיי איז געלונגען ביי יעקאטערינען אויסצובעטען פאר זיך „פראוועס“, אויס מאַרע. פערקעהרט: ניט אין דער ליטעראטור, ניט אין דער פרעסע, ניט אין געזעלשאפט ליכען און פאליטישען לעבען הערט מען א קאראאימישען נאָר מען. זיי זענען געבליעבען ווי פערנליווערט אין זייער אלטען סעקטאנטישען פאנאטיזם.

טראָק איז יעצט נאָר א שאַטען פון זייער אמאליגען יחוס. דאָס לעבען איז דאָ אזוי לאַנגווייליג און אומעטיג. די יודישע יונגער אנטלויפט, וואוהין די אויגען טראַגען. ווי וועניג ריהר רעוודיג די היגע קאראאימישע בעפעלקערונג איז, אנטלויפען אויך זייערע יונגע לייט פון דאנען. נאָר ווער ניט ווער קומט, שוין צו די עלטערע יאָהרען, צוריק אהער, דערלעבען דאָ אין דעם אלטען פאטריארכאלישען קרייז און פערנליווערטער רוי הינקייט דעם רעשט פון זיין לעבען. פונקט אזוי ווי פרומע יודען וואנדלען קיין ארץ ישראל, דערלעבען זייערע לעצטע יאָהרען אין ירושלים.

זיין ביבליאטעק. זעהר ארעם אנטקענען א רב'ס ביבליאטעק!
עטליכע סדורים, מחזורים, תנכ'ן און — דאס גאר. פון א כאכאס
פאדערט זיך נט קיין גרויסע למדנות. ער דארף קענען ערקלער
רען תורה, תפילה אין פשוט'ן זין. דארף קענען האלטען א
רעדע, אין דער לאנדס-שפראך: א ביסעל לשון קודש.

אן איבערראשונג איז פאר מיר געווען די ערקלערונג
פונ'ם כאכאס, אז די קאראאימישע געלעהרטע שעצען זעהר
הויך די יודישע פילאזאפיען פון מיטעלאלטער. מאנכע פון זיי
זענען אויך בעקאנט מיט „משנה“. דער „רמבם“ איז ביי זיי די
העכסטע שטופע פון געלעהרטקייט. דער אבגרונד צווישען זיי
און די תלמודישע יודען איז אלזא גאר ניט אזוי טיפע.

דער כאכאס איז געווען זעהר צופרידען מיט מיין וויזיט; האט
מיד צוגענומען העפליך. זיין פרוי האט מיר מכבד געווען מיט
טיי. אין געשפרעד האט ער זיך פאר מיר געקלאגט, וואס א
קארעספאנדענט האט אויף זיי גערעדט שלעכטס אין א צייטונג.
זיי לעבען — האט ער זיך פאר מיר פארענטפערט — גאר ניט
שלעכט מיט די יודען, און זיי ווייסען, אז „אנשים אחים אנחנו“
— מיר זענען דאך ברידער. א פאקט האט ער מיר געבראכט:
זיין פאטער האט געהאט אייגענע הייזער אין טראק; האבען
דארט געוואהנט יודען תלמודיסטען און ער איז אויפגעוואקסען
אין איינעם מיט זייערע קינדער. קיינמאל האבען זיי א ווארט
אויף א ווארט ניט פערביטען! פאראן ביי זיי א פאר רעדעל-
פיהרער, ווילט זיך זיי זיין אין איין וואהל-צעטעל מיט די רוב
סען, אבער די קאראאימישע מאסע, דאס פאלק, ווייס נאר ניט
פון וואס צו זאגען.

דאך, פון דעם כאכאס'ס אייגענע רייד, האב איך פערשטאנד
נען, אז די קאראאימען האבען גאר וועניג חשק צו ווערען וויער
דער מחותנים מיט די יודען. זייער לאגע איז עפעס ניט זעהר
קיין בעקוועמע. דאס ברייטע רוסישע פובליקום האט א קנאך
פען בעגריף אין דעם אונטערשיעד צווישען די קאראאימען און די
יודען. אמאליגע יאהרען האט גענאלטען זייער טענה, אז דער
תלמוד מאכט דעם יודען אונוויסענד און פאנאטיש. הייסט
איהם האסען אלע אנדערע פעלקער און האלטען זיך פאר דעם

טראַק איז אַלואַ ביי אַט די אלע קאַראַאימען דער „רכי“.
דאָס איז א מין יהושלים, צו וועלכער אלע הויבען זייערע אויגן
נען נאָך קאַראַאימישער תורה.

אַבער די טראַקער קאַראַאימען אליין פיהלען זיך ניט זעהר
נוט אין זייער „ירושלים“. די לאַנע פון טראַק ווערט שלימער
פון יאהר צו יאהר. טראַק פלעגט פריהער, אין זומערצייט, ווערען
בעלעבט פון ווילנער שפאציער-פאָהרער, וועלכע פלעגען קומען
אַהער אָפּט, אין א שענעם וועטער, אום צו שיפען זיך אויף די
ברייטע אָזערעס. מיט עטליכע יאָהר צוריק האָט נראָף טיש
קעוויטש, צו וועלכען עס בעלאַנגט לאַנדוואַראַוואַ* דאָרט איינגע-
אַרדענט א שענעם פארק מיט מוזיק ביי דער דאָרטיגער אָזערע.
פון דעמאָלט אַז בלייבען די זומער-געסט אין לאַנדוואַראַוואַ,
און טראַקער קוקען אויף זיי אויס די אויגען אומזיסט.

איך האָב מיך צוגעקוקט צו די קאַראַאימישע קינדער,
אויפ'ן בל'ק — קליינע טאַטערליך, ניטאָ די לעבעדיגקייט, די
מונטערקייט, וואָס איהר בעמערקט גלייך אין די אויגלעך פון
די יודישע קינדער. דערפאר אבער ליענט אויף דעם גאַנצען
בוי פון דעם אויסערליכען קאַראַאימישען לעבען עסוואָס טיעף
פאַטריאַרכאַלעם.

איך בין געווען אין הויז ביי דעם יודישען רב און ביי דעם
קאַראַאימישען האַכאַם. דער האַכאַם לעבט פיעל שיענער, אייראָ-
פעאישער. דייַ זיין געהאַלט איז ניט פיעל גרעסער ווי דעם
רב'ס. זיין הויז איז איהם געבליעבען בירושה פון זיין פער-
מענענדען פאָטער. אין דער יוגענד איז ער געווען אַ לעהרער
אין א נימנאָזום. דערנאָך אַן אַקצידענאַטער, צו די עלטער
רע יאָהרען האָט ער זיך אָנגעגעבען אין דימיסיע, און בעקומט
פון דער רעגירונג א פענסיע. דער האַכאַם האָט מיר געוויזען

* די נעכסטע ספאנציע פון ווילנא אויפ'ן וועג נאָך גראדנא,
ביאליסטאק און ווארשא.

עטליכע אינגאנצען*). און — דאך האט מיר ערקלערט א שטער-
טעלדיגע בעל הבית — לעבט מען זיך ווי עס איז דורך אלע הא-
בען כמעט די אויסקומענעס, און אַרומע לייט, אזויגע וואָס
דארפן אַנקומען צו יענעם, זענען דאָ כמעט ניטאָ. אָט מען
דרעהט זיך אהער, אהין. ווילנא נעהמט צו, ווילנא גיט אבער
עפעס אויך. מ'דרעהט זיך ארום ווילנא.

די קאראאימען געפינען זיך כמעט אין א דאָפּעלטער צאָהל,
ווי די יודען. זיי בעשעפטיגען זיך מיט אלע יודישע פרנסות:
האלטען קראָמען, האַנדלען מיט'ן גוי, האַלטען ביערהאַלען און
שענקען, ניט ווי די יודען, אויף א פרעמדען נאָמען, נאָר אויף
זייער אייגענעם נאָמען, ווייל זיי האָבען אלע רעכט צוגלייך מיט
די רוסען.

און דאך, ניט קוקענדיג אויף די אלע רעכט, לעבט דאָס
רוב קאראאימישע בעפעלקערונג נאָך אַרימער, ווי די יודישע.
פאר וואָס ?

איינפאך דערפאר, ווייל די יודישע בעפעלקערונג איז ריה-
רעוודיגער, קולטורעלער, האָט מעהר אונטערנעהמונגס־גייסט,
ווי די קאראאימער. דער גרעסטער טייל פון זיי בעשעפטיגט
זיך מיט גערטנעריי. פון אמאָליגע צייטען אָן איז זיי געבליבען
די ליעבע צו דער נאטור, ווי די ציגיינער, ווי די טאטארען,
וועמעס שפראך זיי האָבען ערהאלטען אין זייער הויזליכען
אומגאַנג ביז היינטיגען טאָג.

און די טראַקער קאראאימען רעכנען זיך און ווערען גע-
רעכענט פון זייערע ברידער ארום אלס די סאַמע ענטוויקעלטע
און געלערנטע. די איבריגע קאראאימען אין זאַמוט, וואָהלין
און גאַליטש, ל גען פּערוואַרפען אין די דערפער, בעשעפטיגען
זיך ווי די אַרומיגע פּויערים, פון וועלכע זיי אונטערשיידען
זיך קנאַפ וואָס אין זייער עקאַנאָמישען, ווי אויף אין זייער
גייטטיגען לעבען.

(* די לעצטע צייט איז דאָ געוואָרען אַ פּאַר שוין־פּאַבריקען.
וואו עס אַרביימען די זעלבע געוועזיגע שוסמער.

ווי טראַקס. עפעס דאכט זיך אויף, אז דאָס שטעדטעל איז אזוי ווי געבונדען אין קייטען און קען ניט אויסציהען די גליעדער, ניט רעכטס און ניט לינקס. דאָס שטעדטעל, ווי אויבען איז שוין געזאָגט, איז אויסגעשטרעקט אויף א שמאַלען פּאַס, ווי אַ מין וויספע... קוים וואָס עס קלעקט פּלאַץ אויף דער לאַנגער שמאַלער איינציגער שטעדטעל־נאַס מיט די ביידע רייהען הייַזער פון ביידע זייטען. ארום די הייַזער — קליינצינקע הויפּער־לעד, ערטערווייז גערטלעך, און אַט דערביי וואַסער. וואַסער רעכטס, וואַסער לינקס, וואו איהר ניט אַ וואַרף מיט'ן אויג. „פאַ סטאַראַנאַס וואַדאַ, אַ פאַ סערעדיניע ביעראַ“ (*). האָט מיר ערקלערט אין אַ רוסיש ווערטעל דער קאַראַאימישער חאַכאַס, די לאַגע פון טראַקס.

אַ חוץ דעם שטאַדטיגען סאַד, איז זעלטען דאָ צו געפינען אַ בוים, אַ בלום. דאָס וואַסער דריקט ווי אַ וויסטע, איינטאַד־ניג און טרויעריג. אפילו אין פיש איז די שטעדטעל זשערנע פון זייער אייגענער אזערע. די שטאַדטיגע פּערוואַלמונג (די אזערעס בעלאַנגען צו דער שטאַדט) פּערדינגט דאָס פּיש־כאַפּען־רעכט צו אַ פּאַליאַק; דער פּאַליאַק פּיהרט אוועק די פּיש אין ווילנאַ; שטעדטעל איז גערן, אז עס קדינט אַ פונט פּיש און צאַהלט טייערער, ווי ווילנער בעלי בתים צאַהלען פאַר די זעל־בע פּיש.

די הייַזער, ווי די יודישע, אזוי אויף די קאַראַאימישע, זען נען ארעם און פול מיט אומעט. י ו ר ע ן זענען דאָ אונגע־פּעהר אין אַ צאַהל פון הונדערט מיט צוואַנציג פאַמיליען. כמעט אלע זענען קרעמער און הענדלער. מען האָט צו טאַן מעהרס־טענס מיט'ן אַרימען נוי, ווייל דער פּערמענענדער קרויסט קויפט און פאַרקויפט אלעס אין ווילנאַ. מיט עטליכע יאָהר צוריק האָט מען דאָ געמאַכט אַ שאַסיי, און דער שאַסיי, ווי דער שטויגער איז אָפט, האָט געבראַכט מעהר שאַדען ווי נוצען. העלפט פון פון די שטעדטעל־דיגע גופא קויפען זיך און ניייהען זיך אלעס אין ווילנאַ. בעלי מלאכות יודישע זענען פאַרזאָן דאָ זעהר ווינציג :

(* בייַו הוּ זייטען וואַסער און אין מיטען צרות.

נאנען א בעזונדער צווייג אום צו פערשלאגען דעם שפור אדער אום צו האבען א זיכערען אויסגאנג אין פאל פון א נויט, אדער צוליב אנדערע פאליטישע צוועקען פון יענער צייט? אויף דאס אלעס איז יעצט שווער צו קריגען אן ענטפער. די אזערע איז זעהר טיעף, ביז דרייסיג קלאפטער, און די מלאכה פון גראַ בען אונטער איהר א הייל דערמאָהנט אייך אָן די ריזיגע ארבייט פון די אלטע עניפטישע פיראמידען. אלענפאלס ברוינגט דאָס אויפ'ן געדאנק, אז דאָס ליטווישע פּאָלק האָט אמאָל בעועסען א היבשע שטופע פון קולטור.

ווען זשע זענען געקומען אהין, קיין טראַק די קאראאימען? ווי אזוי קומען זיי אהער? דאָס גענוי איז מיר געווען שווער צו דערגעהן. דער האכאם (חכם, רב) פון די טראַקער קאראאימער האָט מיר אָנגעגעבען די צייט פון מעהר ווי 500 יאָהר צוריק. ער האָט מיר זאָגאר געגעבען די דאַטע — 1385, אדער 1386 נאָך דער קריסטליכער צייטרעכנונג. געקומען זענען די הינע קאראאימען אהער פון קרים. ווי אזוי? דערויף איז פאראן צוויי דעות. איין דעה זאָגט, אז בשעת די ליטווישע פירסטען האָבען געפיהרט קריעג מיט די קרימער טאַטאַרען, האָבען זיי גע־בראכט אהער געפאנגען עטליכע הונדערט קאראאימען. די קאַראאימען אליין אבער שטעהט ניט אָן אזוי צו ערקלערען זייער יתום. דער האכאם האָט זיך געמיהט אבצוליקענען מיר אָט די מיינונג און אָנגעבען אן אנדערע, וואָס איז פאר זיי אַנטשטענדיגער. א שטוינגער: די קאראאימען זענען, ווי די יודען, פרייוויליג אהער געקומען און האָבען זיך אין איין צייט בע־זעצט אין ליטא, וואָהלין און גאליטש (גאליציען), אזוי ווי די יודען ביי די פוילישע מלכים, האָבען די קאראאימען אויסגענו־מען ביי די ליטווישע פירסטען געוויסע תנאים, רעכט און פרי־ווילעניעס. טראַק איז געוואָרען זייער הויפט־שטאָרט אין דער געגענד. דער טראַקער האכאם רעכענט זיך צו דער זעלבער צייט דער האכאם פון אלע ליטווישע קאראאימען.

אייך בין געווען אין א סך יודישע שטעדטלאך און קיינע פון זיי האָט ניט געמאכט אויף מיר אזא טרויעריגען איינדרוק.

צעהלען — אז נאָר אמאָל, אין דער הערשאפט פון די ערשטע ליטווישע פירסטען, האָט זיך געצויגען א הייל אונטער די אָזע דעם, אויף פון'ם טראַקער פירסטליכען שלאָס בין דעם ווילנער שלאָס, אויפ'ן באַרג פון'ם איצמיגען באַטאַנישען גאַרטען. אַזי דערע זאַגען, אז די הייל האָט זיך געצויגען בין דער ווילנער גרויסער שוהל. דיזעלבע לעגענדע זאָגט, אז בשעת מען האָט גערעדט אין איין עק הייל, צום ביישפיעל אין ווילנא, האָט מען געהערט אין דעם צווייטען עק, אין טראַק. פון דאָנען געהמט זיך ביי ווילנער יודען דאָס ווערטעל „איד הער דיך אין טראַק“. פערשטעהט זיך אין אַן איבערגעקעהרטען זין. פון ווילנא אין דאָס אוועק איבער גאַנץ ליטא.

טראַק געפינט זיך ניט ווייט פון ווילנא, א וויאַרסט זיע בען און צוואנציג. דאָס שטעדטעל ליגט אויף א שמאַלען ענגען פאַס צווישען צוויי גרויסע אָזערעס, וואָס ציהען זיך וויאַרסטען לאַנג פון ביידע זייטען. טראַק איז זעהר אַן אלטע, איינע פון די מערקווירדיגסטע טיפישע שטעדטלאַך אין ליטא. די לעגענדע דערצעהלט, אז טראַק און ווילנא זענען געבויט געוואָרען אין איין צייט פון די צוויי ליטווישע פירסטען קייסוט און הערר מין. אין שטעדטעל געפינט זיך א שענער גאַרטען נאָך פון יענע אלטע צייטען. פון'ם גאַרטען, איבער וואַסער, אויף איינעם פון די אינזלען, וואָס ליגען אויף דער רעכטער אָזערע, ווייזט מען אייך פאַר פינף קאַפיקעס די הורבות פון דעם אלץ טען ליטווישען שלאָס און דער פעסטונג. אז די הייל, וואָס ציהט זיך אונטער דער אָזערע פון טראַק בין ווילנא, איז מעהר ווי א לעגענדע, בעווייזט דער פאַקט, וואָס מיט אייניגע יאָהר צוריק האָבען ארכעאָלאָגען געגראַבען אין פערשיעדענע ער טער, זוכענדיג די הייל, נאָר זיי האָבען ניט געפונען קיין שפור פון דער עפענונג. צו איז איהר שפור ווירקליך פערפאַלען געוואָרען, אָדער עס זענען דאָ אזעלכע, וואָס ווייסען דעם סוד, נאָר זיי ווילען ניט אויסזאָגען, איז אונבעשטימט. כאַראַקטער ריסטיש איז די בייקע צווישען יודען, אז די הייל האָט זיך געצויגען ביז'ן יודישען שול־הויף. פיליכט איז דאָ ווירקליך גע

בערנעקעהרט, ווי דאס איז אפט דער שטוינער ביי אונז, אויף
דער לינקער זייט.

אזוי האט מיר איינער, א טראַקער יוד, ערקלערט.

א צווייטער ניט אָבער אן אנדער פירוש: טראַק איז דער
טיטעלפונקט פון די קאראיאמען פון ליטא, וואַהלין און גאַלי-
ציען. זינט די קאראימען האָבען בעקומען פון דער רוסישער
רעניערונג רעכט און פריוועליגיעס, זענען די טראַקער קאראאי-
מען געוואָרען ביי זיך גרויסע יחסנים. „איך הער דיך אין
טראַק“ הייסט אַלזאָ: איך הער דיך ווי דער טראַקער קאראאים
הערט דעם טראַקער קוואַרטאלנעם.

א דריטער ניט אזא מין היסטאָרישע ערקלערונג: דאָס
ווערטעל איז ענטשטאנען דאָ, ווען די יודען פון רוסלאַנד און
גאַליציען האָבען בעזעסען פון די פּוילישע מלכים א געוויסע
זעלבסטפּערזוואַלטונג אין דער געשטאַלט פון דעם בעריהמטען
„ועד ארבע הארצות“, רבנים־קאָנגרעס פון פיער לענדער (פּו-
לען, ליטא, וואַהלין און גאַליציען.) דער דאָזיגער קאָנגרעס האָט
געהאט צו זאָגען איבער דאָס אינערליכע יודישע לעבען און איז
געווען דער יודישער פּאַרשטעהער פאר דער קרוין. יעדע יודישע
געמיינדע האָט געמוזט פּאַלגען די בעשליסען און פּעראָרדנונג-
גען פון דעם „ועד ארבע הארצות“, א חוץ — טראַק. פאר
וואָס? ווייל טראַק האָט זיך גערעכענט פאר א קאראאימען-
שטאָדט. אפיציעל איז דאָרט קיין יודישע געמיינדע ניט געווען.
א ביסעל יודען זענען אבער דאָרטען פּאַרט געזעסען, האָבען זיי
געבילדעט אין בעציהונג צו דעם רבנים־קאָמיטעט, אָדער רבנים-
קאָנגרעס א מין פרייע רעפּובליק. כל זמן א טראַקער יוד האָט
פּערוויילט ערגעץ אנדערס, האָט אויף איהם דער „ועד ארבע
הארצות“ געהאט די מאַכט. קוים אָבער איז ער געקומען צו זיך
א היים, האָט ער געזאָגט: איך הער דיך אין טראַק! און דאָ
האָט שוין דאָס ווערטעל א דירעקטען זין.

און טאַמער איז אייך וועניג, איז דאָ נאָך א פירוש, וועל-
כער איז אין מיינע אויגען די סאמע וואהרשיינליכע ערקלע-
רונג פון אַט דעם זאָנדערבארען ווערטעל. עס איז דאָ א לעגענ-
דע — און יעדער ווילנער און טראַקער יוד וועט זי אייך דער

צו גאסע ביי די קארטאיימער אין טראק.

„טראק“ איז כמעט יעדען רוסישען יודען בעקאנט, און בעקאנט בלויז פון דעם בעוואוסטען ווערטעל: „איך הער דיך אין טראק.“

פון וואנען שטאמט אט דאס ווערטעל? אין וואס בע-
שטעהט עס?

מיר איז דאס געווען אינטערעסאנט צו וויסען. נאר ביי וועמען איך האב ניט געפרעגט אין ווילנא, האט יעדער גע-
קוועטשט מיט די פלייצעס, אזוי ווי ער וואלט זיך דאס ערשטע
מאל געכאפט אויף דער רעטעניס פון אט דעם ווערטעל.

ערשט זייענדיג אין טראק, האב איך געקענט קריגען א שלי-
סעל צו אט דער רעטעניס.

אייגענטליך איז דאס געווען ניט איין שליסעל, נאר עטלי-
כע שליסעלען, וועלכע איך לעג דא ארויס פאר דעם לעזער.

„טראק“ איז נאר אמאל געווען אין פאליצייליכער הינזיכט,
דער צענטער פון ווילנער נוכערניע, און אפשר פון גאנץ ליטא.
פון דאנען פלעגען געהן פערארדנונגען: אהער פלעגט מען פער-
זעצען אין טורמע אָדער אין דער אלטער פעסטונג פון די אמא-
לינע ליטווישע פירסטען די יעניגע, וואס פלעגען זיך פער-
זינדיגען. „ווארט, ווארט! וועסט מיר שוין הערען אין טראק!“
— פלעגט דער פאליצייסט דראָהען דעם ווילנער שטאלצען אייני-
וואָהנער, און דאס האט געהייסען, ווי געדראָהעט מיט טורמע
אָדער געכטונג. יודען האָבען גענומען דאס ווערטעל און איי-

אין דער קארנאמישער מלכות.

עס איז פראפעסיע, זיי זאלען קענען פערדינען זייער ברויט.
דער רב האט מיר דערויף אויף געענטפערט, אז ער ווייס זעהר
גוט, אז „טובח תורה עם מלאכה“, אז די טעארעטישע למודים
איז נויטיג צו פערבינדען מיט א פראקטישער בעשעפטיגונג,
וואס זאל געבען חיונה. ליידער זענען דא זעהר וועניג מענשען,
וואס זאלען דאס פערשטעהען און העלפען איהם אוועקשטעלען
די ישיבה ווי ער וואלט עס געוואלט.

דער ישיבה זענען זיי אָנגעקומען, ניט צוליב „רבנות“, און ניט צוליב „לומדות“, נאָר פשוט, ווייל מען דאַרף דאָך ערגעץ וואו לערנען, און ווייל מ'לאָזט זיי ערגעץ ניט אריין, קומען זיי אַהער.

דער גרעסטער טייל פון די ישיבה לייט זענען אַבער נאָר ציאַנאַל געשטימט. אין די פרייע טעג אין די ישיבה, ווי אלעס אין די יודישע שטעדט געווען צוטיילט אין פארטייען: „ס. ס.“, „פועלי ציון“, סתם ציוניסטען, ניט ציוניסטען און אַנטי־ציוניסטען.

ווי בעציהען זיך די איבריגע רבנים און לומדים צו דער לידער ישיבה?

לויט די ידיעות, וואָס איך האָב בעקומען אין לירא גופא און אין אַנדערע ערטער, ווייזט אויס, אַז די אַרטאָדאָקסען קוקען זעהר קרום אויף דער דאָזיגער ישיבה. זיי פיהרען געגען איהר אַ שטיילען קאמפף. זיי קענען אבער נאָר ניט העלפען. דער הונד גער אין שולען, די רעוואָלוציע אין גייסטיגען לעבען פון דער יר דישער יוגענד, אפילו אין די אַבגעלעגענע און פערווארפענע פוילישע שטערטלאך, די גזרות אויף די יודישע סטודענטען, — דאָס אלעס פערזיכערט גענוג שטאַף דער לידער ישיבה.

איך האָב געפרעגט דעם לידער רב, פארוואָס ער פיהרט ניט איבער זיין ישיבה אין ווילנא, וואו די שילער וואָלטען גע־האַט א ברייטען באַדען פאר זייער ענטוויקלונג, ווייל דאָרט איז לייכטער צו קריגען פאסענדע לעהרער אין אלע געביטען פון דער ישיבה'ס פראָגראַם. האָט מיר ריינעס געענטפערט, אַז ער האָט וועגען דעם אויף געקלערט, נאָר ער האָט מורא. דער טומעל, די צושטרייאונג פון דער גרויסער שטאָרט קאָן זיי אַבי ציהען פונ'ם לערנען.

איך האָב געפרעגט ריינעס'ן, פארוואָס ער סטאַרעט זיך ניט איינפיהרען אין זיין ישיבה וועלכע עס איז טעכנישע למודים, צ. ב. א פראָפעסיאָנעלע אבטיילונג, צו א שולע פאר גערטנעריי. אויב דער הויפט ציעל איז ניט צו מאכען פון די שילער קיין רבנים, נאָר געבען זיי יודישע און אלגעמיינע ביל־דונג, איז דאָך אויך וויכטיג צו געבען זיי אין האַנד אַ וועלכע

פרימערע אונטערשטיצונג פון דער ישיבה. די שטיצע ווערט גע-
געבען פון אנדערהאלבען ביז פינף רובל א מאנאט. דאס איברי-
גע מוזען די ישיבה-לייט קריגען פון דער היים.

דער לידער ישיבה-בחור איז גאר א נייער טיפ. ער איז
פאר קיין פאל ניט גלייך צו דעם געוועהנליכען מין „קלויזני-
ניקעס“ לויט דעם בעגריף, וואס מיר האבען פון זיי. די קלויז-
ניקעס פון דער לידער ישיבה געהען אָננעמאָן ריינליך, געפוצט
די שיד, אָהן פאות, אין שוואַרצע, אָדער בלויע העמדלעך. ווען
דער ישיבה-בחור איז פריי פון זיינע ספעציעלע למודים, מעג
ער לערנען ביכער, יודישע, העברעאישע, רוסישע — וואָסערע
ער וויל. די ישיבה נופא האָט אַן אייגענע ביבליאָטעק. עס זע-
נען דאָ אזעלכע ישיבה-לייט, וואָס האָבען געלעזען באַקל, דרע-
פער און אפילו אָטא ווייניגער.

לויט די ידיעות, וואָס מענשען, וועלכע שטעהען נאָהענט
צו דער ישיבה, האָבען מיר געגעבען, איז ניטאָ קיין איין ישיבה-
בחור, וואָס זאָל ניט לעזען ביכער, א חוץ די הייליגע ספרים,
וואָס ווערען געלערנט אין דער ישיבה. העברעאיש, נאַטירליך,
לעזען אַלע. דאָך לעזען כמעט א העלפט מעהר די רוסישע ליי-
טער אטור, ווי די העברעאישע. ביי אנדערע איז איינגעטיילט דאָס
לעזען רוסיש און העברעאיש אויפ'ן זמן. איין זמן לעזט מען
נאָר רוסיש, דעם אנדערן נאָר העברעאיש.
זענען די ישיבה-לייט פרום?

אויף אַט דער פראגע איז שווער צו ענטפערן גלאט. פאַראַן
צווישען זיי א קליינע צאָהל איבערצייגטע פרומע, וואָס לערנען
און דאוונען און טוען אנדערע מצוות „לשמה“, ס'הייסט אויפ-
דיכטיג. ניט וועניגער איז פאַראַן אָבער צווישען די לידער
ישיבה-לייט גאנץ פרייגעזאָגענע. ווי מאָדנע דאָס זאָל ניט
קלינגען, ס'איז אבער א פאקט, אז צווישען די ישיבה-בחורים זע-
נען אויך פאַראַן פארברענטע א ס י מ י ל א ט א ר ע ו. דאָס
ערקלערט זיך דערמיט, וואָס א געוויסער טייל שילער פון דער
לידער ישיבה בעשטעהט פון געוועזענע „עקסטרניקעס“ —
יונגע לייט, וואָס האָבען זיך געגרייט אין אוניווערסיטעט. אין

ציע פון די ראשי ישיבה'ס. פון האַלב דריי ביז פיער איז וואר-
מעס. פון פיער ביז זעקס, אָדער זיבען (אום ווינטער) חזר'ט מען
פאר זיד. פון זעקס געהען וואַכעדיגע למודים.

די לעהרער און פערזואאלטונג פון דער ישיבה בעשטעהען
פון פאַלגענדע פערזאָנען: דריי ראשי ישיבה'עס, דריי אלגע-
מיינע לעהרער, צוויי לעהרער פון יודישע למודים, איין משגיח,
(אויפזעהער), איין סעקרעטאר און צוויי שמשים. צו שאַפן
מיטלען פאר די ישיבות פאַהרען ארום איבער דער נאנצער וועלט
אַ צעהן, צוועלף משולחים, וועלכע ברענגען אריין צעהנדליגע
טויזענדער רובל פאר דער ישיבה. א חוץ דעם האָט די ישיבה
אייניגע ריכע אונטערשטיצער, וואָס גיבען איהר אַ היבשע
שטיצע.

די ישיבה-לייט, וואָס קומען אין לידא לערנען, זענען דאָס
רוב קינדער פון רבנים, שוחטים, מלמדים. דער גרעסטער טייל
פון זיי זענען פון קליינע שטעדטלאך. ניט וועניג קומען אבער
אויך פון ווארשא, לאָדז, ווילנא. מ'קומט פון קאווקאז, אפילו
פון סיביר.

אין דער ישיבה צוזאמען מיט דער „מכינה“ לערנען איבער
דריי הונדערט בחורים. אין דער „מכינה“ קאָסט טייערער. דער
ריבער קומען אהער אָן כמעט בלויז פערמעגענדע. אין דער
ישיבה גופא זענען אַ העלפט ארימע קינדער.

די דורכשניטליכע אויסגאבען פון אַ ישיבה-בחור איז גער-
ווען אין יאָהר 1912, צעהן רובל אַ מאָנאַט. צוויי—דריי רובל
אַ מאָנאַט קאָסט דירה; נאָך אמאָל אזוי פיעל קאָסט דעם ישיבה-
מאן מיטאַג, און דיוועלכע סומע אָנבויסען און וועטשערע. צו
זאָמען. די רייכערע גיבען אויס פון פופצעהן ביז פינף און צוואַנ-
ציג רובל אַ מאָנאַט. פאַראַן אַרימע ישיבה-לייט, וואָס לעבען
מיט ניין קאָפיקעס אַ טאָג. עסען „טעג“ איז אין לידא קיין
מאָדע ניט. נאָר זעלטען, ווען ס'טרייבט איהם די אויסערסטע
נויט, וועט זיך ערלויבען אַ לידער ישיבה-בחור צו עסען ביי אַ
פרעמדען טיש. אזוינע זענען פילייכט אין דער נאנצער ישיבה
דאָ ניט מעהר, ווי צוויי, דריי. איז דאָס פון דער ערשטער
מחלקה, פון די יונגערע קינדער. אַנשטאַט „טעג“ בעקומען די

האט מיר פערזענליך ערשערט, איז איהר ציעל געווען ניט אזוי ארויסצוברענגען רבנים, ווי צו ערציהען יודען-לומדים, וואס זאלען קענען נוט פערשטעהן א בלאט נמרא מיט תוספות, מיט אלע חדושים, און זאלען, צו דערזעלבער צייט, ניט זיין אונזר סענד אין וועלטליכער בילדונג. צוליב דעם צוועק ווערט אין לידא אויף געלערנט: רוסיש, אריפמעטיק, געאמעטריע, אלגעברא, רוסישע און אלגעמיינע היסטאריע און נאטור-וויסענשאפט. דאס אליין, נאטירליך, ניט אין א גרויסער מאס. אונזער פעהר לויט דער פראגראם פון א העכערע פאלקסשולע. גרינדליך כער אביסעל ווערט געלערנט: העברעאישע שפראך, ליטעראטור און היסטאריע, און ספעציעל תנ"ך.

די ישיבה ווערט איינגעטיילט אין פיער „מחלקות“, ס'הייסט קלאסען. אין דער ערשטער „מחלקה“ ווערט געלערנט א בלאט נמרא מיט תוספות. אין דער צווייטער — מיט אנדערע מפרשים. אין דער דריטער — א בלאט נמרא מיט פלפול. אין דער פערטער — ווערט שוין דער ישיבה בחור בעקאנט געמאכט מיט די פערשידענע מעטאדען און אנאליזען פונ'ם תלמוד. אויפ'ן תלמודישען לשון הייסט עס: „חדושי תורה“, „לשיטות“ און „חלוקים“. אין פינפטען און לעצטען קלאס ווערט שוין ער לויבט דעם „תלמוד מחדש צו זיין“, ד. ה. בענוצענדיג זיך מיט די תלמוד'ישע מעטאדען, אריינלעגען אין דאס געלערנטע אייר גענע געדאנקען, ערקלערן די שווערע שטעלען נאך דעם איינער נעם שכל.

א חוץ אט די פינף קלאסען עקזיסטירט אין דער ישיבה א „מכינה“, ס'הייסט — א פארבעריימונגס-קלאס. די „מכינה“ איז א זעלבסטשטענדיגע פריוואטע אבטיילונג, וואס ווערט געפיהרט פונ'ם לידער רב'ס איידעם. דארט ווערט געלערנט אג' הויב נמרא מיט א תוספות.

דער סדר פונ'ם טאג אין דער ישיבה איז אזוי: אין דער פריה מוז מען זיין אין דער ישיבה און מ'דאווענט בצבור. דער נאך ווערט עפעס איבערגעביסען און האלב צעהן אדער צעהן זעצט מען זיך לערנען. מ'לערנט אליין בין האלב איינס. פון האלב איינס בין האלב ריין ווערט דער „שיעור“, ס'הייסט די לעק

די לידער ישיבה.

דער אויפטוער און גרינדער פון דער לידער ישיבה איז גע-
ווען דער אומעטום בעוואוסטער, פערשטארבענער לידער רב
ריינעס. די אידעע פון דער ישיבה איז געווען צו שאפען א מין
יודישע אקאדעמיע, אָדער רבנים־סעמינאַר, ניט נאָר אויפ'ן איי-
ראַפּיאישען שטויגער, אָבער ס'זאָל זיין אביסעל נאָכגעגעבן די
פאָדערונגען פון דער צייט.

ריינעס איז אין גרונד געווען אַ שטרענג אַרטאָדאָקסישער
רב. ער האָט אויף געוואָלט, אזוי ווי די רבנים פונ'ם אלטען
שניט, אַז די גמרא מיט די אַלטע ספרים זאָלען ניט פּערגעסען
זוערען פון דעם פּאַלק ישראל. ער האָט אויף צוגעזעהן, מיט
אַ ביטער האַרץ, אַז די אַלטע תורה ווערט יאָ פּערגעסען; אַז
לערנער אין די ישיבות און בתי מדרשים ווערען, וואָס אַ יאהר,
אַלץ ווינציגער. ער איז אָבער געווען וועלטליכער פון אַנדערע
רבנים. האָט געהאט אַ ברייטערן קוק אויפ'ן לעבען, ווי צ. ב., ר'
חיים סאַלאַוויטשיק, דער בריסקער רב. ער האָט פּערשטאַנען,
אַז די אַלטע ישיבה מיט איהרע „טעג“, מיט איהר שטויב און
שימעל קען שוין ניט מעהר צוציהען די יודישע יונגע, אפילו
די פּרומע, וואָס ווילען נאָך לערנען תורה. און ער איז געגאנגען
אויף אַ קאַמפּראַמיס מיט דער צייט.

זיין ישיבה האָט ריינעס געגרינדעט אין יאהר 1905, אין
רעכטען קאָף פון דער רוסישער רעוואָלוציע, לויט ווי ריינעס

די שולע געמינט זיך אין עק שטערמעל, גלייך
זיי ווי זיי וואלט זיך בעהאלטען פון מורא
פאר די ביזע בליקען, וואס ווערען אויף איהר געווארפען פון
הויף. אבער שטערמעלדיגע קינדער האבען זעהר ליעב זייער
שול. פרעסט, זאווייעס און געדיכטע בלאטעס, אין וועלכע ליי-
באוויטש טרינקט זיך א האלב יאהר נאכאנאנד, האלט זיי ניט
אָב פון בעזוכען די שולע. די שול האט א פרייען הויף מיט א
זעהר גרויסען גארטען, וועלכען מ'האט זעהר גוט געקאנט אויס-
נוצען איינפלאנצען דורך איהם אין די קינדער ליעבע צו דער
נאטור. דאס איז איינע פון די זעהר ווינציגע
שולען, וואס דערנעהענען זיך צום טיפ פון אן אמת'ער פאלקס-
שול. די קינדער ווערט געלערנט מאמע-לשון. א סך פון זיי
שרייבען גאנץ שען יודיש. די לעהרער וועקען בכלל אין די יוני-
גע נשמות פון זייערע שילער און שילערינען ליעבע צו די יודי-
שע קולטור-אוצרות. אויפ'ן הויף פון דער שולע איז צוליב דעם
צוועק דא א גרויסע געביידע, וואס די לעהרער האבען צוגעפאסט
פאר א פאלקס-טהעאטער. די שילער טרעטען דא אָפּט ארויס
אין לייכטע קינדער-פארשטעלונגען, וואס אמזירען זעהר שטארק
די קינדער און אויך זייערע עלטערן, שוועסטער און ברודער.
א חוץ קינדער-פארשטעלונגען, מיהען זיך די לעהרער צו גע-
בען פאר די עלטערן פון זייערע קינדער, ערנסטע פיעסען. די
ליבע פון די שטערמעלדיגע צו דעם דאזיגען שול-פאלקס-טעא-
טער איז אזוי גרויס, אז דער „הויף“ וואנט ניט דירעקט אנצו-
פיהרען א קאמפף געגען בעזוכען דעם טעאטער. ער זוכט דע-
ריבער מיטלען, אונטערצוגראבען די שול, וועט שוין דער טעא-
טער במילא פאלען צוזאמען מיט איהר.

די לעהרער ציטערן פאר דער צוקונפט פון זייער שולע.
זיי האָבען אָנגעווענדט אלע מיטלען צו ראטעווען איהר עקזיס-
טענץ. אָבער זייערע קרעפטען זענען צו שוואך. די ליבאוויטשער
שולע איז איינע פון די זעהר ווינציגע, וואס דערנעהענען זיך צו
דעם טיפ פון אן אמת'ער יודישער פאלקס-שול.

נען פון די „פועלי ציון.“ א קאמיטע פון דער ארגאניזאציע איז אריין אין „הויף“ און פערלאנגט מ'זאל דעם יונגען מאן אבגעבען זיין דאקומענט. א וואָרט פאר אַ וואָרט — איינער פונ'ם קאָמיטע, צו סטראַשען די הויפלייט, האָט אויסגעשאַסען אין באלקען. דער „הויף“ האָט זיך שטארק איבערגעשראָקען. מ'האָט דעם ישיבה-בחור דעם פאַס אבגעגעבען. אבער דערפאר האָט מען גע'מסר'ט די יונגע לייט פון דער קאָמיטע און מ'האָט זיי ארעסטירט. איינעם, צי צוויי האָט מען, זאָגט מען, פער-שיקט. נאָך דעם אבער האָט דער „הויף“ געציטערט פאר דער נקמה פון די „אחדות'ניקעס“ און האָט איינגעצעהלט שטראַף 2000 רובל.

צווישען די ישיבה-לייט אין מעהר ניטאָ ווי איין דרייטער בחור, וואָס וואַנט צו נעהמען בעהאלטענערהייט אין ביבליאָטעק פון דער שולע העברעאישע ביכער. איך האָב זיך מיט איהם געטראָפּען אין דער ביבליאָטעק. ער האָט מיר גע-זאָגט, אז צווישען די קלויזניקעס איז דאָ ניט וועניג, וואָס וואָל-טען, אזוי ווי ער, גערן געלעזען השכלה-ביכער. נאָך זיי האָבען מורא. דער רעזשים איז זעהר א שטרענגער. פאַראַן שפּיאַנען, און אָפּט ווערט געמאַכט ביי די „פערדעכטיגע“ רעוויזיעס. אָנ-געלערנט פון „יענע טעג“ וועט מען איצט ניט שמייסען פאר א „טרייה-פסול“. אבער ביי דעם, וואָס מ'כאַפט, טרייבט מען איהם ארויס אָהן א שום דבורים. דאָן איז די קאריערע פער-לאָרען. ווארום ביי דריי פערטעל פון די ישיבה-לייט איז דער לערנען אזא קאריערע, פונקט, ווי ביי די יונגע לייט, וואָס שטודירען אין די שקאַלעס און אוניווערזיטעטען.

דער איינציגער ליכט-שטראהל אין ליבאוויטש איז די יודי-שע פּאַלקס-שול. זי, צוזאמען מיט דער ביבליאָטעק, האַלטען אויך אויף דעם „גד תמיד“ פון שטעדטעל, לאָזען איהר ניט אין נאנצען אונטערגעבען זיך דער דונקעלער מאכט פון הויף. דאָס ווייס טאקע דער „הויף“ און גראַבט זיך שטיל און טיעף אונטער דער איינציגער ליכט-פערשפרייטערין אין שטעדטעל.

לאנגע מיט ציצית ביז דער ערד ווערט ינדען ארויסגעגעבען.
און אן אויסנאם, צום דאקטאר, רופא, (אין סאל פון א
קרענק), אן אפטייט, אין באד — אויף אלץ — קוויטלאך.

אין ליבאוויטש ווערט ארויסגעגעבען א וועכענטליכער
הסידישער קינדער-זשורנאל „האח“ (דער ברודער). דער זשור-
נאל האט דעם צוועק צו קעמפפן מיט די „אפיקורסישע“ העכ-
רעאישע קינדער-זשורנאלען. אן זשורנאל קומען מעשיות ווענען
קינדער, וואס זענען נוט און פרום, אנטלויפען פון די נימנאזיעס,
פון די שקאלעס און לערנען בעסער נאט'ס תורה, וואו עס זיך
גען דא אלע חכמות און מעהר דארף מען ניט. דער זשורנאל
קאסט ביליג — איין קאפיקע. ער ווערט שטארק פערשפרייט.
איך האב געקויפט אין הויף עטליכע נומערן. די שפראך איז
דאָרט גראד ניט קיין שלעכטע. ערטער וויין פעהלט ניט קיין
טאלאנט, כאָטש דער אינהאלט, בכלל, איז זעהר איינפארביג
און אַרים. דער רעדאקטאָר, איינער פון די מקורבים צום הויף,
בעקומט א פיינעם געהאלט — 100 רובל א מאָנאַט. אינטערע-
סאנט איז, אז אָט דעם רעדאקטאָר'ס קינדער זענען דוקא גע-
בילדעטע, פרייע, אלע שטודירען און דער טאטע אליין שיקט
זיי דערויף געלד.

די קלויזניקעס גופא געפינען זיך אונטער א זעהר שטרענג-
גער אויפזיכט. זיי טארען זיך ניט קנעפלען מיט די יונגע לייט
פון'ם שטערטעל; טארען ניט לייענען קיין שום העברעאיש
בלאט, קיין שום בוך, א חוץ די הייליגע ספרים. אין די „פרייע
טעג“, ווען אפילו מירער ישיבה און נאָוואָגרודקער מוסר'ניקעס
האָבען ניט געקענט ביישטעהן קענען דעם דראַנג פון דער רע-
וואָלוציע, האָט מען דאָ „געכאפט“ בלויז איין קלויזניק, וואָס
האָט געהאט אין קעסטעל אן „אהבת ציון“, אַדער, אפשר, נאָך
אן ערגערן „טרייר'פסול“. מ'האָט געמאכט אויפ'ן טרייר'פסול
אז עכטען „אוטאדאָפּע“ און דעם „פערברעכער“ האָט מען
געשימטען. זיין פאָס האָט מען פּערהאַלטען. דעמאָלט אבער,
כעת דער „דיקטאַטור פונ'ם פראלעטאריאט“ האָט זיך אריינג-
געמישט די „פארטיי“. אין ליבאוויטש איז די פארטיי בעשטאַ-

טעמפט ערנעץ אין א ווינקעל. אייער זיין דאָ, די אנוועזענחייט פון א זייטיגען מענשען, קימערט קיינעם ניט. מ'איז אייך פשוט מבטל. איהר מענט אנשטרענגען אויף זיי אייערע בל קען, שטעלען זיך לעבען איינעם — מ'בעמערקט אייך ניט. זיי האָר בען זייער אייגענע וועלט. פאר זיי עקזיסטירט איהר ניט.

איין אַבטיילונג פון דער ישיבה, די אויסדרוועהלטע פון די עלטערע, וואָס זענען דערצו זוכה, (לויט דער בעשטימונג פונ'ם רבי'ן אליין, וואָס מ'שט זיך ניט אין דער ישיבה, האָט אַבער אן אויג אויף די געזעהלטע, געקליבענע, וואָס זענען, לויט זיין מיינונג מעהר מסוגל פאר דער חסידישער תורה,) — ווערט אין גאנצען פריי פון לערנען און קען זיך אָבגעבען דער „עבודה“. די „עבודה“ בעשטעהט אין דבקות, כוונות, התכונות, בשעת תפילה. זיי פערברענגען דעם גאנצען טאָג כמעט גאָר אין דאוונען. אין דאוונען שטעלען זיי זיך אב, אָפּט שטונדען-לאנג אויף איין פראזע און סטארען זיך דורך פיעל טראכטען צו דערנעהן די טיעפע כונה, וואָס ליגט בעהאלטען אונטער די איינפאכע ווער-טער און אויף אַט די כוונות בויען גאנצע הימלישע טורעמס און פאַלאצען.

די אונטערשטיצונג ווערט געגעבען די ישיבה-לייט מיט דער גאַטור און מיט קוויטלאך: דער גרעסטער טייל עסט „טעג“. כמעט יעדער ליבאוויטשער יוד ניט „א טאָג“ צוויי אָדער דריי קלויזניקעס. מ'ט די טעג מאכט מען „מסחר“. מען חלופט א „מאָנערן“ טאָג אויף א „פעטערן“. מ'פערקויפט א „טאָג“, ווען א בחור פאַהרט אוועק. דער פרייז פון א טאָג איז פון א רובל ביז — דריי. א 50 קלויזניקעס, בעסערע, עסען אין דער ישיבה-קוד. אַט די מיוחסים ניט מען א גאנצען ווארמעס: פלייש, זופ מיט ברויט. א מאָן דרייסיג בעקומען אין דער קיך בלויז ברויט מיט קרופניק. אין דער ישיבה איז אויך פאַראן א „טשאַינע“, וואו יעדער בעקומט טיי און געקאכטע וואסער. די קוויטלאך ווערען געגעבען אויף אַנדערע בעדערפניסען. א שטוינער א שוך פערריכטען, א בנד פערנייהען. אַנדערע, וואָס האָבען חו, בעקומען א קוויטעל אין קראָס, אָדער צום בעל מלאכה אויף א נייע פאַר שיד און א נייעם בנד. ארבע כנפות'ען,

אויף, אז דער רבי האָט א טיעפען קום. ווייל ביי דעם מאַנעל פון פּערזענליכע טאַלענטען, איז די ישיבה אן אויסגעצייכענטער צעמענט צוצוקלעפען דעם עולם חסידים צו זיין יודש.

א חוץ דעם זוחן איז דא א נאנצער שמאכ משניחים און מלמדים מיט א קאמפליצירטער פּערוואלטונג, מיט „יוצר משרתים“ און „ואשר משרתים“. דער למוד איז לויט א שמרענע אויסגעארבייטער סיסטעם. די נאנצע ישיבה איז צעטיילט אויף 4 קורסען. די שמרעבונג איז דאָ, פונקט ווי אומע טום, צוצונעהמען וואָס קלענערע און ארויסשמופען די נרעסער רע. פשוט דערפאר, ווייל די קלענערע קען מען מעהר ארוינגעהמען אין די הענד, מאכען פון זיי וואָס מ'ווייל.

דער ערשטער קורס איז א מין פארברייטונגס-קורס. ער בעשטעהט פון עטליכע חדרים מיט מלמדים. אהער ווערען אנהענענען קינדער פון צעהן, עלף יאָהר. קיין חומש, קיין תנ"ך, קיין לשון קודש בכלל, ווערט נישט געלערנט. עס ווערט אָנגע-הויבען גלייך גמרא. אויף צו ביסלאכווייז חסידות, לויט דעם אלטען רבי'ס יוערס „תניא“. דער צווייטער קורס איז די ישיבה נאָך די חדרים. דאָרט ווערט געלערנט מעהר גמרא און מעהר חסידות, לויט דעם „תניא“, דעם „צמח צדק“ (ספר וועגען חסידות פונ'ם מיטעלען רבי'ן — ר' מענדעלען) ווי אויף נע-שריבענע תורה פונ'ם איצטיגען רבי'ן. א דריטער קורס איז אין שטשעדרין און פון דאָרט קומט מען אָן צוריק אין ליבאוויטש אין גרויסען זאל. אָט דער זאל מאַכט אַ שמארקען איינדרוק בשעת'ן לערנען: ברייטע לאַנגע טישען; דערביי פון ביידע זייטען לאַנגע בענק. דערויף זיצען די בחורים איבערגעבויגען איבער די גרויסע גמרא'ס, משונה'דיג ווארפענדיג זיך אין אלע זייטען, און היסטעריש חזרנ'דיג נאָכאנאָנד אַ פראזע פונ'ם ספר. עס שיינט, אז די פראזע אליין, איהר פשוט'ער זין אַרט זיי נישט. נאָר זיי בריוכען איהר, ווי א נעוועה, מיט עפעס אַ אונזיכטבארען פיינד, וועמען זיי ווילען דערשלאַגען, אָדער פער-טרייבען מיט דעם קראמפפהאפטיגען ווארפען זיך.

די פנים'ער פון די בחורים זענען אויסגעוויקט, די אוי-גען טארטשען ארויס, קוקענדיג האלב פּערגליווערט און פער-

די חסידישע אקאדעמיע אין ליבאוויטש.

די ליבאוויטשער ישיבה אין, לויט דער צאָהל פון איהרע תלמידים, לויט איהר רייכען בודזשעט, כמעט די גרעסטע פון אלע ישיבות. זי איז געגרינדעט געוואָרען אין דעם מאַמענט, ווען די ארבייטער - בעוועגונג איז גע-ווען אין רעכטען ברען, אין רעכטען פלאַך. איך ווייס ניט צו די ליבאוויטשער ישיבה איז געווען אן ענטפער פון די פרומע חסידים אויף דער „צולאָזענקייט“ פון דער יודישער יוגענד. ס'איז מעגליך, אז אין איהר גרינדונג האָבען געשפילט א ראלע אנדערע סבות. דער ליבאוויטשער רבי פיהלט, קען זיין, אז זיין טראַן טרייסעלט זיך, אז דער שיקואל האָט איהם בע-שטימט צו זיין — דער לעצטער ליטווישער נוסעך יוד. די גרינדונג פון דער ישיבה, די ערשטע און גרעסטע ישיבה פאר חסידות, איז געווען אַ ווייטער און אַ ריכטיגער קוק. פון דעמאָלט אָן ווערט זי אלץ מעהר פאָפולער צווישען דער חסידישער בעפעלקערונג. אין ליבאוויטש אליין לערנען ביז 400 יונגע לייט. א חוץ דעם האָט די ישיבה נאָך אן אבטיילונג מיט א הונדערט ישיבה-לייט אין שטשעדרין וואו אלע יודען זענען דעם ליבא-וויטשער'ס טרייע חסידים.

דער אויפזעהער און פיהרער פון דער ישיבה איז דעם רבינ'ס זוהן. אין ליבאוויטש, זאָגט מען, אז דער רבי האָט מיט דער ישיבה געמיינט פערזיכערן זיין זוהנס קאנדידאטור אויף יורש פון טראַן, נאָך איהם. אויב דאָס איז ריכטיג, ווייזט דאָס

אָננעקומען אין וועלטליכע שולען.

נאָר די רעאקציע האָט געהאט איהר פולען זיענ אין דער מיר. די „פּערקאפּטע“ זענען טיילווייז אליין אוועק, א טייל האָט מען ארויסגעטריבען. פון דעמאָלט אָן לעבט די מירער ישיבה נאָך מעהר איינגעשלאָסען, ווי אמאָל. צו דער גמרא אין צוגעקומען דער מוסר־ספר. מיר איז געוואָרען א נעסט פון מוסר־ניקעס. נאָר דער מוסר געהמט דאָ ניט אָן אזעלכע העסליכע פּאַרמען, ווי אין נאָוואָגרודאָק. אין אלגעמיין איז אָבער דאָ אויך, ווי אומעטום, דאָס לערנען געפּאַלען. אמאָל האָט מען אין דער מיר געלערנט פון נאָט'ס ווענען, פון דער תורה ווענען. היינט איז דאָס לערנען א קאריער. אמאָליגער ישיבה־בחור האָט זיך ניט געאייילט צו געהמען סמיכה אויף רבנות. היינט געהט מען כמעט אינגלאַך פון 16-17 יאָהר סמיכה. סמיכה פאר א מירער ישיבה־בחור איז דאָס זעלבע, וואָס א דיפּלאָם פאר א סטודענט. א מירער ישיבה־בחור איז נאָך היינט אויף א גוטע סחורה אויפ'ן שדוכים־מאַרק. האָט מען ניט קיין גוטע קאַפּ פאר א רב, איז א שמש, א משניח, א ראש ישיבה, אויף א קאריער. אבער די קאריער איז דער עיקר.

פון אויסען מאכען די מירער ישיבה־לייט אן איינדרוק פון וועלטליכע בחורים. געהען קורץ געקליידעט; אויף מיט מאניש־קעס אין ווייסע קעלנער. אנדערע אין שווארצע העמדלאך. די מירער ישיבה ווערט אויסגעהאלטען, ווי אלע ישיבות, פון די געלדער, וואָס משולחים ברענגען. מירער משולחים פאָהרען איר בער דער נאנצער וועלט און ברינגען צוואנציג טויזענד רובל אַ יאָהר. אמאָל האָט א ישיבה־בחור געהאט צוויי גילדען א חודש אונטערשטיצונג. היינט בעקומט א יעדער — פון פיער ביז זעקס רובל א מאָנאַט. דערצו האָבען נאָך א סך פון זיי אוראָקען אויף גמרא אין שטעדטלי אויף וואָסערע פינף רובל א חודש. אביסעל שיקט מען אונטער פון דער היים. אָט אזוי לעבט זיך א ישיבה־בחור דורך ניט נאר שלעכט. עס האָבען געלערנט, ערב דער מלחמה, ביי א דריי הונדערט בחורים אין דער מירער ישיבה. די ישיבה אליין איז יעצט א נייע, א פרייע — די שענס־טע און די גרעסטע פון אלע ישיבות אין רוסלאַנד.

ליטא און פוילען האט זיך געמאכט פון קיין זאך ניט וויסענדיג.
זיי האָבען פערשפארט טיר און פענסטער פאר דער אייראָפּיי־
אישער קולטור און געלעבט, ווי די פריצים ארום זיי אין זייער
רע אלטפרענקישע שלעסער, איינגעשלאָסען אין זייער ענגען,
שמאָלען געטא אין א טרוקענער אָבגעלעבטער וועלט פון וועלקע
בלעטער, וואָס די ישיבות האָבען קאָנסערווירט און מיט יעדען
דור אלץ מעהר פּערהייַליכט.

ווען די השכלה איז ענדליך אריינגעדרונגען דורך שפּאַל־
טען און לעכער אין רוסיש־יודישען געטא, האָט וואָלאָזשין ניט
אויסגעהאלטען איהר דראַנג. אבער מ י ר איז געבליבען
טריי די אלטע טראַדיציעס. מ י ר האָט ניט געוואוסט פון
אזעלכע אפיקורסים, ווי זיי האָט ארויסגעבראכט וואָלאָזשין.
מ י ר האָט טריי ערפילט איהר אויפגאבע: פאר די הונדערט
יאָהר פון איהר עקזיסטענץ האָט זי פארזאָרגט דעם תּחום מיט
רבנים, ראשי ישיבות, פרושים, עלוים, וואוילע זיהן און שענע
איידים, פיינע יודען און מלמדים. אָט די אלע האָבען זיך
געמיהט מיט אלע קרעפטען אויפצוהאלטען דעם מיטעלאַלטער־
ליכען בוי פּונ'ם יודישען לעבען. האָבען מוראדיג געקעמפט
געגען יעדען שמראהל ליכט, וואָס איז פּערבונדען מיט דרייסטע
יוגענד־שטרעבונגען נאָך עולם הזה.

דערפאר זענען דאָס געווען מענשען פון א הויכער מאָראַ־
לישער פּערזענליכקייט: זיי האָבען אויפגעהאלטען ריין דעם יודי־
שען קערפּער און גייסט, האָבען אונז געלאָזען ירושה א געזונט־
דען ארגאניזם, ניט צופּוילט פון תּאוות און ניט צופּרעסען פון
פּעסעמיזם.

אין די מערקווירדיגע מענ פון דער רוסישער רעוואָלוציע
האָט מיר ניט אויסגעהאלטען. די ישיבה האָט זיך ניט געקענט
איינשליסען אין איהרע פיער איילען און לעבען איהר אָבעזונט־
דערט לעבען, בשעת ארום האָט געשטורמט. פון די ישיבה־לייט
האָבען זיך בעוויזען מיטינגרעדנער, פארטיילייט. דער „בונד“,
די „ס. ס.“ די „פּועלי ציון“ האָבען אויך אהער אריינגעדרונגען
און געווארבען, ווי אומעטום, זיך אָנהענגער. ניט איין צעהנדליג
ישיבה־לייט זענען אוועק אין די פארטייען, געוואָרען עקסטרענס.

דער קולטורעלער העכערער צושטאנד איז געווען א פועל יוצא פון דעם עקאנאמישען וואוילשטאנד, וועניגסטענס פון דעם גבירישען און באלעבאמישען קלאס. ארום די רייכע און בעריחמטע פויליש-ליטווישע מאנאטען — די ראדזיווילס, די וויטהענשטיינס, די כרעכטאוויטשעס און אנדערע— האבען יודען געלעבט ניט שלעכט. דער גרויסהאנדעל און קליינהאנדעל איז געווען ביי יודען אין די הענד. יודישע סוחרים זענען געפאָהרען אין לייפציג, אין גינספּעריק (קעניגסבערג). זענען געווען די איינציגע פּערשפּרייטער פון שטאַדמינער, איבערהויפט, פון דער אויסלענדישער קולטור צווישען די פּריצים. אַהן דעם יודישען „ראנדאר“ האָט זיך דער פּריץ ניט א קעהר געמאַן. שפּעטער, אז רוסלאַנד איז געוואָרען די באלעבאָסטע פון די דאָזיגע גר בערניעס, איז די פּאָליטישע לאַגע פון יודען געוואָרען ערנער. אָבער עקאנאָמיש איז זי שלימער ניט געוואָרען. די רוסישע פּריצים האָבען אויך אזוי וועניג געקענט אויסקומען אַהן דעם יודען, ווי די פּוילישע שלאַכטע. דער געכייט פונ'ם יודישען האַנדעל איז געוואָרען נאָך ברייטער. יודישע סוחרים האָבען זיך געלאָזען קיין מאַסקווע, קיין פּעטערבורג און טיפּער אין רוס-לאַנד, אזש קיין סיביר.

די אינערליכע אויטאָנאָמיע פון דעם יודישען געמיינדע-לעבען, וואָס די פּויליש-ליטווישע יודען האָבען גענאָסען פאר די פּוילישע קעניגען און מאַנאטען, האָט שפּעטער די רוס-ישע רעגירונג ניט געוואַנט אַנצוריהרען. אזוי האָבען זיך יודען געקענט לעבען אויף זייער אלטפּרענקישען שטוינער אונגע-שטערט. בשעת אין בערלין האָט געקאַכט מיט השכלה, דאָס גאַנצע אייראָפּיאישע יודענטום האָט ערוואַכט צו א נייעם לעבען מיט נייע דרייסטע האַפּנונגען, שטרעבונגען, אידעאלען, וואָס זענען פּערבונדען מיט דער אייראָפּעאישער ציוויליזאציע, האָבען אָט די צוויי ישיבות—וואלאַזשין און מיר ארויסגעבראַכט פון זיך גרויסע קאַפּ-מענשען, מורא'דיגע שטאַרקע פּערזענליכ-קייטען מיט געניאלע פּעהיגקייטען און א סינדישאַסקעטישער וועלט-אַנשוואַונג. די וועלט ארום האָט געשטורמט פון רעוואָלוציע אין אלע געביטען פון לעבען, נאָר דאָס יודישע וועלטעל איז

די מירער ישיבה.

עס איז שוין אריבער הונדערט יאהר, זינט די מירער ישיבה עקזיסטירט. פאר א הונדערט יאהר איז מיר, צוזאמען מיט וואלאזשין, וואָס איז געגרינדעט געוואָרען אונגעפֿעהר אין דערזעלבער צייט, געווען די גרעסטע תלמודישע אקאדעמיע אין דער גאנצער וועלט.

פארוואָס האָבען די גרינדער פון די ישיבות אויסגעקליבען דוקא מיר און וואלאזשין? דאָס לאָזט זיך ניט ערקלערען ניט מיט פאָליטישע, ניט מיט געאָגראַפישע, ניט מיט עקאָנאָמישע סבות. יעדע ישיבה האָט צו פערדאנקען די פערזענליכע אונטערנעהמונגס־קראַפט פון אן איינצעלנעם מענשען. דער עיקר איז דער מענש און ניט דער אָרט. די גרינדער פון די גרעסטע צוויי תלמודישע הויכשולען אין רוסלאַנד האָבען צופעליג געלעבט איינער אין דער מיר (ר' שמואל'קע) און דער צווייטער אין וואלאזשין (ר' היים'קע). זענען דאָ געבויט געוואָרען די ישיבות.

פונדעסטוועגען קען מען זיך ערקלערען, פארוואָס עפעס זענען די גרעסטע צוויי ישיבות געגרינדעט געוואָרען אין דעם ווייס־רוסישען געביט, אין די גובערניעס מינסק און ווילנא. די אורזאכע איז, וואָס אין די לעצטע צוויי יאהרהונדערטען איז דער קולטורעלער צושטאַנד פון די ליטווישע יודען אין אַט דעם געגענד געשטאַנען העכער, ווי אומעטום אין רוסלאַנד. דאָ האָט בען געלעבט די גרעסטע יודישע גדולים און גאונים, נבירים, שתדלנים און שטאַדט־פיהרער.

מיט גרויס מיה האט זיך שפעטער אביסעל איינגעגעבען
צו עפענען די ישיבה אלס פשוט'ן בית המדרש, מיט דעם בער
דינג, אז קיין שיעור זאל דארט ניט געזאגט ווערען. ס'הייסט
די ישיבה-לייט לערנען אליין.

די אלטע טראדיציעס ווערען אבער אויך איצט שמארק
אבערהיט פון די ישיבה-לייט. ווען דער משגיח, אונטער דעם
איינפלוס פון נאוואנוראדאק און, איבערהויפט, פון סלאבאדקע
האט אנגעהויבען איינצופיהרען מוסר, האט זיך די גאנצע ישיבה
געשמעלט ווי איין מאן: צוגענומען ביי איהם די ביכער, ניט
געלאזען איהם אריינגעהן אין דער ישיבה, און געגעבען איהם אן
אולטימאטום: אָדער ער זאל זיך אַבזאָגען פון די מוסר, אָדער
זאל אראָב פון זיין שמעל. דערווייל האט דער משגיח מיט'ן
שוועכלינג דעם רב געמאכט פליטה, די לאגע איז נאָך דאן גע-
ווען אונבעשטימט. די ישיבה-לייט, זענען אבער געווען פעסט
אין זייער זיעג. וואלאזשינער ישיבה-לייט זענען אלטע קעמפ-
פער. נאָך גאָר אמאָל, אין די גרויסע מחלוקת'ן פאר און געגען
דעם „פלפול“, צווישען ר' הערש ליב און זיין שוואַגער ר'
יוסף בער, ווי אויך אין דעם קאמפף געגען ר' ישראל סאלאני-
טער, וואָס האָט געוואָלט נאָך מיט פערציג יאָהר צוריק איינגעה-
מען די וואלאזשינער ישיבה פאר'ן מוסר, האָבען די ישיבה-
לייט גענומען א שטארקען אנטויל, און אויף וועמעס זייט די
מעהייט זייערע איז געווען — יענער האָט געזיגט. דערצו איז
דער נייסט פון ר' חיים'קען, דער גרינדער פון ישיבה, פון ר'
איצעלען, זיין זוהן און — איבערהויפט — פון ר' הערש לייבען,
וועלכער איז געווען דער ליעבלינג פון די ישיבה-לייט העכער
ווי פערציג יאָהר נאכאנאנד גענוג שטארק. די גאנצע לייטונג
פון דער ישיבה איז, ביי מיין זיין דארט, געלעגען אין גאנצען
אין די הענד פון די ישיבה-לייט. כדי די מאכט זייערע זאל ניט
שוואכער ווערען, האָבען זיי בעשלאָסען, אז קיינער זאל זיך ניט
צופאהרען א היים. בשעת איך האָב זיך מיט די פיהרער פון
סטרייק געזעגענט, האָבען זיי מיך מוטיג און פעסט פערזי-
כערט: מיר וועלען זיגען. וואלאזשין וועט קיינמאָל ניט ווערען
קיין געסט פון די „מוסר'ניקעס“.

דער פיהרער פון דער ישיבה, בשעת מיין וויזיט אין וואלאַד-
זשין, איז געווען ר' רפאל, ר' הערש ליב'ס און איידעם.
ער איז ניט עהנליך צו די פריהערדיגע גרויסע
נייסטער, וואָס האָבען די ישיבה געגעבען א בעזונדער
שטעמפעל און פיזיאָנאָמיע. דאָס איז א יוד, כאַטש א גרויסער
למדן, אבער א גלאַטער, א גאַאיווער מענש. זינט ר' הערש ליב
איז געשטאַרבען, האָט די וואַלאַזשינער ישיבה פערלאָרען איהר
געוועזענעם גלאַנץ. אין די לעצטע יאָהרען איז ר' הערש ליב'ען
אויסגעקומען פיהרען א פערצווייפעלטען קאמפף פאר זיין
ישיבה, וואָס האָט ארויסגעלאָזען פאר זיין צייט אליין צוואַנ-
ציג טויזענד תלמידים. די צייטען האָבען זיך שטאַרם געענ-
דערט. ער אליין איז ניט געווען קיין פאַנאַטיקער. האָט ערלויבט
די תלמידים צו לעזען און צו לערנען אין זייער פרייער צייט,
וואָס זייער הארץ געלוסט. אבי אין דער ישיבה זאָלען זיי לער-
נען גמרא. די יודישע בורזשואזיע האָט אבער געדאַרפט אנדער-
דע רבנים, ווי די וואָס וואַלאַזשין האָט ארויסגעלאָזען. זי האָט
געוואָלט האָבען פּרעדיגערס און ראבינערס נאָכ'ן דייטשען מוס-
טער. מיט א שענער שפראך און שענע מאַנירען. זיי האָבען שוין
געהאַט א מאכט. מ'האַט געוואָלט מאַכען א סעמינאַר און פאב-
ריצירען געשטודירטע רבנים, אזוי ווי אין אייראָפּאַ. האָט מען
אַבער מורא געהאַט, אז זייער סעמינאַר וועט ביין פאָלק ניט
האַבען דעם אויטאָריטעט, וואָס וואַלאַזשין. מ'האַט דעם אָר-
מען ר' הערש לייבען געשלעפט אין פעטערבורג צו פאָליאַקאו'ן
אויף אסיפות, געצוואונגען איהם חתמ'ענען, אז מ'וועט אין דער
ישיבה לערנען אויך רוסיש. פאַקטיש איז אבער דער בעשלוס
קיינמאַל ניט אויסגעפיהרט געוואָרען. ס'איז געקומען דערצו,
אז די רעגירונג האָט די ישיבה פערשלאָסען און ר' הערש לייב
בען מיט זיינע איידעם'ס געהייסען ארויספאָהרען פון וואַלאַד-
זשין. עטליכע יאָהר האָט נאָך ר' הערש לייב אומגעוואַנדערט,
אַבערשלאָגען די שוועלען ביי די יודישע „פּני“. ער האָט אבער
ביי די גבירים קיין אַבקלאַנג ניט געפונען און איז אין גיכען
געשטאַרבען פון האַרצוועהטאָג, אין וואַרשא, אן אלטער מאן
פון אכט און זיבעציג יאָהר.

ניט געטראפּען, אז א ישיבה־מאן זאל שטארבען אין וואלף־
זשין.

מ'קען דאס אבער דערקלערען אהן נסים. די לופט אין
וואלף־זשין איז זעהר א געזונטע. כאָטש אין שטעדטעל אין
בלאָטע, אָבער ארום אין פעלד און וואלד. דער באָדען ארום
שטעדטעל א ז א זאמדיגער און א בערניגער. בעזונדער אין שען
די לאַנדשאפט פון איין זייט, אויפ'ן באַרג, וואוהין די ישיבה־
לייט האָבען לייעב צו געהן שפּאַצירען. זיי רופען אָט דעם אָרט:
„די יארמולקע“. זיי האָבען מיך געפיהרט אהין ווייזען דעם
שענעם באַרג אין די ערטער, וואו, לויט די לעגענדע, ביאליק
פלעגט לייעב האָבען צו געהן שפּאַצירען און פּאַנטאָזירען. ווען
אָט דער גרעסטער און לעצטער העברעאישער דיכטער איז ביי
דער גאַנצער נאַציאָנאַל־געשטימטער ייִדישער יוגענד געלויבט,
איז ער ביי די ישיבה־לייט ממש פּערגעטערט, ווי א נביא.

אין פּאַרגלייך מיט אנדערע ישיבות, זענען די וואָלף־זשין
גער ישיבה־לייט די ענטוויקעלטסטע. א סך פון זיי לע־
זען רוסיש, דײַטש, שרייבען העברעאיש אויסגעצייכענט. פּאַ־
ראָן פון זיי יונגע לייט מיט ליטעראַרישע פּעהינקייטען. אינ־
טערעסאַנט איז, אז דער איצטיגער עלעמענט, איז, כאָטש אוי־
סערליך גאַנץ וועלטליך און היבש ענטוויקעלט, אבער א סך רע־
ליגיעזער געשטימט, ווי דער אמאָליגער. דאָס ערקלערט זיך פּיר
לייכט מיט דער דעאָקציע: פּילייכט דערמיט, וואָס דער יונגער
מאַן, וואָס זוכט אלגעמיינע בילדונג, ווערט ניט געשטערט פון
די היימישע און קען עס דערווייזען אויסער וואָלף־זשין. דערצו
איז פּאַראָן די לידער ישיבה, וואו עס ווערט שוין געלערנט
אַפיציעל: רוסיש, העברעאיש, יודישע געשיכטע, ליטעראַטור,
אזוי אז אין וואָלף־זשין פּאַהרען איצט די יונגע לייט, וואָס גרייִ
טען זיך אויפדיכטיג צו דער קאַריערע פון א רב. אלענפּאַלס
זענען די וואָלף־זשינער ישיבה־לייט א סך א ליכטיגערער עלע־
מענט, ווי די קלויזניקעס פון אלע אנדערע ישיבות אין תּחום.
דער גרעסטער טייל איז צוויסטיש געשטימט און אינטערע־
סירט זיך בכלל מיט'ן נאַציאָנאַלען יודישען לעבען. לינקער פון
ציוניזם איז ניטאָ.

מאנאטען-לאנג ביז זי בעקומט געצאהלט. עם טרעפט אויף, אז א ישיבה-מאן בלייבט שולדיג פאר א גאנצען זמן עסען און וואוינונג. פאר יעדען וואָלאָזשינער באלעבאָס איז א כבוד צו האלטען א קלויזניס. און ווען מ'זאל רעכענען די מיה און געלד, — לעגען, אָהן א ספק, די וואָלאָזשינער באלעבאָטים צו די ישיבה-לייט צו. נאָר די באלעבאָטים טראָגען דאָס מיט געדולד און קלאַגען זיך קיינמאָל ניט. א סך רעכענען פאר א כבוד און א גרויסע מצוה צו האלטען און בעדינען די ישיבה-לייט. אבי-דערע, וואָס האָבען טעכטער, טראָגען, פיליכט, אין הארצען אַ בעהאלטענע כונה צו האָבען מיט דער צייט אן אידעם אין דעם קווארטיראנט.

און ניט בלויז די יודען אין וואלאזשין האָבען דרך ארץ פאר די ישיבה-לייט. אפילו די קריסטען אויף. אז ס'טרעפט זיך א שרפה אין שטעדטעל ביי א קריסט, טרויט ער אָן זיין פערמער גען נאָר די ישיבה-לייט, וועלכע קומען ראטעווען שטעדטעל אין יעדער צרה — פיער צי וואסער.

די ישיבה-לייט לעבען צווישען זיך פריינדליך. אז אימיר צער ווערט קראנק — וואכען ביי איהם חברים טאָג און נאכט. מ'ניט איהם אויף מאטעריעלע שטיצע, ווען ער האָט נויטיג. אויסערליך מאכען די ישיבה-לייט אן אנגענעהמען אייניג-דרוס. זיי געהען קורץ געקליידט, אין געפרעסטע מאנישקעס און קראגענס. ביי א סך איז דער פנים ראזירט. די ישיבה-לייט פער-זיכערן, אז זיי גאָלען זיך מיט א מאשינקע און ניט מיט א גאָל-מעסער. פיזיש זעהען די בחורים אויס נאנץ פריש און מונטער. קראנקהייטען טרעפען צווישען זיי זעהר זעלטען. מ'זאָגט, אז אמאָל, פאר ר' הערש לייבען, איז א עפידעמיע-צייט, זענען צוויי ישיבה-לייט קראנק געוואָרען און געשטארבען: רבי הערש ליב איז ביז געוואָרען אויף גאָט. ער האָט זיך אָנגעטאָן אין טלית און קיטעל, אריין אין דער ישיבה, געעפענט דעם ארון קודש, און געזאָגט מיט א ביטערן פאָרוואָרף: „רכונו של עולם! איך וועל ברינגען אהער קינדער און דו וועסט זיי צו-נעהמען? ...!“

פון דעמאָלט אָן — זאָגען וואלאזשינער יודען — האָט

גמילות חסד" עקזיסטירט האט כמעט קיינמאל ניט געטראפען.
 צו א בחור זאל ניט אָבגעבען א חוב. „תומכי תורה" איז אן אונז
 טערשטיצונג פאר די אַרימערע, וואָס די תמיכה פון דער ישיבה
 איז פאר זיי וועניג. „עונג שבת" איז א ספעציעלע קאסע, וואָס ניט
 אַן עקסטרא אונטערשטיצונג אויף שבת. דאָס געלד ווערט געזאָ-
 מעלט פון ישיבה־לייט אליין און אויף פון געסט, וואָס בעזוכען
 די ישיבה. צעהן פון די ישיבה־לייט, בעל הבית'לאַך, וואָס ציי-
 כענען זיך אויס מיט זייערע פעהיגקייטען און פלייסיקייט אין
 לערנען, בעקומען פון ניין ביז צוועלף רובל א וואָך פון א ספּע-
 ציעלען פּאַנד, פון די בראַדסקעס. דער קאָמיטעט צו בעזאָרגען
 וואוינונגען האָט זיין אויפנאבע צו בעשטעלען א צימער פאר יעד
 דען קלויזניק, און אכטונג געבען, אז דער ישיבה־מאַן זאל ווע-
 רען אַרנטליך בעהאַנדעלט.

געוועהנליך שטעהען די ישיבה־לייט צו צוויי און דריי
 אין א צימער. איך האָב בעזוכט אייניגע פון זיי. די צימערן זע-
 נען אנשטענדיג, ווערען אויפגעהאַלטען אין אַרדנונג און ריינליך.
 וואָס אנבעלאַנגט דער אויפפאַסונג, בין איך זיכער, אז זעלטען
 וועלכער סטודענט ווערט אויפגעפאַסט מיט אזוי פיעל ל'בע
 און צערטליכקייט, ווי די ישיבה־לייט אין וואַלאַזשין. דער
 דורכשניטליכער פרייז פאר א וואוינונג איז אמאָל געווען פון
 דרייסיג ביז פופציג קאָפיקעס א וואָך פאר איינעם. היינט —
 מיט צעהן, צוואַנציג קאָפיקעס טייערער. פאר אַט די עטליכע
 גראַשענס פארפליכטען זיך: די באלעבאָסטע, דער באלעבאָס
 און זייערע קינדער צו בעדינגען דעם ישיבה־בחור. מ'מאַכט אַם
 טיי, מ'קאָכט איהם מיטאָג, מ'וואַשט, מ'רייניגט, מ'פּאַלנט א
 גאַנג. דער ישיבה־מאַן דאַרף נאָר אַ פיפּס טאָן — איז די גאַנצע
 געזינד גרייט צו לויפען טאָן זיין פערלאַנג. אז דער ישיבה־
 מאַן שלאָפט, געהט מען אויף די שפיצען פינגער. אז דער
 ישיבה־מאַן רעדט — איז דאָס אַ כבוד און מ'הערט אויפמערק-
 זאם יעדעס וואָרט. קיין שום געלד־אַנגעלעגנהייטען האָט דער
 קלויזניק ניט מיט דער ווירטין פון זיין וואוינונג. די באלע
 באַסטע געהט אלע וואָך אין דער ישיבה און בעקומט פאר איהם
 זיינע וואַכער. אַפט לעגט זי אויס פאר איהם און וואַרט וואַכען.

ליגע, טרויעריג - צארטע און שמערצליך-בענקענדע קלאנגען
ניסען זיך אין דער לופט.

„אוי וועה, אמר רבא, אוי אמר אבייא...“

צו דאָ איז דער וועבשטול פונ'ם יודענ'ס נשמה?
דער קוואל פון זיין גייסט, פון זיין אייביגען לעבען?
דער שמראָם, וועלכער ניסט אין איהם פייער און
שטרעבען?

אוי, וועה, אמר רבא! ... צי הערסטו צי פיהלסטו
די גייסטיגע שמאכטונג, די מעכטיגע ליעבע?
און האָסטו א קופערנע הארץ, צי—פון אייזען,
די ווערטער וואָס שפריצען מיט בלוט און מיט פייער,
זיי קענען א שטיינערנע הארץ אויף צורייסען...

די וואלאָזשינער ישיבה האָט געפונען אין ביאליק'ן איהר
דיכטער, זיין „המתמיד“ פון וואנען די אויבערשטע פערזען זע-
נען גענומען, איז די פאָעמא פון וואלאזשין. און פערשטעהן,
אדער ריכטיגער, פיהלען די דאָזיגע פאָעמע קען מען נאר, ווען
מען בעזוכט די ישיבה אין א שענעם זומער־סאָן.

אין זייער אינערליכען לעבען זענען די ישיבה־ליים זעהר
געזעלשאפטליך. די גאנצע ישיבה איז איינגעטיילט אין פיער
ארגאניזאציעס: „גמילות חסד“, „תומכי תורה“, „עונג שבת“
און „ועד המעונות“ (קאָמיטעט צו בעזארגען וואוינונגען). די
ערשטע דריי האָבען א אונטערשטיצונגס־כאראקטער. די לעצטע
איז געגרינדעט געוואָרען שפעטער פון יענע. דער גרעס־
טער טייל פון די ישיבה־ליים זענען באלעבאטישע קינדער. די
שטיצע, וואָס זיי בעקומען, מיט דעם וואָס מ'שיקט זיי אונטער
פון דער היים — איז פאר זיי פאָלקאם גענוג. פאָראַן צווישען
זיי אפילו גאנץ רייכע. דערפאר איז אבער פאָראַן נאָר אַרימע
בחורים, וואָס די שטיצע פון דער ישיבה קלעקט ניט פאר זיי.
פאר זיי זענען געמאכט געוואָרען די דרייערליי קאסעס: אין
„גמילות חסד“ ווערט געליהען מזומן געלד פון א רובל ביז פופ־
צעהן. דערין נויטיגען זיך אפילו די באלעבאטישע קינדער. גע-
ליהען ווערט אויף א משכון פון ביכער, קליידער אדער אנדערע
ווערטזאכען. די ישיבה־ליים האָבען מיר געזאָגט, אז זינט דער

פאר אַ י ה ט איז די וואלאזשינער ישיבה בעריחמט
 געווארען אין דער גאנצער וועלט. פריהער זענען געווען אין דער
 ישיבה הונדערט ישיבה-לייט; יעצט — פיער הונדערט. פריהער
 האט בעטראפן איהר בודזשעט פיער טויזענד רובל א יאָהר.
 ר' הערש ליב האט איהם אויפגעהויבען ביז זעכצען טויזענד
 רובל. ער האט איינגעשטעלט פעסטע פערבינדונגען מיט אלע
 גרויסע אייראפעאישע לענדער און מיט אמעריקא. זיינע
 משולחים האבען געבראכט געלד פון אלע עקען וועלט. און פון
 אלע עקען וועלט איז מען געפאָהרען לערנען קיין וואלאזשין.
 די ישיבה האט בעזעסען כמעט פולע אויטאָנאָמיע. יעדער
 ישיבה-מאן איז געווען פריי צו לערנען וואָסער מסיכתא ער
 האט געוואָלט. אין דער ישיבה גופא איז געווען, נאָטירליך, אַ
 געוויסער רעזשים (אַרדנונג). אכט אין דער פריה האט מען געד
 מוזט קומען דאוונען. פון ניין ביז צעהן אזויגער פלעגט דער
 ראש ישיבה זאָגען א פרשה חומש פון דער וואָך. פון צעהן ביז
 איינס האט מען געלערנט א יעדער פאר זיך, איינצינווייז אָדער
 עטליכע צוזאמען. פון איינס ביז צוויי איז געווען דער שיעור.
 ד. ה. די לעקציע פון ר' הערש ליב'ן אליין, אָדער פון זיינע
 העלפער — דער זוהן ר' חיים בערלין און דער אירעם ר' חיים
 סאלאווייצין. פון צוויי ביז פיער איז געווען מיטאַג; פון פיער
 ביז פינף — מנחה; פון פינף ביז צעהן אָווענד ווייטער געד
 לערנט. צעהן איז מען געווען פריי אינגאנצען. נאָר א סך
 מתמידים פלעגען גלייך נאָך אָווענד-ברויט קומען לערנען אין
 דער ישיבה ביז האלבע נאכט. אַנדערע, פארקעהרט, פלעגען
 דורכשלאָפען זיך ביז צוועלף אזויגער און לערנען דערנאָך ביז
 דרייפיער פאר טאָג. בכלל איז געווען איינגעפיהרט פאר ר'
 הערש ליב'ען, אז דער „בית המדרש“ איז קיינמאָל ניט געווען
 לעדיג. עס זענען געווען „משמורים“ די גאנצע נאכט. איין
 „משמור“ (וואָך) אראָב — דער אַנדערער ארויף. א שטארקען
 איינדרוק האט געמאכט די ישיבה אויף דעם, וואָס האט זי בעד
 זוכט אין מיטען נאכט. ארום איז שטיל. די גאנצע וועלט איז
 איינגעהילט אין טיפען שלאָף. נאָר דאָ וואכט דעם יודענס
 נשמת. דער גרויסער זאל פון דער ישיבה איז ליכטיג און צעהנדי

קיינער פון זיינע זיהן און איידימס ניט געווען מעהיג — נאָר פון דער ישיבה. די ישיבה איז בעטראכט געוואָרען אי פון ר' חיים'קעס און ר' איצעלעס יורשים, אי פון פּאָלק, אלס זייער פאמיליע־אייגענטום. אין דער מחלוקת האָבען זיך דעריבער אנדערע רבנים אריינגעמישט, אויף וויפיל זיי אליין, די בעלי מחלוקת, האָבען דאָס פערלאַנגט. די צייטען האָבען זיך אַלזאָ שטארק געענדערט: פריהער איז ר' חיים'קע געווען די לעצטע אינסטאַנץ פאר יעדען סכסוך אין פּאָלק. אפילו צווישען רבנים. יעצט האָבען די יורשים אליין געמוזט אָנקומען צו א פשרה פון רבנים.

אין דעם קאמפף צווישען ר' איצעלעס צוויי איידעמס: ר' יוסף בער, בריסקער רב, און ר' הערש ליב'ען, האָבען די רבנים צוגע'פסק'ענט די וואלאזשינער קאטעדרע פאר דעם לעצטן. און מ'מוז זאגען, אז זייער משפט איז געווען גערעכט.

ר' הערש ליב איז ניט געבאָרען געוואָרען ווי זיין שווער און עלטער־שווער צו זיין א לידער פון פּאָלק. דערפאר איז ער געווען א טאלאנטפולער פּעדאגאָג און טרייער ערציהער פון דער יוגענד. פּערציג יאָהר איז ער געווען פיהרער פון דער וואלאזשינער ישיבה. און ער האָט זי אַוועקגעשטעלט אויף אַזאַ הויף, ווי זי איז קיינמאָל ניט געשטאַנען, ניט פאר איהם, ניט נאָך איהם. דעם גרויסען שם, וואָס וואלאזשין האָט בעקומען אין דער וועלט, האָט זי נאָר געהאַט צו פּערדאַנקען דער אונערמיעדליכער און אונערשעפליכער ענערגיע און לייעבע פון אָט דעם מערק־ווירדיגען מענשען.

ר' הערש ליב איז געגאנגען אין די וועגען פון ר' חיים־קען און דעם ווילנער גאון. ער איז געגאנגען נאָך ווייטער. ער האָט ניט בלויז געפיהרט א מעכטיגען קאמפף געגען דעם פרוכט־לאַזען „פּלפּול“, נאָר האָט אָבגעשאפט אלע שפּעטערדיגע „מפרשים“ און געפאָדערט די תלמידים זיינע זאָלען שפּען דירעקט פון דעם ערשטען קוואל, פון תלמוד גופא. צוליב דעם איז אָנגעגאנגען א הייסער קאמפף צווישען איהם און זיין שוואַגער ר' יוסף בער. נאָר דער גרעסערער טייל תלמידים און די רבנים זענען געווען אויף זיין זייט און — ער האָט געזיענט.

שען, מוזען האבען שטענדיג די ציצית פאר די אויגען, כדי צו דערמאנען זיך...

אובאראוו האט גאר נישט געקענט מאכען מיט ר' איצע' לען. פונקט ווי פריהער האט אלעקסאנדער דעם ערשטענס רע' גירונג נישט געקענט מאכען מיט זיין טאטען, ר' חיים'קען. די יודען האבען גע'טענה'ט זייערס: „זנאט ניע זנאיעם! שקאלעס ניע זשעלאיעם!“ — מיר ווילען גאר נישט וויסען, מיר דארף מען קיין שקאלעס ניט!

ר' איצע'לע איז געווען א גרויסער דרשן און גאך א גרע' סערער חכם פון זיין טאטען ר' חיים'קען. זיין אויטאר טעט איז ביי יודען געווען גאך גרעסער ווי זיין פאטער'ס. דאס איז גע' ווען אן אמת'ער ניט געקרוינטער קעניג פון די ארטאדאקסישע יודען. דעם קאמפף געגען חסידות האט ער כמעט אויפגעגע' בען. ער איז בכלל געווען מעהר וועלטליכער מענש. האט געלע' זען און געשריבען רוסיש און פויליש. געגען השכלה, ווי מיר ווייסען, האט ער גאר נישט געהאט. אדער ער איז געווען צו קלוג צו פארשטעהן, אז קעמפפען געגען איהר איז נוצלאז. ער האט גאר איין זאך פערלאנגט: תורה מיט השכלה צוזאמען — דאס ניט! זאלען זיי זיין נומע פריינד פון ווייסען...

און דעריבער האט ער געקעמפט מיט אלע קרעפטען, אז די ישיבה זאל זיין א „מקום מקלט“ פאר תורה אליין. ווער עס וויל „השכלה“ זאל געהן אין שקאלע, אין גימנאזיע, אין אוני' ווערזיטעט. ווער עס וויל תורה זאל פאָהרען צו איהם, אין וואד לאזשין.

ר' איצע'לע, אזוי ווי זיין טאטע ר' חיים'קע, האט גאר נישט פערנומען פון פאלק. ער האט געלעבט פון א שטיקעל פאבריק, האט ניט אָנגענומען קיין שום רבנישען טיטעל. און דערפאר איז ער פאר קיינעם ניט בעשטאנען, אפילו פאר'ן מי' ניסטער אובאראוו.

ער האט שוין אבער ניט איבערגעלאזען איעלכע קינדער, וואס זאלען פעהיג זיין צו פערטרעטען זיין פלאץ. גאך ר' אי' צעלעס טויט האט זיך אָנגעהויבען מחלוקת פאר דעם אמת און טיטעל פון מנהל (פיהרער). ניט פון פאלק — דערצו איז שוין

צוויי פערזאנען זענען: ר' איצעלע וואלאזשינער, ר' חיים'קעס
זוהן, און זיין איידים — ר' הערש ליב בערלין.

פאר ר' איצעלען איז די ישיבה געפאלען. ס'איז דעמאלט
אין קאפ ניט געווען. ס'איז אנגעקומען דער „שטורם און דראנג“
פון דער השכלה. ס'איז געווען די עפאכע פון לילענטאל, מאנ-
דעלשטאם, מאפו, אייזיק מאיר דיק, ניקאלאי און זיין מי-
ניסטער אובאראוו האבען זיך געבעטען ביי יודען: נאט אייך
שקאלעס, אוניווערזיטעטען, גימנאזיעס! אבי בילדעט זיך!
זייט מיט לייטען גלייך!

מען האט דעמאלט איינגערופען אן אסיפה אין פעטער-
בורג פון רבנים און כלל-טוער, מיט ר' איצעלען אן דער שפיץ.
ר' איצעלע וואלאזשינער איז געקומען אין פעטערבורג אין א
לאנגען זיידען-געבלומטען טלית-קטן, עהנליך צו דער „ריזע“
פון א רוסישען גלח. אט דער טלית-קטן געפינט זיך נאך איצט
אין וואלאזשין ביי זיינע אייניקלעך. אין דעמוזעלבען טלית-קטן
האט ער געדאווענט, געלערנט, געגעסען: אהן איהם — פון שטוב
ניט ארויס. אין איהם איז ער שטאלץ און פריי געקומען צום
מיניסטער אובאראוו. די רעגירונג איז ניט געווען צופרידען
פון די יודישע מלבושים. זי האט פערלאנגט די יודען זאלען זיך
„טייציש“ קליידען, זאלען זיין אייראפייער, „מיט לייטען גלייך“.
דער מיניסטער האט א קוק געטאן אויפ'ן וואונדערליכען
„טלית-קטן“ און געפרעגט ר' איצעלען: פאר וואס עפעס טראגט
ער אזא משונה'דיגען „טלית-קטן“ און די ציצית — ביז דער
ערד, און לילענטאל — ניט? איז דען לילענטאל ניט דערזעלבער
יוד?

ר' איצעלע איז א מינוט ניט געווען אין פערלענענהייט.
— עס שמעהט — זאגט ער — אין דער תורה „וראיתם
אותם וזכרתם“... איהר וועט זיי, די ציצית, זעהן — וועט איהר
זיך דערמאנען... אין, פערשטעהט איהר מיר, וואשע סיאטעלס-
טווא (אייער דורכלויכטיגקייט), די מעשה אזוי: לילענטאל איז
דער גרויסער מענש מיט דעם גרויסען קאפ — דארף ער ניט
קוקען... ער געדענקט אזוי אויך. מיר אבער, געוועהנליכע מענ-

ר' איצעלע וואלאזשינער און ר' הערש ליב.

א סודצע צייט פאר מיין בעזוף אין וואלאזשין, איז דארט פארנעקומען זעהר אן אינטערעסאנטער סטרייק. א סטרייק פון די ישיבה-לייט געגען משניח און געגען דעם מנהל (פיהרער) פון דער ישיבה. דער סטרייק איז געפיהרט געווארען מוטיג, ענערניש און סאלידאריש.

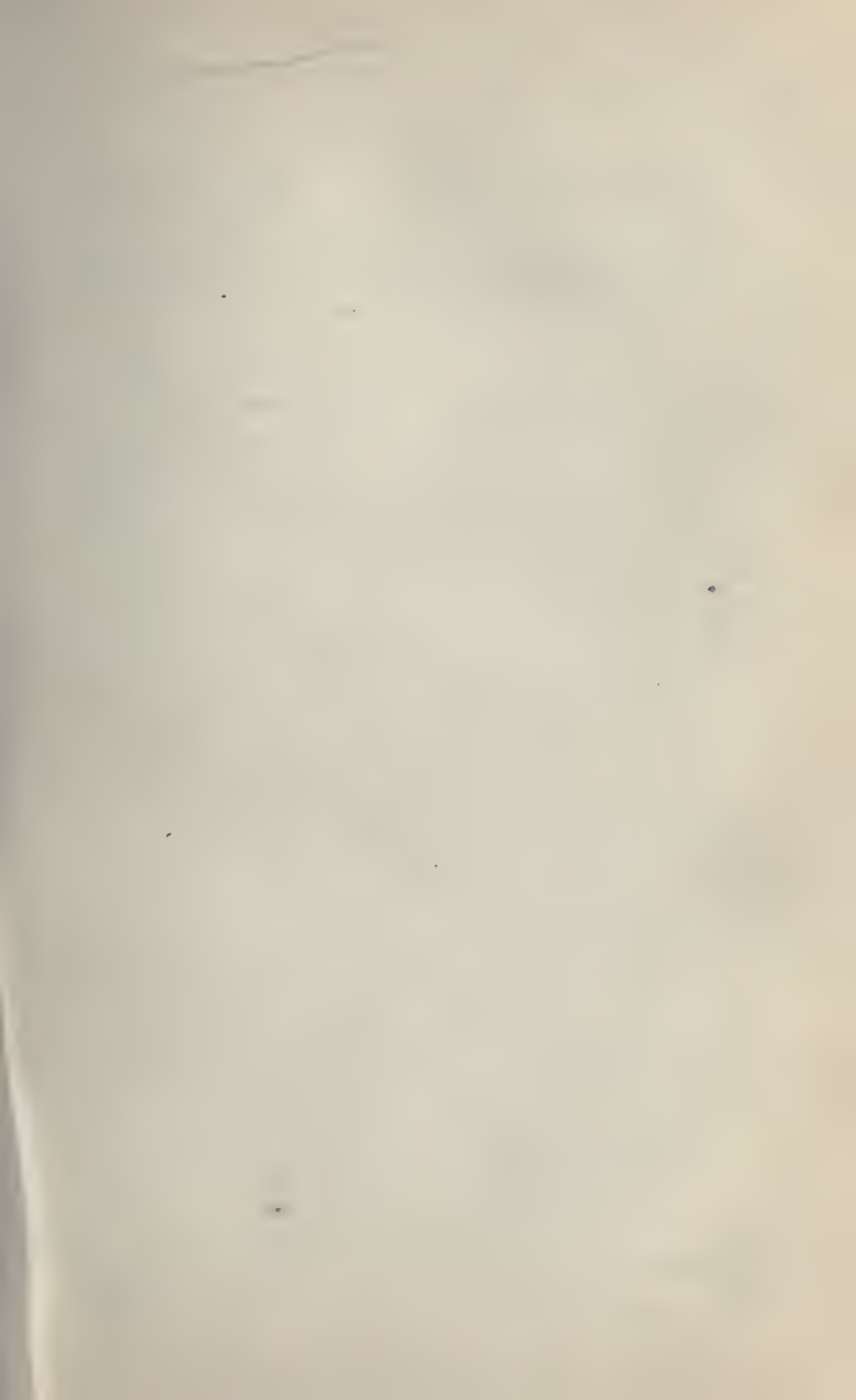
בשעת מיין בעזוף אין וואלאזשין איז דער סטרייק גע-ווען אין רעכטען ברען. די ישיבה-לייט האָבען זיך געהאלטען פעסט און געווען זיכער אין דעם זיענ. דער משניח מיט דעם מנהל זענען אנטלאָפּען. די קלויזניקעס זענען געווען די פולע באַלעבאַטיים פון דער ישיבה.

דער סטרייק איז גאר ניט געווען פערבונדען מיט מאטע-ריעלע פאדערונגען. דאָס איז געווען א ריין פרינציפיעלער קאמפף — א קאמפף פאר רעכט און צו דערזעלבער צייט — פאר די פרינציפען פון דער וואלאזשינער ישיבה.

צו פארשטעהן דעם קאמפף מוז מען אָנהויבען אביסעל פריהער: בעטראכטען די היסטאריע און די אינערליכע ארר-נונגען פון דער ישיבה.

די וואלאזשינער ישיבה איז געגרינדעט געוואָרען פון דעם ווילנער גאו'ם תלמיד — ר' חיים וואלאזשינער. נאר, א חוץ ר' חיים'קע וואַלאַזשינער, האָבען נאָך צוויי פערזאָנען גע-שפילט זעהר א וויכטיגע ראָלע אין דער ענטוויקלונג פון דער ישיבה, ווי אויף אינ'ם לעבען פון די רוסישע יודען, בכלל. די

אין די געצעלמען פון תורת.

רייכער. נאך דערפאר איז דא אין דער הינזיכט פון מאַראַלישער רייניקייט, תּמימות, האַרציגקייט, פּיליכט דער בעסטער עלע- מענט פון דער אידישע יוגענד, דער יעניגער, וואָס שטרעבט ניט צו אַ מאַטעריאַליסטישער קאַריער, נאָר צו מאַראַלישער פּאַלקאַ- מענהייט; וואָס זוכט ניט אזוי דאָס לעבען, ווי די וואַרהייט פון לעבען.

איך האָב איינעם פון די סלאַבאָדקער ישיבה־לייט אויפֿ- מערקזאָם געמאַכט, אז דער איצטיגער קוק אויף דער עטישער ערציהונג קען דאָך ניט זיין דער זעלבער, ווי פון די אלטע אי- דישע מוסר־ספרים; אז פון דער ישיבה קענען, אין בעסטען פּאַל, אַרויס רבנים, ראשי ישיבות, מלמדים און קרעמער; אז דאָס איי- דישע פּאַלק אין רוסלאַנד שטעהט פאַר אַ קאַטאַסטראָפּע אין זיין עקאָנאָמישען לעבען, און די איינציגע רעטונג בעשטעהט נאָר אין דער ערציהונג פון דער אידישער יוגענד צו שאַפּענ- דער אַרבייט; אז די עטישע ערציהונג מוז איינשליסען די ער- ציהונג פון קערפּער און גייסט צוזאַמען אויף דעם גרונד פון די געזעלשאַפּטליכע און נאַטור־וויסענשאַפּטען פון אונזער צייט; אז די ישיבה איז ניט די יעניגע פּאַלקס־שולע, וועלכע מיר האָ- בען גויטיג. דער ישיבה־מאַן האָט מיך פּאַלקאַם פּערשטאַנען. נאָך מַעַהר: דער מוסר־ניק האָט מיר מודה געווען, אז דאָס איז אַלץ ריכטיג. אבער אַן אמת'ע פּאַלקס־שול פאַר גייסטיגער און עטישער ערציהונג קען די יוגענד אַליין ניט שאַפּען פאַר זיך. דאָס מוז טון די אינטעליגענץ, די געזעלשאַפּט. די געבילדעטע געזעלשאַפּט קימערט זיך אבער וועגען דעם וועניג. זי איז פּער- טאָן אין שאַפּען איהר אייגענע קאַריער. וואָס זשע זאָלען טון די 400 תּלמידים פון סלאַבאָדקער ישיבה, וואָס קענען ניט און ווילען ניט זיין קיין עקסטערניקעס, קיין דיפּלאָם־אינטעליגענ- טען; די אידעאַלע יונגע לייט, וואָס זוכען די וואַרהייט אין לעבען, וואָס זוכען אַ בעפּרידיגונג פאַר זייערע איידעלע האַר- ציגע שטרעבונגען? זיי מוזען געהן אַהער, ווייל קיין אַנדער אָרט האָבען זיי ניט.

וואָס האָב איך איהם געקענט ענטפּערן?

סלאבאדקער ישיבת.

א נאנץ אנדער איינדרוק, ווי די נאוואגרוסקער ישיבת, מאכט די סלאבאדקער. דאָ נעהמט דער מוסר ניט אן אזא וויל־דע געשטאַלט, ווי דאָרטען. די ישיבה־לייט געהן ארום זיך ריינליך, קורץ געקליידט, מיט ריינע העמדער, אדער מאניש־קעס, ווייסע קראגען און ווייכע היט. אנדערע געהען אין שוואר־צע העמדלאך, אבער ריינליך. איך האָב בעזוכט די ישיבת, האָב מיט א סך פון די יונגע לייט דאָרט פארבראכט; האָב בעזוכט אייניגע פון זיי אין דער היים. מיט זיי איז נאנץ אינטערע־סאנט צו רעדען. זיי שטימען אויף קיין פאל ניט איין מיט זייערע נאוואגרוסקער חברים. ר' יוזל'ס נאָמען ווערט דאָ ניט אויסגעשפראַכען מיט סימפאטיע. זיי האָבען אויפגענומען דעם מוסר אין דער ריינערער פאָרם פון ר' ישראל סאלאנטער און זיין הויפט תלמיד — ר' שמחה זיסעל. דאָ ווערט מעהר אכט געלעגט אויף דער געזעלשאַפטליכער זייט פון „מוסר“. די ישיבה־לייט זענען צווישען זיך ברידערליך אויפגעבונדען. האָר בען א גענענזייטיגע הילפס־קאסע. קומען איינע די אנדערע צו הילף אין פאל פון א נויט, אָדער קראַנקהייט. די וואָס האָבען שוין פערלאָזען די ישיבה שטעהען אָפט אין שטענדיגער שריפט־ליכער פערבינדונג מיט זייערע געבליבענע חברים. נויטיגט זיך איינער פון זיי אין עפעס, דארף ער נאָר מעלדען אין דער ישיבת, ווערט איהם נלייך ארויסגעשיקט געלד און עס ווערט פאר איהם בכלל אלץ געמוז, וואָס נאָר מעגליך. א סך פון די סלאַבאדקער מוסר־ניסעס בעזוכען די קאוונער אידישע ביבליאָטעק, לעזען צייטונגען און ביכער אין אידיש, רוסיש און דייטש. אייַניגע פון זיי לעזען פלייס־ניטשע, דאסטאיעווסקי און טאַלס־טאַי. נאָטירליך איז זייער נייסטיגער באַנאזש ניט זעהר קיין

טען אויפ'ן אייגענעם רעכענונג. זיין פראפאגאנדע פיהרט ער אויף א ווילדען שטוינער. ער געהט אוועק פון מענשען און בער זעצט זיך אין סלאבאדקע אין א שטיבעל, וואו ער פיהרט א לעבען פון שטרענגער אייגענע שלאסענקייט און איינזאמקייט. אום אבצורייסען זיך אין גאנצען פון מענשען הייסט ער פערשלאגן גען אין גאנצען אין דער שטיבעל טיר און פענסטער. אין וואנט מאכט ער צוויי לעכער — א „מילכיגע“ און א „פליישיגע“. דורך די דאזיגע לעכער האט מען איהם דערלאנגט עסען. פון דעמאלט אן האט מען איהם געקרוינט מיט'ן טיטעל ר' יוזל „בעל החורים“.

וואס איז דאס געווען: אנ'אנפאל פון וואהנזין? א שוויג-דעל? אדער ביידע זאכען צוזאמען? אלענפאלס האט די מעשה מיט די לעכער געמאכט אין קאוונא א מורא'דיגען רעש. די דונקעלע מאסע האט איהם שוין געקרוינט פאר א הייל גען. נאך די צייט פון „למד-וואוניקעס“, איז שוין אוועק. געגען די ווילדע מעשים פון ר' יוזל האבען אנגעהויבען פיהרען א קאמפף אי די פרומע, אי די פרייע. דער קלאנג איז דערגאנגען צום גובערנאטאר און ער האט געהייסען אויפברעכען די שטיבעל און האט ארויסגעשיקט ר' יוזל'ן פון קאוונא.

די נעשיכטע מיט די לעכער האט זיך געענדיגט, צו אלעך מענס איבערראשונג — ראמאנטיש. ר' יוזל האט באלד נאך דעם חתונה געהאט (צום דריטען מאל) מיט זיין צווייטער ווייבם שענער פלימעניצע, וואס האט ביי איהם זריהער גע-דינט און, נאך זיין ווייבם טויט, געטראגען איהם עסען אין שטיבעל דורך די לעכער. לצים זאגען, אז דער גאנצער אָנשטעל איז געווען ניט מעהר, ווי אן איינפאל פאר ליעבעס-מרעפונגען צווישען איהם און דער מיידעל. באלד נאך דעם גרינדעט ער דעם קבוץ אין נאָוֶאָגֶרֹדאָק.

ר' יוזל „דער מאן פון די לעכער“.

ר' יוזל „בעל החורים“ (בוכשטעבליך פערטייטשט: דער מאן פון די לעכער) דער פיהרער פון די נאוואגורודקער מוסר'ני-קעם — איז געוויס איינער פון די בעריהמטעסטע און מערק-ווירדינסטע טיפען אינ'ם ארטאדאקסישען יודענטום פון אונז זער צייט. דאָס איז אייגענטליך א קליינער מענשיל, וואָס האָט געזאָלט זיין א קליינער רב'ל אין א קליין שטעדטעל. מיט אַ טיעפער נייגונג צו א ווילדער פרומקייט, ווי א סך אנדערע רב'לאך אין פערווארפענע שטעדטלאך, פערמאנט ער אבער די שטרעבונגען פון א קאריעריסט. ער האָט דעם גרויסען יצר הרע צו זיין א פיהרער, ניט בעזיצענדיג דעם טאַלאַנט דערצו. ער איז אָבער אַ מאן מיט אַ מורא'דיגער ענערניע און די רוס'ישע רעאקציע האָט איהם ארויסגערוקט און געגעבען די מעגליכקייט צו שפיעלען א ראַליע אין איצטיגען מאָמענט: דער נאָמען ר' יוזל איז ביי אלעמען אין די מיילער. עס קלינגט מיט איהם דער נאנצער תחום.

ר' יוזל איז א זעהן פון א קליינשטעלדיגען רב אין קאוונער גובערניע. אין דער יוגענד איז ער געווען א סוחר. צוליעב מסחר פלעגט ער פאָהרען אָפּט אין פרייסען. דאן האָט ער זיך בעיקרענט מיט ר' ישראל סאלאנטער, די פערזענליכקייט פון סאָלאַנטער און די תורה פון מוסר האָט איהם שטארק צוגעצויגן גען. ער פערלאָזט דעם מסחר און ווערט ר' שמחה זיסעלס א תלמיד. שפעטער הויבט ער אליין אַן צו אנטירען און ארכייר

ער דאָס קומען פריהער, וואָלט ער דאָך הערען, ווי אײַך האָב
געלערענט מוסר מיט התפעלות, וואָלט ער מיך האַלטען פאר אַ
„מצוין“ (אן אויסצייכענטען — א טיטעל פון א גרויסען
בעל-מוסר).

מיט וואָסער „כארמהערציגקייט“ ר' יוזל בעציהט זיך צו
די ישיבה-לייט און צו מענשען בכלל קען מען זעהן פון אַט דעם
פאקט: עס קומט אריין צו איהם א פעהונגערטער, פערמור
טשעטער בחור בעמען עטליכע קאָפיקעס אויף ברויט. ר' יוזל
פאלט אויף איהם אָן: ווי אזוי האָט ער די העזה צו רעדען ווער
נען „גשמיות“ און פרעגט ביי איהם שאלות: „מאין באת?“
וואָס איז א מענש! ביז דער בחור געהט אוועק א דערשלאָגענער
נער, א פערצווייפעלטער.

אַט איז אן אנדער סצענע: ס'קומט צו ר' יוזלען אן אָריר
מע אידענע. איהר קומט 50 רובל, וואָס זיינער אן איידעם האָט
ביי איהר אָנגעגעסען. ר' יוזל דערקענט איהר ניט. ווער איז די
ווייבעל? פרעגט ער. ארויס! ניטאָ קיין געלד! די ווייבעל
וויינט, פאלט אין חלשות. ר' יוזל'ען אבער ריהרט דאָס ניט.
ער הייסט איהר ארויסווארפען. אליין פונדעסטוועגען עסט ער
און טרינקט פון דאָס שענסטע און דאָס בעסטע און געהט אין
א פוטער פון 300 רובל.

קורץ: די נאוואגרודקער ישיבה איז אייגענטליך קיין
ישיבה ניט. דאָס איז אן אינקוויזיציע, א משוגעים-הויז. ר'
יוזל, איז אַהן א שום ספק, אליין אויך א גייסטיג קראַנקער
מענש, דער הויפט משוגענער אין דער אנשטאַלט, וועלכער
שפיעלט אבער דאָ זעהר א טרויעריגע ראַליע פון א גרויס-אינקר
וויזיטאָר. עס איז פשוט אונמעגליך צו גלויבען און דאָך איז
עס א שרעקליכער פאקט, אז אין די הענד פון אזא מענשען
ווערען אָנגעטרויט הונדערטער קינדער, וועלכע געהען ארויס
פון דאנען צעקאליעטשעטע, קערפערליך און גייסטיג אויף אלע
מאָל, אויב מ'האַט זיי ניט פריהער ארויסגעפיהרט פערפייניגטע
אויפ'ן נאוואגרודקער „בית חיים“, אָדער מ'האַט זיי ניט
אוועקגעפיהרט אין ווילייקער משוגעים-הויז.

א מין רעוואליווע. א גרופע מוסר'ניקעס האָבען געוואָלט מעהר פערברענגען אין לערנען. צווישען די פערשווארענע אין אויף געווען ר' יוזלס איידעם. נאָר ר' יוזל האָט די „רעוואָלוציע“ פריהצייטיג דערשטיקט, אזוי צו זאָגען, אין וואַרעל. דעם איידעם האָט ער ארום געטריבען. די גרופע רעוואָלוציאַנערען, וואָס האָבען זיך פערבענקט נאָכ'ן לערנען, זענען אין א שטענעם פריהדמאָרנען בעפאלען געוואָרען פון א מחנה גענער. מ'האָט זיי מיט שטעקענס גענומען טרייבען פון בית-המדרש. אויפ'ן ליארים איז אָנגעקומען פאָליציי און די זאך איז אָנגעקומען צום געריכט.

אויסערליך, פאר דער וועלט, איז ר' יוזל'ס ישיבה כלומרשט א ישיבה פאר לערנען נמרא, בלויז מיט אביסעל מוסר, אינער-ליך איז דאָ אבער א שטרענג יעזואיטישער רעזשים. אין דער ישיבה געפינען זיך 150 בחורים. א גרויסער טייל פון זיי זענען, ווי געזאָגט, קינדער פון 12 און אפילו פון 10 און 9 יאָהר. ר' יוזל האָט צווישען די ישיבה-לייט זיינע געהיימע אנגעגעסען, וואָס גיבען אסטונג אויף יעדען קעהר און ריהר פון די איבריגע ישיבה לייט, ווען איינער וויל פשוט לערנען, ווערט ער פער-האסט און געיאַנט. פערקעהרט: איינער מען זיין א פראסטער קאָפּ. א נאָר נישט, בעקומט ער פיינע אונטערשטיצונג און שפיעלט א גרויסע ראַליע אין דער ישיבה, ווען ער איז נאָר געהאָרזאָם און טריי. דערפון ענטוויקעלט זיך פאלשקייט, חניפה און צביעות צווישען די בחורים. אזוי קענט איהר זיך, א שטיי-גער, אנשמויסען אויף אזא מין סצענע: איינע פון די מוסר-ניקעס האָט נאָר וואָס געענדיגט די פארציע „מוסר“, וואָס איז בעשטאָנען אין אומלויפען איבער'ן שטיבעל און שרייען מיט ווילדע, משונה'דיגע קולות: אַי, נוואַלד! „לא ירבה לו נשים!“ (מ'טאָר ניט האָבען קיין סך ווייבער) אָדער: „זכור יום המיתה“. (מ'זאָל געדענקען דעם טאָג פון טויט). (איהר דארפט ניט פערנעסען, אז דאָס שרייען אָפט 14-15 יאָהריגע אינגלאַך). געענדיגט די פארציע מוסר, און טוען שוין אָן די מאנטלען צו געהן. אין מיטען דערינען געהט אריין ר' יוזל. אויפ'ן גאס זאָגען די בחורים איינער צום אנדערן: „האי וואָלט

טעלטע וויינעריי און קלאַנעריי און א משונע'נער אומלויפֿען,
ווי פון צושראָקענע שעפּסען אין א פייער. און אַט די שרעק־
ליכע טעג, ווער עס פער'גנב'עט זיך אין בית־המדרש לערנען,
יענער איז א פערברעכער.

כדי די האַראַקטעריסטיק פון די נאוואַנרודקער מוסר'ניקעס
זאָל זיין פאַלקאָם, דארף אײך צוגעבען נאָך א פאקט, וואָס מיין
בעקאנטער, געוועזענער מוסר'ניק, האָט מיר מיטגעטיילט, שוין
נאָך מיין אוועק פאַהרען פון נאַוואַנרודאק. א בחור
האָט זיך געוואָלט מאַכען א „סנוף“ (פייניגען זיך), אויף
זיינע עברות. איז ער אוועק אין גארדילאָווקער וואַלד, וואָס לע־
בען שטעדטעל (דאָרט וואו ר' יוזל'ס שטיבעל איז, וואו ער
פראוועט „התבודדות“), ארויפגעקראכען אויף א בוים און זיך
אין דער הויף צוגעבונדען, עס זאָל אויסקומען ווי געהאנגען.
א קריסט איז גראָד פאַרכיינענאנגען. זעהט ער: א מענש
הענגט. האָט ער געגעבען צו וויסען פאַליציי. נאָר, ווען פאַליציי
איז געקומען, האָט מען איהם שוין ניט געפונען. די גאנצע
שטאָדט האָט געקאָכט מיט דער געשיכטע.

מ'קען ניט זאָגען, אז אין דער ישיבה איז ניטאָ קיין
„רעוואָלוציאָנערען“. איינער פון זיי איז מיין בעקאנטער, וועל־
כער האָט מיר געגעבען געוויסע היסטאָרישע מאטעריאלען ווע־
גען ר' יוזל און די מוסר'ניקעס. ער האָט פערלעבט אין דער
ישיבה, צווישען די מוסר'ניקעס, א סך יאָהרען. יעצט איז ער
א לעהרער אין א שטעדטעל אויף תלמוד און העברעאיש און
האָט סמיכה אויף רבנות. איהר זעהט, אז דאָס איז ניט קיין
אפיקורס אין ערנסטען זין. דאָס איז א יונגער מענש, אביסעל
א דענקענדער און מיט א פיהלענד הארץ. עס טוט א הם שטארק
לייד פאר די מוסר'ניקעס־יונגער, צווישען וועלכע ס'זענען דאָ א
מאסע קינדער פון 10-12 יאָהר. ער קעמפט אפען און דרייסט
מיט ר' יוזל'ען. מ'האָט איהם אפילו געוואָלט אונטערקויפען מיט
א וועכענטליכען געהאַלט. נאָר ער האָט זיך ניט געלאָזען.

מיט א קורצע צייט צוריק איז פארנעקומען אין דער ישיבה

דריי טעג ניט קומען אין שטאָרט און ארומבלאָנדזשען אין וואַלד.

דער קאמפּף געגען יצור הרע פון כבוד הייסט ביי די מוסר'ניקעס א „פּרט אויף כבוד“. דערצו ברױכען זיי די משונה'דיגסטע, ווילדעסטע מיטלען, ווי : אַנטון זיך בזיונות, מאַכען זיך משונע, מ'זאָל פון זיי לאַכען. צום ביישפּיעל : זומער אין רעכט טען תמוז, טוט מען זיך אָן א פוטער, א קוטשמע און קאלאָר שען, מ'וויקעלט ארום די פּיס מיט שמאַטעס און מ'נעהט אזוי איבער די גאַסען. אָדער : מ'טוט זיך אָן אין יאר מע און קאלאָשען, מ'וויקעלט ארום די פּיס מיט שמאַטעס און מ'נעהט אזוי איבער די גאַסען. אָדער : מ'טוט זיך אָן אין יאר מולקעס און תפילין, מ'קעהרט אויס די בגדים אויף דער ליני קער זייט און מ'לאָזט זיך אזוי „פראנטעווען“ איבער די נאָר סען, כדי צו ווייזען פּעראכטונג צו דער וועלט. אדער : מ'לאָזט זיך געהן איבער די הייזער קלייבען נדבות, אָדער בעטען מחילה ביי אונבעקאַנטע בעלי־בתיים. איינער איז אריין צו א קרעמער בעטען א הלואה פון 5000 קערבלאָד. א צווייטער האָט זיך אָנגעהאַנגען אויף א וואַגען האַלץ און איז אזוי אריין געפּאַד'רען אין שמעדטעל. איינער פון די „פּער“ פון די מוסר'ניקעס איז אריין צו א נאָוואַנרודקער גביר און דערלאַנגט איהם שלחן מנות פון מנהל — א בעזים... מ'האָט איהם, נאַטירליך, דורכ'געטריבען, און דאָס האָט ער געמיינט...

א חוץ דעם איז דאָ ביי די מוסר'ניקעס „עשירי קודש“ ד. ה. יעדער צעהנטער טאָג אין חודש איז הייליג. דעם טאָג מוז מען אינגאנצען אבגעבען דעם מוסר לערנען, א נאנצען טאָג און א נאנצע נאכט, ביז מ'פאלט אנידער אָהן קרעפטען. דאָס איז אָכער אלץ גאָר נישט אנטקענען „ימים־נוראים“ — די „מורא'דיגע טעג“ פון ראש חודש אלול ביז יום כפור. דאן איז אין דער ישיבה ממש „בעלאַנערונגס־צושטאַנד“. גאָר צוויי וואַכען פאר ראש־חודש אלול ווערען שוין צוגעשלאָסען די גמרות און דער קאמפּף געגען דעם יצור־הרע געהט אויף לעבען און טויט. דאן שטעהט אין דער ישיבה איין ווילדע, שרעקליכע פּערצוויי-

וויינען און יללות. מ'איז זיך מתודת אויף די עבירות. אפילו קליינע קינדער פון 10—12 יאהר, ווען איהר געהט פארביי, בשעת מעשה, און הערט די ווילרע קולות, דאכט זיך אייף, אז איהר שטעהט פאר א משולעם-הויז.

צוויי אזיינער ביי טאג איז — די „כירושע“. דאן ווערען פערמאכט די גמרות און די מוסר'ניקעס לאָזען זיך ארומלויפען איבער'ן הויף פון דער ישיבה אין קליינע הייפלאך, געוועהנליך פון דריי : א גרויסער מוסר'ניק אין מיטען און צוויי קליינע ביי די זייטען. דא, אויף דער כירושע, ווערט געפיהרט די פראפאר נאנדע פון מוסר : ווי אזוי מבטל צו זיין די גאנצע וועלט און פיינד האַבען אלע געגנער פון מוסר, עס מעגען זיין אפילו איי גענע עלטערן. עס זענען טאקע אויך געווען פאלען, ווען א ווהן האָט ניט געוואָלט רעדען מיט'ן טאטען, ווען ער איז געקומען געוואָהר ווערען איהם.

א חוץ די „התבודדות“ און דער „כירושע“ איז פאראן ביי די מוסר'ניקעס א „ועד“. יעדען טאָג קלויבען זיך אויף גרופעס בחורים און בעטראכטען עצות, ווי אזוי מלחמה צו האלטען מיט'ן יצר הרע. יעדער פון „ועד“ האָט א ביכעלע, וואו ער פער שרייבט די עבירות פון גאנצען טאָג. פונקט ווי א פרומער קריסט פאר'ן גלח, אזוי מוז יעדער מוסר'ניק אויסלייענען אלע זיינע עברות פאר'ן „ועד“. דער „ועד“ לעגט ארויף א קנס (געלד שטראף) אָדער „סנופים“ (קערפערליכע פייניגונגען) און „מלקות“. דאנענען ווערט אויך אין זעלבען ביכעלע פערצייט כענט : וויפיעל מאל האָט דער מוסר'ניק איינגענומען דעם „יצרהרע“. דהיינו : ווען עס ווילט זיך שטארק לערנען, זאָל מען אויף צו להכעיס דעם „יצר הרע“ פערמאכען די גמרא אויף אַ וואָך, אויף א חודש. ווען מ'איז שטארק הונגעריג, זאָל מען אויף צו פוקענעס דעם „יצרהרע“ דוקא ניט עסען, ווען אפילו עס איז דאָ וואָס. די שרעקליכסטע עברות פון דעם מוסר'ניק, זענען, א שטוינער : האַבען זינדיגע געדאנקען, רעדען מיט א מעדעל, אָדער קוקען אויף איהר; רעדען „דברים בטלים“, דאוונען אָהן כונה. קנס פאר אַנ'עבירה איז פון דריי ביז 5 קאָפיקעס, אָדער

אין וואס בעשמעחט נאוואגרודקער מוסר ?

אין דער נאוואגרודקער ישיבה איז דער מוסר דער עיקר און דאס לערנען א ביי זאך. בחורים לומדים — ערקלערט מיר א געוועזענער מוסר'ניק — פערטרייבט מען. א מתמיד איז א חסרון. אויפ'ן לערנען איז ניטאָ קיין ראשי'שיבה, ניטאָ קיין שום השגחה. צוויי בחורים איז פערווערט צו לערנען צוזאמען איין מסכתא: טאָמער וועלען זיי זיך מפלפל זיין, אריינטון זיך אין לערנען, וועט דאָס ברענגען שאַדען דעם מוסר... אן אייר דעם ר' יוזילס האָט געוואָלט מיט די בחורים פערברענגען אין לערנען, האָט מען איהם פערטריבען.

די נאנצע וועלט איז פאר'ן מוסר'ניק א שטאל פון בחמות, א מיסט'קאסטען אָנגעפילט מיט שמוץ. די גרעסטע רבנים און גאונים זענען ביי זיי פעררעכענט פאר אפיקורסים, ווען נאָר זיי האלמען ניט פון מוסר לויט זייער סיסטעם.

דער טאָג פון די מוסר'ניקעס ווערט איינגעטיילט אזוי: א שעה אין טאג לערענט מען מוסר צוזאמען אין דער ישיבה אליין. דערצו איז פאראן א בעזונדערע פינסטערע מוסר'שטרי בעל. דאָרט געהט מען אום איינציגווייז: דאָרט לערנט מען ניט פון קיין ספר. מ'כאפט עפעס אָן א האלבע פראזע, א שטוינער ווי: „למה לי חיים?" (וואָס טויג מיר דאָס לעבען?) די פראזע חור'ט מען איבער הונדערט מאל אומלויפענדיג הין און צוריק. קלאפענדיג זיך מיט די פויסטען אין קאָפּף מיט געוואלדען, גע'

ישיבה א שם. עם לויפען און קלויזניקעס צו לערנען תורה און מוסר צוזאמען. עם שיט זיך געלד.

אין דייטשלאנד און אין אמעריקא זענען דא א סך פרומע און רייכע אידען, וואָס האלטען שטארק פון מוסר. ניט וועניג אויף אין אנדערע לענדער. די משולחים מאכען שטיקער געלד. דאָס קענט איהר זעהן פון דעם וואָס מ'דערצעהלט אויף דעם משולח, וואָס פאָהרט ארום איבער מערב־אייראָפּא. ער גיט, דערצעהלט אייך בסוד א געוועזענער מוסר'ניק, זיין טאָכטער 4 טויזענד רובל נדן; האָט אן אייגען הויז. מ'שאצט איהם אין 20 טויזענד רובל. געווען איז ער א קבצן — א מלמד... נאָך בעסערע געשעפטען מאכט דער אמעריקאנער משולח. זיין פורטער — פארטרויט אייך א צווייטער געוועזענער מוסר'ניק, — וועט איהר ניט נעהמען מיט 300 רובל. ער איז אָנגעשטאָפט מיט געלד, האָט געעפענט א גרויסען מאנפאקטור־געשעפט.

ר' יוזל אליין פאָהרט אלע יאָהר אין דובעלן באָרען זיך אין ים און אַנטאָן זיך וואוילטאָג. דאָס קאָסט אב שענע הונדערטער מער.

און וואָס איז מיט דער ישיבה? וועט איהר פרעגען. עמ"ל ליכע ארויטאָנטען ר' יוזל'ס, עלטערע יונגע לייט, און זיינע געהיים־אנענטען און אניטאָטאָרען, בעקומען פון 5 ביז 8 רובל א וואָך און מעהר. די איבעריגע ישיבה־בחרים גיט מען פון דרייסיג קאָפּ. ביז א רובל א וואָך; און דאָס צאָהלט מען ניט מוזמן, נאָר מיט צעטלאַך. אז מ'קומט אבער צו ר' יוזל'ען מאַך גען מ'ט צעטלאַך, בעקומט מען, אנשטאט געלד, אָפט פוס־זועהדי טאָג און ניט זעלטען נאר ארויסגעטריבען. דעריבער איז דער קורס פון ר' יוזל'ס „אקציעס“ שטארק גיט געהויבען און שטעהט זעלטען העכער פון 50 פראָצענט.

און אז ס'וואָלט גיט געווען עלקע־חנה, א אידענע מיט א פרומער נשמה און א גוט הארץ, וואָס מאַכט אויף אין שטערט מעל ברויט פאר די פּערהונגערטע מוסר'ניקעס, וואָלטען געוויס דריי פּערסיל פון זיי געשטארבען פון הונגער. א סך מוסר'ניקעס פּערפֿירען קוים די ביינער א הויס. א געוויסען פּראָצענט גיט די ישיבה אב אויף דעם וויליקער משוגע־הויז...

נאוואגרודקער מוסר'ניקעס.

צו מאכען א ישיבה דארף מען האַכען געלד. דאָס האָט ר' יוזל, „דער מאן פון די לעכער“ זעהר גוט געוואוסט. איז די ערשטע זאך געווען צו קריגען פעטע אָנהענגער, וועט שוין געלד זיין במילא. פערשטעלט זיך ר' יוזל פאר א רבי, קומט אין א דאָרף אין קורלאַנד, וואו ס'האָט געוואוינט א רייכער זעהר א פערפרומטער ישוב'ניק, פון וועלכען ער האָט שוין געהאט פריי הער א ידיעה, אז דאָס קען זיין א „העכט“. שטעלט ער זיך מיט דער פוהר אויפ'ן גאס (דאָס איז געווען ערב שבת) בעט מען איהם אין שטוב אריין. זאָגט ער: „ער טאָר ניט: אין שטוב זענען „נשים“ און ער קוקט ניט אויף „נשים“. גרייט מען פאר איהם צו א שפייכלער. אין שפייכלער פערברענגט ער דעם גאנץ צען שבת אין „רבקות“, „בכיות“ און „יללות“, און אנדערע מכלומרשט רבי'שע שטיק. דערווייל דערצעהלט דער שמש אין שטוב די מופתים פון „צדיק“.

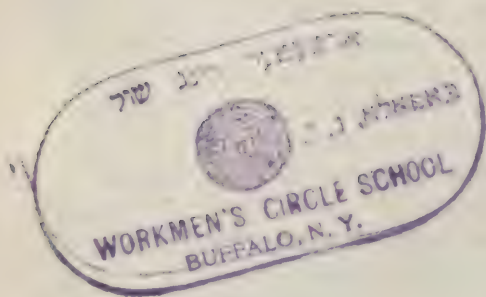
זונטאג פאחרט ער אוועק פון ישוב'ניק מיט א הארטע

מטבע.

דער פונדאמענט איז שוין דא. מ'דארף אבער נאָך. שיסט צו גאָט א פרומען טייטשישען אידען, איינעם א לאכמאן, א רייז כען סוחר, אן אלטען בחור, און ער ניט טויענדער רובל א יאָהר אויף אויסהאלטען דעם „קבוץ“. די ישיבה איז דא. איצט שטיקט מען פארנאָנדער אויף דער גאנצער וועלט משולחים קלייבען געלד. ר' יוזל קען אויסקלייבען זיינע מענשען. זיי פאָהרען איר בער דער וועלט. דערצעהלען נסים און נפלאות, מאכען דער

א חוץ דעם איז ר' נפתלי אמסטערדאם געווען א פער-
 זענליכקייט, וואס קאן דינען פאר א זעלטענעם מוסטער פון
 זעלבסטערצויגענקייט און זעלבסט־ארגאניזירטקייט. זיין טאג
 איז געווען שטרענג צומיילט: צו גאט, צו מענשען און צו זיך
 אליין. יעדע ארבייט האט געהאט איהר צייט. פון אויפשטעהן
 ביז ליינען זיך איז אלעס ביי איהם געווען אויסגערעכענט אויף
 דער מינוט און אויסגעפיהרט אויף א האר. און דאס אלץ איז
 געווען גאטירליך, ניט געקינסטעלט און אהן גריבלענעם און
 פארקענעם. אין די ביאגראפיעס פון גרויסע מענער, געפינען
 מיר נאך ביי איבסענען אזא ארגאניזירטען פערזענליכען לעבען.

די גרעסטע ווירקונג אויף דער מוסר־בעוועגונג האט אבער
 געהאט ר' שמחה זיסעל. זיינע צוויי תלמידים ר' יהושע הערש
 און ר' יוזעף זענען די פיהרער פון די צוויי גרעסטע ישיבות
 אין אידישען תחום: די סלאבאדקער און נאָו־אָנגרודקער.

ישיבה אין קעלם און איז צעהנדליגע יאהרען געשמאנען אן דער
 שפיץ פון דער ישיבה. ער האט געווירקט אויף זיינע תלמידים
 ניט אזוי מיט זיין לערנען, ווי מיט זיין פערזענליכקייט. די
 סלאבאדקער מוסר'ניקעס האבען מיר געזאגט, אז ר' שמחה
 זיסעל'ס א תלמיד איז אויפ'ן גאנצען לעבען געבליבען טריי
 דעם מוסר. וואס פון איהם איז ניט געווארען — איין מאל, צו
 צוויי מאל אין יאהר האט ער געמוזט פאהרען צום רבי'ן אין
 פערברענגען א פאר וואכען אין דער ישיבה. ר' שמחה זיסעל
 האט געווירקט דורך זיין צערטליך, פאטערליך בעהאנדלען די
 תלמידים. ער איז אריינגעגאנגען אין דעם תלמיד'ס פערזענ-
 ליכען לעבען. האט גענומען אנטייל אין אלע זיינע ליידען און
 פריידען. דורך דעם האט ער שטארק צוגעבונדען צו זיך די
 ישיבה'לויט. נאך יעצט דערמאנהען אומעטום די מוסר'ניקעס
 זיין נאמען מיט דעם גרעסטען רעספעקט און לעבע.

דער דריטער, ר' נפתלי אמסטערדאם, איז אס וועניגסטען
 בעקאנט אין דער וועלט. די וואס האבען געשריבען וועגען
 „מוסר“ דערמאנט קיינער פון זיי ניט זיין נאמען. לויט אבער,
 ווי מיר האבען געשילדערט זיין פערזענליכקייט די סלאבאדקער
 מוסר'ניקעס, איז ר' נפתלי אמסטערדאם, אהן א ספק, געווען
 דער מערקווירדיגסטער פון אלע ר' ישראל סאלאנטערס
 תלמידים. האט איז געווען א קאמוניסט אין דעם זין פון די
 ערשטע קריסטען. ער האט ניט געקענט פארטרעגען, אז אימיצער
 זאל האבען פאר איהם טרחה, אז אן אנדערער זאל טון אן אר-
 בייט, וואס ער אליין האט געקענט. טון. אפילו זיין אייגענער
 ווייב האט ער געהאלפען טון די שווערע שמוציגע שטוב'ארבייט.
 צ. ב. ארויסניסען די פאמוניצע, האקען האלץ און ד. ג. זיין
 לעבע און צערטליכקייט צו זיינע תלמידים איז געווען אזוי
 נרויס, אז ווען א תלמיד האט ביי איהם געגעכטיגט, פלעגט ער,
 אויפשטעהענדיג אין דער פריה, געהן אויף די שפיצען פינג-
 גער, כרי ניט צו שטערן יענעם דעם שלאף. ער פלעגט דעם
 תלמיד אכגעבען זיין אייגענע קיסען, איהם בעדינען ביין עסען
 און טרינקען, כאטש יענער האט פראטעסטירט און, פער-
 קעהרט, געוואלט בעדינען זיין רבי'ן.

סאלאנטערס תלמידים.

צווישען ר' ישראל סאלאנטערס תלמידים, וואס האָבען געפיהרט א ענערנישע און סיסטעמאטישע אַניטאַציע פאר'ן מוסר, האָבען פון איהר געמאַכט א בעוועגונג און שולען פאר איהר בעשאפען — זענען די מערקווירדינסטע דריי: ר' יצחק בלאָזער, אָדער ר' איצעלע פעטער בורנער, ר' שמחה זיסעל און ר' נפתלי אַמסטערדאַם. דער ערשטער, איז אזוי צו זאָגען, געווען דער טעאָרעטיקער פון דער מוסר־לעהרע. ער האָט די גרונד־פרינציפען פון דער נייער תורה פעסטגעשטעלט אין א ספעציעלען ווערק „אור ישראל“. ער איז אויך געווען דער הויפט־אָרגאַניזאַטאָר און אדמיניסטראַטאָר פון דעם סלאַבאָדקער „קבוץ“ און גרינדער פון דער נאוואָגרוֹדקער ישיבה. א דאנק זיין ענער־ניע איז די בעוועגונג פערשפרייט געוואָרען. משולחים זענען צושיקט געוואָרען אין אלע עקען וועלט און האָבען געבראַכט א סך געלד. שפעטער האָט ר' איצעלע פעטערבורנער, צוליעב אי גערליכע אונאַרדנונגען און צוליעב דעם קאַמפּף פון די געגנער, געמוזט פערלאָזען קאָוונאַ. ער איז אוועק אין פאלעסטינע, האָט פענדיג, אז דאָרט וועט איהם בעסער געלינגען צו פערשפרייטען דעם מוסר, ווי אין רוסלאַנד.

דער צווייטער, ר' שמחה זיסעל, איז געווען דער בעסטער פּראָפּאַגאַנדיסט און לעהרער פון מוסר, ער האָט פערפלאַנצט אַ

די לעהרע פון ר' ישראל סאלאנטער, איז, ווי דער לעזער
זעהט, א פינסטערע, א פעסימיסטישע. זי האט נאָר ניט צו
טון מיט דער געזונטער עטיק, וואָס רופט צו זעלבסט־פערפאל־
קאמענונג אין נאָמען פון לעבען; וואָס איהר ציעל איז צו שאַד
פען שענערע פארמען פון'ם ערדישען לעבען; צו פּעראַיידלען די
בעציהונגען צווישען מענש און מענש. זי איז דער פּראָדוקט
פון א גרויסען נייסט, אבער פון א קראַנקער, צובראַכענער
נשמה.

לאַמיר יעצט זעהן, ווי אזוי אָט די לעהרע האָט זיך אַבנע־
שפיגעלט אין די צוויי הויפט־שיכות, וואָס סאלאנטערס
תלמידים האָבען פּערפלאַנצט: אין נאַוואַגראַדאק און סלאַב־
באַרקע.

ווען אין אויסלאנד. זיין קראנקהייט אויף די נערווען, האָט איהם געצוואונגען צו היילען זיך ביי אויסלענדישע דאָקטוירים. בער קאנט ווערענדיג מיט'ן איראָפּעאישען יודענטום האָט ער זיך איבערצייגט, אז די בערלינער און פאריזער אידען נויטיגען זיך 'מעהר אין „מוסר“, ווי די רוסישע. און ער בעזעצט זיך אויף א געוויסע צייט אין פאריז. נאָר אין איראָפּא האָט ער געהאט נאָך וועניגער ערפּאָלג, ווי אין רוסלאנד.

ר' ישראל סאלאנטער האָט געוואָלט בעשאפּען א נייע סעקטע, א מין אירישיען „מאַנאַכען-אַרדען“, ניט אין דעם קריסטליכען זין פון אייביג „הייליגע בחורים“. די מוסר'ניקעס דארפּען זיך אבשיידען בכלל פון דער זינדיגער וועלט און איהרע פּערפיהרערישע תּענוגים. דער מענש דארף זיין פּעראייניגט מיט גאָט; ער טאָר א מינוט ניט פּאַרנעסען, וואו ער האַלט אין דער וועלט. ר' ישראל סאלאנטער האָט געוואָלט בעשאפּען א נייעס מין חסידים. אין אייניגע גרונד־שטרעכען אין זיין „מוסר“ עהנליך צו חסידים. אזוי ווי דער חסידים אין אויף דער „מוסר“ בעשאפּען געוואָרען אַלס פּראָטעסט געגען דעם טרוקע־געם פּאַפּול. געגען דער ערציהונג פון קאַפּ, האָט ער געפּאָדערט אויסבילדונג פון דער הארץ. דער חסידים אין אבער געווען געזעלשאפטליך און לעבענסלוסטיג, און ר' ישראל סאלאנטער'ס „מוסר“ אין געווען אסקעטיש, כּמורנע; האָט פיינט געהאט די וועלט און געקעמפט געגען דאָס לעבען. די מיטלען צו דערגרייךען א הייכע שטופּע פון א מוסר'ניק אין בעשטאַנען אין אייניג זאמקייט, אין בכיות, אין פאראכטען די אויסערליכע וועלט און איהרע אינטערעסען.

ר' ישראל סאלאנטערס סיסטעם פון לערנען מוסר אין בעשטאַנען ניט אזוי אין לאַגנישער איבערצייגונג, ווי אין היפּי־לאטישער ווירקונג פון ווערטער און פּראזען, וואָס ענטהאלטען די יסודות פון מוסר. ווען א מוסר'ניק חזר'ט איין הונדערט מאל צ. ב. אזא פּראזע, ווי „אדם יסודו מעפר“ (א מענש אין א שטיק ערד) אָדער „סוף האדם — למוֹת“ (דער סוף פונ'ם מענשען איז — דער טויט) וועלען שוין אויף איהם די תּאוות פון דער וועלט קיין שליטה ניט האָבען.

אידען מיט גרויסע הערצער. דעריבער האט ער געמאדערט, אז
 דאס לערנען זאל ניט זיין מעכאניש. דער תלמיד זאל זיך איי-
 בערהויפט פערטיפען אין יענע שמעלען פון דער גמרא, פון
 דער תורה, פון אנדערע פרומע ספרים, וואס רעדען ווענען דעם
 ציעל פון מענשענס לעבען; ער האט פערלאנגט, אז חוץ דער
 גמרא און איהרע מפרשים, זאלען אין לערנען פארנעהמען א
 גרויסען אָרט די ספעציעלע מוסרספרים, ווי צ. ב. דער „חובת
 הלבבות“ פון רבנו בחיי, דער „שכטמוסר“, דער „שערי
 תשובה“ פון רבנו יונה, דער „ספר המדות“ פון ר' יעקב רובנא
 און אנדערע ספרים פון אידישע רעליגיעז־פילאזאפישע דענסער.
 ער האט פערלאנגט די תורה זאל געהרען ניט בלויז דעם קאפ,
 נאר אויך דעם אידענס הארץ. דעם אידענס גשמה איז צופיעל
 פערטריקענט געוואָרען; די רבנות האט אָנגעהויבען מאַראליש
 צו פאלען. ר' ישראל סאלאנטער האט געוואָלט זעהן ביי אידען
 ניט בלויז גרויסע לומדים, נאר אויך גרויסע אידען, שטאַרקע
 פערזענליכקייטען. אליין האט ר' ישראל סאלאנטער ניט געד
 וואָלט אָנגעהמען קיין רבנות, כאַטש ער איז געווען איינער פון
 די גרעסטע גאונים אין זיין צייט. דאָס האט אבער ניט פון
 עניוות געשטאַמט. די ראלע פון א געווענהליכען רב און „גאון“
 אפילו, האט ר' ישראל סאלאנטער געהאלטען פאַר זיך צו קליין.
 מ'דארף אויך זאָגען דעם אמת, אז אלס פערזענליכקייט איז ער
 ווירקליך געווען מיט זעהן קעפּ העכער פון אלע רבנים און
 גאונים פון 19טען יאהרהונדערט. ס'איז איבעריג צו זאָגען,
 אז ביז איצט איז אין דער אַרמאָדאָקסישער אידישער וועלט ניט
 געבליבען קיין גלייכען צו איהם. ר' ישראל סאלאנטער האט זיך
 ניט בענוגענט מיט דעם געדאַנק צו שאַפען א נייע רעליגיעז־
 פילאזאפישע בעוועגונג אין אידישען פּאָלק. ער האט געוואָלט,
 אז דאָס ליכט פון יודענטום, ווי ער האט עס פערשטאַנען, זאל
 שיינען אויף דער גאַנצער וועלט. צוליבע דעם צוועק האט ער
 זיך געמיהט, אז אפילו די קריסטליכע פעלקער זאלען לערנען
 אין די שולען זייער יונער די עמיש־פילאזאפישע פרינציפּען
 פון יודענטום.

דער גרעסטער טייל פון סאלאנטערס טעמיניקייט איז געד

טע, פערראסטעטע „כליזיון“, מיט וועלכע ער האָט זיך בענוצט. אַנשטאָט א נייעס מין חסידיוֹם, וואָס ער האָט געשטרעבט צו בעשאַפּען, האָט זיך איהם איינגעגעבען בלויז צו גרינדען עטל ליכע „שטיבלאך“, וועלכע האָבען אי פאר זיין לעבען, אי נאָך זיין טויט קיין שום רושם ניט געמאכט.

און דאָך, ווען ר' ישראל סאַלאַנטערס קוק אויפ'ן לעבען איז געווען א קינדישער, א נאַאיווער, איז זיין האַרץ פול געווען מיט ליבע צום פּאַלק. זיין ליבע צום אמת האָט איהם געצויגען צו פשוט'ע, ארימע, אונגעקוינטעלטע מענשען. אמאָל, — מיר האָט דערצעהלט א מוסר'ניק — איז ר' ישראל סאַלאַנטער געקומען אויפ'ן ווילנער שוהל'הויף. דאָרט איז, בשעת מעשה, געווען א גביר'שע חופּה. דער שוהל'הויף איז פול געווען מיט סאַמעטענע און זיידענע מלבושים, האָט געגלאַנצט מיט גאָלד און פּערל און בריליאַנטען. ס'פּערשטעהט זיך, אז אויף דער חתונה האָט ניט געפּעהלט קיין ווייסע חברה. א שוסטער האָט שטארק חשק געקראָגען אריינצוקוקען דעם חתן אין פנים אריין, און האָט זיך דורכ'ן עולם געשפּאַרט געהענטער צו דער חופּה. איינעם פון די חתונה'לייט, א גבירישען יונגען־מאַן, איז דאָס ניט אָנגעשטאַנען. ער האָט דעם אונגעבעטענעם גאָסט אונטערגעשטעלט א פּוס מיט די ווערטער: א שוסטער דארף מען דאָ אויף האָבען, וואָס? דער שוסטער איז געפאלען און צושלאָגען דעם פנים. ר' ישראל סאַלאַנטער האָט דאָס צוגעד זעהן און געגעבען א געשריי: „גוואַלד, גיט מיר א שטעקען, איך וועל געהן אויפ'ן גאָז'ס קבר! וואָס פאר א פּאַלק האָט ער געלאָזען!“

שוין אין דעם וואָרט „מוסר“ ליגט דער גרונד־בעגריף פון ר' ישראל סאַלאַנטערס תורה. דער עיקר פון לערנען איז ניט דאָס לערנען אליין, נאָר די עמישע ערציהונג פונ'ם מענשען. אין ר' ישראל סאַלאַנטערס צייט איז דער גאנצער תּחום געד ווען בעדעקט מיט ישיבות און בתי־מדרשים. דאָס לערנען איז געווען א ציעל פאר זיך אליין, איז געוואָרען א מין ספּאָרט. א סך גרויסע קעפּ האָבען אידען דאן פּערמאַנט, אבער וועניג גרוי־סען הערצער. ר' ישראל סאַלאַנטער האָט געוואַלט בעשאַפּען

ר' ישראל סאלאנטער, דער ערשטער בעשאפער פון דער מוסר-בעוועגונג.

דער טאטע פון די מוסר'ניקעס, דער גרינדער פון די ערש-
טע מוסר-שטיבלאך, איז געווען דער בעריהמטער ר' ישראל
סאלאנטער, איינער פון די שטארקסטע און מערקווירדינסטע
פערזענליכקייטען ביי די ארטאדאקסישע יודען אין פאריגען
יאהרהונדערט. דאס איז געווען א פערזענליכקייט מיט א טיער
פע אינערליכע שטרעבונג צו וואהרהייט; א מענש, וואס קען
ניט געהן אויף פשרות מיט'ן לעבען; וואס האט געהאט יעדע
פאלשקייט, איז אום קיינעם ניט בעשטאנען, ווען עס איז גע-
נאנגען אום דאס, וואס ער האט געהאלטען פאר אמת. א חוץ
דעם האט ער בעזעסען א גרויסען ארגאניזאטארישען סאלאנט,
א פעהיגקייט צו בעצויבערען און צוציהען צו זיך די מאסען,
איבערהויפט די יונגער. קורץ, ער איז געווען פון דעם שטאף,
פון וועלכען ס'ווערען בעשאפען גרינדער אדער רעפארמאטא-
רען פון רעליגיאנען.

פאר שאפען אבער עפעס נייעס אויפ'ן רעליגיעזען באדען
איז ער געקומען צו שפעט. צו שאפען א שטארקע רעליגיעזע
בעוועגונג איז שוין דעמאלט, אין רעכטען ברען פון דער השכלה,
אפילו פון אזא שטארקע פערזאן, ווי ר' ישראל סאלאנטער, גער-
ווען ניט נאך די קרעפטען. דערצו איז ער געווען צו נאאיוו,
צום קאמפף האבען זיך געפארערט אנדערע געוועהר, ווי די אל-

האָבען זיי קיין שום האַלע ניט געשפּילט. ניט בלויז די משכילים, נאָר די רבנים האָבען אויך געגען זיי געקעמפּט מיט אלע קרעפּטן טען. צעהנדליגע יאָהרען האָבען א פּאַר מוסר־שטיבלאך גע־טליהעט אין א פּערשלאָגען ווינקעל. ביז עס איז געלימען די רעד־וואָלוציע, וואָס האָט זיך אויך אהער אריינגעריסען און כמעט זיי חרוב געמאכט. דער שפרודעל פונ'ם לעבעדיגען לעבען האָט גערייניגט יעדען שימעל, האָט אריינגעצויגען אין קאמפּף די אַבגעשטאַנענסטע עלעמענטען. נאָר דער פּראָסט פון דער רעד־אַקציע האָט צו שנעל פּערכאַפּט די צארטע בלוטען פון דער אידישער ערוואַכונג. די מוסר'ניקעס האָבען באלד אויפגעהויבען דעם קאַפּ. דער מוסר — די פּרוכט פון פעסימיזם און פּער־צווייפּלונג — האָט נייע פּליגלען בעקומען. די נעסטען פון די מוסר'ניקעס — סלאַבאָדקע און נאָוואָגורדאָק. דאך, זענען גע־וואָרען די גרעסטע ישיבות אין תּחום. די מוסר'ניקעס בענור־גענען זיך שוין ניט מיט זייערע אייגענע ישיבות. מ י ר האָר בען זיי שוין איינגענומען, וואָלאָזשין אליין האָט נאָך, בשעת מיין בעזוכען די ישיבה, מוטיג געקעמפּט פאר די אלטע טראַדי־ציעס פון ר' חיים'קע וואַלאָזשינער און ר' הערשליב. אָבער אַט די לעצטע פעסטונג איז שוין אויך געווען אין געפּאהר זיך אונ־טערצונעבען די מוסר'ניקעס.

קורץ: אין יענעם מאָמענט האָט אויסגעזעהן אז ווען ביי יודען איז דאָ א ברייטע געזעלשאַפּטליכע בעוועגונג, איז דאָס די איינציגע פון די מוסר'ניקעס. ווען עס זענען דאָ שטאַר־קע מענשען מיט א פעסטען ווילען, מיט א סטראַטעגישער פּע־הינקייט צו פיהרען א קאמפּף, זענען דאָס ווידער די לידערס פון די מוסר'ניקעס.

מוסר'ניקעס.

א פאר זוערטער אלס הקרמה.

די בעוועגונג פון די מוסר'ניקעס איז ניט קיין נייע. זי האט זיך אָנגעהויבען אין רוסלאנד כמעט אין איין צייט מיט דער השכלה, בשעת לילענטאל, דער בעריהמטער השכלה-קעמפֿ פער, האָט גערופען די אידישע יוגענד צו א געוונטען ערדישען לעבען, איו, ווי א שאַמען, אויסגעוואקסען איהם אנטקעגען דער ניט וועניגער בעריהמטער ר' ישראל סאלאנטער, וואָס האָט געמאכט פון דער ערד מיט אלע איהרע אינטערעסען „בטל ומבוטל“ און גערופען די יוגענד צום הימעל.

בשעת אין ווילנא זענען געגרינדעט געוואָרען די אונטער־ערדישע השכלה-קרייזלעך, זענען באלד נאָך דעם, טאקע אין דערזעלבער ווילנא, בעשאַפען געוואָרען פון דעם זעלבען ר' ישראל סאלאנטער די ערשטע מוסר־שטיבלאך.

נאָר צו שטארק זענען געווען די שטרעבונגען צו לעבען, צו זיס די גענוסען פון דער ערד, פאר דער דעמאָלט נאָר וואָס ערוואַכטער אידישער יוגענד, אז דער הימעל זאָל איהר קענען אָנציהען. די השכלה-קרייזלעך האָבען סוף כל סוף פערטריבען די מוסר־שטיבלאך.

נאָר אין איין אָרט, אין קאָזנא, איז געבליבען אן איינציג גער זכר פון זיי, אנט־איינציגער געסט. שפעטער האָבען זיך גער יאוועט מוסר־שטיבלאך נאָך אין א פאָר ערטער. נאָר אין לעבען

צווישען מוסר'ניקעס.

מופת". דא האט דער „בעל שם" געכאפט זיין שטעקען און געד
נומען שלאגען איבער דער פערענע. ס'איז געווארען א געד
קוויטשעריי אין דער פערענע און באלד איז ארויסגע
שפרונגען מיט משונה'דיגע יללות, און ביי געשרייען
„שמע ישראל" פון די ארומיגע, א מין ווילד-משונה'דיג
שווארצע-בריאח, אָנגעשטעקט פון אלע זיימען מיט פערערען
און הענדאָס-פענדאָס — צום וואלד.

דער „בעל שם" האט בעקומען א שענע מטבע און האט דעם
טאטען פון מכבר געווען. די מיידעל, זעהענדיג בעשיינפער
ליך, ווי אזוי דער „שד" איז ארויסגעלאפען, האט זיך בערר
הינט, אָנגעהויבען שלאפען און איז געזונד געווארען. דער טאטע
האט געמוזט טודה זיין, אז קיין שום אמת'ער „בעל שם" וואלט
ניט קענען אויסקלערען קיין געשייטערן איינפאל, „ארויסצור
טרייבען דעם „שד", ווי משה'לע, און ביידע האבען זיך דערנאָך
אין קרעטשים געקאטשעט פון געלעכטער.

איך דארף צוגעבען, אז, ווי איך האב אין מיין איבער
דערציילען סאניע ניימארק'ס מעשיות זיך ניט געמיטט צו
האלטען זיך נאָהענט צום אַריגינאל, ד. ה. זיך געסטארעט נאָר
נישט צוגעבען און נאָר נישט מינערן פון איהר סטיל, זענען זיי
דאָך בלויז א שוואכער אַבקלאַנג פון דעם, וואָס איך האָב געד
הערט פון איהר מויל. עס פעהלט די פאָזע, דער קעהר, דער
ריהר, די נאָאיווע התפעלות, מיט וועלכער זי דערזעהלט די
מעשיות, דער קלאַנג פון איהר שטימע, איהר ארטיסטיש אונז
געסינסטעלטקייט, וואָס קען ניט איבערגעגעבען ווערען מיט
בלויזע ווערטער. מ'דארף איהר אליין הערען, אום די מעשיות.
זאָלען מאַכען דעם טיעפען איינדרוק, וואָס זיי מאַכען, ארויס
געהענדיג פון איהר מויל.

צער אין א ווייסע אטלעסענע קאפאטע, מיט א גארטעל און א שטריימעל — גלייך איהם אנטקענען. דער טאטע קוקט זיך איין און ניט א געשריי: „משח'לע! א קלאג צו ריר! סטייטש. ווי קומסטו אהער? דאס ביזטו דער בעל שם?..“

— שווייג! — מאכט דער „בעל שם“ צום טאטען, — קום מיט מיר, וועסטו עפעס זעהן.“

ער האט גענומען דעם טאטען אויפ'ן וואַגען און זיי זענען אַוועקגעפאָהרען צו א רייכען ישוב'ניק, א „דבוק“ ארויסטריי בען פון זיין טאכטער, א מיידעל, וואָס האָט ניט געשלאָפֿען קיין נעכט און נאָכאָנאָנד געשריען, אז א שד איז ביי איהר אין פערענע.

געקומען צום ישוב'ניק, האָט ער געהייסען זיך אריינפיהרען צו דער מיידעל אין שלאָפֿצימער. האָט געהייסען אלעמען ארויס און אליין געבליבען דאָרט אויף „התבודות“. הינטער מיר האָט מען געהערט, ווי ער האָט שטארק גע'טענה'ט מיט קבלה'ווערטער און געשריען. פלוצלונג איז שטיל געוואָרען. די מיר עפענט זיך. ער רופט צו דעם ישוב'ניק און הייסט איהם ברענגען א געלע קאץ און א פאסקע דזענעכץ. מיט גרויס שווערקייט האָט מען אויפגעזוכט א געלע קאץ. מ'האָט ביידע זאכען געבראכט צום בעל שם. ער האָט זיך ווידער פארשלאָדען אין קאמער, איצט ניט אליין, נאָר מיט מיין טאטען. האָט גענומען די קאץ, אויסגעשמירט איהר מיט דזענעכץ, אויפגעשניטען די פערענע פון איין זייט און אריינגעזען אהין די קאץ. געעפענט די מיר און געהייסען טראָגען די בעט מיט דער פערענע אין דרויסען צום וואַלד צו געבראכט אהין די קראַנקע מיידעל. „באלד, זאָגט ער, וועט איהר זעהן, ווי איך וועל ארויסטרייבען דעם שד פון דער פערענע. האָט גענומען זיך דב'ק'ען און קרימען און שפיען און שעפּטשען איבער א גלאָז וואסער וואו ער האָט אריינגעטאָן צוטרין-זאלץ און דער נאָך אריינגעשאַטען אהין א געזאָדענעם פראָשעק (די וואַהלינער האָבען נאָך ניט געוואוסט פון א געזאָדענעם פראָשעק). די וואַסער אין גלאָז האָט אָנגעהויבען צו זידען. די וואָס זענען דער ביי געזעסען, האָבען אָנגעהויבען ציטערן פונ'ם „שרעקליכען

א מעשה מיט'ן „בעל שם" און מיט'ן „דבוק".

נאך א מעשה און — א סוף צו די מעשיות, די דאזיגע מעשה איז ניט קיין אויסגעטראכטע, נאך אן אמת'ע. דאס איז א מעשה מיט א „בעל השם." די 80-יעהריגע מעשיות-דערצעהן לערין האט מיר אפילו אָנגערופען דעם נאָמען פונ'ם „בעל שם" און זיין פאמיליע. ער האט געהייסען „משה'קע זשוראוויי-צער" אָדער, משה'לע ערפערט". די מעשה איז זעהר כאַראַקטעריסטיש פאר דער ראַלע, וואָס די ליטוואַקעס — „צלם-קעפּ" האָבען געשפּילט אין וואַהלין.

אמאָל — דערצעהלט די אלטע סאָגיע — איז געווען ביי אונז אין שטערטעל א יונגער מאן, א ממזר-קאָפּ, א חכם, נאָר א פוסטע כלי. פּליצלינג איז ער ניט געוואָרען פון שטערטעל און קיינער האָט ניט געוואוסט, וואו ער איז אהין געקומען. עפעס אין א יאָהר 5—6 ארום, דארף מיין טאטע, צוליב זיינע עסקים, אריינפאָהרען אין א קליין שטערטעל, ערגעץ אין וואַהלין. פערפאָהרט ער אין א קרעטשים. זעהט ער עס איז דארטען אן עולם: מ'שטעהט אויף די קעפּ. און די נאנצע נאם ארום איז שוואַרץ פון מענשען, וואָס שטופען זיך אין קרעטשים אריין און קענען זיך ניט דערשלאַגען.

פרענט ער: וואָס איז דאָס פאר א מעשה? זאנט מען איהם: דא איז א בעל שם, וואָס גיט סגולות צו קינדער און צו אלע קרענק.

אין מיטען עפענט זיך א טיר און עס לויפט ארויס, אימיר

בעט און איהר האַט מיט איהם אזוי ליבליך פּערבראכט... ווי
קומט זשע דאָס צו א כשר'ע יודישע מאַכטער...

דאָ האַט איהם די יודענע דערצעהלט, אז דער יונגער מאן
איז איהר זוהן, וואָס איז געבאָרען געוואָרען מיט 17 יאָהר צו-
ריק; אז איהר מאן האַט איהר אוועקגעוואָרפען; אז דער זוהן
איז א וואויל לערנער: זיצט א נאנצען טאָג און א נאנצע נאכט
אין בית המדרש. נאָר אום האלבע נאכט קומט ער צו איהר
פּערברענגען אביסעל.

דאָ האַט זיך דער מלמד געלאָזט צו דערקענען. אין שטוב
איז געוואָרען שמחה וששון, און אלע האָבען בעשיינפּערליך
געזעהן, ווי ריכט ג עס איז דער מאמר פון חכם: „כי טוב
סתר מסתרי כסף“ — ס'הייסט, אז חכמה איז די בעסטע פון
אליי תּחורות.

אין א קרעטשים אין ער אריינגעפאָהרען. אין דאָרט ניט
 געווען קיין גלייכע פּאָר: דער קרעטשמער — אן אלטער מאן.
 די קרעטשמערקע א יונג ווייבעל, א פארשוין. האָט ער זיך אָבד
 געשמעלט אנטקעגען, וואו דאָס פּאָר פּאַלק אין געווען א גלייכע.
 דאָ האָט זיך איהם איינגעגעבען צו בעמערקען, ווי ביי נאכט
 אין אריינגעקראכען דורכ'ן פענסטער אין קרעטשים א יונגער
 גלח'ל, האָט גע'הרג'עט דעם קרעטשמער. אין א צייט ארום אין
 דער גלח'ל ארויסגעשפרונגען צוריק דורכ'ן זעלבען פענסטער.
 דאָ אין ער אונטערגעשפרונגען, ניט בעמערקט, מיט א העקעלע
 און אבגעהאקט ביין גלח'ל 4 פינגער. אויף מאַרנען — א גערד
 דער. אָנגעקומען פּאַליציי. מ'האָט פערנומען 5 פריצים, וואס האָר
 בען אין קרעטשמע געגעכטיגט. די פריצים זענען געווען אין
 געפאהר צו געהן אויף קאמאַרנע. דער מלמד, וואָס ווייס דעם
 סוד, ראטעוועט זיי אבער אלעמען, און ווירט אן אויף דעם
 אמת'ן שולדיגען, דעם גלח'ל. דערפאר בעקומט ער גיין יעדען
 פריץ צו טויזענד רובל. די חכמות האָבען איהם אלזאָ ניט בלויז
 קלוג, נאָר אויף רייך געמאכט. ענדליך דארף זיך נאָך ארויס
 ווייזען די ריכטיגקייט פון דער דריטער חכמה.

געקומען דער מלמד אהיים, אין זיין שטעדטעל. פרעגט ער
 נאָך אויף זיין ווייב. צי ווייס מען ניט וואו געפינט זיך די און
 די. זאָגט מען איהם: אָט דאָ ניט ווייט האלט זי א קרעטשים.
 איז אן ענוגה. קומט ער אין קרעטשים און לאָזט זיך ניט דער
 קענען. זעהט ער אמאָל ביי נאכט, ווי א בחור אין געקומען,
 זעצט זיך ביי דער בעל הבית'טע אויפ'ן! בעט און פערברענגט
 מיט איהר. ווערט ער א צוקאכטער: וויל ארויסכאפען א פיס
 סאַלעט און ביידען שיסען. דערמאָהנט ער זיך אן דער דריטער
 עצה — אכצולייגען דעם כעס אויף מאַרנען. אויף מאַרנען פריז
 קומט ער צו דער קרעטשמערקע, צו זיין ווייב, הייסט דאָס,
 וואָס האָט איהם ניט דערקענט, און זאָגט: „צי מיר האָט זיך
 גע'חלומט, צי עס האָט זיך מיר געדוכט, אז אום האלבע נאכט
 אין צו אייך אריין א בחור, האָט זיך געזעצט ביי אייך אויפ'ן

סחורה? — מײן סחורה? — ענטפערט דער יוד, — האלט
אױף אין בוים.

מײנט דער מלמד, אז ער וועט איהם געווייזען בעווייזען ברײ
ליאנטען, פעריל, דימענטען. פרעגט ער דעם יודען: — וואו
איז פארט אייערע סחורה? ענטפערט דער יוד: אױף האנדעל
מיט חכמות. פרעגט ער: ווי טייער א חכמה? — אין טױ-
זענדער, — זאגט דער יוד.

די מעשה איז דעם מלמד שטארק געפעלען, און געלד איז
דא, און געשעפט האָט ער דאָך געזוכט, — געהט ער ארויס
א טױזענטער און לעגט אוועק אויפ'ן מיש. זאָגט דער יוד:
— אז דו וועסט זעהן א גלייכע וועג — קייטג און שווער,
און דערביי א געקרימטען וועג דורכ'ן וואַלד — א טרוקענעם,
זאָלסטו בעסער געהמען דעם קייטיגען, נאָר דעם גלייכען וועג.
— דאָס איז נאָר די חכמה? — פרעגט דער מלמד. —

וואָס וועסטו נאָך זאָגען?

— נאָך א חכמה, זאָגט דער יוד, איז נאָך א טױזענדער.
לעגט אוועק דער מלמד נאָך א טױזענדער. זאָגט דער יוד:
— זאָלסט זיך אבשטעלען אין א קרעטשמע, וואו דער
קרעטשמער מיט דער קרעטשמערקע זענען א גלייכע פאָר.

האָט איהם, דעם מלמד, שטארק פערדראָסען די צוויי
טױזענד רובל. נאָר מיט א ביטער הארץ האָט ער שוין ארויסגע-
נומען דעם דריטען טױזענדער און געבעטען נאָך א חכמה.

— אז דו וועסט האָבען א כעס, — זאָגט דער יוד —
זאָלסטו איהם אבלענען אויף מאָרגען.

קײן געלד בײן מלמד איז שוין מעהר ניט געווען, איז ער
אוועק צופוס. גלייך מיט איהם איז געפאָהרען א שערענגע פוהר
רען מיט גוים. דער קצור: פאָהרענדיג איז איהם אויסגעקומען
אויסצופורובען און זעהן דעם בעשיינפערליכען אמת, וואָס האָט
געשטעקט אין אלע דריי חכמות. אזוי, צום ביישפיל, איז ער
געקראַכען ביז די קניע אין וואסער, געהענדיג מיט'ן גלייכען
וועג. די גוים אבער זענען אוועק מיט א קרומען, טרוקענעם
וועג. זענען אויף די גוים אָנגעפאלען נזלנים און האָבען זיי
גע'הרג'עט, און ער איז געבליבען לעבען.

א מעשה מיט א מלמד און מיט דריי חכמות.

אינטערעסאנטער און גאר פון אן אנדער מין איז די מעשה מיט די דריי חכמות.

א מלמד איז אין דער היים געשוואלען געווארען פאר הונגער. לאזט ער זיך אין דער וועלט אריין זוכען א קנעלונג. אוועק אביסעל צייט, קלויבט ער זיך שרייבען א בריף א היים. איז ער זיך אבער מיט, אז אהן געלד איז קיין יום טוב ניט. האט ער פערדינט עטליכע רובל, איז ביז וואנען ער האט זיך צוגעקליבען שרייבען אהיים פלעגט דאס געלד אוועק.

א חודש נאך א חודש, א יאהר נאך א יאהר, אט אזוי איז דורכגעגאנגען 7 יאהר. צום סוף האט איהם אבגעליקט: דער אויבערשטער האט איהם צוגעשיקט פרנסה דריי טויזענד רובל. מיט אזוי פיל געלד, לאזט ער זיך, מסתמא, גלייך אהיים. דער ווייב האט ער ניט געשריבען.

אויפ'ן וועג פערפאהרט ער אין ניושני אויפ'ן יריד. געלד אונטער'ן בוזעם איז דא; הצלחה — אויך, — געהט ער אוועק אַנקוקען סחורה. ער זעהט קראמען, טישלאך, בענקלאך — אַנז געלעגט מיט אל דאס גוטס. און אין סאמע מיטען מארק — א גרויסע קראם, א לעדיגע, מיט לעדיגע פאַליצעס און ביין טיש זיצט אן אלטער איד מיט א ווייסער באָרד. יעדען טאָג געהט ער פאַרביי די קראם און זעהט דעמועלביגען אידען אין דער קראם אַהן סחורה.

געהט ער אריין און פרעגט: רבי יוד, וואו איז אייערע

א מעשה מיט א קויטיגע בולקע.

איבערהויפט ווערט אויף יענער וועלט בעצאהלט „מדה כנגד מדה“ — פונקט מיט דערזעלבער מאָס. אמאָל איז געווען א גרויסער נביר, נאָר אַ מורא'דיגער קמצן, וואָס האָט אויף זיין לעבען קיין מאָל אַן אַרימאָן קיין נדבה ניט געגעבען. נאָר איין מאָל פאַהרט ער אין וועג און פיהרט אין ריזע-זאק בול-קעס. פאלט ארויס א בולקע אין בלאָטע אריין. אין מיטען לויפט אָן אַן אַרימאָן. ער האָט דריי טעג ניט געעסען, שרייט ער, און בעט עפעס די נשמה צו דערהאלטען. דער נביר ווארפט איהם צו די קויטיגע בולקע. דעם ערשטען און דעם לעצטען מאָל האָט ער רחמנות געקראָגען אויף א מענשען. איז וואָס, מיינט איהר, געווען?

באלד ווי ער איז געשטאַרבען האָט מען איהם אויף דעם „עולם האמת“ געגעבען „גן-עדן“. ווארום ער האָט א יודען פון הוננערטטויט געראטעוועט. אבער ניט מיט אלע צדיקים האָט מען איהם א פלאץ געגעבען, נאָר בעזונדער פאר איהם א צור בראַכען טישעל געשטעלט און אויפ'ן טישעל געלעגט די אין קויט איינגעריכטע בולקע, וואָס ער האָט צוגעווארפען דעם אַרימאָן.

תאסמו דאך מיר נעקענט דערזעהלען. למאי תאסמו נערארשט
מיד פיהרען דורך אל די שווארץ יאהר? ...
ענטפערט ברוד:

— נוט איז מיר, זאגסטו? אי, ברודער, טו א קוק מייע
ליפען, מיין גומען, ווי צוברענט זיי זענען... נעדענקסט אמאל,
שבת? ווי מיר האבען נעשמעלט דעם סאמאוואר, האבען שבת
דיגע טיי נעטרונקען? און א ציגאר גערויכענט. איז אט ווי איד
בין נאך געשמארבען. האט מען מיר נעשמעלט א זודיגען סאך
מאוואר און נעגעבען א ציגאר אין מויל און איד מוז נאכאנאנד
טרינקען און רויכערן, טרינקען און רויכערן, אהן א סוף, אהן
אן אויפהער...

— נו, און דארטען, — זאגט בעריל, — די וואס טאנצען,
שפילען אין קארטען און טרינקען קאניאק?

— דארטען איז אויך אזוי: שפיל ברודער, און טרינק,
שפיל און טרינק! ... טאנץ, ברודער, טאנץ! ... ווערט איינער
מאט טאנצענדיג — שמעהט אונטען א מלאך חבלה מיט א
נאהייקע און שמיסט: טאנצוי, בראט... האָפּ! האָפּ! שמעל זיך
ניט אָב! ..."

די מעשה איז נאטירליך בעשאפען געוואָרען מיט דער
כונה, אז בעריל זאל זיך אראבנעהמען א מוסר פון ברוד'ן און
מעהר ניט טרינקען קיין שבת'דיגע טיי...

משיג. קלערט ער : אזא יאָהר אייך ! ס'ארא נן עדן דאָס איז...
 פרעגט ער : וואו איז דאָ ברוך בר' זרח ? זאָגט מען איהם :
 ווייטער, אין אן אנדער חדר. נעהט ער אין אנדער חדר — זיי
 צען דאָרט אידען אויף הינקעדיגע בענק, ביי קאליקע סטענדי-
 דערס, און לערנען. אין דריטען חדר זיצען חסידים ביי א ציר
 בראַכענער פלעשעל משקה און באַמקען און דב'ק'ען זיך. ער
 פרעגט : ניטאָ דאָ ברוך בר' זרח ? זאָגט מען איהם : אין
 גיהנום. „נו, קלערט ער, — אזא געזונד אייך, וואָס פאר א גן-
 עדן איהר האָט“, און זאָגט : וואו איז ביי אייך דער גיהנום ?
 הייסט מען איהם ווייטער קריכען אין א הייל : צעהן קלאַפּטער
 אראָב און צעהן קלאַפּטער ארויף. ער קריכט — א ברירה האָט
 ער...

ארויסגעקראָכען, גיט א קוק — א געביידע 40 איילען
 די לענג און 40 די ברייט, א פאלאץ, פונקט ווי דער מאָהילע-
 ווער מאָניעזש... פון פאַרענט — אַ סאַלדאט אין א פיינער
 פאַרמע מיט א פיינער ביקס.
 „דאָ איז דער גיהנום ?“

„דאָ !“

ער געהט אריין : א זאל פערפוצט מיט די טייערסטע זא-
 כען. עס שפיעלען מוזיקאנטען און בתורים מיט מיידלאך האל-
 טען אין איין טאַנצען און פרייען זיך.
 פרעגט ער : וואו איז דאָ ברוך בר' זרח ? — ענטפערט
 מען איהם : — אין אנדער צימער.

געהט ער אריין אהין : עס זיצט א קאָמפאָניע ארום א
 טיש, מ'שפילט אין קארטען און מ'טרינקט קאָניאק. ברוך איז
 ניטאָ. אין דריטען חדר, — זאָגט מען איהם — איז ער. ער
 געהט אריין אין דריטען חדר. גיט א קוק : ברוך בר' זרח, זיין
 שותף, זיצט זיך צולעגט אין א קרעסלע, כמלך בנדוד, ווי א חונט
 אין מיאלע... אין איין האַנד א גלאָז טיי, אין דער אנדערער א
 צינאר. א זופ טיי, א ציה דעם צינאר...

— אוי, — שרייט אויס בעריל, — אָט דאָס איז א
 גיהנום ? אַזאָ יאָהר מיר, ס'ארא נן עדן דאָס איז !... סטייטש
 מיין ברודער, וואָסטע געהאט צו מיר ? אז דיר איז אזוי גוט,

לעבעדיגע פארבען אזא מין ניהנום. אין קורצען איז די מעשה
זווי :

צוויי שותפים ברוך בר' זרח און בעריל בר' שמעריל האָר
בען געהאט געשעפטען אין פעטערבורג, געלעבט צווישען זיך ווי
צוויי ברידער. דערנאָך האָט איינער געמוזט אוועק אין מאסקי
ווע. די גוטע פריינד האָבען זיך געמוזט שיידען. האָבען זיי
אַבעמאכט מיט א שבועה, און הימעל און ערד פאר עדות גענוג
מען, אז ווער עס וועט שטארבען פון זיי פריהער, זאל ער קר
מען צום אנדערן און דערזעהלען, וואָס ס'טוט זיך אויף יענער
וועלט. ויהי היום, שמעהט דער שותף פון פעטערבורג אין גאָס.
זעהט ער : עס פאָהרט א רייטער, דערקענט ער זיין פריינד
ברוך'ן. שרייט ער צו איהם : שמעה ! שמעה ! שמעל זיך אב !
נאָר יענער איז שוין פערשוואונדען. כאפט ער א איזוואשטשיק
און לויפט איהם יאָגען. — אין קול ואין עונה...

בערעכענט זיך דער שותף בעריל, אז דאָס מוז זיין ניט
גלאַט. קלאפט ער א טעלעגראם אין מאסקווע, מ'זאל איהם
מודיע זיין, וואָס טוט זיך מיט ברוך'ן ?

קומט אָן א ידיעה, אז ברוך איז געשמאָרבען, און די לוייה
איז געווען פונקט אין יענער מינוט, ווען ער האָט זיך צו איהם
בעוויזען, וואָרט שוין בעריל אויף א ידיעה פון יענער וועלט.
אבעוואַרט א יאָהר, צוויי, דריי — ניסאָ !

ויהי היום שמעהט ער אויפ'ן בולוואַר אין פעטערבורג.
געהט צו צו איהם ברוך, געהמט איהם פאר'ן האַנד און פיהרט
איהם. „נוואַלד, זאָנט ער, ברודער, זאָג מיר וואָס מיט דיר טוט
זיך און לאָז מיד אהיים.“ נאָר יענער פיהרט איהם דורך פעלדער
און וועלדער, ביז וואַנען ער ברענגט איהם אין א מדבר. „אַט דאָ,
זאָנט ער, וועט זיין א הייל. זאָלסטו געהן צעהן קלאפטער
אראָב און צעהן קלאפטער ארויף. דאָרטען איז דער גן עדן.
אַט דאָרטען בין איך. און איז פערשוואונדען.

קורץ : ער האָט אזוי געטאָן און געקומען אין
„גן עדן“. דאָס איז געווען אן אנגעהויקערטע שטיבעל.
אין שטיבעל שמעהען יודען און דאוונען. א רענען ניסט,
ס'דינט אינעווענדיג דורך די סטרעכעס : קויטיג, חושף, גלרי

א מעשה מיט צוויי שותפים, מיט'ן ג'דען און גיהנום.

דער גרעסטער טייל פון סאניע ניימארקס מעשיות, פונקט, ווי מוניע דעם שמש'ס לעדער, זענען קולטור-היסטארישער מאטעריאל, דערהויפט פונ'ם יודישען לעבען אין רוסלאנד פאר די לעצטע פאָר הונדערט יאָהר. זיי זענען שטיקער לעבען, איי בערלעבונגען, גלויבונגען און אבערגלויבען, ווייזען אויף סאָ ציאלע בעציהונגען און עקאָנאָמישע בעדינגונגען. פון איהרע איבריגע מעשיות וועל איך זיך אָבשטעלען נאָך און צוויי, דריי.

די מעשה מיט צוויי שותפים בעציהט זיך, אפנים, צו דער גייערער צייט, ווען עס האָט זיך אָנגעהויבען די השכלה, ווען בחורים האָבען אָנגעהויבען צו טאַנצען מיט מיידלאָך; מ'האָט אָנגעהויבען טרינקען טיי פון „שבת'דיגען“ סאַמאָואַר און דער צו נאָך פעררויכערן א „שבת'דיגען“ ציגאַר. די הערשאפט פון „קהל“ און דער „קונע“ איז שוין געווען געבראַכען. מ'האָט נאָר נישט געקענט מאָן קענען די „אפיקורסים“ און „הולטאיעס“ אויף דער וועלט. אבער אזוי ווי די „הולטאיעס“ האָבען ניט געגלויבט אין דעם אלטמאָדישען גיהנום מיט די „אייזערנע ריי טער“ און ברענענדיגע „סקאָווראדעס“, האָט מען פאר זיי אויסגעפונען א ניימאָדישען גיהנום, וואָס פאַסט זיך צו די ניימאָדישע עברות.

די „מעשה מיט די צוויי שותפים“ שילדערט מיט זעהר

— וואוהין פיהרסטו מיך ? — פרענט דער גביר.
 — אָט באלד, — מאכט אברהמיל, קומען מיר צו די
 וואָל. אָט דאָ, זעהסטו ? צווישען די צוויי פארקאנעס, דורך
 דער שמאַלער געסעל, וועט באלד געהן פון פערלד א סטאַדע
 שעפסען; וועלען זיי זיך נעהמען קראצען אָן דעם זייט פארקאן
 און אָן יענעם זייט פארקאן. וועט דאָ, פערשטעהסטו מיך,
 בלייבען וואָל, אָט וועסטו נעהמען..
 ווי ס'איז דעם גביר ניט געווען א וועהטאָג אין הארצען,
 האָט ער זיך פונדעסטוועגען, צולאכט.
 — ניט לאך, — זאָגט אברהמיל — דו נעהמסט נאָך דאָס
 אויך ניט...

ליגען מיר אין צרות אונטער די פוחרען. מיר מיינען: די וועלט געהט אונטער...

אין מיטען האט געגעבען א בליץ. ס'שפאלט זיך דער הוי מעל און ס'פאלט אראב א מענש — די גרויס ווי די וועלט, און א געשריי געמאן: „זדארטווא רעביאטא!“ ס'הייסט — א נויטער מארגען, חברה! „מאזשנא טרובקו זאקורייט?“ ס'קען, — הייסט דאס, די פיפקע פעררויכערן?“

— מאזשנא! האבען מיר געענטפערט און די ציינער קלאפען זיך פון שרעק.

געהמט ער ארויס פון בוזים א פיפקע — די גרויס, ווי די שטאדט, ניט א קער א מאזיע און — אין פיפקע... א מאזיע, און — אין פיפקע... א מאזיע, און — אין פיפקע... א מאזיע...

— איז אַ-אַ-אַט... די אַ-אַ-אַלע... מאזיעס — האט דער נביר חלש'נדיג און ברעכענדיג, די הענד, גענומען שטאמלען — אַ-אַ-אַרין — אי-אי-אין פיפקע...

— אי דו יונגאמט! ניט אויף עם אברהמיל א געשריי... — עם ארט די טאבאק! זיין געלד ארט עם! ... וואס וואלט געווען, ווען ער לעגט מיך אריין אין פיפקע? ... איד בין דאך א טאטע פון אכט קליינע קינדער... האסט גאר, דו יונגאמט, קיין רחמנות ניט..

דער נביר איז געבליבען זיצען א גע'חלש'טער, בלייב ווי די וואנד, מיט אויסגעלאצטע אויגען.

— שא, ניט חלש, — זאגט אברהמ'ל, — 'עסט קומען שפעטער וועל איך דיר געבען וואל..

— ווען שפעטער? — פרעגט דער נביר, גערן צו קריגען האטש אבי וואס... בעסער ווי גאר נישט... — פאר נאכט קום.

געקומען דער נביר פאר נאכט. געהט ער מיט איהם אוועק אין פעלד. פיהרט ער איהם איבער גערטנער, קלעטערט איבער פארקאנעס.

— איז ער נעקומען בשלום? וואס מאכט ער? וואס
טוט ער?...

— ער שלאפט, רוהט זיך אויס... אזא הארבע נסיעה...
אזש פון נאווואזיבקאוו...

מיט אמאל הערט ער א הוסט... אברהמ'ל צוכעט זיך.
ווארט ער אביסעל. עפענט זיך די טיר. אברהמ'ל געהט ארויס
אין א נוסען שלאפראק מיט די פיינע שטעקשייד. ניסט זיך
לאנגזאם, בהרחבה'דיג אָב נענעל-וואסער.
— שלום עליכם, ר' אברהם.

— עליכם שלום, זיצט, קהע... קהע... עטשע! דעם סאך
מאָוואר!...

די ווייב דערלאנגט דעם סאמאָוואר. ניסט ער אָן זיך א
גלאָז און דעם „מתן-שכר'ניק" א גלאָז. טרינקט מען טיי. דער
גביר זופט די טיי און עס טרייסעלט זיך ביי איהם די הארץ...
— ווילסט אוראי וויסען מכה דעם נעשעפט, הא? מאכט
אברהמ'ל, און ווארפט גנב'ישע בליקען אויפ'ן שותף.

— אז דו ווילסט דערצעהלען... שטאמעלט יענער —
מהיכא תיתא, אדרבא... דערצעהל...

— נו, מאכט אברהמ'ל, פערשטייסטו מיך, די מעשה איז
געווען אזוי. נעקומען אין נאָוואזיבקאָוו. א קוק נעטאָן די סחורה
גאָר. פרנסה — כפל כפלים!... האָב איך איינגעקויפט הונד
דערט מאזעס טאכאקען, איינגעשפאנט די פערד און מיר
פאָהרען.

פאָהרען מיר אזוי א מייל, צוויי, דריי, זעהען מיר עס פערד
שפרייט זיך אויפ'ן הימעל א שווארצער וואלקען — אן אימה!
ווערט חושך ואפלה... פלוצלונג: טראַ-אַד! טראַ-אַד! דונערן
און בליצען! א שטורם... א מבוך...

די פערד שטעלען זיך... הרגע זיי — ניט פון אַרט...
האַכען די גוים א נעשריי נעטאָן: נו; מי סטאנעם...
ס'הייסט, לאַמיר זיך אבשמעלען.

שטעלט מען זיך אנידער. פון שרעק זיינען מיר אלע אונד
טער די מאזעס פארקראכען. ס'ניט א בליץ — אָט ווערען מיר
פערברענט. ס'ניט א דונער — אָט ווערט מען דערשלאָונען...

רובל; ער זאל גלייך פאָהרען קיין נאָוואַזיבסקאָוו קויפען די 200 מאַזיעס טאַבאַקען, און אליין האָט ער זיך געזעצט וואַרטען אויף די 4000 רובל רוח.

דער שכן איז אוועקגעפאָהרען, ניט אין נאָוואַזיבסקאָוו, נאָר דערביי אין א שטעדטעל. האָט זיך דאָרט געלאָזט וואו ל געהן. און דער ווייב האָט ער געשריבען כלומרשט בריעף, אז דער עסק איז א גליק. עס האָט זיך אַרויסגעוויזען, אז ס'איז דאָ צוויי מאָל אזוי פיעל פרנסה. דער גביר לייענט די בריעף און קוועלט. גלעט דעם בייכעל און קען זיך ניט דערוואַרטען די מי-נוט: זיין שותף זאל שוין קומען מיט די פרנסה.

אַבגעזעסען אַברהמ'ל, דער שותף הייסט עס, די צייט און פאָהרט צוריק א היים. פאָהרט אריין ברייט, מיט פאָצט, מעשה גביר. די ווייב איז זעהר קאַנטעט פונ'ם נאסט. געמאכט איהם א פיינעם וואַרמעס. אבגעזעסען דעם געשמאקען וואַרמעס— צוגעלעגט זיך אַברוהען, ווי דער מנהג איז פון גנידים...

דער גביר האָט שוין פריהער געזעהן דעם „סוחר“ פאָהרענ-דיג פערביי זיין קראָם. מאכט ער זיך ניט זעהענדיג. פערבע-האַלט ער זיך אין שטוב, כלומרשט, אז איהם איז ניט אזוי אייליג, מכוח די רוחים. אליין אבער שפארט איהם שיער די נשמה ארויס: ער וואָלט זיך שוין וועלען זעהן מיט די מזומנים. נאָר עס פאסט ניט: אבגערעדט איז אַבגערעדט.

ווארט דער קאַרנער גביר אַ שעה, צוויי, דריי. עס הויבט איהם פון אָרט. שיקט ער א מענשען צום שכן געוואָהר ווע-רען פון דער זייט: וואָס הערט זיך. מעלדעט מען: שא!... ער שלאָפט, רוחט זיך אויס פון וועג... אזא האַרבע נסיעה...

געהט אוועק נאָך א שעה, צוויי... קען ער שוין מעהר ניט אויסהאַלטען. ער ט'נעהן איהם געבען שלום... וואָס ט'איהם קומען דערפאַר, ריידען מכח נ'עסק וועט ער נאָר נישט. ט'וואַר-טען ביז יענער 'עט אַנהויבען...

קומט ער צוגעהן צום שכן. בעגעגענט איהם יענעם'ס ווייב. מאכט ער איהר א זיס פנים:

— מיט ליעב אייך אייער נאסט!..

— מיט ליעב זאָלט איהר לעבען...

נאָר, אברהמיל, וואָס ביזטו אזוי פערטראַגען? טאַמער האָסטו
א נוט געשעפט, לאַמיר מאַכען שותפות.

— א נוט געשעפט! אודאי א נוט געשעפט! — ענטר
פערט דער אַרימאן. וואָס זשע מיינסטו? א איד וועט דיר
אומזיסט אומלויפֿען... נאָר וואָס זשע ארט דאָס דיר? קנאָפּ
מסחרים האָסטו? וועניג רייך ביזטו? פערדריסט דיר: טאַמער
האַי ג א ד א איד צו פערדינען...

— חלילה, זאָנט דער נגיד, מיר פערדריסט ניט! זאָל דיר
גאָט העלפֿען. איך וואָלט גלאַט, אזוי וועלען וויסען.

— נו, — זאָנט דער אַרימער שכן, — אז דו ביזט נרייך
ליך טשיקאווע, טו ווייס, אז איך האָב נאָר וואָס בעקומען א
בריעף פון נאָוואָזיבסקאָוו... א פאַניע פערקויפט טאַבאַקען... 20
מאַזיעס (פוהרען)... ריינע 8000 רובל פרנסה!... פון האַנד אין
האַנד... פאַהר איך אהין ארויס גלייך...

— 8000 רובל פרנסה? ... וואָס רעדסטו? איז פערברענט
געוואָרען דער נביר. — אפשר פעהלט דיר א פאַר טויעזנד.
דובל צום מסחר? נעהם ביי מיר און לאַז זיין שותפות.

— נעהמען ביי דיר? — מאַכט אוועק דער שכן מיט'ן
האַנד, — וואָס נאָך? דערנאָך זאָלסטו מיך ניט לאַזען געדאי
ווערן? ... בעמען די פרנסה, איידער מ'וועט ארויסנעהמען דעם
קרן... לויפֿען אלע וויילע פרענען: וואָס הערט זיך? וואו האַלט
עס? ... ניין, איך וועל מיר זוכען אן אנדער שותף, א בעסערן
פון דיר.

דער קארנער נביר האָט זיך געשוואָרען ביי באָרד און
פאות, ביי זיין ווייב און קינדער, אז ער וועט ניט לויפֿען אלע
וויילע פרענען, נאָר האַכען געדולד ביז די גאַנצע סתורה איז
פערקויפט, און געמאַכט דעם חשבון.

— נו, אויב אזוי, זאָנט דער אַרימאן, גיב אהער די 2000
קארבען און לאַז זיין שותפות. פרנסה אויף די העלפט, 4000
קארבען! זאָל דער אייבערשטער געבען מיט מזל... נאָר גערענט,
וואָס אַבגערעדט!...

— אודאי, אודאי! ... וואָס הייסט? ... געוויס! ...
דער נביר האָט אווקגעגעבען זיין שכן מיט שמחה די 2000

א מעשה ווי אזוי א קלוגער ארימאן האט ארויסגעטרעוועט ביי א קארגען גביר 2000 רובעל.

איינער איז געווען א גרויסער גביר, נאָר א שלעכטער מענש, (ווי די דעמאָקראַטען זאָגען: א בורזשאַ!) פאר א גראָד שען האָט ער זיך אלע ציינער געלאָזט ארויסנעהמען. אנטקעגען איהם האָט געוואוינט א שכן, אן אַרימאן, נאָר א פרייליכער יונג. פערדריסט איהם, למאי דער גביר איז אזא הארטער מענש, אז מ'קען ביי איהם קיין מאָל א קאָפּיקע ניט ארויס־קריגען.

איז ער, דער אַרימאן, זיך ממציא א שכל, ווי אזוי ארויס־צובעקומען ביין גביר די מטבע.

הויבט ער אָן אומלויפען, כלומרשט א צוטראַגענער, אין מאַרק, פארביי זיין שטוב, פונקט אנטקעגען דעם גביר'ס קראָם. לויפט אום, פעהראוועט, אהין און אהער, ווי ער וואָלט גאָט ווייס וואָס פאר א געשעפטען אויפ'ן קאָפּ געהאט.

דערזעהט עס דער גביר. ווערט ער גרייליך משיקאווע צו וויסען: אין וואָס פאר א געשעפטען איז דאָס זיין שכן אזוי פערטראַגען. ווארום, ווי רייך ער איז אליין געווען, האָט ער תמיד יענעם מקנא געיעזן, און איהם האָט פערדראַסען, טאָמער האָט יענער בעסערע געשעפטען פון איהם.

שטעלט ער איהם, דעם שכן, אָב און פּרענט: זאָג מיר

צען צוויי טעג. זאל זיין טויזענד רובל! צאָהל איך גלייך און
וויל קיין חשבונות ניט.

— צוויי טאָג? — פּערוואונדערט זיך אברהם — האָסט א
טעות! שוין פּערציג יאָהר, אז דו האָסט מיך פּערטריבען. די
נאנצע פּערציג יאָהר גיב איך אלעמען עסען און טרינקען. ווער
עס פּאָהרט פּארביי, און ווער עס פּאָהרט אוועק זאָגט מיר:
„נאָט וועט אייך בעצאָהלען.“ היינט ביזטו נעקומען. זאָגסטו,
אז דו ביזט — נאָט. טו בעצאָהל, ברודער! פּאר אלעמען, פּאר
די נאנצע פּערציג יאָהר...

שווער איז געוואָרען נמרוד'ן אויפ'ן האַרצען: וואו ט'ער
נעחמען אזוי פיעל געלד?

הויבט ער אָן צו קראצען די פּאטילניצע: קען זיך קיין
עצה ניט געפינען.

— וואו זאל איך דיר נעחמען אזוי פיעל געלד? — מאכט
ער צו אברהם'ן... איך האָב ניט...

— וואָס הייסט דו האָסט ניט? — זאָגט אברהם, —
ביזטו א נאָט, מוזטו אויפהאלטען די וועלט. אז ניט ביזטו קיין
נאָט ניט! זאָלסטו מיר נעכען א כתב מיט א חתימה, (א פּאָר
פיר מיט אן אונטערשריפט), אז דו ביזט „אויס גאָט“.

נמרוד האָט געעוהן, אז ס'איז שלעכט, ער איז אריינגעפאָר
לען... האָט ער גענעכען א כתב מיט א חתימה, אז ער איז ניט
קיין גאָט.

פון דעמאָלט אָן ווייס מען, אז נאָט איז אויבען, און —
אברהם האָט אויסגעפיהרט.

חייסט ער, נמרוד, שפאנען פערד. ער וויל זעהן, וואָס טהוט זיך מיט אברהם'ן. צי עס איז אמת, וואָס מ'דערצעהלט פון איהם? אריינגעפאָהרען צו אברהם'ן אין הויף. האָט מען איהם צוגענומען, ווי א פיינעם אורח: די פערד גלייך געגעבען היי און האָכער: איהם אליין — עסען און טרינקען פון דאָס שענסטע און דאָס בעסטע.

געשטאַנען א פאָר טעג. זעהט ער: אלץ, וואָס מ'האָט איהם דערצעהלט איז אמת. האָט איהם די הארץ ניט געקענט פארטראַגען. וויל ער אוועקפאָהרען. גענומען שפאנען די פערד צוריק, קומט צו איהם אברהם'ס נבאי און זאָגט: דער באַלעבאָס האָט אייך גערופען בע'חשבו'ן זיך. מיינט ער נמרוד: אברהם האָט דאָך אויף איהם א הארץ, וויל ער דעריבער ביי איהם געהמען געלד. זאָגט ער: „זאָל ער זאָגען, וואָס איהם קומט, וועל איך בעצאָהלען. צו איהם וועל איך ניט געהן, זיין פנים וויל איך ניט אָנקוקען“...

געהט דער נבאי און ניט איבער אברהם'ן אָט די ווערטער. ענטפערט אברהם: „זאָל ער קומען אהער! איך האָב מיט איהם א גרויסען חשבון“.

זאָגט נמרוד ווייטער מיט כעס: „זאָל ער זאָגען, וואָס איהם קומט. טויזענד קארבען איז טויזענד קארבען! אבי זיין צורה ניט קענען!“

אָוועק דער נבאי און זאָגט דאָס אברהם'ן. נו, אברהם האָט דאָס דערהערט, האָט ער געהייסען פערשליסען דעם טויער: — ער מוז קומען אהער! זאָגט ער, דאָ איז ער קיין קיסר ניט.

נמרוד זעהט: ער קען נאָר ניט אויספיהרען, מאכט ער זיך א הארץ און געהט צו אברהם'ען. אברהם שטעלט איהם א שטוהל. נאָר ער וויל ניט זיצען, וויל נאָר ניט רעדען מיט איהם. „זאָגט: וואָס ס'קומט, מאכט ער ביזן, וועל איך בעי צאָהלען“ — אויף איין פוס, זאָגט אברהם, קען איך דיר ניט זאָגען. איך האָב מיט דיר א גרויסען חשבון“.

דאָ געהט שוין נמרוד ארויס פון גערולד. „וואָס פאר א חשבונות האָסטו מיט מיר? זאָגט ער — איך בין דאָ איננאָני“

א מעשה מיט אברהם'ען און מיט נמרוד'ן.

נמרוד האָט געוואָלט ווערען א גאָט. האָט ער שוין ביי אלעמען גע'פועל'ט. נאָר איין אברהם איז איהם אין וועג גע'שטאנען, האָט געבונטעוועט געגען איהם.

וואָס טהוט מען מיט איהם ?

האָט איהם נמרוד געכאפט און אין קאלף אויווען גע'וואָרפען. אריינגעוואָרפען אין פלאקער און געהט אוועק מיט שמחה. כאפט מען זיך : אברהם שפאצירט ארום און קאלף-אוי'ווען, ווי אין א וויינגארטען. זאָל עס איהם טשעפען א האָר !

ווייטער שלעכט... זעצט נמרוד יועצים : וואָס טוט מען מיט'ן זשיריוהע ? ... אַלע זענען מסכים, אז נמרוד איז א גאָט, נאָר ער, אברהם, לאָזט ניט.

איז געבליבען מ'זאָל איהם פערטרייבען, וואו דער שוואר'צער פעפער וואקסט. האָט מען איהם פעריאנט אויף אין חרן. געקומען אין חרן, האָט אברהם אויסגעבויט א שטיבעל מיט פיער טירען פון אלע זייטען. איז געוואָרען א גרויסער מכניס-אורח. כל דכפון ייתי וייכל : ווער עס וויל — קום אריין און עס !

נמרוד האָט דערהערט פון דער מעשה, האָט עס איהם שטארק פערדראָסען. סמייטש ! ער האָט געמיינט : ער וועט אברהם'ן פערטרייבען, וועט ער מסתמא פערפאלען ווערען און אַריבער יודעל. ערשט ער איז א נביר עצום.

פאר א מעשה, וואס זי האט איהר אויסגעלערענט דערצעהלען
און יענע האט עס געברויכט אויף חתונות. אליין איז סאניע
ווייט פון אזא סארט ברחן'טע. זי האלט זיך, ווי געזאגט,
שטאָלץ, און מיט ווירדע: דעריבער פעהאלט מען זיך צו איהר
מיט דרך ארץ. אלט און יונג, ווער עס כאפט איהר נור אריין,
איז גערן מיט איהר צו פערברענגען און קוועלט אָן פון איהרע
מעשיות און ווערטלאך.

אייניגע פון זיי האָב איד פון איהר מויל פערשריבען.
איד האָב זיך געסטארעט צו האלטען זיך וואָרט אין וואָרט,
ווי זי דערצעהלט. איד וועל דאָ איבערגעבען „די מעשה מיט
אברהם'ן און מיט נמרוד'ן, ווי סאניע ניימארק דערצעהלט זי:

סאַניע די חכמה און איהרע מעשה'לאך.

אין מאהליווער נובערניע איז דא א מערקווירדיגע אלטע יודענע, וועלכע איז בעקאנט, פאר דער שטערטעלדיגער חכמה, ווערטלאך-זאגערין און מעשיות-דערצעהלערין. בעקאנט געוואָר דען בין איך מיט איהר צופעליג. סאַניע ניימארק הייסט זי. זי איז שוין אלט א יאָהר 80. זי איז „אויף דער צייט“, זאָנט זי, וועגען זיך, ווען זי רעדט פון איהר עלטער. פונדעסטוועגען האלט זי זיך אזוי גוט, זעהט אויס אזוי לעבעדיג, געזונד און מונטער, אז פערברענגען מיט איהר איז אן אמת'ער פערגניגען. איך האב מיט איהר פערבראכט אייניגע שעה. דאָס איז מיר זעהר ניט לייכט אָננעקומען. זי איז פון א געהויבענע פאמיליע, האלט זיך פאר א יחסנ'טע. אָנפאנגס איז מיר שווער געווען צו איהר צוצוקומען, דערנאָך אבער האָט זיך מיר איינגעגעבען צו געווינען איהר צוטרוי. זי איז געוואָרען מיט מיר היימיש און גערעדט אונגעצוואונגען; און דאן זענען שוין גענאנגען פון איהר מויל ווערטלעך און מעשיות.

איהרע מעשיות דערצעהלט סאַניע ניימארק ווי א קינסטל לערין. איהר שפראך איז מאַדנע רייך אין פארבען, אין אייני פאלען, איז שארף און זאלציג. זי ברויכט אָפט א גראַם, א פּוס, א גמרא-ווערטעל אפילו. אבער זי איז אויף קיין פאל ניט עהני לייך אויף א „זאָגערין“. פון איהר האָב איך זיך דערוואוסט, אז אמאָל זענען געווען אויף ווייבער בדחן'טעס. אזא בדחן'טע — דערצעהלט זי — האָט איהר אמאָל געגעבען דריי רובל

ביים קוואַל פון דער יודישער
פאַלקס-מעשה.

א חוץ ר' נתן לייזער'ס האָב איך געפונען אין סוויערזשנע נאָך אז אינטערעסאנטען יודען. ר' חיים יעקב שלום'ס — דעם נבאי פון סווערזשענער שול. ער איז אויף דער שמש. נבאי און שמש און איין פערזאָן — אזוינס קענט איהר טאקע נאָר באַ- נעגענען אין סוויערזשנע. און דאָס איז טאקע נאָר און אונגעוועהנ- ליכער נבאי און שמש. געווען איז אמאָל ר' חיים יעקב שלום'ס תקיף אין מעמד. ער האָט געהאלטען אין ארענדע דעם מיהל. דעמאָלט איז ער געווען נבאי אין שול. דער שול האָט ער אוועק- געגעבען זיין גאנצען לעבען. דעם לעצטען איבריגען רובל, וואָס איהם איז געבליבען פון דער הוצאת. שוין עטליכע יאָהר אבער, אז מ'האָט ביי איהם דעם מיהל אויסגערונגען. ער איז געבליבען אַהן ברויט. איז ער פון א נבאי געוואָרען שמש אין שוהל: רייניגט די לאַמפען, קעהרט די פּאָדלאָגע, ער און די ווייב (קיין קינדער האָבען זיי ניט), פאר עטליכע גילדען א וואָך.

דערפאר האָט איהר אבער געדארפט זעהן אן אַרדנונג אין שול, א ריינליכקייט! עס בלאנקט אין יעדער ווינקעלע. יעדער הענגלייכטער בליצט. יעדער לאַמפ פינקעלט. דער שלאָס, דער האנדפאָס, די טירען — אלץ פון איהם אליין געמאכט, אָדער צוגעריכט בעזונדער אַריגינעל — ר' חיים יעקב שלום'ס איז א מייסטער אויף וואָס איהר ווילט. דער ארון קודש, די סטענ- דערס, דער עמוד, די ווענד, — אלץ זויבער, אלץ אין שטרענ- גער אַרדנונג, ווי ערשט פון דער גאָדעל ארויס. געוויס איז נאָך ערנעץ, איז קיין יודיש שטאָרט און שטעדטעל, אזא מערקוויר- דיגע שול ניטאָ.

דערפאר האלטען סוויערזשנער בעלי בתים עהרליך זייער שמש. כאָטש ער דינט ביי קהל, איז אזוי צו זאָגען, א קהל'שער משרת, איז ער פונדעסטוועגען געבליבען נבאי ביז היינטיגען טאָג. ער איז נאָך יעצט באלעבאָס אין שול. אַהן איהם ווערט נאָר נישט געטאָן. ר' חיים יעקב שלום'ס האָט מיר אויסגעוויזען אלע מערקווירדיגקייטען פון זיין שול'כעל מיט א בעזונדער שטאַלץ און גליקליכען שמייכעל אויף די ליפען, וואָס זאָגט: ניט אומזיסט האָט חיים יעקב שלום'ס געלעבט. סוויעזשנער יודען וועלען האָבען מיט וואָס צו געדענקען זייער שמש און נבאי...

פונדעס טווענען איז ער זעהר פארויכטיג אין זיין פריידענקערין.
 דאס איז ניט קיין חלב'ענער אפיקורס. ער שפייט ניט צום היי
 מעל; טוט ניט אָב קיין „טרייפענע שטיק“ דוקא אום יום כפור,
 ער בעציהט זיך, ווי אן אמת'ער דענקער, מיט טאלעראנץ צו די
 פרומע יודען. געהט אפילו שבת און יום טוב אין שול, כדי ניט
 צו זיין איינזאם אין זיין שטעדטעל. דערפאר האָבען פאר איהם
 אין שטעדטעל אלע דרך ארץ: אלט און יונג, פריי און פרום.
 אי דער רב, אי דער גלח האָבען א גלייכען אינטערעס מיט איהם
 צו פערבריינגען. קומט א סטודענט אין שטעדטעל, איז שוין
 ר' נתן לייזער'ס מיט איהם א מחותן, געהמט ביי איהם ווי
 סענשאפטליכע ביכער צו לעזען, דיסקוטירט און דיסקוטירט מיט
 איהם.

לעזען מיט א סדר האָט דער אלטער ר' נתן לייזער'ס קיין
 מאָל ניט געהאט די מעגליכקייט, אפילו אין דער יונגענד, בשעת
 ער האָט געהייסען פשוט נתן לייזער'ס. ער האָט געמוזט לעזען.
 וואָס ס'האָט זיך איהם געמאכט. נאָר זיין געזונטער פערשטאנד
 איז שטענדיג געווען אין שטאנד צו אונטערשיידען צווישען אן
 ערנסטען בוך און א שונד'ווערק. בשעת איך האָב איהם בעזוכט,
 איז ער געווען פערנומען אין שטודירען: וואָס איז אזוינס די
 פראַוואַסלאַויע — די גריכיש-סלאַווישע אמונה?

ר' נתן לייזער'ס איז אין דער יונגענד געווען א קרעמער.
 נאָך פון אמאָל אָן האָט ער אין שטעדטעל געהאט א נאָמען פון
 א חכם. קיין איין שטאָדטיגע זאך, קיין איין ברירה, קיין איין
 פשרה איז ניט אויסגעקומען אָהן איהם, און נאָך איצט האָט מען
 אין סטויפֿ און אין סוויערזשנע גרויס רעספעקט פאר ר' נתן
 לייזער'ס.

איך האָב מיט איהם פערבראכט ביי א שעת און האָב גע-
 האט א אמת'ן גייסטיגען גענוס. מיר האָבען גערעדט וועגען
 שטעדטעלדיגע אנגעלעגענהייטען, וועגען אלגעמיינע יודישע
 ענינים, און מיר האָט איבעראשט דער ניכטערנער, קלאָרער
 קוק פון אַט דעם זעקס און אכציג יאָרהיגען זקן אויף פער-
 שידענע פערפלאַנטערטע פראגען אין יודישען לעבען.

לער, ווי איהר יונגערע שכנה, סטויפץ. איך האב דא געפונען
 אזא מין אנטיקעל ווי ר' נתן לייזער'ס און זיין ווייב.
 ווער איז ר' נתן לייזער'ס ? ס'איז גענוג, אז איך וועל אייך
 זאגען, אז דאס איז א זעקס און אכטציג יאהריגער יוד, וואס
 לעזט דרעפער'ס „געשיכטע פון דער אייראפעאישער ציוויליז-
 זאציע.“ דאס איז א מערקווירדיגער טיפ פון א פארצייטיגען
 מושלם און משכיל צוזאמען. ער איז אי א למדן, אי א פילאזאף.
 ער לענט זיך ניט שלאפען אהן א פילאזאפישען בוך. עס איז
 כמעט ניטא קיין איין בוך אין דער העברעאישער, יודישער און
 רוסישער בעסערער ליטעראטור, וואס ער האט עס ניט איבער-
 געלעזען.

„זיין פערזענליכער לעבען האט זיך אויפגעלענט אונגליק-
 ליך. ער האט געהאט געראטענע קינדער. זענען זיי אויף א
 טראגישען אופן אומגעקומען. זיין ווייב, וואס איז געווען אזוי
 פילאזאפיש און אויפגעקלערט, ווי ער, איז שוין אויף אויפ'ן
 „עולם האמת“. דער אלטער איז געבליבען ביי א שטיבעל
 און אן איינציגען זוהן, א גייסטיגאונגארמאלען, צוליב וועלכען
 ער האט געמוזט אנטלויפען פון זיין שטיבעל, ווייל ער, דער
 זוהן, פלעגט זיך רוקען צו איהם שלאגען. עלענד און איינזאם
 וואלגערט זיך דער אלטער, וואו א טאג, וואו א נאכט. אבער וואס
 פאר א קלעפ ער האט ניט געקראגען פון שיקזאל — ער איז
 געבליבען דערזעלבער פילאזאף. ניט קוקענדיג אבער אויף די
 קלעפ, וואס שיטען זיך אויף ר' נתן לייזער'ן זיין גאנצען לע-
 בען, האט ער בעהאלטען אין זיין נשמה דעם יונגענרליכען פויר-
 ער און אונלעשבארען דורשט נאך וויסען.

ניט לאנג — דערצעהלט מיר א היגער יונגערמאן, א לעד-
 דער פון העברעאיש, — האט ער געשלאפען מיט איהם אין איין
 צימער. אין מיטען נאכט האט ר' נתן לייזער'ס איהם אויפגע-
 וועקט און מיט גרויס פרייד געמעלדעט. אז איצט איז ביי איהם
 רעכט געווארען עפעס א הארבע קשיא אין דער אסטראנאמיע —
 איז דעם נאנג פון די פלאנעטען, א קשיא, איבער וועלכער ער
 האט זיך געבראכען מאנאטען לאנג דעם קאפ.
 ר' נתן לייזער'ס האט שוין לאנג אויפגעהערט צו דאוונען.

דער פילאזאף און דער שמש.

געבען סטויפן, מינסקער נובערניע, איז דא א שטערטעל
סווערזשנע. סטויפן ביים נימאן איז א יחוס שטערטעל.
סווערזשנע איז נאך א גרעסערע יחסנ'טע, ווי סטויפן. נאך
אמאל, נאך איידער סטויפן האט א ראליע געשפיעלט, איז
סווערזשנע געווען תקיף אין מעמד. איז געווען א שטערטעל
פון תורה און השכלה. סטויפן האט אזא פנים געהאט ביי
סווערזשנער בעלי בתים, ווי שפעטער יורדיקע*) ביי סטויפן-
צער. סווערזשנע איז געלעגען ביי דריי גרויסע טראקטען. זענען
סאלדאטען דורך געזאנגען, האט מען ארעסטאנטען געפיהרט,
איז מען אויף יארידען געפאהרען, האט מען סחורות געפיהרט
— סווערזשנע האט מען ניט געקאנט מיידען. סווערזשנע האט
פון אלץ און פון אלעמען א ביינדעל אָבעלעקט.

היינט איז סווערזשנע נאך מעהר פערלאזען, ווי סטויפן.
אט דאס שטערטעל, איז וועניגסטענס, ביי דער באהן און ביים
נימאן געבליבען. סווערזשנע האט דאס אויך ניט. היינט מוז
עס אפילו זיינע אייגענע לעבענס־מיטעל פון סטויפן און דורך
סטויפן בעקומען.

דערפאר איז סווערזשנע נאך ביי היינטיגען טאג איידע-

*) פאָרשטעדטעל פון סטויפן וואו עס וואוינען די „דעק“
כענשען.

זאל ווייל ער וועט קיין אנדער ברירה ניט האבען. איך גלויב,
אז שוין יעצט וואלטען גלויביגע יודען בעסער געוואלט האבען א
ספר תורה געדרוקט מיט דער מאשין, וואס האט געוויס ניט קיין
„אפיקורסישע געדאנקען“, איידער געשריבען מיט דער האנד פון
אז אנארכיסט.. מיט דערזעלבער האנד, וואס מאכט און ווארפט
באמבעס..

נעזיכערטע, ניט סוקענדיג אויף דער שטארקער ענטוויקלונג פונ'ם
עקספארט.

וואָס איז די מעשה ? וועט איהר פרענען.

אַט דאָ איז שוין מאַקע דירעקט שולדיג די דעוואָלוציע.
— די ארבייטער — קלאַנט זיך מיין סופר — אנטלויפן
פון סופרות'עריי. זיי ווערען שוסטער, שניידער, מאַליארעס,
ארבייטען שווערער, לענגערע שטונדען, אבי ניט צו זיין קיין
סופר.

די ארבייט איז א לאַנגווייליגע, און, דער עיקר, דאָס איז
ביי זיי עפעס א מיין בטלנות, א מיין כלי-קודש'עריי. סופר'ישע
ארבייטער שעמען זיך מיט זייער פאך. זיי קענען די אויגען ניט
ווייזען אויף דער בירושע... גארבער, בערשטער פון חזירי-האר,
שינדער — זענען אויף דער בירושע מעהר יחסנים פון זיי. אין
דער ארגאניזאציע לידעט מען זיי מיט צרות. עפעס זענען זיי
א „פסול“ אין דער פראַלעטארישער משפחה. ניט קיין באלע-
באטיס, ניט קיין ארבייטער. דער עיקר אבער דריקט זיי דער
פארווארף און זייער אייגענער געדאַנק, אז זייער אַרבייט איז
„רעאַקציאָנער“...

און דאָס טרייבט זיי אין די רייהען פון די אַנאַרכיסטען,
וואו מען איז ניט אזוי שטארק מדקדק אין „הלכות פראַלעטאַ-
ריער“. אבער אפילו דער אַנאַרכיזם ראטעוועט זיי אויך ניט פון
דעם אינערליכען מאַראַלישען קאמפף.

אַט אזוי ווערען די רייהען פון די סופר'ישע ארבייטער אי-
מער שיטערער. און עס איז גאָר ניט ווייט די צייט, ווען עס וועט
ניט איבערבלייבען א סופר אויף א רפואה...

דאן... דאן — וועט זיין דאָס, וואָס עס ווערט פון אלע
קליינבירגערליכע האַנד-מלאכות. דאן וועט זיך „איבערקעהרען
די וועלט“ און — אמעריקא וועט מאכען ספר תורה'ס אי פאר
זיך אי פאר אונז. וועט זיי מאכען מיט דער מאַשיין...

דער פרומער יוד, וואָס אזא געדאַנק קען איהם זעהר
בעטריבען (ווארום א ספר תורה מוז דאָך על פי דין געשריבען
ווערען מיט דער האַנד) וועט זיך מווען אונטערגעבען, דעם שיף

נערעכט די ארבייטער, וואס ארגאניזירען זיך און סטרייקען.
— פארוואס ניט? פארוואס זאל דער סופר ניט לעבען
ווי א מענש? וואס איז ער ערגער פון אלעמען?
מאטעריעל איז א סך בעסער געווארען די לאגע אי פון
די ארבייטער, אי פון די האַסעס. פאראן יעצט סופרים גבירים.
דער סופר'ישער ארבייטער איז שוין יעצט ניט דער וואס פרי
הער: אן אבנעריסענער, א דערשלאַגענער. ער האָט ליעב צו
עסען א זאמען מיטאג, צו פראנטעווען אין געלאנגטע קאמא-
שען. אין א קאפעליוש, מיט אַ סאטינענער, אויסגענהטער
העמדעל.

אבער ניט בלויז ספר תורה'ס ווערען יעצט פאבריצירט אין
א גרויסער צאהל, נאָר אויך תפילין און מזוזות. איבערהויפט
תפילין. זיי ווערען יעצט געמאכט און אבגעזעצט אין מאסען.
פשוט צעהן מאָל אזוי פיעל, ווי פריהער.
— א לאנגע צייט איז דאָס געווען א חידוש, — דער-
צעהלט מיר מיין סופר, „סטייטש!“ אין אמעריקא דאווענט
מען דאָך ניט. וועניגסטענס שוואכער, ווי ביי אונז, און יעצט,
איבערהויפט, וועניגער ווי אמאָל. און דאָך געהט צו אמערי-
קא צעהן מאָל אזוי פיעל תפילין! האָבען מיר זיך נאָכגעפרעגט,
און די מעשה ערקלערט זיך נאָר פשוט. ביי אונז, פערשטעהט
איהר מיד, נוצט מען א פאָר תפילין צעהנדליגע יאָהרען און
ניט זעלטען געהען די תפילין איבער בירושה פונ'ם טאטען צום
זון. אין אמעריקא טראַגט מען אָבער א נייע פאָר תפילין מעהר
ניט ווי איין טאג. צום צווייטען מאָל לעגען תפילין דארף מען
שוין ווידער האָבען נייע. אמת: פון איין מאָל לעגען תפילין ביז
דעם אנדערן געהט אריבער א יאָהר... ווארום דער אמעריקאנער
געהט אין שוהל און לעגט תפילין נאָר צו יאָהר צייט. אוועק
א יאָהר צייט — ווארפט מען די תפילין ארויס, אָדער זיי
ווערען פערפאלען און איבער א יאָהר דארף מען האָבען נייע.
יאָהרצייט היט אָב דער אמעריקאנער — חיות. און דערפון
שטאַמט דער גרויסער אַבזאין פון תפילין.

און דאָך איז די צוקונפט פון די ספרות-ביזנעס ניט א

שוהל, פאר עהרליכע יודען, אַרומע און רייכע, וואָס טראַגען
עעהנדליגער יאהרען זיין זייער ברוסט דעם אידעאל איינצוגעבען
א רייניגקייט.

אין ווילנא, אין סלאָנים, אין שקלאָוו, אין דער מיר זיצען
צו דרייסיג, פיערציג און פופציג „ארבייטער“ אין די „ספר
תורה־שעפער“. מען ארבייט די „סחורה“ פאר'ן האַלסיילער —
פאר דעם אַנולניק—אין אַמעריקא. דער האַלסיילער אין אַמעריקא
פערקויפט זיי די „סוכרי ספרים“ און די דאָזיגע פערקויפען
ערשט אין ריטייל דעם, וואָס געברויכט זיי.

און די „ארבייטער“ אין די ספר תורה ווערקהייזער, זענען
אַרנאַנזירט, פונקט ווי אין אלע אנדערע ווערקהייזער און פאב-
ריקען. צווישען די סופר'ישע ארבייטער זענען דאָ בונדיסטען,
עס-עס'ן, פועלי ציון, עס-ער'ן און אנדערע „איסטען“. די
מעהרסטע פון זיי זענען אבער — אַנאַרכיסטען.

אין די סופר'ישע שעפער ווערט אַפּט געסטרייקט און די
סופר'ישע ארבייטער האָבען אויסגעסטרייקט כמעט א דאָפּעל-
טען לויז נענען פריהער. א נומער שרייבער בעקומט יעצט ניין,
זעהן רובל א וואָך. זעקס, זיבען רובל א וואָך איז דער דורכ-
שניטליכער לויז, וועהרענד פריהער איז עס געווען האלב דער-
פון. די סופרים־ארבייטער טוען פון שטיק. מען האָט געסטרייקט
פאר וואָך־ארבייט, אבער דאָס איז ניט געלונגען אויסצופיהרען.
די ארבייט ווערט געטאָן מעכאניש, מען לאַנגווייליגט זיך, מען
גענעצט, מען רייבט די צייט, אבי לויז צו ווערען פונ'ם טאָג.
„ניטאָ די אמאָליגע התלהבות“, — האָט זיך געקלאָגט מיין בע-
קאנטער סופר. ווען די ארבייטער טוען פון וואָך, וואָלטען זיי
לחלוטין גאר ניט אויסגעארבייט; זיי וואָלטען צורייבען די נאנצע
צייט. דאָס פערשטעהען זיי אליין אויך. דעריבער האָבען זיי
געמוזט נאַכגעבען — ארבייטען פון שטיק. דאָך אבער ארביי-
טען זיי ניט מעהר ווי אכט שעה.

מיר איז געווען אינטערעסאנט צו וויסען די מיינונג פון
מיין בעקאנטען סופר ווענען דער רעוואָלוציע, וואָס איז פאַרנע-
קומען אין סופרות'עריי. עס האָט זיך ארויסגעוויזען, אז ער
איז פאַלקאם צופרידען פון דער איצטיגער לאגע. ער ניט אויך

ניט הונדערטער אליון, נאָר אויף סינף און צוואנציגער, און
„צעהנערלאך“ און „פינפערלאך“, און „דרייערלאך“...

שלעכט! וואָס טוט מען?

האַט מען נעמוזט בריינגען דעם סופר צוריק סוף אויס-
לאנד. מען האָט שוין מעהר איהם ניט אָנגעבאָטען, ער זאל זיך
שמד'ען, און ער האָט בעקומען די שטעלע פונ'ם הויפט־פּער
וואלטער איבער דער קייוערליכער עקספּעדיציע סוף געלד־פּאַ-
פּירען אין גוט יודישקייט.

א צווייטער, א ווילנער סופר, איז נעשטרויכעלט געוואָרען
אויף אויף אַזא שטוינער. אבער ניט מיט א הונדערטער, נאָר
מיט א נאָלדענעם אימפּעריאל — א צעהן רובל שטיק. ער האָט
געקויפט אמת'ע גאָלד און געמאכט אימפּעריאלען. געמאכט און
פּערקויפט. קיינער האָט בשום אופן ניט געקאָנט דערקענען.
צוויי שטיק א וואָך האָט ער געמאכט און האָט דערפון פּערדינט
זיין הוצאה, צעהן רובל א וואָך. וואָרים העלפט געלד, צעהן
רובל, האָט איהם געקאָסט דאָס גאָלד. ער האָט סוף כל סוף
אויף בעקומען א שטעלע אין דער קייוערליכער עקספּעדיציע.
אַט אזוינע לעגענדעס ווערען דערצעהלט וועגען די סופרים,
אמאָליגע סופרים.

אַבער היינט...

די הויפט רעוואָלוציע האָט אָנגעמאכט אין סופרות'עריי
די עמינראציע, אמעריקא...

„אז מען זאָל היינטיגען טאָג בריינגען אין אמעריקא פאר
הונדערט טויזענד רובל „סחורה“, וועט זי צונעהמען.“ אזוי האָט
מיר א בעקאנטער סופר ערקלערט.

קורץ: די תורה איז געוואָרען א „סחורה“, ווי יעדער אַני
דער פּראָדוקט. דער סופר איז שוין ניט מעהר דער אמאָליגער
גויר און דיכטער און קינסטלער. דער פּערהוננערטער, בלאסער
און אויסגעדראַמער, אין לאַטעס און טראַנזעס געקליידעטער
אידעאליסט. דער סופר איז געוואָרען אן אונטערנעהמער, א
פאבריקאַנט.

ספר תורה'ס ווערען מעהר ניט געמאכט דירעקט פאר דער

„געלד“ האָט איהם שטרויכלען געמאכט, נאָר דאָס שענע פאפּי
 דעל, די קונסטפאלע צייכנונגען, די רעגענבויען-קאלירען.
 און די זעלבע פּעדער וואָס האָט געשריבען די הייליגע
 אותיות פון דער תורה, האָט גענומען צייכנען נאָך מיט גרעי
 סערע התלהבות די אלע צאצקעס פון דעם הונדערט־רובל־דינגען
 בילעט. טאָג און נאכט האָט ער געצייכענט. ווי א פּער'כשוּפֿ-
 טער, ווי א בעטרונקענער. די תורה האָט ער אינגאנצען גער
 וואָרפען. א צייט איז דאָס געווען א געהיימיגיס. דערנאָך האָט
 מען זיך דערפון דערוואוסט. אייניגע מענשען האָבען זיך דער
 וואוסט, און מען איז נתפעל געוואָרען: זאָל דאָס נאָך פעהלען
 א האָר! א פינטעלע, א פאסקעלע האָט ניט געכיכענט! פינקט
 דאָס הונדערט־רובל־דינגע! מיט אלע צאצקעלאך! און מיט
 וואָס? מיט א סופר'ישע געזענע פּעדער און מיט סופר'ישע
 טינט!

עס איז געוואָרען א שטיקעל גערודער ארום דעם סופר.
 היתכן? סטייטש! אזא יוד איז נכשל געוואָרען! אבער באלד
 איז דער גערודער שטיל געוואָרען. עס האָבען זיך געפונען
 יודען, וואָס האָבען איהם געבראכט אנדערע בעסערע פּעדערן
 און שענערע, קאָלירטע טינטען...

א צייט האָט געדויערט די פאבריק פון געפעלשטע הונד
 דערטער, און נאָר מיט א צופאל האָט זיך די רעגירונג געכאפט.
 ווארום די הונדערטער איז געווען אונמעגליך צו דערקענען.
 מען האָט דעם סופר ארעסטירט. ער האָט קיין זאך ניט גע
 לייקענט. און, אז די רעגירונגס־עקספּערטען האָבען א קוק גע
 טאָן זיין ארבייט, זענען זיי אויך איבערראשט געוואָרען. מען
 האָט איהם געוואָלט געבען א גרויסען אכט מיט מיניסטער־גע
 האַלט; מאכען איהם פאר דעם הויפט־צייכנער אין דער עקספּע
 דיציע פון מלוכה־פּאַפּירען. נאָר מיט איין פונקט: ער זאָל זיך
 שמד'ן. דער סופר האָט ניט געוואָלט הערען. האָט מען איהם גע
 הייסען ארויספּאַהרען פון רוסלאַנד.

עס האָט אבער לאנג ניט געדויערט און די רעגירונג האָט
 זיך געכאפט, אז פון אויסלאַנד שיטען זיך אין רוסלאַנד שוין

און אט די שווערע קונסט פלעגט דעם סופר גאר נישט נען
בען אויסער א האלב פעהונגערטען לעבען און דעם בעוואוסטן
זיין אין דער הייליגקייט פון זיין בעשטימונג. ניט קיין כבוד,
ניט קיין גדולת, ניט קיין נחת, א חוץ דעם איבערליבען תענוג
פון זיין בערוף. אין שוהל — אין מזרח וואנד איז ער קיינמאל
ניט געוועזען. אין קהל'שע זאכען, אין נבאות איז ער ניט געד
קראכען, ווייל דאס ברענגט צו „תאות הכבוד“, צי עהרניץ, און
זיין גייסט מוז זיין ריין פון יעדער תאוה און הערשוזכט. אין א
ווינקעל, אויפ'ן שוהל'הויף, איז ער אימער געוועזען, אין שמוץ
און אריסקייט געלעבט, האלב נאקעט געגאנגען און מיט זיין
פנים און קליידונג געווען אימער א מוסטער פון דעם עלענד
פון זיין פאלק, וועמעס תורה ער האט אָבעהיט און געשאפען.
עס זענען געווען ביים סופר, פערשטעהט זיך, אויך גליק
ליכע מינוטען א זיין לעבען. דאס איז—ביים אנהויבען שרייבען
דעם „ספר“, ביי סיום התורה, ביים איינגעבען די תורה. דאָרט
האָט מען איהם געגעבען דעם שענסטען פלאץ און דעם ערשטען
כוס. ער איז געגאנגען, ווי א חתן, אונטער דער חופה מיט דער
תורה דעם ערשטען טענצעל. דאָרט האָט ער געהאט כבוד
און תענוג...

צייטגעוויזן פלעגט אבער אין דעם סופר שטארק קעמפפען
דער „יצר הרע“ מיט'ן „יצר טוב“; דער ארטיסט מיט'ן מאַראַ
ליסט, און דערפון פלעגט זיך ענטוויקלען א דראמע. ווענען אויך
גע דראַמעס געהען אום אין פאלק נאנצע לעגענדעס. איך וועל
בריינגען פון זיי א פאר, וואָס א סופר האָט מיר דערצעהלט.
אין שקלאָוו איז געווען א סופר — א קינסטלער. ער איז
געווען בעריהמט אין גאנץ רוסלאַנד. נבירים, וואָס פלעגען ווער
לען שרייבען א „ספר“, פלעגען זיך פאר איהם שלאָגען. מיט
יאָהרען פריהער פלעגט מען מוזען בעשטעלען, און ניט יעדער
נביר האָט זוכה געווען אראַבעובריינגען דעם שקלאָווער סופר.
און פלוצלונג איז דער שקלאָווער סופר נכשל געוואָרען. ער
האָט דערזעהן א הונדערט רובלדיגע אסיגנאַציע. דאָס ערשטע
מאַל אין לעבען האָט ער זי דערזעהן — און ער איז געוואָר
רען אויס מענש, אויס סופר. עס פערשטעהט זיך, אז ניט דאָס

שטעלע האבען זיי נעמוזט און מווען היינט ניט זעלטען קוין מען, ענטוועדער פאר געלד, אָדער דורך פּערשידענע שתדלנות, קריכעריי, חניפות. דער סופר אליין האָט זיך אין סמיכות ניט גענו טיגט. ער איז געקומען צו זיין פּראָפּעסיאָן דורך זיין בער-רוף. דער יודישער סופר איז געווען א פּעראייניגונג פון דיכטער און קינסטלער. קונסט אין דער געשטאַלט פון בילדער איז גע-ווען פּעריאָנט פון דער יודישער קולטור. דער יודישער יונגעל, וואָס האָט געפיהלט אין זיין נשמה א געהיימע שטרעבונג צו קונסט, האָט דאָס געקענט ארויסגעבען בלוזי דורך די געקריי-זעלטע שטריכעלאך און געצאָקעטע, געמאַקטע פּאַסקעלאך און האַלבע קריגעלעך אויף די ירעות פון דער ספר תורה. די סופרות איז געווען א קונסט, וואָס האָט זיך ענטוויקעלט ביז צו א הויך-כען גראַד. א געוועהנליכע ספר תורה אַנשרייבען פלעגט קאָס-טען הונדערט, הונדערט און צוואַנציג רובל. א סופר א קינסטלער אבער פלעגט מען בעצאָהלען נאָך אמאָליגע צייטען פאר א ספר תורה ביז טויזענד און זאָנאַר טויזענדער רובלס. דער סופר-קינסטלער, וואָס פלעגט בעקומען אַזאַ אוצר מיט גאָלד פאר אַ „ספר“ איז דאָך געווען ניט רייכער פאר דעם פּראָסטען סופר. וואָרים ביי איהם פלעגט דויערן א ספר אַנשרייבען ניט א פיער-טעל יאָהר, צי פיער, פינף מאָנאַטען, ווי געוועהנליך, נאָר יאָהר-דענלאַנג.

אום צו זיין א סופר איז אָבער געווען וועניג צו זיין א קינסטלער. דערצו האָט זיך געפאָדערט א הויכע רעליגיעזע בילדונג און זעהר א שטרענגע מאָראַל. ביים שרייבען א „ספר“ מוז מען האָבען „ריינע מחשבות“, מען מוז מיט דער נאנצער קראַפט פון דער נשמה זיין אַנגעגעבען בלוזי דעם רעיון פון געמליכקייט און הייליגקייט פון דער תורה. קיינע „מחשבות זרות“, קיינע ערדליכע תאוות האָט מען ניט געמאַרט האָבען ביים שרייבען דעם „ספר“. וואָרום „מחשבות זרות“ און „תאוות“ זענען „מבלבל“ דעם מוח און פערדרעהען די האַנד. די גרייזען וואָס מען מאַכט אין דעם „ספר“ איז אָפט שווער צו פּעריכטען און דורך זיי ווערען פּסול נאנצע ירעות. אמאָליגע סופרים פלעגען פאר יעדען „שם“ געהען אין „טבילה“.

דעם סופר'ס דראמע.

זעהר אינטערעסאנט איז אריינצוקוקען אין דער סופר'ישער שטיבעל. דאָרט איז געוואָרען אן אמת'ע איבערקעהרעניס. עס איז זעהר כאַראַקטערנע און כמעט אונגלויבליך, וואָס פאַר אַ צעשטערענעם עס האָבען אריינגעטראָגען די דריי מעכטיגע פאַקטאָרען פון דער לעצטער צייט: קאַפיטאַליזם, עמ גראַציע און רעוואָלוציע, אין אַט דעם שטילסטען, אָבגעלעגענסטען ווייניקעל, וואָס האָט טויזענדער יאָהרען דערהאַלטען זיין מערקוויר דיגען פאַטריאַרכאַלען אויסזעהן.

דער סופר איז זעהר אן אינטערעסאנטער טיפ אין יודישען לעבען. דאָס איז ביז דער לעצטער צייט געווען דער סאַמע סימפּאַטישער טיפ פון דעם אַלטען דור. דאָס איז דער אייניק ציגער מאַן, וואָס האָט דורכגעטראָגען דורך צעהנדליגע און צעהנדליגע דורות די ביבליש־איינפאַכע מאַראַלישע ריינקייט. רבנים, חזנים, דינים, שוחטים, מלמדים — אַט די אלע טרענער פון דער אַלטער רעליגיעזער קולטור זענען נאָך פון נאָר אמאָד ליגע צייטען ניט זעלטען קאַרופּטירט. „רבנות“ איז נאָך פון דער גמרא'ס צייטען אָן געווען אַפּט אַ קאַריעריסטישע שטרעק בונג. דער סופר אליין איז אימער געבליבען, אויב ניט אַ קעמפּ פער, ווי דער ביבלישער נביא, איז וועניגסטענס אַזאַ זיטליך ריינער אידעאליסט און פאַלקס־מענש, ווי דער נביא.

אַ רב, אַ דין, אַ שוחט, אַ חזן — אַט די אלע האָבען זיך אימער גענוטיגט אין סמיכות, אין אַ מיין פראַטעקציע. זייער

יודען, איז ער אויך יעווען א וועבער. דערנאָך איז איהם אפנים בעסער געפעלען געוואָרן די „פרייע פראָפעסיע“ פון אַ שמש. פאר די צעהנדליגע יאָהר פון זיין שמשות־דינסט האָט ער אָנגעלעבט א קליינע כאלופקע, אנטקענען שול. ער האָט א יונג ווייבעל (די צווייטע) און איז א בעל מטופל מיט קליינע קינדער. האָט פון זיין נע שמשות, חתונות, פון גט'ען — דריי, פיער רובל א וואָך, איז נאָטירליך א גרויסער אַרימאן און פונדעסטוועגען — א „שמח בחלקו“. אינטערעסאנט איז, אז ער און זיין זוהן, פון דער ערשטער ווייב, האָבען חתונה געהאט אויף צוויי שוועסטער. איך האָב איהם געפרעגט: ווי אזוי קומט דאָס? האָט ער מיר דערצעהלט, אז די מעשה איז פשוט. זיין איצטיגע ווייב האָט געהאט א שוועסטער, א מיידעל. די מיידעל פלעגט נאָטירליך אריינקומען אין שטוב. האָט זי זיך פערליבט אינ'ם בחור. לייט האָבען געזאָגט, אז דער בחור האָט געקענט טאָן א בעסערן שדוך. נאָר די מיידעל האָט געזאָגט, אז זי וועט זיך עפעס אַנטאָן, אויב דער בחור וועט געהמען אן אנדערע. האָט שוין געמוזט זיין דער שדוך...

מוניע דער שמש האָט נאָך א זוהן, א מערקווירדיגען טיפ. מוניע אליין איז א וועלטליכער יוד, כאַטש א נאָאיווער מענש. אבער דאָך ניט קיין נאר, און מיט איהם איז זעהר אינטערע-סאנט צו פערברענגען. זיין זוהן אבער איז א מין „למד־וואָנן ניק“, א טיפ פון א נאניץ אנדערער ארט, ווי זיין פאָטער. דער לעזער איז שוין מיט איהם בעקאנט.*

(* זעה די „תעניתים־פאסטער“ באַנד 1.)

סלוושיט פאנו,
צשים קאלי ראדי, סטארצו,
סטאטושי...

דער אף־בית אין שטארק ניט אויסגעהאלטען. נאך עס
מאכט ניט אויס. דער עיקר: דער פארשטעל מיט'ן ננוו זענען
מאדנע אריגינעל. מיר האט זיך קוים, מיט גרויס מיה, איינגער
געבען צו פועל'ן ביי מוניע דעם שמש, ער זאל זיך לאזען פאך
מאגראפירען אין דער „סטארעץ“־פאזע.

איך האב פערצייכענט פון מוניע דעם שמש לידלאך עט
ליכע און דרייסיג, און א ראנק דעם צופאל, וואס ס'האט זיך
געפונען אין שטעדטעל א סטודענט — א מוזיקער — האב
איך אויך געקענט אויפגעהמען די זעהר אריגינעלע, זיסע, האר
ציגיוודישע נגונים און נאטען. דער גרעסטער טייל פון די
לידלאך און נגונים זענען נאך ערגעץ, אין קיין זאמלונג פון
פאלקסלידער, ניט געדרוקט. און די וואס זענען געדרוקט, איז
דער נוסח פון מוניע דעם שמש, מיר שיינט, — עלטער, מרייער
דער אורשפרינגליכער פארם. ווייל, נאך מין מיינונג, איז דא,
אין מאהילעווער גובערינע, דאס יודיש־נוי־אישע פאלקסליד בער
שאפען געוואָרען. פון דאנען האט זי שוין איבערגעוואנדערט
אין אנדערע ערטער פון ליטא און דארט שטארק געענדערט גע
וואָרען.

צו ענדיגען וועגען מוניע דעם שמש דארף איך צוגעבען, אז
כאָטש ער האט, ווי איהר ווייסט, שטארק ליעב א „האלבע
קווערטעל“, פונדעסטוועגען האט מען איהם קיין מאָל ניט גע
זעהן שכור, ער קען „צונעהמען“. ער אליין האט זיך מיר דער
מיט בעריהמט. „א הר זעהט“, זאגט ער, (נאך דער דריטער
האלבער קווערטעל), „איך בין, א דאנק גאט, ביי אלע מיינע
חושים און קען געהן אויף איין ברעטעל.“ פון דעסטוועגען איז
קיין ספק ניט, אז די בראנפען ניט איהם ניט צו קיין געזונד.
מוניע דער שמש איז אייזען־געבויט, ער איז קיין מאָל ניט
קראנק געווען, ווייס ניט פון ציין־וועהטאג, פון קיין אנדער
וועהטאג. דאָך איז ער שוין היבש גראָה, כאָטש ער איז ניט
מעהר אלט ווי 65 יאָהר. אין דער יונגע, ווי אלע דובראָוונער

שמונה עשרה זאסטאוויליאוטש.

„קדוש, קדוש“ זאסקאקאיוטש...

אָבנעשפרונגען „קדושה“, אָבנעזאָנט עלינו, אויסגעטאָן
טלית ותפילין („עלינו“ זאקאנטשאיוטש, טלית און תפילין איז
דיעוואיוטש), צוריק אַהיים — אָנגעביסען מיט אַ גלעזעלע
בראנפען:

אַ אוב דוואָד פּאַביענאיוטש,

רוסקו וואָדקי וויפיוואיוטש...

ניט ווי דער גוי — אַ קוואָרט, נאָר אַ קליין גלעזעלע,

נאָר אזאָ שווערע „עבודה“ — כשר פּערדינט...

נאָר אז אַז אַיך זאָל אַיך איבערזאָגען אַלע לידלאַך, וואָס מיר
ניע דער שמש האָט געזונגען ביין סיום־התורה, וועט דאָס דויערן
טעג און נעכט. אַיך וועל פּערענדיגען נאָך מיט אַיין ליעדעל, דער
„סטארעץ“. דאָס איז נאָכנעמאכט אַ גוי'אישע בעטלער־ליעד,
צוזאַמענגעשטעלט קונציג נאָכ'ן אַל־חֵבֵית. דאָ איז שוין מוניע
דער שמש ניט בלויז ז ננער, נאָר — אַרטיסט: אויסגעבויגען
זיך, די היטעל אויפ'ן שטעקען (דעם שטעקען אויסגעריסען פון
אַ פּאַרקאָן). דער קאַפּ אָנגעשפּאַרט אויף דער היטעל (ביין
„סיום התורה“ איז אַ מקום קדוש איז דער קאַפּ, פּערשטעהט
זיך, ניט געבליבען הויל, נאָר בעדעקט מיט אַ יאַרמולקע). פינד
נער צודרייט, לעבען אַהם די בעטלער־טאַרבע. שטעהט אזוי,
שטרעקט אויס אַיין האַנד און בעט:

אָה, אָה, אָה, אָה, אָה

באַטיושקי,

נאָלובטשיקי,

אָה אי דאַיטשע

האַלאַדנאַמו.

ניע ווידאַטשעמו,

זאַחאַראָמו,

אָה, אָה, אָה, טאַטושי,

יע קאַליקאַ,

לאַמאַנאַ,

מניע נייע מאַזשנאַ.

וו' פאלגאטש
אוסטאוואיוטש,
נעגעלואסער
אטליוואיוטש,

עך בראווא, בראווא, בראווא!

נעגעלואסער אטליוואיוטש!

די גאנצע לידעל בעוויוזט ווי אזוי אן עהרליכער יוד מער
ברענגט דעם פריהמארגען. ער שמעהט אויף „חצות“, ד. ה. אום
האלבע נאכט און ג סט אב, די ערשטע זאך — נעגעלואסער.
באלד נאכדעם זעצט ער זיך אברייכטען „חצות“:

נעגעלואסער אטליוואיוטש,

„תקון חצות“ אמפראווליאיוטש,

עך בראווא און אז. וו.

נאך „תקון חצות“ לויפט ער אין מקוה:

„תקון חצות“ אמפראווליאיוטש,

א וו'סקוה פאביענאיוטש,

עך בראווא און אז. וו.

פון מקוה אין שול:

איז מקוה פאביענאיוטש,

א וו'סקאלו זאביענאיוטש,

עך בראווא און אז. וו.

אריין אין שול — גלייך אנגעטאן טלית ותפילין:

א וו' שקאלו זאביענאיוטש

טלית און תפילין נאדזעוואיוטש,

עך בראווא און אז. וו.

אנגעטאן טלית און תפילין, הויבט ער אן פון „מה טובו“.

איז מה'טובו פאטשינאיוטש,

„ברוך שאמר“ ראסקאזאיוטש,

„ברוך שאמר“ ראזסקאזאיוטש,

א או „ברכו“ נאקלאניאיוטש,

א או „ברכו“ נאקלאניאיוטש,

„שמע ישראל“ זאקריטשאיוטש.

דערנאך „שמונה עשרה“, קדושה...

דאס איז אייגענטליך דער פארשפיל און צושפיל נאך יע-
דען קופלעט. דאס עצם לידעל זינגט זיך אזוי :

עד, מי חוה, נאשא מאט!
שטאזש מי יעלא חדעת?
יעסליב נייע יעלא ז'עין חדעת
טאזיב נייע בילא סמערט נא נאט...
נאך חוה'ן געהט אברהם :

עד, מי אברהם, סטארי אברהם!
שטאז מי זאזשורילסא?
פאזויאל סינא נא „עקדה“ —
דארט פאררודילסא...
וועגען יצחק'ן זינגט זיך :

עד מי יצחק נאש אמיען,
ביל מי זוויאזאן קאק בראניען,
סטאלי מלאכים פלאקוטשי,
וועליעל באך פוסקאטשי...
דער שענסטער קופלעט איז וועגען יעקב'ן :

עד, מי יעקב באטשקא נאש!
טשעטירענאדצאט ליעט אַווצי פאס,
טשעטירענאדצאט ליעט אַווצי פאס,
סעם זא רחל, סעם זא נאס...
נאך דער סאמע אינטערעסאנטער איז וועגען עשו'ן :

עד מי עשו — דיאדקא נאש,
קארטשמי נייע מינאיעש,
וואַדאטשקו וויפיוואיעש,
טשערעו וואַדקו באַסי האַדיש, —
טשאַבאטאזו נייע סאיעש...

דאס איז די האראקטעריסטיק פון דעם רוסישען פויער
אין דעם מויל פונ'ם יודישען פאלקס-זינגער.
וויילט איהר א סאָלדאטען-ליעד? — אַט האַט איהר זי!
נאטירליך, אנשטאט „מאשענקא — פאראשענקא“, איז די טע-
מע — די שול, „תקון חצות“, „געגעל-וואסער“ :

ווינאשעי ראסעאי —

סאמאסעאי

יונג", איז אבער פאראן א ר' לוי יצחק בערדיטשעווער... אט
דער צדיק, וואס האט אזוי ליעב געהאט אלע יודען און ימים
נוראים" און „עשרת ימי תשובה" האט ער וועלטען געקעהרט
צו געפינען אויף דעם ערנסטען יודען א זכות. ער, ר' לוי יצחק
בערדיטשעווער, איז גאר א גרויסער תקיף דארטען אויבען.
איז, אז ער שטעלט זיך אוועק פאר'ן „רבנו של עולם" און זאגט
דעם זעלבען „ועל כולם" מיט זיין בערדיטשעווער אויסזאג, —
„אי" אנשטאט „או" —

ועל כלם אלוה סליחות, סלח לני, מחל לני, כפר לני —
ענטפערט מען איהם פון אויבען.
ענטפערט מען איהם פון אויבען :
„שטא ס'עמים סטאריטשקאס דיעלאט,

— ווסא פראשמשאנא! ..."

ס'הייסט : וואס זאל מען טאן מיט אט דעם אלטשינקען! —
אלץ מוחל !

די צווייטע קווערטעל האלט ביין ענדע און עס געהט
„הושענות" :

„לאמיר דערצעהלען די מעלות פון אונזערע אירעלאך
די ערשטע מעלה, די ערשטע מעלה
איז „אום אני הומה."
די צווייטע מעלה, די צווייטע מעלה
איז „ברא כחמה"

האי, האי, האי :

נולת, וסורה;

פארט, פארט, פארט —

דמתה לתמר.

עס הויבט זיך אן די דריטע האלבע קווערטעל און מוניע
דעם שמש קומט צו די רעכטע „התלהבות" און צוזאמען דער
מיט צו די בעסטע נומערן פון זיין רעפערטואר :

„ירושלים, סלאווי גארד !

לודי גאווארילי

„ירושלים סלאווי גארד

לודי פאחווארילי.

וואָס טעביע קאואטשאַס

פאַ יעוורייסקו!...

נאָך אַ נלעעזל בראַנפען (פון דער צווייטער האַלבע קווער
טעל) און עס געהט „עליחטא“, אויף אויפ'ן זעלבען שטוינער:
האַלב יודיש, האַלב גוי'איש; האַלב געזאַנט, האַלב געזונגען:
„אַז עס שטעלט זיך אוועק דער שענער, פיינער יונג פאר
דעם „רבנו של עולם“ און זאַנט:

על חטא שחטאנו לפניך באונס וברצון. —

ענטפערט מען איהם פון אויבען.

ענטפערט מען איהם פון אויבען:

„ווראַש, די סאַם האַטיעל!“

(זאַסט א לינגען, דו האַסט אליין געוואַלט).

אַט אזוי געהט ווייטער: אויף „על חטא שחטאנו לפניך

באמוץ הלב“ — ענטפערט מען איהם פון אויבען:

ניע בילא סערדצע קרעפיט!“

(ניט געדארפט דאָס האַרץ פארהארטעווען).

אויף — בבלי דעת — ענטפערט מען איהם פון אויבען:

„ווראַש, מי סאַם אוזנאל!“ (געוואוסט).

אויף „...בבטוי שפתים“ ענטפערט מען איהם פון אויבען:

„ניע בילא יאזיקאַם באַלטאַט!“

(ניט געדארפט מיט'ן צונג באַלבען).

אויף „בנלוי עריות“ ענטפערט מען איהם פון אויבען:

„ניע בילא ס'דיעוואַק הוליאַץ!“

(ניט געדארפט מיט מידלאַך שפאצירען געהן).

און אזוי געהט ווייטער.

פון די ענטפערס קענט איהר לייכט ארויסזעהן, אז דער

„קטרוג“, „רחמנא לצלן“ אויבען איז זעהר גרויס אויף דעם

„שענעם, פיינעם יונג“, און אז עס קומט צו:

ועל כולם אלוה סליחות, סלח לנו, מחל לנו, כפר לנו —

ענטפערט מען איהם פון אויבען:

„ניעט — ניע פראַשטשאַנאַ!“

ס'הייסט: מ'וועט ניט מחל זיין...

וואַלט דאָך געווען זעהר שלעכט מיט'ן „שענעם, פיינעם

וועחנליך, דער „קאזאטשאַק“. דאָס איז א יודישע, ריכטיגער,
א חסידישע „קאזאצקע“ האלב מיט יודישע, האלב מיט נוי'אישע
ווערטער:

— זא איגראי מיניע קאזאטשאַק

פאַ מתננד'עצקו!

זא איגראי מיניע קאזאטשאַק

פאַ מתננד'עצקו!

— וואָס מ'מעג — מאַג מען! מאַג מען!

וואָס מ'טאָר ניט — מאַג מען אויף!

— פאר וואָס־זשע?

— וואָרום „גדולתו ונבורתו אין לספר“

א פרק משניות אין אויף אלץ מכפר, —

וואָס טעביע קאזאטשאַק

פאַ מתננד'עצקו!...

דאָס לידעל איז, ווי עס זעהט אויס, א סאַטירע פון חסידים

אויף מתנגדים. וועגען זיך אליין זינגען חסידים אויף אזא שטוי-

נער:

— זא איגראי מיניע קאזאטשאַק

פאַ חסיד'אצקו!

זא איגראי מיניע קאזאטשאַק

פאַ חסיד'אצקו.

— וואָס מ'טאָר ניט — טאָר מען ניט, טאָר מען ניט!

טאָר מען ניט!

וואָס מ'מאָג — טאָר מען אויף ניט!

פאר וואָס־זשע?

— וואָרום — „גדולתו ונבורתו אין לספר“

א פרק משניות — איז אויף נאָר נישט מכפר!

וואָס טעביע קאזאטשאַק

פאַ חסיד'אצקו!

ווייטער געהט: א „קאזאטשאַק“, „פאַ הולמאָסקו“, „פאַ

ניעמעצקו“, „פאַ פאנסקו“, „פאַ מוזשיצקו“, און צום סוף — „פאַ

יעוורייסקו“. „פאַ יעוורייסקו“ ענדיגט זיך אזוי:

ישמחו במלכותך

שומרי שבת, שבת, שבת!

האנאראווער. אט אויפ'ן סיום־התורה, וואס איז געווען אין שטערטעל בשעת מײן וויזיט דארטען, איז ער אום איין האָר ניט ברונז געוואָרען: מ'האַט זיך פּערגעסען איהם מכבד צו זיין מיט איינשרייבען אן אות ביין ענדיגען די תורה, ווי דער מנהג איז. באשר וואָס? מ'האַט גערעכענט, אז ער וועט ניט געבען קיין נדבה פאר דעם „כבוד“ פון איינשרייבען אן אות אין דער תורה. דאָס האָט איהם שטארק בעלידיגט. וואָס הייסט? ער איז אזוי אין שטאַנד צו בעצאָהלען פאר א „כבוד“, ווי אלע שטערטעל מעלדיגע יודען. מ'האַט איהם קוים איבערגעבעטען. דערפאר אָבער האָט ער זיך געלאָזט הערען אויפ'ן סיום־התורה!

מוניע דער שמש איז ניט קיין ברחן און ניט קיין טענצער און שפריינגער נלאט אין דער וועלט אריין. ער האָט זיין בע־שטימטען רעפערטואר. ער איז א זינגער פון פּאָלקס־לידלאך, און ניט פון סתם פּאָלקס־לידלאך, נאר, דער עיקר, בית המדרש־די־גע. כמעט אלע פון א בעזונדער מין: יודיש מיט גוואיש צו־זאמען. דאָ, אין מאָהליווער נובערניע זענען זיי, אָט די לידלאך, טאקע בעשאפען געוואָרען: פון דאנען האָבען זיי זיך פּער־שפרייט איבער אלע יודישע שטערט און שטערטלאך; און ער, מוניע דער שמש, איז זייער מדייער היטער. אמאָל זענען געווען א סך אזעלכע פּאָלקס־זינגער. היינט זענען זיי, צום גרויס בע־דויערן, אויסגענאנגען. און איך האָב מורא צו זאָגען, אז מוניע דער שמש איז דער לעצטער זינגער פונ'ם יודישען פּאָלקס־לידער. מוניע דער שמש טרעט ארויס אויף דער סצענע דאן, ווען ער קומט אריין אין התלהבות. און התלהבות פון דער ערשטער פשוט'ער מדרגה, בעקומט ער פון דער ערשטער האַלבער קווער־טעל. אז עס קומט צו דער דריטער און פּערטער (ער קען „פּער־נעהמען“ מעהר אויך), אָט דאָ טרעט ער אריין אין זיין עכטער ראַלע, אָט דאָ איז ער — מוניע דער שמש! אָט דאָ ווערט דאָס אביסעל געטאַנצט און געזונגען! עס ציטערט אונטער איהם די פּאָדלאַגע און ארום איהם די לופט. דער נאַנצער עולם ארום שטורמט. מ'הויבט איהם אין דער לופטען, און ער איז דער העלד פון דעם אָווענד.

דער ערשטער ארויסטריט פון מוניע דעם שמש איז, גע־

דער לעצטער יודישער פאלקס־זינגער.

מוניע דער דובראָוונער שטאַדט־שמש, דאָס איז דער הוליאַקע פון שטערטעל. קיין שמחה איז אָהן איהם קיין שמחה ניט. אזוי ווי אין דובראָוונע איז קיין מאָדע ניט צו שיקען ביר־לעטען דורך פּאַסט, איז ער דער איינלאַדער אויף אלע חתונות און ברית'ן. ער איז בעסער ווי פּאַסט. ערשטענס קאָסט ער ביר־ליגער. צווייטענס — און דאָס איז דער עיקר — פּערשפּאַרט ער ארבייט: שרייבען אדרעסען און ברעכען דעם מוח: וועמען צו רופען און וועמען ניט! ווארום ער, מוניע דער שמש, ווייס קלאָר יעדען דובראָוונער יודענס משפּחה און יחוס, ביז אַ צעהנטע גליד. ער ווייס בעסער, ווי דער „בעל שמחה“ אליין. ברוך דער וועבער, א שטויגער, מאכט חתונה א טאַכטער. שיקט ער רופען מוניע דעם שמש און האַלט זיך מיט איהם אן עצה: וועמען ס'איז כדאי צו רופען און וועמען ניט. רעכענט מיט איהם אויס דעם גראַד קרובה־שאַפט פון יעדען קאַנדידאט אויף אַ נעלאַדענעם. דער עיקר אבער, פּערשטעהט זיך: ווער וועט שיר־קען דרשה־געשאַנק און ווער וועט זיך מאכען ניט וויסענדיג. און אזוי ווי ס'איז ניטאָ דער טאַג, וואָס אין דובראָוונע זאָל זיך ניט מאכען א שטיקעל שמחה, — האַלט דעריבער מוניע דער שמש אין איין מעסטען שטערטעל, פון דער פּריה נאַכ'ן דאָרף נען, ביז מנחה. ער אליין, פּערשטעהט זיך, איז אויף א שטאר־קער מחותן אויף יעדער שמחה. אבער קומען ניט געבעטען וועט ער ניט. מוניע דער שמש, דארפֿט איהר וויסען, איז זעהר א

— עט, וואָס רעדט איהר, — מאכט צו מיר די קרע
מערקע, — אוי, א יודענע איז דאָס! ... אזא יאָהר אויף מיר,
וואָס פאר אן עהרליכער יוד ער איז, פיישע... — האָט זי
אויף איהם געווארפען אן „אום חן“.

— וואָס הייסט, פּרעג איד, אן אום חן? זי זעהט דאָך
אויס ניט קיין סך יונגער פון איהם. אויך ניט ווייט פון פּופציג.
ביי די יאָהרען...

— נו, נו, זעהט איהר דאָך — מאכט צו מיר די קרעמער-
קע — זי האָט חרטה אויפ'ן שידוך... זי האָט מיט איהם קיין
קינדער ניט! וויל זי האָבען א יונגען מאן, זי זאָל... זי וויל האָ-
בען נאָך קינדער... זיהן וויל זי האָבען... טעכטער האָט זי נאָר...
וויל זי א קדיש האָבען...

— א רחמנות אזא יוד — האָט די קרעמערקע א קוועטש
געטאן מיט די פלייצעס און בעדויערענדיג א שאַקעל נעטאָן
מיט'ן קאפ אן א זייט, אזוי ווי דאָרטען וואָלט שטעהן פיישע
דער שניידער.

טען: „דזשעק דהי ריפער!“ „דזשעק דהי ריפער!“ אז אט אט וועלען מיר בעפאלען שכור'ע גויים און מיר לינטשען. קומענדיג אהיים, האָט פיישע פערקויפט דאָס הייזעל, פערליהען די עטליכע רובעל צו זיינע בעקאנטע פויערים און זיך גענומען צו דער נאָדעל. ער האָט געקראָגען א יודענע מיט עטליכע יאָהר יונגער פון איהם און חתונה געהאט א צווייטען מאָל.

מיט קעלבלאך האָט ער שוין מעהר ניט געהאנדעלט. ער האָט א מאך געטאָן מיט דער האנד אויף די קעבים. דער צופאַל אין לאַנדאָן, דאָס לעצטע מאָל, — ווען ער האָט געמוזט אייר ניגע שטונדען צייט פיגורירען אין דער ראַלע פון „דזשעק דעם בויכשניידער“, האָט אויף איהם געמאכט א מורא'דיגען אייני-דרוק. עס האָט איהם צובראכען, ארויפגעלענט אויף איהם די עלטער, אראַבענומען דעם מוט. פיישע האָט געלאָזט געהן דאָס לעבען ווי עס געהט, און וואָלט געווען א שמח בחלקו, ווען ניט די צרות פון דער צווייטער ווייב.

— עס איז ניט די ערשטע — האָט מיר פיישע געזאָגט מיט א זיפץ. די ערשטע איז געווען א גוטער פריינד, האָט גע' היט איטליכע קאַפיקע, און זי זעהט נאָר, וואָס עפעס ארייני-כאפען פאר זיך און איהרע טעכטער פון דעם ערשטען מאן.

פיישע האָט געהאט בחורים, און די צווייטע ווייב האָט געהאט מיידלעך. איין בחור זיינער האָט זיך פערליעבט אין איהרע א מיידעל. האָבען זיי זיך „בענאָרישט“. האָט דאָס גע' קאָסט א הונדערט רובעל אויסריכטען זיי ביידען אין לאַנדאָן. עס זאָל ניט זיין קיין לייטישע געלעכטער. מילא נאָך די אלע צרות, איז ער געווען פונדעסטוועגען צופריעדען. עס וועט זיין א צווייענדיגער בונד — ערקלערט מיר פיישע — וועט זי אפשר זיין טרייער, ערשט וואו — ע'עך!...

דערביי האָט פיישע א מאך געטאָן מיט דער האנד און האָט מעהר ניט גערעדט.

איך האב פערשטאנען, אז עפעס איז ביי פיישען דעם שנייד-דער געבליכען ניט דעררעדט. האָט מען מיר דערקלערט אין א שכנח'שער קרעמעל.

הונדערטער מענשען מיט קולות: „דזשעק דהי ריפער!“ און אלע אויף מיר. וואָס טוט מען? אַט זענען זיי... מען וואָלט מיר אפשר צוריסען אויף שטיקער! גאָר אָהן א נוזמא... „זענען אָנגעלאָפּען פּאָליסלייט און מען האָט מיר גענומען. דער המון האָט זיך א לאָז געטאָן אויף די פּאָליסלייט און גער וואָלט מיר ארויסרייסען און לינטשען,* (האַבען זיי, די פּאָליסלייט לייט, מיר פעסט ארומגעטשעפעט, ווי א ראָד, אנט זענען אונטער געקומען גאָר, און מען האָט מיר, אונטער געשרייען און גער וואָרדען: „דזשעק דהי ריפער!“ „דזשעק דהי ריפער!“ אוועק געפיהרט אין סטיישאָן. אין סטיישאָן האָט מען מיר אוועקגעזעצט הינטער א רעשאַמקע און ווער עס איז גאָר געווען דארט. לויפט קוקען אויף מיר ווי אויף א בייזע חיה.

„גאָר איך האָב שוין גאָט געדאנקט, וואָס איך בין נצול געוואָרען פון א שרעקליכען טויט. ווארום דער המון וואָלט מיר געוויס צוריסען אויף שטיקער. איך ווארט, וואָס וועט דאָ זיין. א האַלבען טאָג האָב איך געווארט. דערנאָך האָט מען מיר גער נומען אויפ'ן פּערהער. האָב איך די „דזשורי“** דערצעהלט, ווי די מעשה איז פאָרגעקומען: אז איך בין א שניידער און געה מיט דער שער פון דער ארבייט. זענען זיי אויף מיר אָנגעפאלען, ביידע שכורים, און געוואָלט מיר הרג'ענען, האָב איך זיך געמוזט וועהרען מיט דער שער.

„עס פּערשטעהט זיך, די „דזשורי“ האָבען גלייך געזעהן אין מיין פנים, וואָס פאר א מין „דזשעק“ דאָס איז, און מען האָט מיר אָבגעלאָזט. אבער איך האָב שוין צופוס ניט געקאָנט פּערשלעפּען זיך אהיים. מען האָט מיר געמוזט אָבפיהרען.

„עטליכע וואָכען בין איך אָבגעלעגען קראַנק. דערנאָך אז איך בין געזונד געוואָרען, איז ביי מיר געבליעבען צו פּאָהרען אהיים. עס איז מיר מיאוס געוואָרען לאַנדאָן. געהענדיג אין סטריט, פלעגט זיך מיר אויסדוכטען, אז מ'שרייט פון אלע זיי

* צורייסען אויף שטיקער.

** די היבטער.

צוריסענע בייכער קריסטליכע — פרויען. דאָס האָט שרעקליך
אויפגעבראכט דעם פראַסטען ענגלישען המון, די אַנטיסעמיטי
שע צייטונגען האָבען געשריען, אז „דזשעק“ איז געוויס א יוד,
און יודען בעהאַלטען איהם, ווייל זיי דארפֿען קריסטליך בלוט.
א יוד האָט ניט געקאָנט דורכגעגין די סטריט. איך מיין—
אונזערער א יוד, בפרט א גר נער, מיט א וויסקע. איך בין אפילו
קיין גרינער ניט געווען, אבער די באַרד האָב איך ניט אראַב
גענומען.

„נו, אַמאָל געה איך אין סטריט, מיט דער שער — א לאַנג
גע שער האָב איך געהאַט. געה איך אזוי מיט דער שער פון דער
אַרבייט. פלוצלונג לויפען ארויס פון א שענק צוויי געזונטע
ענגלישע אַרבייטער, און גלייך מיט די ווערטער „גאָדדעס יו
שיני“ (!) אויף מיר! איינער האָט געהאַלטען אן אייזערנעם
שטעקען און גיט מיר א בענטיש איבער'ן קאַפּ. איך האָב זיך א
גלייטש געטאָן, האָט ער מיר אין קאַפּ ניט געטראָפֿען, נאָר איך
בער'ן קאַרק. דער אנדערער האָט געהאַלטען א מעסער. איך בין
געפאלען, און ביידע אויף מיר. ד ע ר מיט'ן שטעקען, און
יענער מיט'ן מעסער.

איך זעה: עס איז שלעכט! ווייס איך ניט וואָס איז מיט
מיר געווען. איך גיב זיך אזוי א שטעל אויף און מיט דער שפּיר
צינער שער גלייך דעם רויטען שכור, וואָס מיט'ן אייזערנעם
שטעקען, אין פנים אריין...

„איך ווייס ניט: צי האָב איך איהם אָבגעריסען אן אויער
צי דעם נאָז. ער איז געפאלען א בער'ס'טער, ווי א חזיר.
„דער אנדערער האָט דאָס דערוועהן, האָט ער א מבולב'ל'ער
זיך געלאָזען לויפען מיט קולות: דזשעק! דזשעק, דהי ריפער!
א ד זעה, אז דער ליגט א צובלוטיגטער און יענער איז אונזעס,
לעג איך מיר אריין די שער אין קעשענע און וויל זיך שטילער
הייד אַבטראַגען. גראַד איז נאָך קיינער ארום ניט געווען!
„אַבער איך האָב קיין צייט ניט געהאַט אַבערלויפען א צוואַנציג
ס'טיט, זעה איה, ווי עס לאָזט זיך פון אלע זייטען א המון, פון

(*) פערפלוכטער יוד.

עם האט זיך ווידער געמאכט עפעס א פאך יונגע לייט,
א התן מיט א בלח. ווידער האט מען איהם גענומען אויף זייערע
הוצאות, אלס ווענזווויזערספעציאליסט אין הלכות גרענעץ.
און פיישע איז א דריטען מאָל געווען אין לאַנדאָן.

עס חזר'ט זיך איבער די זעלבע געשיכטע. פיישע פאָהרט
אין דריי פיערטעל יאָהר ארום ווידער אהיים, און א האַלב יאָהר
שפעטער, איז ער א פערטען מאָל אין לאַנדאָן.

יעצט איז ער אין לאַנדאָן שוין א גאנצער בן בית. אין
מיטען שטארבט אין דער היים די ווייב. פיישע קלערט שוין
וועגען בלייבען אין לאַנדאָן און בריינגען צו זיך די איבעריגע
קינדער. איין בחור האָט ער שוין געהאט ביי זיך.

לויפט זיך איהם אָן א ווילדע געשעהעניס. פיישע דער
שניידער פאלט אריין אין „סטיישאָן“, אין פאָליציי־הויז, הייסט
עס, און ווערט געהאלטען אויף א קייט אלס „דזשעק דהי ריפער“
— איהר האָט מסתמא געהערט פון „דזשעק דהי ריפער“ —
מאכט צו מיר פיישע. — דעמאָלט האָט געקלונגען מיט איהם די
גאנצע וועלט.

— געהערט, געהערט, — זאָג איך — וויזשע! ווי קומט

עס אָבער...

— זאָל איך אזוי וויסען ביז... דעמאָלט האָט מען אין
לאַנדאָן פון קיין אנדער זאך ניט גערעדט, ווי נאָר וועגען
„דזשעק דהי ריפער“. דאכט זיך אָט איז ער! אָט כאפט מען
איהם, און — ואיננו. ער פלעגט אפילו אַנזאָגען — דערזעהלסט
מען — דער פאָליציי פריהער: מאַרגען אזוי פיעל און אזוי פיעל
א זיינער וועל איך זיין דאָרטען און דאָרטען. ניט אכטונג!

פאָליס פלעגט, פערשטעהט זיך, זיין אויפ'ן אָרט. מען
הערט נאָר נישט, מען זעהט נאָר נישט. און — פלוצלונג, א
גוואלד, אן אויפגעלאָף, מען האָט געפונען אן אלטע פרוי אָדער
א יונגע מיידעלע מיט אן אויפגעריסענעם בויד, צושניטען אויף
שטיקער. און „דזשעק“ איז ניטאָ...

„און — א מאַדנע זאך! גראַד האָט ער זיינע מעשים צו
מאן אויף „איסט־ענד“ אויף מזרח זייט לאַנדאָן אין די יודישע
געסלעך, אין יודישע הויפּען, און דוקא האָט מען געפונען מיט

בעז זיי געשריען — „עס איז איהם וועניג נאָר איין פרנסה!
א שניידער זאָל זיך נאָר מישען אין קצבות.“
בסיצור: מען האָט איהם צוגעזאָגט צו מאַכען מיט א קאַפּ
קירצער.

פאַר די קצבים האָט אבער פיישע קיין מורא ניט געהאַט.
„איך בין“ זאָגט ער „אויף אן עקשן“. מען האָט זיך ניט איין מאָל
געשלאָגען, געבלוטונט. צום סוף איז פיישען פאַרט מיאוס
געוואָרען. א קאַמפּאניע בחורים זענען געפּאָהרען קיין לאַנדאָן.
האָט מען איהם מיטגענומען אויף זייערע הוצאות, און ער איז
מיט זיי אוועק.

דעם צווייטען מאָל איז שוין ניט געווען אזוי גוט ווי דעם
ערשטען מאָל. מען האָט געדאַרפט דורכמאַכען אביסעל „סלעק“.
אַבער דאָך האָט ער פּערדיענט אי פאַר זיך אויף דער הוצאה,
אי אונטערגעשיקט דער ווייב; האָט אויף אָנגעשפּאַרט אין א
האַלב יאָהר צייט עטליכע רובעל. עס האָט איהם גענומען צי
הען אהיים ווי א מאַננעט.

און וויעדער איז פיישע אין דער היים. און וויעדער דער
אייגענער מסחר און צרות מיט די קעלבלאַך. דאָ זענען די
קצבים אויף איהם געוואָרען נאָך מעהר אין כעס. זיי האָבען גע-
וואוסט, אז ער פּערדיענט „גוטע געלד“ אין לאַנדאָן. „טרייבט
איהם דער שוואַרץ יאָהר וויעדער אהיים צו די קעלבלאַך. כאי
וואָלט ער שוין דאַרטען א כפרה געוואָרען...“ האָבען זיי גע-
טענה'ט. אבער פיישע איז ביי זיך געוואָרען יעצט שטייפּער אין
דער דעה און נאָך מעהר עקשן. ער האָט שוין געוואַנט צו קריכען
העכער פון א קעלבעל: האָט גע'מסחר'ט אן עקסעל, א בהמה
לע...

די קצבים האָבען א מאָך געטאָן מיט דער האַנד. זיי האָ-
בען פיישען ניט געקאַנט ברעכען. פיישע ווידער האָט זיך גע-
היט ניט צו געהן שפעט ביינאַכט אליין אין זייטיגע געסלעך.
ער האָט טרויאומפירט איבער זיינע שונאים. עס איז אוועק
א האַלב יאָהר, און מערקווירדיג! פיישען איז אליין דערעסען
געוואָרען דער זיצען אין דער היים. עס האָט איהם געצויגען ווי
„א מאַננעט“ שוין צוריק אין די מרחקים.

ער האט געמוזט אַבציהען. בכלל, האָט זיך אַרויסגעוויזען פֿון אונזער געשפרעך, אַז פֿיישע האָט אין די יונגערע יאָהרען געײ האָט אַביסעל די מדה פֿון ישׂמאעל׳ן: „יֵדוּ בְכַל יוֹד כֵּל בּוֹ.“ ער האָט זיך געטשעפּעט און מען האָט זיך מיט איהם געטשעײ פעט. ניט איינמאַל האָט ער געכאַפּט קלעפּ פֿון די שטעדטעלדיגע יודישע קצבים. פֿאַרוואָס? פֿאַר קאַנקורענץ! וועט איהר דאָך פֿרעגען: ווי קומט אַ קאַנקורענץ צווישען אַ שניידער מיט קצבים? איז דער תירוץ, אַז פֿיישע האָט זיך מיט זיין פֿרנסה ניט בענוגענט. בשעת עס איז געווען שטיל אין שניידעריי און לעבעדיגער אין מסחר מיט קעלבלאַך, האָט פֿיישע אַביסעל אונײ טערנעהאַנדעלט מיט קעלבלאַך.

הקיצור: פֿיישע האָט געמוזט אַבציהען און געמאַכט פֿליטה אין לאַנדאָן. אין לאַנדאָן האָט איהם, לויט פֿיישעס אייגענע ווערטער, געגליקט. דהיינו: ער האָט גלייך געקראָגען אַרבייט. אויף צוועלף שיללינג די וואָך. מיט נאַכט־אַרבייט האָט ער אויסגעאַרבייט פּופּצעהן — זעכצעהן שיללינג. דירה האָט איהם ניט געקאָסט. ער האָט גענעכטיגט אין שאַפּ, אַלס וואַטשמאַן. (וועכטער). שבת האָט ער גענעסען ביי אַ קרוב. קורץ ער איז מעהר ניט געווען אַ בעל הוצאה ווי דריי פיער שיללינג אַ וואָך. אין אַ יאָהר צייט האָט ער אויפגעקליבען אַ דרייסיג פונט, ד. ה. אַ דריי הונדערט רובל, און האָט אָנגעהויבען צו קעלערען וועגען פֿאַהרען אַ היים. די ווייב האָט עפעס געטאָן אין שטעדטעל און פֿערדינט אויף דער הוצאה.

גראָד זענען די גוים, פֿאַר וועלכע ער האָט מורא געהאַט, שוין ניט געווען אין שטעדטעל. ער איז געקומען אַהיים, געקויפט פֿאַר די עמליכע רובל אַ הייזעל און ווידער געזעצט זיך צו דער גאַדעל, צו האַנדלענדיג אין אַסיען מיט קעלבלאַך.

די שניידעריי איז אבער געווען אין דער ערד, וואָרום עס האָבען זיך געיאָוועט אין שטעדטעל בעסערע שניידער פֿון איהם, די־קעלבלאַך וואַלטען יא געווען ניש קשה פֿון אַ געשעפּעט, און מען האָט געקענט ציהען פֿון זיי חיונה, האָט ער אבער געהאַט אויס־צושטעהן געבראַטענע צרות פֿון די קצבים. „הערסט“ — האָײ

— איינמאל, מיינט איהר, בין איך געווען אין לאנדאן ?
סיער מאל בין איך געווען אין לאנדאן ! א בעטרעף האט דאס
כיי מיר געהאט א כאפ צו טאן זיך אין לאנדאן ! אזוי ווי א
פאָהר צו טאן פון ווילייקע אין ווילנע. און פאָהרן האָט מיר
נאָר געקאָסט דאָס ערשטע מאל, ווייטער האָט מיר שוין א קאָפּי
קע ניט געקאָסט.

— ווי אזוי ? — האב איך געפרענט, אַנקוסענדיג איהם
פּערוואַנדערט. — איהר זייט געפאָהרען, ווי א „האַז“ אונטער'ן
באַנק הייסט דאָס ? אבער אין שיף געהט דאָך ניט אַזעלכע
זאַכען.

— עט, וואָס רעדט איהר ! איך בין געפאָהרען ווי א פּרויץ,
ד. ה. דעם גרענעץ בין איך, פּערשטעהט זיך, אריבער ניט מיט
אַן אויסלענדישען פּאַס. אבער אין שיף בין איך געפאָהרען.
ווי א פּרויץ, און פאַר מוזמן געלד. ווי אזוי ? פּרענט איהר. מען
האַט מיך גענומען. א בחור, א מיידעל, א קאַמפּאַניע, וואָס איז
געפאָהרען און ניט געוואוסט די גאַנגען אויפ'ן וועג, פלעגען
מיך געהמען אויף זייערע הוצאות, ווארום איך בין שוין געווען
קלאָר אין „הלכות עמינראנט“ ווי א יוד אין „אַשרי“. אי אויפ'ן
גרענעץ, אי אין באַד, אי מיט'ן אַגענט, אי אין שיף, אי אַראָב
פון שיף.

— פארוואָס זייט איהר געקומען, אָדער פלעגט איהר
קומען צוריק ?

— פארוואָס בין איך געקומען צוריק ? פּרענט זיך פאַר
וואָס בין איך געפאָהרען ? ווי קומט צו מיר לאַנדאָן ? ווער האָט
געוואוסט פון די מרחקים ? איך האָב מיר געלעבט נישקשה,
דעמאָלט בין איך געווען כמעט איין שניידער אין שטערטעל.
האַב גענייהט פאַר נויס. האָט זיך געדאַרפּט מאַכען א צרה.
דאָ האָט מיר פיישע דערצעהלט די צרה, וואָס איז געווען
די סבה פון זיין פאָהרען : ער האָט געהאַט א משפּט מיט נויס,
עפעס פאַר א שטיקעל ארבייט, וואָס מען האָט פון איהם אָבגע'ד
נומען מיט געוואַלד און ניט געוואַלט בעצאַהלען. פיישע האָט
זיך מיט זיי גע'משפּט. א פאַר נויס האָט מען אריינגעזעצט אין
אַסטראָג. דערפאַר האָט מען איהם צוגעזאָגט צו פּטר'ן איהם.

געשאבען בלבע אויף וועטשערע. די ווייב האט זיך גע'עסק'ט ארום דער הרובע. קיין אויווען איז דא ניט געווען, און מען האט געקאכט אין הרובע. א מיידעל איהרע, א פנים פון ערש'טען מאן, האט עפעס געפארקעט מיט א נאָדעל, זיצענדיג אויפ'ן טיש.

אז איך האב פיישען געמאכט מיין פאָרשלאַג וועגען דער פאטשינקע, האָט ער געשיינט אליין איבערראשט, אפנים ער האָט שוין לאנג די נאָדעל ניט געהאלטען, און אין דעם מאמענט האָט ער גאָר פערנעסען, אז ער איז א שניידער. ער האָט מיך אנגעקוקט עפעס פערוואונדערט, ווי ער וואָלט פּרענען : וועלכער משונענער האָט מיר צו איהם אָנגעוויזען ? גאָר באלד האָט ער געמאכט א כיטרע לעבעדיגע מינע, און האָט געזאָגט, אז ער וועט מאכען. איך האָב זיך מיט איהם פאנאָדערנערעדט. פיישע האָט אויסגעזעהן א יוד פון א יאָהר עטליכע און פופציג, א הויך כער מיט א ברייטער פלייצע, מיט א פלאַכען, ברייטען געזיכט און א ברייטער, אין מיטען גראַהליכער באָרד. ער האָט זיך ניט אבגעריסען פון זיין מלאכה שאַכען קארטאָפּעל. ער האָט גע'רעדט שאַבענדיג און וויצלענדיג איבער זיך, איבער די ווייב, וואָס האָט זיך אלץ געפארקעט ארום דער הרובע און רונז'דיג אריינגעבראקט, אמאָל א וואָרט, ניט קוקענדיג אויף איהם. בכלל האָט ער אויסגעזעהן א פּרעהליכער לעבעדיגער יודעל, וואָס ווייס א וועלט און ווערט פון קיין זאך ניט נתפּעל. גאָר געהענ'טער איז געוואָרען אונזער בעקאנטשאפט מיט איהם, בשעת ער האָט מיר אבגעבראכט די זאכען און די „בורציקע“, די ווייב איז דערביי ניט געווען. דאָ האָט ער אריינגעבראקט אין געשפרעך דאָס וואָרט „רומס“, און דערפון האָב איך פּערשטאַנען, אז מיר זענען „לאַנדסלייט“. איך האָב איהם אָנגעהויבען פּערנאָדער' צופּרענען : ווי קומט ער צו די „רומס“ און האָב איהם געזאָגט, אז איך קען אביסעל ענגליש, און ווייס וואָס איז „מיסטער“ און פּאַרניטשור“ און „אַל'דייט“. דאָס האָט איהם הנאה געטאָן און ער האָט מיר אויף זיין שטוינער, האַלב הומאַריסטיש, האַלב ערנסט, דערצעהלט די געשיכטע פון זיין עמינרירען און קומען צוריק.

אין די חייזלאך איז ריין, צונעקליבען. אבער פיישע דעם שנייד
דעם וואוינונג איז געווען אן אויסנאם. איך בין שוין געווען
אין א היבש ביסעל יודישע „פאלאצען“, אבער אזא „גרוב“
האב איך ניט געזעהן. און פאר אזא גרוב האט פיישע דער שנייד
דער געצאהלט צוויי רובל א חודש. פאר די צוויי רובל א חודש,
האט ער געהאט א פארהויז מיט א שטוב. דאס פארהויז איז
געווען א מין שמעלכיל מיט צולעכערטע ווענט, א צולעכערטע
דאך, א צולעכערטע פאדלאגע. אייגענטליך — ניט קיין פאדלאך
נע, נאר א שטיינערדיגער, גריבערדיגער בלאטיגער דר'ערד.
אבער אנטקעגען דער סאמע שטוב איז דאס געווען א פאלאץ.
אין דער סאמע שטוב איז געווען אזוי ענג פון שמאטעס, טעפ,
צובראכענע בענקלאך און טישלאך, און דאס אלעס איז געווען
אזוי אַננעווארפען, איבערגעקעהרט און שמוציג, אז ס'האט אויס
געזעהן, ווי א חורבה נאך א שרפה, צי נאך א פאגראם.

נאך איין סימן איז געווען, אז דא וואוינט א שניידער: א
מאשין. אבער גאט מיינער! וואס פאר א פנים האט די מאשין
געהאט! פיישע דער שניידער איז ביי דער מאשין ניט געזע
סען. עס איז בכלל ניט געווען קענטיג אויף איהם, אז ער איז
א שניידער. און איך גלויב, אז אויב ער האט וואס געקענט פון
שניידעריי, האט ער עס שוין לאנג פערגעסען. ווארום פיישע דער
שניידער האט שוין פון עטליכע יאהר כמעט אויפגעגעבען זיינט
חשבונות מ'ט דעם עולם פון האווענעס און האראוואניע, ער
האט אמאל געהאט אן אייגען שטיבעל, האט ער דאס פערקויפט
פאר א פאר הונדערט רובל. די פאר הונדערט רובל פערלייהט
ער די נויס אויף פראצענט, און דאס טראגט איהם אריין א
פאר רובל א וואך. צו דעם מאכט זיך נאך אמאל זיצען
ביי א קראנקען, תהילים זאגען פאר א גוסס, אוועק פיהרען א
יודישען „בר מנו“ אויפ'ן ווילנער בית הקברות פון משוגעים
הויז, וואס געפינט זיך דא אין שטערטעל, און נאך אזעלכע זיי
טיגע האלבימצוות האלבי־פרנסות. דערפון כאפט ער נאך א
וואסער רובל א וואך. און דערמיט לעכט פיישע דער שניידער.
געטראפען האב איך איהם, ווי געזאגט, ניט ביי שניידער
ריי, נאר ביי אן אנדער ווירטשאפטליכער ארכייט, ער האט

פיישע דער שניידער אלס „דזשעק דער בויכשניידער“.

איך מוז זאָגען דעם אמת, אז פיישע דער שניידער, מיין שכן אויפ'ן דאָטשע, איז מיר ניט קיין לאַנדסמאַן אין דעם אייגענטליכען זין פון וואָרט. וואָרום איך בין, ווי איך איז בעוואוסט, געווען אין אמעריקא, און ער — אין לאַנדאָן. דאָ, אזוי ווי פאַהרענדיג אין אמעריקא האָב איך, פונקט ווי א סך אנדערע עמיגראַנטען, פערבראַכט אביסעל צייט אין לאַנדאָן, דענק איך, אז איך האָב דאָס רעכט, אין אַ געדויערען זין, צו רופען איהם „לאַנדסמאַן“. כפרט, אז, ווי ער, פיישע, דער שניידער, האָט מיר דערצעהלט — און דאָס האָב איך קיין שום גרונד איהם ניט צו גלויבען — איז ער אין לאַנדאָן געבליבען בלויז צופעליג. איהם האָט געפעהלט אויף הוצאות צו פאַהרען ווייטער איבער'ן ים. פון דער היים איז ער ארויס מיט דער כונה צו פאַהרען טאקע גלייך אין אמעריקא. בעקענט האָב איך זיך מיט פיישע דעם שניידער פשוט. איך האָב געדארפט א „פאטשינקע“ אין א בנד. ער איז אויך ניט געווען מיין שכן אין דעם אייגענטליכען זין, נאָר פון אלע שכנים אין שטעדטל, וואו איך האָב געוואוינט, איז ער געווען דער נאָהענסטער שניידער. דאָס שטעדטל איז איינס פון די גרויססטע און שענסטע שטעדטלאך אין דער ליטא. די ארבייטער וואויננען און די חייער בכלל, ווי די קריסטליכע, אזוי די יודישע, זענען פריי, אדומגערינגעלט מיט גערטנער און סערלאך.

פנים'דינע און קליינבערדעלדיגע: ריידען אויף זיך) האלטען אין איין שרייען: „אט לויפען מיר צום נובערנאטאר!“ און די צווייטע (דיועלבע סמנים, נאר געלע בערדלאך), האלטען אין איין בונטעווען און שם'ען פאר שטעדטעלדיגע עזות פנימער: ווי אזוי יצחק יעקב דער „גדול“ (אזוי רופט מען איהם פאר זיין הויכען און גראבען וואוקס), דער אויביגער דעפוטאט אין סיעס טשאנסקע אופראווע, פאנאגראף פון די קושעלעוויטשיקעס האלט אין איין פילדערן, אז ער געהט מסר'ן (ס'איז נאר גער רעדט): ווי אזוי איין קושעלעוויטשיק'ס ווייב (עטליכע ווייבער זענען אריבער צו דער אפאזיציע) האט בעגעגענט דעם צווייטען רב מיט א שמעקען, די צווייטע מיט א ווילקע, די דריטע אנט לאפען פון שטוב, בשעת דער רב איז צו איהר געקומען, שרייב ענדיג צום מאן: שלאף מיט'ן רב! ווי אזוי שטעדטעל אין צוריסען פון געגענזייטיגע באיקאט; און די נויט, אפילו די גלחים פון שטעדטעל, וואס זענען, פונקט ווי די יודען, טריי דער טראדיציע, דער הונדערטיגהריגער הייליגער קייט, ציטערן, אז אט, אט וועט שטעדטעל ברענען; קורץ ווענען דאס אלץ האט מען געקענט אָנשרייבען גאנצע ביכער.

ראקאווי איז בכלל רייך אין אַריגינעלע טיפען: א תוך די אויבענדערמאנטע איז דא פאראן: שמעון העלפער א הענדלער, דער חכם פון שטעדטעל און שרייבער. רעדט געזעהלטע ווער טער. בשעת ער רעדט קנייטשט זיך ביי איהם דער שטערן. ער האט א שם פאר א גרויסען עהרליכען מאן און מ'קלייבט איהם אין שטעדטעל אויף ברירות. ווייטער — הירשעל ציביעס — דער „בירזשעוויק“, ד. ה., וואס לייענט זיין גאנצע לעבען ניט קיין אנדער צייטונג, ווי נאר די רוסישע „בירזשעוויא וויעדא מאסטי“. שמעון רבקה'ס — דער אמעריקאנער פאטריאט: דער פוילישער פראבאטש (אויבערקסיאנדז), א גרויסער „אוהב ישראל“, ניט א סך צדקה פאר יודישע ארימע לייט. יודישע קינדער זאגען איהם „גוט מאַרנען“ און „גוט שבת“ און ער ניט זיי צוקערקעס.

אפשר האבען זיך איצט געפונען יודען, וואס ביי זיי איז דוקא א חסרון, וואס ראקאוו ברענט ניט? ... נאך א שרפה — זאנען דאך יודען — ווערט מען רייך... אפשר האט זיך דא אריינגע- מישט פאליטיק? .. אפשר האט זיך גלאט א טייל ראקאווער באלעבאטים פערוואלט א „פרישע בולקע“? ...

ס'קען זיין, אז אלע דריי סבות האבען געווירקט צוזאמען. אלענפאלס ווייס מען, אז עס זענען דא באלעבאטים, וואס זיי וואלט נאך ניט געשאדט, ווען דער „רויטער האהן“ זאל זיך אביסעל דורכשפאצירען איבער זייערע אלטע הייזלאך. ס'איז אויך בעוואוסט, אז די ערשטע אפאזיציע צום נייעם יונגען רב שטאמט פון די עטליכע באלעבאטים, וואס האלטען זיך פאר לומדים און די אלטע רביצין האט ניט זיי, נאך אנדערע געשיקט אויף מבינות אין סלאבאדקע — פארהערען דעם חתן.

ווי די מעשה איז — עס ברענט און עס קאכט אין ראקאוו, אז דער אויבערשטער זאל רחמנות האבען. די היסטאריע, ווי אזוי די „אפאזיציע“ האט אראבעבראכט איהר קאנדידאט; ווי אזוי ער איז אריינגעפאָהרען דעם ערשטען מאָל אין שטערטעל אין צוויי טעג ארום נאָך דעם יונגען רב'ס חתונה; ווי אזוי מ'האָט איהם געבראכט מ'ט סטראַזשניקעס אין שוהל אריין; ווי אזוי מ'האָט איהם ניט געוואָלט מאַכען „מי שברך“ (אזא הונט „מי שברך“?! האָבען דעם יונגען רב'ס צדדים געשריען); ווי אזוי מ'האָט דעם ערשטען מאָל זיך געשלאָגען און די שויבען פון „בית המדרש“ געבראכען; ווי אזוי מ'האָט דעם איספראוויניק גענומען פאר אן אויסגלייכער צווישען די שטריימענדע צדדים; ווי אזוי מ'האָט דעם עלטערן רב געקרוינט מיט'ן נאָמען „בורי- לע“, ווייל ער האָט א פּראָסטען ישוב'ניק פאר א שווער, און זיינע חסידים האָבען דעם יונגען רב א נאָמען געגעבען: „רב'“ „רעבטשיק“ און דערנאָך — „ראבטשיק“; ווי אזוי נאָך אין ניכען איז נאָנץ שטערטעל מיט קינד און קייט צוטיילט געוואָרען אין „ראבטשיקעס“ און „בורילעס“; ווי אזוי שטערטעל איז צוטיילט אין צוויי משפחות, צוויי בלוטפיינדליכע פארטייען — בית המדרש פאליטיקער: „קושעלעווטשיקעס“ און „פריסצינערס“; ווי אזוי די ערשטע (זייערע סמנים: נידריגע, זוואווינקע, שמאַל-

שווער. די גאנצע דריי און פופציג יאָהר האָט שטעדטעל ניט געברענגט, ניט פון פייער, ניט פון מחלוקת.

דער דאָזיגער רב האָט אבער נאָך זיך ניט געלאָזען ניט קיין זוהן, ניט קיין טעכטער — טיידלאַך, נאָר אייניקלאַך האָט ער געלאָזען. פון זיי איינע — א מיידעל.

פאר זיין פטירה, — זענען אריין צו איהם עטליכע געהויר בענע באלעכאטיס און געפרענגט איהם : וואָס האָט ער עפעס אַר בערצוגעבען שטעדטעל. דער שטארבענדער רב האָט געזאָגט, אַז ער האָט נאָר נישט איבערצוגעבען שטעדטעל. אלע ווייסען, אַז אַז אַרימאן איז ער אהער געקומען, אַז אַרימאן געהט ער אוועק פון דאָנען. נאָר — האָט ער צוגעגעבען — אויב מ'וועט געפינען פאר זיין אייניקעל, דאָס מיידעל, א יונגען מאן, וואָס וועט זיין ראוי לרבנות, בעט ער, אַז מ'זאָל איהם געבען די בכורה.

שטעדטעל האָט אזוי געטאן. מ'האָט געשיקט, נאָך דעם רב'ס פטירה, א פאַריודען אין סלאַבאָדקע און דאַרטען געקראָגען א שענעם יונגען־מאן — דעם דאלאטשיצער עלוי — און מיט מזל געשריבען תנאים מיט דעם אלטען רב'ס אייניקעל. נון איהם געגעבען א „כתב רבנות“. דער יונגער רב האָט שבת געהאלטען אין בית המדרש א פיינעם דרוש ווענען דעם, ווי גרויס עס איז די זינד צו גאַלען די באַרד. שטעדטעל איז געווען זעהר געריהרט פון דעם דרוש. מ'האָט געפראוועט א פיינע חתונה און אלץ איז שוין געוועזען אוועק אויפ'ן אלטען פריד־ליכען ראקאווער שטוינער. עס איז געווען שמחה וששון. אַבער... דער שטן האָט ניט געשלאָפען... ער האָט ניט פערגונגען, אַז אין גאנצען יודישען תחום זאָל נאָר זיין איין שטעדטעל, וואו די הייזער ווערען צופוילט און פאלען איין פון אלטקייט און ניט פון אונטערגעלענטען פייער; וואו יאָהר־איינ און יאָהר אויס געהען יודען צו שלישי, צו שישי, צו „אתה הראית“, צו „חתן בראשית“ און „חתן תורה“ און דערביי שיטען זיך ניט קיין זלוולים און ס'האַנגעלט ניט מיט קלעפּ. ער האָט ניט פער גונגען...

אַ בייעז אויג האָט אויפגעגעסען ראקאָוו. פון וואנען דער פייער איז געקומען געדענקען ראקאווער יודען ניט אקוראט.

אזוי וועניגסטענס גלויבען ראקאווער יודען, און, אסילו
ראקאווער גוים, להבדיל.

מיט הונדערט יאָהר צוריק, דערצעהלט מען אייך אין רא-
קאו, בשעת מ'האַט דעם „שאַגת אריה“ פון מינסק אויף אַס-
סען ארויסגעטריבען, איז דער הייליגער צדיק אין ראקאו גע-
קומען. דאָ האָט, מען איהם אויפגענומען מיט גרויס כבוד. דער
גרויסער נאון האָט שיידענדיג זיך מיט ראקאווער יודען, זיי גע-
בענשט, אז זייער שטערטעל זאָל קיינמאָל ניט ברענען.

שוין הונדערט יאָהר, ווי ראקאווער רבנות ליגט אין איין
הויז, וואָס פיהרט זיין יחוס אזש פון מהר"שא. נאָך ר' רפאל
האמבורגער איז דאָ געווען רב ר' איצעלע. נאָך ר' איצעלעס
טויט איז געוואָרען רב זיין זוהן ר' חיים'קע. דאָס איז געווען
אליין פון זיך פערשטענדליך: ר' חיים'קע איז עטליכע צעהנד-
ליג יאָהר געזעסען אויף דעם „שטוהל פון רבנות“. ער איז גע-
ווען זעהר געאכט און געליבט ביי שטערטעל. ער האָט קיין זוהן
ניט געלאָזען, נאָר אן איידעם, זעהר א יונגען, צוואַנציג יאָהר
אַלט, וואָס איז געבאָרען געוואָרען בלויז מיט איין האַנד, האָט
שוין אָבער געהאַט סמיכה אויף רבנות. בשעת ר' חיים'קע האָט
געהאַלטען ביין שטאַרבען, האָט ער געבעמען רופען צו זיין בעט
עטליכע געהויבענע באלעבאטיס פון שטערטעל און האָט זיך גע-
ווענדעט צו זיי בזה הלשון :

„איך ווייס, אז אין שטערטעל זענען פאַראַן גרעסערע
לומדים פאַר מיין איידעם, נאָר „משום כבוד בית אבא“ פער-
לאַנג איך פון אייך, ער זאָל זיין א „ממלא מקומי“. איך האָף,
איהר וועט זיין פון איהם צופרידען. און טאַמער פעהלט עפעס
אין איהם, נעהם איך און זיין טאַטע, וואָס איז געווען א צדיק,
אויף זיך. און בזכות דעם וועט אייך נאָט בעהיטען פון שרפות
און מנפות רחמנא לצילן.“

שטערטעל האָט געפאַלגט. דערפאַר האָט זיי טאקע נאָט
געבענשט. דריי און פופציג יאָהר איז דער רב ר' אברהם משה,
מיט איין האַנד, געזעסען אויף זיין שטוהל, געווען געליבט און
געאכט ביי שטערטעל פונקט ווי זיין שווער, ווי זיין עלטער

נאָר ניט קיין געלעכטער. אין אנדערע שטערטלאַך „ברענט“ און
אין ראקאָוו פלאקערט. אין אנדערע שטערטלאַך קרינט מען זיך.
אין ראקאָוו פליהען שטעקענס, שטיינער, שויבען. עס איז דאָ
מקוים געוואָרען די קללה פונ'ם נביא : א טאטע שטעהט אויף
קענען זיין זוהן און א זיהן קענען טאטען. א מאמע אויף א
טאכטער, א שנור אויף א שוויגער. ברידער און שוועסטער ליי-
גען אין די האַר. סטראזשיקעס מוזען זיי צונעהמען. עס לויפען
מסירות נאָך מסירות.

— נוואלד, וואָס איז דאָס געוואָרען מיט ראקאָוו !

— א בייוע „עין הרע“ האָט אונז אויפגעגעסען !

— א קללה פון גאָט האָט זיך אויסגעגאסען...

אַט אזוי זאָגען ראקאָווער יודען, ווען זיי שטעלען זיך אָב
אויף א מינוט און בעקלערען, וואָס א ז דאָס געוואָרען מיט זיי.
אבער זיי קענען זיך ניט העלפען. און ווייטער :

— ראבטשיק !

— בורילע !

— בורילע !

— ראבטשיק !

א בייוע „עין הרע“ האָט אויפגעגעסען ראקאָוו.

„איכה“ היתה לזונה קריה נאמנה ? ... ווי אזוי איז געוואָר-
רען אזוינע די טרייע, גאָטספארבטיגע שטאַרט ראקאָוו, קלאַנט
זיך מיר א יוד מיט'ן לשון פון פסוק. ראקאָוו, וואָס האָט הונד-
דערט יאָהר ניט געברענט, ניט אין דעם פשוט'ן זין, ניט אין
דעם זין פון מחלוקת. ראקאָוו, וואָס האָט געהאט דעם גאון ר'
אלעזר רוקח, דעם גאון ר' רפאל האמבורגער ! ראקאָוו ! וואָס
האָט געהאט דעם מופת הדור ר' חיים'ל ! ר' אברהם יצחק'ל !
וועלכער איז אָכגעווען רב אין ראקאָוו דריי און פופציג יאָהר
גאָטאָנאָר.

ראקאָוו איז געווען א מוסטער־שטעדטעל פאר אלע שטעדט
און שטערטלאַך פון דער גאנצער וועלט. אומעטום —
ברענט... ניטאָ דער זומער, וואָס זאָל ניט זיין קיין שרפות. ראד-
קאָוו ווייס ניט פון פייער, שוין הונדערט יאָהר. און דאָס האָט זי
צו פערדאנקען נאָר איהרע רבנים.

„ראבטשיק“ און „בורילע“.

— אוועק דו, ראבטשיק! כאפסט גלייך מיט א שטעקען...
— וואו, דו, בורילע, איך פלעט דיר דעם מוח...
— ראבטשיקע! א ברעכענעס אין די וויטען!...
— בוריליכע, א קלאג צו דיין קאפ!...
— בוריליוק! קע—קע—קע!...
— ראבטשיקיל! פי—פי—פי!...

ראבטשק און בורילע, בורילע און ראבטשיק — פילט אן די לופט, די נאסען, די הייזער, אויף יעדען טריט, אין ראקאוו און ווייט, ווייט ארום אויסער ראקאוו.
ווער איז ראבטשיק און בורילע? וועט פרעגען דער לעזער.
ווער איז ניט „ראבטשיק“ און „בורילע“ אין ראקאוו וועל איך איהם פרעגען.

נאנץ ראקאוו איז צוטיילט אין צוויי לאגערן: „ראב-טשיקעס“ און „בורילעס“. ניטא קיין איין יוד אין ראקאוו, וואס זאל ניט זיין: אדער א „ראבטשיק“, אדער א „בורילע“. ניטא קיין איין יודענע, וואס זאל ניט זיין: אדער א „ראבטשיקע“, אדער א „בוריליכע“. ניטא קיין איין יונגעל, וואס זאל ניט זיין — דער א „ראבטשיקיל“—פי—פי—פי...“ יענער א „בוריליוק“—קע—קע...“

קינדער אין די ווינען זענען צוטיילט אויף „ראבטשיקעס“ און „בורילעס“.
דער לעזער לאכט. אבער ביי ראקאוווער יודען איז דאס

מאכען א סוף צו די רייסענעס אין זיין נשמה, די שטרעבונג צו זוכען א וועלכע עס איז חיים, ווארום ווען א יוד האט אין רוסי לאנד קיין חיים ניט, האט זי נאך וועניגער פון יעדען יודען דער קרעטשמער געהאט; ווען זיין שמוב איז שטענדיג געווען א סטאנציע פאר וואנדערער, איז זי, זיין שמוב, פאר איהם אליין קיין מאָל קיין זיכערער נאכטלענער ניט געווען.

דער יודישער קרעטשמער שטעהט מיט איין פוס אין אמעריקא. נאך מעהר ווי דעם בעל עגלה'ס האט די עמיגראציע זיין פאמיליע צעריסען. אין יעדער קרעטשים, וואו איד בין פערפאהרען, זענען די ווענד אויסגעהאנגען מיט אמעריקאנער „פיקטשורס“. די קינדער, וואס זענען ניט אין אמעריקא, לעבען אין רוסלאנד, אין די גרעסערע שטעט. דעם קרעטשמערס א קינד, וואס פערזוכט נאר א ביכעל וועט פאר קיין פאל ניט בלייבען אין קרעטשים. עס מעג זיך דארט ניסען מילך און האַר ניג. עס ציהט איהם אין דער פרייער, ברייטער וועלט.

די קרעטשים אלזאָ ווערט חרוב ניט צוליעב עקאנאמישע סבות, נאר צוליעב קולטורעלע. די יודישע יונגע, אפילו פון דער קליין שטעטעל, איז איבערגעוואקסען דעם שענק. דער צו האט זי בעקומען ברייטערע סאָציאלע בעדערפעניסען, וואס דאָס קרעטשים־לעבען קען ניט בעפרידיגען. פון אויבען, אין דער קרעטשים, איז נאך כמעט אלץ אזוי פאטריארכאל, ווי מיט הונדערטער יאהרען צוריק. די פאעטישע רעהינקייט ווערט אָבער באלד פערשוואונדען, ווי נאר איהר רעדט זיך אביסעל פונאנדער מיט דעם קרעטשמער, מיט דער קרעטשמערקע, אדער — נאך מעהר — מיט זייער א קינד. עס עפענט זיך פאר איי ערע אויגען א דראמע, וועלכע איז נאך דערווייל שטיל, אבער שארף און טיעף; די אויביגע דראמע פון דער צעריסענער יודר שער נשמה.

בלווין פון שבת צו שבת; בשעת איחם אליין האבען געעסקעלט די אלע סצענעס, פון בעטרונקענהייט, פון געשלעג, פאר וועל'כע ער האט געמוזט זיין הויז אָבגעבען. די דראמע פונ'ם פויערס לעבען האט ער ניט געקענט פערשטעהן. ווייל ער האט זיין אייגענע דראמע ניט פערשטאנען. אבער וויפיעל קאמפף מיט דער אייגענער נשמה האט ער געמוזט אויסשטעהן, אום זי, די נשמה אבצוהיטען פון דער טיעפער פינסטערניס, וואס ארום האט געהערשט. דער ראנדאר האט שטענדיג געהאלטען פאר זיינע זיהן די בעסטע מלמדים, פאר זיינע טעכטער איידימס לערנער גענומען. אליין פלעגט ער אָפט זיצען גאנצע נעכט און לערנען. זיין טאָכטער, וואס האט די בראַנפען געמאַסטען, און ביז'ן האַלז אין בלאַטע און שמוץ געשטאַנען, איז זי דאָך גע'בליבען איהר גאנצע יונגענד א מוסטער פון צניעות. וויפיעל נשמהקאמפף האט מען געדארפט דערביי אויסשטעהן! וואס פאר א גרויסע מאַראַלישע קרעפטען מ'האַט געדארפט בעזיצען אין דער נשמה!

ביז היינטיגען טאָג איז דעם קרעטשמערס פאמיליע אָבט די ענטוויקעלטסטע, די איידעלסטע און שטערטעל. פון אוי'סען ליגט נאָך אויף דער קרעטשים די רוהיגקייט און דער וואוילשטאַנד פונ'ם פאטריארכאלען יודישען לעבען. קיין קאָנדיקורענט פון קריסטען, אזוי ווי דעם יודישען קרעמער, איז ניטאָ און וועט נאָך לאַנג ניט זיין.

און דאָך איז קיין שום ספק ניט, אז די יודישע קרעטשים דערלעבט איהרע לעצטע יאָהרען.

די סבה פון דער קרעטשים'ס חורבן איז ניט קיין עקאָדנאָמישע נאָר א קולטורעלע. און דאָס האט געווירקט די רוסישע רעוואָלוציע און, הויפטזעכליך, די עמיגראַציע. דער קרעטשמער לעבט נאָך איצט אויף בעסער פון די מעהרסטע פליינישטערטעל'דיגע יודען. אפילו דער דאָרפישער קרעטשמער ליידט וועניגער פון די ארויסטרייבונג'גזרות, ווייל ער איז פון די אלטע אייני'גן וואוינער. דעם קרעטשמער טרייבט פון זיין אַלטען, איינגעזעסע'נעם נעסט די נייסטיגע בעדערפעניש צו א געזעלשאַפטליכען לעבען, די העכערע קולטורעלע ענטוויקלונג, די שטרעבונג צו

תחום, איבערהויפט צווישען די למד'וואוויקעס, בעהאלטענע צדיקים, קדושים, רעטער אין צייטען פון גורות און צרות. און אט די לעגענדעס זענען אן אכשפיגלונג פון דער ווירקליכקייט. די סאמע כאראקטעריסטישע פון אט דעם מין זענען, אַחוּ א צווייפעל, די לעגענדעס ווענען ר' שעה זוכאוויצער. אין דעם גיאיאשען ווערטעל „גדוע שאַיאַ באַדזוי, טאַם זשיטאַ ראַדזוי“ (וואו שאיע נעהט, דאָרט איז א נערעטעניס פון ברויט). ווערט אויסגעדריקט די אכשאַצונג פון דעם אונגעקינסטעלטען ווייס־רוסישען פויער דעם יודישען קרעטשמערס קולטורעלען ווערט. דער ראַנדאר, דער קרעטשמער איז געווען דעם פריז'ס בעל יועץ, געשעפטס־פיהרער, לעהרער און וועגווייזער אין אלע אנגעלענענהייטען פון לעבען. דאָס זעלבע איז ער אויף געווען פאר'ן פויער. און, נאָך מעהר: די קרעטשים איז געווען און איז נאָך יעצט דעם פויערס קלוב, דער אָרט, וואו ער פער־ברענגט געזעלשאַפטליך, וואו דער דונקעלער פויער האָט געקענט זעהן אן אנדער וועלט, ברייטער און ליכטיגער, ווי זיין אייגענע.

ס'פארשטעהט זיך, מ'דארף די קרעטשים ניט אירעאליזירן רען. אין דער קרעטשים האָט דער פויער בראַנפען געטרונקען. האָט דאָרט ניט זעלטען זיין פעלץ פער'משכונ'ט. נאָר אין דעם איז פונקט געווען אזוי שולדיג דער קרעטשמער, ווי דער פויער אליין. אין דעם איז שולדיג געווען ביידענס, אי דעם יודענס, אי דעם פויערס עקאָנאָמישע און קולטורעלע אונבעהאַלפענקייט. ווען דער שענק האָט דעמאָראַליזירט דעם פויער, האָט ער נאָך מעהר דעמאָראַליזירט דעם שענקער אליין, האָט זיין נשמה אויף שטיקער צעריסען. דער שענק איז מעהר געווען א טראַגעדיע דעם קרעטשמערס, ווי א פרנסה.

איז גייסטיגען און מאַראַלישען זין, איז דער קרעטשמער אמאָל געשטאַנען זעהר הויף. דער שיקזאל האָט איהם, א מענ־שען מיט א טויערנדיעהריגער הויכער קולטור, אריינגעווארפען אין א פינסטערע ספערע פון האלב ווילדע ברואים, צוגעשמידט איהם צו פעסער מיט בראַנפען, געצוואונגען איהם מיטוויקען אין שכרות, בשעת ער אליין האָט גענומען א גלעזעל בראַנפען

ווי דער : די רוסישע רענירונג מיט דעם אדעל, מיט דעם פויער, מיט דעם שטאדטיגען נוי, מיט מענשיקאו'ן, מיט פון רישקעוויטשען און דער שפיץ, וואלטען יודען צו די פיס געפאָר לען. וואלטען מיליאָנען בעצאהלט, וואלטען אלע רעכט און פרוי ווילעניעס געגעבען, מ'זאל ביי זיי כאַטש אַ מנין יודען צו ריקלאָזען, אלס פלאַנז־מאַטעריאַל פאַר אַ נייער יודישער בער פעלקערונג. מיר קענען אַט דעם געדאַנק אַנגעהמען ערנסט אפילו אין בעצונ צו מאַרקאוו דעם צווייטען, מענשיקאו'ן און פּוּר־יש קעוויטש'ן. ניט דערפאַר, וואָס אַהן יודען וואָלטען אַט די לייט זייער קאַריערע, אַלס אַפיציעלע יודען־פּרעסער פּערלאָרען. נאָר פשוט, ווייל אַלס פּריציס, וואָלטען זיי אין גאַנצען שוצלאָז געדווען. אַ פאַקט איז, אַז די גרעסטע יודענפּערפּאָלגער האַבען אין זייערע אַייגענע געשעפטען מיט יודען זעהר גוט געלעבט. אינגאַטיעו האָט פּאַגראַמען אויף יודען געמאַכט און אלע זיינע ניטער און געשעפטען האָט ער דורך יודען געפּיהרט. און בשעת טווענדער יודען האָט מען, אַ דאַנק זיין צירקולאַר, פון די דער פּער געיאָגט, זענען אויף זיינע ערד יודען רוהיג געזעסען.

דער לעזער האָט געזעהן, וואָס פאַר אַ בעדייטונג דער פּראָסטער יודישער בעל עגלה האָט אַלס „קולטור־פּיהרער“ אין יודישען תּחום. אונעדליך העכער איז, אין אַט. דער הינז זיכט, דער ווערט פּונ'ם יודישען קרעטשמער. ער איז געווען דער אמת'ער קולטור־טרענער און קולטור־פּיהרער. דער איינציגער שטראַהל פון ליכט אין דער אַרומיגער פינסטערניס פון דאַרף און שטערמעל אין גאַנץ פּוילען, ליטאַ און וואַהלין פאַר הונדערטער און הונדערטער יאהרען.

ביי שלום אש'ן האַבען מיר אַ שענע שילדערונג פון דעם יודישען קרעטשמער. אַ הויז איהם האַבען מיר, אפילו פון דער פּאַעטישער זייט, כּמעט קיין ריכטיגען בילד ניט פון אַט דעם טיפּ יודען. די קולטור־געשיכטע פון די רוסישע יודען האָט זיך ערשט נאָך דער רוסישער רעוואָלוציע גענומען שאַפען, ווען אפילו אין דעם ביסעל רויהען מאַטעריאַל האָט איהר זעהר ווער זיך, כּמעט נאָר נישט, ווענען דעם יודישען קרעטשמער. דערפאַר פּערנעהמט ער אַ שענעם פּלאַץ אין דער לעגענדע פון יודישען

דעם קרעטשמערס דראמע.

אין דער קולטור־געשיכטע, און דער געשיכטע בכלל, פון די רוסישע יודען שפילט דער קרעטשמער זעהר א וויכטיגע ראלע. און ער טאקע בעווייזט אונז איצט בעשיינפערליך, ווי אזוי די רוסישע רעוואלוציע האט אריינגעדראונען אין אלע ווייניג קעלאך פון יודישען לעבען און האט אומעטום אלץ איבערגעדעקט קעהרט קאפויר.

שטעלען מיר זיך פאר דאס לעבען אין רוסלאנד מיט א 50—60 יאהר צוריק, ווען אין גאנץ פוילען, ליטא און זיד רוסי לאנד איז נאך ניט געווען קיין באהנען. איז זיך אונמעגליך פארצושטעלען א וועלכען עס איז קולטורעלען צושטאנד אהן דעם יודען. ווען ניט דער יוד, וואלט דער פריץ, צוזאמען מיט'ן פויר ער, צוזאמען מיט'ן קרוין־בעאמטען ניט געקענט עקזיסטירען איין טאג. זיי וואלטען אריינגעפאלען אין דעם ווילדעסטען צור שטאנד פון פארצייטיגער בארבאריי.

דאס איז נאך אבער ניט גאר. ווען איהר פאחרט דורך מיט'ן אקס, אפילו איצט, א גאנצע רייה יודישע שטעדטלאך, און איהר גיט א קלער: וואס וואלט צ. ב. געווען, ווען דער ציוניסטישער גאדער טעריטאריאליסטישער פלאן וואלט זיך איינגעגעבען אין דעם אידעאלען זין. ד. ה. ווען עס וואלט מעגליך געווען אין איין שענעם פריהמארנען אריבער פעקלען אלע יודען פון רוסלאנד אין פאלעסטינא צי אונגאנדע? ווען עס פאלט אייך איין, א שטויר גער, אזא שאלה — וואלט קיין אנדער ענטפער ניט געקענט זיין

און א לאנגע צייט האט ער מיר דערזעהלט די ביאגראפֿי
פֿיע פֿון ביידע סוסים, דעם נינאדען מיט'ן ווייסען, אונטער
שמייסענדיג זיי פֿון צייט צו צייט, נאָר מיט דער שפיץ בייטש
און אונטערנוסענדיג — ביידע זאכען אויף צו כלומרשט. אויף
וואָס די פֿערד האָבען געענטפֿערט מיט א טרייסעל מיט די
זייטען און א פֿערצויגענעם הירזשען, וואָס דאָס האָט געהייסען
אויף זייער לשון : מיר פֿערשטעהען, מיר פֿערשטעהען, און זענען
זיך געגאנגען זייער פֿוילען שפּאַצירגאנגן..

אויף די סקעפאלדס, (ריסטעוואניע), צעהן פלאך (שטאק) די הויף. אין איין שעהנעם פריחמארגען קומט ער צום באַס.

— מיסטער באַס, אי וואַנט טו נאו טו דחי אַלד קאונטרי.
(איך וויל פאַהרען א היים).
יענער איז געוואָרען איבערראשט.

— ווהאט ד' העל אַלד קאונטרי? ! (וואָס צום טייעלע,
אהיים!) שטעלט ער אויס א פאַר אויגען, — ברינג היר יור
פעמילי, יו'ל בי אַלרייט, יו'ל טייק ע ניים ליווינג. (ברענגט
אהער אייער פאמיליע, אייך וועט זיין גוט, איהר וועט מאכען
א פיין לעבען).

נאָר „דזשייק“ האָט ניט געהעריז. איינגעקויפט דזשולער
(צירונג) און פרעזענטען פאר ווייב און סינדער, פערלאָזען די
וויסקע און נעקומען א היים. געבראכט קעש (מזומן) 13 הונד
דערט דאַלער. געקויפט א פלאץ, געשמעלט א הויז, פערשאפט
זיך א פאַר פיינע סוסים און — וויעדער אויף דער קעלניע.

דזשייק דער בעל עגלה דערמאהנט פון דעסטוועגען אמע
ריקא מיט רעספעקט. נאָר מעהר לייעב האָט ער זיינע סוסים.
— איהר זעהט, זאָנט ער, אַט דעם גניעדען! וויפיעל
מיינט איהר קאָסט ער?

איך האָב זיך פערקלערט, ווי זוכענדיג א סומע, וואָס זאָל
זיין פאסענד פאר ברוינעס'ס כבוד, און האָב ענדליך געמעלדעט,
אז איך בין ניט שטארק בע'הבנ'ט אין „הלכות סוסים“.
— מיט דרייסיג! — האָט ער טרומפירענדיג אויסגע-
שריען.

דאָס האָט געהייסען, אז איך האָב געדארפט צולעגען הונד
דערט צו די דרייסיג.

— געקויפט האָב איך איהם, זאָנט ער, מיט א האַלב יאָהר
צוריק, הויט און ביינער. ער איז אלט אין נאנצען פינף יאָהר. ער
איז נאָך ניט קיין איינגענעסענער. א יאָהר דארף שטעהן א
פערד אויף האַכער, דאמאָלס בעקומט ער קיילעכדיגע זייטען,
ווערט אן איינגעהאכערטער. איהר זעהט דעם ווייסען...

זעהער, דער קאסירער און וועט מאכען א פיינעם לעבען, האבען ארום זיך זיין נאנצע געזינד.

— באַט, זאָגט מיין בעל עגלה, אי דאָס קער פאָר דחי דושאב, (נאָר מיך ארט ניט די שטעלע). איך וועל שוין מיין שמערטעל קענען באשטעהן. פאר מיין שטוב און נארטען מיט די איבריגע בעל הבתישקייט וועל איך האָבען א פאָר טויזענד רובל.

פון מיין „בעל עגלה'ס“ ענגליש שמויטס איהר זיך אַז. אַז ער אַליין איז שוין אויך געווען איבער'ן ים. דאָס איז פילייכט דער איינציגער בעל עגלה, וואָס האָט געוואַגט צו שיידען זיך מיט זיין קעלניע אויף א לענגערע צייט. געפאָהרען איז ער ניט צום ברך דער. נאָר דוקא אין אמעריקא. די געשיכטע פון זיין עמיגראַנט טען־לעבען איז גאנץ אינטערעסאַנט.

געקומען אין ניו יאָרק איז ער געוואָרען א מאַלער. האָט זיך געפלאַגט א יאָהר צייט פאר דריי דאָליאַרעס א וואָך. דער פון האָט ער נאָך געדארפט שיקען דער ווייב. ענדליך האָט ער געקראָגען א „דושאב“ אין די בראַנקס. (העכערער און ריינערער טייל שטאָרט אין ניריאָרק) ביי א וואָליגער בילדונגס־פייני־טער. (מאלער ביי געביידעס). האָט זיך צוגעלערנט די אַר־בייט, געוואָרען אַ פאַרמאַן (אויפזעהער) און געמאַכט זיינע 17 דאָל. אַ וואָך. דאָן איז ער פון זעליק געוואָרען „דזשייק“, האָט אראַכגענומען די וויסקע. (באָרד). אויסגעפראַנטעוועט זיך אין אַ פיינעם סוט, (קאָסטיום) און א דריי דאָלערדיגען העט, (הוט) און גלאַזוס (הענטשיקעס) און איז געוואָרען א נאַנצער „דעני־די.“ (פראַנט). ער פלעגט געהן מיט'ן באָס שבת שפאַצירען. דער באָס מיט דער פרוי געארמט און ער מיט זייער טאַכטער. ער איז געווען ביי זיי באָרד (טיש און קוואַרטיר). „איהר קענט זיך פאַרשטעלען, ווי גוט מיר איז געווען, — דערצעהלט ער מיר, — אז מ'פלעגט מיר צוטראַגען די קאווע אין דער פריה, ווען איך פלעג נאָך ליגען אין בעט.“

פון דעסטוועגען האָט ער זיך פאַרבענקט נאָך זיין כויד. עפעס איז דאָרטען אויף דער קעלניע רוהיגער און זיכערער, ווי

לעצמע 50 יאָהר אויפגעטרייסעלט דעם יודישען תּחום. צו איהם, צום בעל ענלה, איז דאָס ניט געווען שויד... ער איז געבליבען אין אלע צייטען דערוועלבער.

נאָר איין זאך האָט איהם ניט געמידען — די עמינראַי ציע. זי האָט איהם אליין בין די סאַמע לעצטע יאָהרען ניט געריהרט. האָט אבער צעשטערט די דורדרותדיגע טראַדי ציעס פון זיין פאך, פון זיין פאמיליע. זי האָט ביי איהם צוגען גומען די קינדער, און איד האָב מורא, אז מיר פאָהרען יעצט מיט'ן לעצטען בעל ענלה.

ווי אזוי די עמינראַציע האָט געווירקט אויפ'ן בעל ענלה, דאָס קענט איהר זעהן בעשיינפערליך טאַקע פון מיין בעל ענלה. מיט וועלכען איד בין געפאָהרען פון קליין און גרויס גאַנצוואַך גרודאַק.

אזוי ווי אלע בעלי ענלות האָט ער אויך בעקומען די בויך מיט די סוסים בירושה פון עלטער-עלטער-זיידעס. נאָר א ברודער זיינער האָט אין סאַלדאַטען געמוזט געהן, איז ער אין ענגלאַנד אַוועק און דאָס האָט געמאַכט א רעוואָלוציע אין דעם בעל ענלה'ס לעבען.

דער ברודער איז געווען דאָ א נוטער סטאַליער. אין ענגי לאַנד איז ער ביסלעכווייז געוואָרען א מאַנופעקטשורער פון פיאַר גאַס. איז רייך. האָט איינער נאָך דער אנדערער אראַבגעבראַכט אהין זיינע שוועסטער-מיידלאך. האָט זיי פריהער געלערנט אין סקוהל. דערנאָך צוגענומען צו די ביוזעס. דערנאָך חתונה גע- מאַכט. גע'פטר'ט די שוועסטער, האָט ער זיך גענומען אריבער פּעקלען זיין ברודערס קינדער איינס נאָך ס'אנדערע. יעצט זען גען, ביי מיין „בעל ענלה“ מעהר ניט געבליבען, ווי צוויי יונגערע מיידלאך. זיי ארבייטען דאָ ביי גילזעס און פאַפיראַסען. נאָר באלד דארפן אַנקומען שיפקאַרמעס פון ברודער פאר זיי אויף, און ער וועט בלייבען „דועד דא באבא“.

איבריגענס איז ער נאָך אין די בעסטע מיטעלע יאָהרען. ווען ער בלייבט „דועד דא באבא“ פערקויפט ער דעם „ווייסען“ מיט דעם „ברויגעס“, שפּאַן און בויך און פאַסט זיך צום ברר דער אין ענגלאַנד. ביין ברודער וועט ער זיין דער גאַנצער אויפ-

און געהט. בלויז פון אייער איין קעהר און ריחר, פון א פאך
ווערטער, וואס איהר רעדט מיט איהם.

אן אלטען בעל־עגלה טרעפט איהר זעלטען. מעהרסטענדיג
טיילס — יונגע, העכסטענס 45 — 50 יאהר. וואו קומען אהין
די גראהע, די אלטע בעלי עגלות? פרעגט: וואו קומען אהין די
אויסגעמאטערטע, אלטגעווארענע פערד? ווער ווייס: ווי די און
יענע ענדיגען זייער לעבען? איך מיינ, אז דער שיקזאל פון די
אלטע בעלי עגלות איז ניט פיעל בעסער פון די פאך סוסים,
וואס שלעפען די בויד אין היץ, קעלט, בלאַטעס און שנייען. דעם
בעל עגלה'ס לעבען איז אייגענטליך א קאטארגע. די הארעוואד
ניע ארום די פארשוניגען און ארום די פערד איז זעהר א שווערע;
ער ווייס ניט קיין רוה ביי טאָג און ביי נאכט, אין די גרעסטע
היצען און גרעסטע פרעסט. רעגענס, שנייען, זאווערוכעס —
סוז ער זיצען אויפ'ן קעלניע. דאָס קען מען אויסהאלטען נאָר
ווען מען איז יונג און שטארק. עפעס א האר די מאשין „געכיב
ניעט“, ווערט דער בעל עגלה אויסגעשפילט. טאָקע ממש, ווי
עס זינגט זיך אין דער בעוואוסטער בעל עגלה'שער פאַלקס־ליד
דעל:

איך בין א „בעל עגלה“.

איך ארכייט אָהן אן עס;

איך שפיל מיר אָב מיין קליינע ראַלע

און איך פאַהר אוועק...

דער „פראַגרעס“ רייסט זיך אריין האסטויג אין דער קליין
שטעדטעל. עס ענטוויקעלט זיך באהן, שאַסיי, אויטאָמאָבילען,
אַמניבוסען. עס בלייבט נאָך אכער גענוג „שליאד“ — אונגע-
באהנטער וועג מיט גריבער, קאליזשעס, הרעבלעס און בלאַד
טעס. די בויד־מלוכה וועט נאָך האַלטען לאנג. נאָך לאנג וועט
אין יודישען תחום זיין דער יודישער בעל עגלה דער איינציגער
קולטור־פיהרער, לעבענדיג אליין אין אַרימקייט און פינסטער־
ניס.

אלץ אין יודישען לעבען איז אריבער פארכיי דעם בעל
עגלה: השכלה, ציוניזם, סאָציאַליזם... דאָס אלץ האַט פאך די

קען זיך לייכט יעדערער איבערצייגען, ווער עס פאָהרט מיט'ן אַקס איבער יודישע שטעדט און שטעדטלאַך, איהר איילט זיך אין שטעדטעל; איהר ניט דעם בעל עגלה אין יעדער קרעטשים א שנאפס; איהר חנפ'עט איהם ער זאָל אונטערטרייבען זיינע סוסים, זאָל פאָהרען ניכער, און ער סטאַרעט זיך דאכט זיך אויף. נרדעט אלע וויילע מיט'ן אמת'ן לשון, ווארמט אונטער זיינע „לייבען“ אויף בייטשילשון. די לייבען ניבען כלומרשט א שפרינגאונטער לוסטיגלעכעדיג, ניבען א ריס דעם וואָגען און — נעהען זיך זייער נעמאָסטענעם פוילען טריט אייף אויף צופוקענעם.

איהר ווילט מאכען מיט'ן בעל עגלה א נעשפרעד. ער האָט דאָך אזוי פיעל נעזעהן און נעהערט. איבערהויפט פון זיין שטעדטעל. ווער קען נאָך אזוי גוט אלע שטעדטעלדיגע פארר שויגען, ווי ער, דער בעל עגלה. אבער אומזיסט שטעלט איהר איהם פראגען, ווילט איהם פארנאָנדערשאַקלען. איהר בעקומט צוריק אַבערריסענע פראגען: המ... יע... נין... עט... און מעהר קענט איהר נאָר נישט ארויסציהען.

פרובט אבער מיט איהם א שמועס טאָן מכוז זיינע סוסים, דעם „נניעדען“ מיט דעם „ווייסען“. אָט דאָ נעפינט זיך ביי איהם לשון. עס בליצען זיינע אויגען. ער קוקט מיט איין אויג אויפ'ן נניעדען, מיט'ן צווייטען אויף אייך און עס ניסט זיך א שפראך... ביאָגראַפיע, הומאַר, פאַעזיע... א כפרה אלע ביכער און אלע פאַעטען.

דער בעל עגלה אין, איבריגענס, ניט בלוין א פערדישער פסיכאָלאָג. ער אין אויף א טיעפער מענשישער פסיכאָלאָג און פילאָזאָף צוזאמען. ער ווערט פון קיין זאך ניט נתפעל. פער האלט זיך צו אלץ מיט דער עפישער רהינקייט פון א שעקסי פיר. איהר קענט איהם מיט קיין זאך ניט איבעראשען, ווארום ער האָט שוין אלץ איבערנעלעכט, זיצענדיג אויף זיין קעלניע. זיין ריידען אין געלאסען, נעמאָסטען, קוים, וואס איהר קרינט ביי איהם ארויס א וואָרט. כאַטש ער אין נאָאיוו ווי א קינד, פון דעסטוועגען קען ער אייער פסיכאָלאָגיע ווי איהר שטעהט

רער" פונ'ס שטערטעל. לויט זיין בערוף האָט ער אייגענטליך געדארפט זיין דער סאמע קולטורער מענש פונ'ם יודישען קליין שטערטעל. ווער איז, אזוי ווי ער, שטענדיג אין בעוועגונג? ווער זעהט זיך אָן אזוי פיעל מענשען, אזוי פיעל טיפען, אזוי פיעל זימען, געשעהעניסען. ווי ער? ווען דער בעל עגלה וואָלט בער-זעסען א פּען. ווער וואָלט קענען מעהר פון איהם און בעסער פון איהם שילדערן די גאטור, די פּערשידענסטע מענשליכע טיפען?

פון דעסוועגען איז אָט דער גרעסטער „קולטור־פיהרער" פונ'ם שטערטעל אליין כמעט דער טעמפסטער מענש פון דער יודישער מאסע. האלטענדיג נאכאנאנד אין איין פיהרען „קול-טור", בלייבט ער אליין אויף דער נידריגסטער שטופע פון ענטוויקלונג. אלעס בייט זיך ארום איהם. נאָר ער אליין בלייבט אונטערענדערט. דער יודישער בעל עגלה איז פונקט דערזעלבער, ווי ער איז געווען מיט הונדערט יאָהר צוריק — ניט געביטען א האָר!

פאר וואָס האָט אויפ'ן „בעל עגלה" קיין זאך ניט גע-ווירקט? פאר וואָס בלייבט ער אונבעוועגליך כאָטש ער האָלט אין איין בעוועגען זיך און טויזענדער אנדערע ארום זיך? דאָס איז ניט שווער זיך צו ערקלערען. אין אמת'ן איז ער פונקט, ווי דער פּערד, וואָס דרעהט זיך אין „קאלאָוראָד". ער האָלט זיך אין איין בעוועגען און שטעהט אויף איין אָרט. צו זיין שטרעקע, פון עטליכע וויאָרקט, צי פון עטליכע מיל, וואָס ער מאכט טאָג איין טאָג אויס, ווערט ער צוגעוועחנט. אויף דער גאטור, אויף די מענשען ארום איהם, קוקט ער מעכאָניש. ער ווערט צו זיי גלייכגילטיג, ווייל זיי חזר'ן זיך טאָג טעגליך איבער אין זיינע אויגען. די מענשען האָט ער שטענדיג פון הינטען, וואָלד און פּעלד ביי די זייטען און נאָר די פּערד אליין — פאר זיך. מיט זיי, מיט זיינע סוסים פּערברענגט ער דעם גרעסטען טייל פון זיין לעבען. דערפאר איז קיינער אין דער וועלט ניט אזא פּערדישער־פּסיכאָלאָג פּעציאליסט, ווי דער יודישער בעל עגלה. און וואהרשיינליך זענען אויף די פּערד די גרעסטע קענער אויף דעם בעל עגלה'ס פּסיכאָלאָגיע. דאָס

דער „בעל עגלה“.

אז איהר לאזט זיך פֿאַהרען איבער יודישע שטערט און שטערטלאך מיט'ן אקס, איז די ערשטע פּערזאָן, אויף וועמען עס פאלט אייער אויפּמערקזאמקייט — דער יודישער „בעל עגלה“. כאָטש די יודישע שרייבער האָבען אָט דעם טיפּ אָפּט געשילדערט אין זייערע ביכער, דאָך, א חוץ די הומאָריסטישע זייט, האָבען מיר וועגען דעם „בעל עגלה“ קיין אמת'ן פאַרשטעלונג ניט. ניט וועגען דער עקאָנאָמישער, ניט פון דער קולטור רעלער בעדייטונג וואָס אָט דער פאך האָט אין יודישען לעבען פון תחום. ניט וועגינער פון 100 טויזענד יודען אין יודישען תחום ציהען פון אָט דער פרנסה — זייער חיונה. א חוץ דעם, איז די קולטורעלע בעדייטונג פונ'ם בעל עגלה אונגעהייער גרויס פאך דער שטערטעל. עס איז גענוג צו זאָגען, אז די בויד איז דער איינציגער קאָמוניקאציע־מיטעל מיט דער שטערטעל, ווער גינסטענס פאר דעם מיטעל־קלאס און פאר דער מאסע. אָהן דעם בעל עגלה, וואָלט זיך אבגעשטעלט דאָס לעבען אין שטערטעל. ער איז דער לעבענס־נערוו, וואָס פּערכינדט דאָס שטערטעל מיט דער אויסערליכער וועלט, איבערהויפּט מיט דער קול־טור פון דער גרויסער שטאָרט. אָהן דעם בעל עגלה וואָלט אלזאָ אי דאָס שטערטעל, אי דער דאָרף אָבגעריסען געווען פון דער וועלט, וואָלט געווען פּער'משפט, אויב ניט צום טויט, איז צום האלב ווילדען באַרבאָרישען צושטאַנד.

דער בעל עגלה, איז אזוי צו זאָגען, דער „קולטור־פיה“

קליין-שמעון מעלדינגע בילדער.

ווי אויף א בערע. נאך בשעת ער איז געווען פערטראגנען מיט זיינע לייט אין „חלכות אומשאסטאק“, איז זיין פלימעניק לייט מע, א תם'עוואטער און פערטראכטער לערנער, אומגעלאפען היז און צוריק און געזוכט רעכט צו מאכען זיך א פשט'יל אין דער גמרא. אין דערזעלבער צייט וועלענדיג פלייסען זיך פאר'ן עולם, אז דא איז פאראן א באלעבאסטע, האט די שוועסטער „חלומות'עס“ זיך געיאגט נאך די היהנער, וואס זענען אומגע- פלויגען מיט א געפילדער פון די טירען, אויף וועלכע זיי זענען געזעסען, איבער די בעזוכער'ס קעפ; אדער פלעגט זיך לאזען לויפען מיט א בעזים נאך דער קאץ, וואס איז געשפרונגען איי- בער'ן טיש און בענקלעך מיט א היהנערשער פיסעל, וואס זי האט גע'ננב'עט פונ'ם זאלצברעטעל. חלומות'ן אליין האט דאס ווע- ניג געארט. יעדער פון די דריי האט געהאט דאס פולע רעכט צו לעבען אויף זיין שטוינער. נאך בשעת די היהנער, צו די קאץ האבען זיך שוין צופיעל צולאזען און איהם ארויפגעשפרונג- גען אויפ'ן קאפ, האט ער געגעבען א מאך מיט דער האנד, ניט אַבקעהרענדיג זיך פון דער פאפיר, און ווי פאר זיך א האש געטאן: שא! וואס איז דאָרט?...

„צו מיין גרויסען בעדויערן האָב איך „חלומות'ן“, ביי מיין לעצטען וויזט אין מינסק, פערשפעטיגט. ער איז מיט אייניגע יאהר צוריק געשטארבען. זיין שוועסטער איז נאך פריהער גע- שטארבען. נאך דער פלימעניק ליימע איז געבליבען, זיין יורש. זיין פלאץ אבער איז געבליבען וואקאנט. און איך קען מיר פאר- קיין פאל ניט פאַרשטעלען: ווי קען אויסקומען מינסק אָהן וועל- וויל „חלומות'ן“?

דער איינציגער מערטיגער צווישען דעם יודען און דעם „סעי'
שענעם קנאפ“ אין די ביזנעס פון כאכאר.

און דערפאר איז טאקע „חלומות“ געווען א תסוּף אין „אר'
טשאסטאָק“. מיט יעדען טשיו, דעם קלענסטען און דעם גרעסט'
טען, איז ער געווען פער „רו“. כאַטש מ'האַט דאָרט אַפּט חוּק
געמאַכט פון זיין לאַנגע „דעליע“ מיט די זאַקען און שיף, און
מ'האַט זיך ערלויבט אַבמאַן איהם פּערשיידענע שפּיצלאַך, דאָף
איז דער „ראַבין“ געווען אַז אייגענער מענש און דער „ראַב ו'
האַט געקאַנט יעדען גרעסטען און קלענסטען קנעפעל; האַט גע'
וואוסט יעדענס זיטען, געוואוינהייטען און קאַפּריזען; האַט גע'
וואוסט, וואָס פאַר מטבע דעם און יענעם צו נעבען, פון דעם
העכסטען ביז דעם נידרינסטען „טשיו“.

אַבער נאָך בעסער, ווי דעם „אומשאַסטאָק“ האַט „חלומות“
געקענט די יודישע גאַס. יעדען יודענס און יעדער יודענעס ב' אַז
גראַפיע איז ביי איהם געווען אויף די פינגער, אַז פאַצט האַט ניט
געקענט אויסגעפינען א יודען נאַכ'ן אַררעס, איז מען געקומען
צו „חלומות'ן“; אַז אין „אומשאַסטאָק“ איז פּלוצלונג פּערפאַלען
געוואָרען א יודישער נפש און מ'האַט איהם בשום אופן ניט גע'
קענט אויסגעפינען, איז מען געגאַנגען צו חלומות'ן; אַז איינער
האַט פּערלאָרען, צו איינער האַט געפונען פאַפּירען, איז מען
געלאָפען צו „חלומות'ן“. א מינסקער ווייבעל האַט מיר דער'
צעהלט, אַז זי האַט פּערלאָרען פאַפּירען, וואו עס איז ניט געווען
קיין שום סימן פון א גאַמען, צו וועמען זיי בעלאַנגען. נאָר צוויי
שען זיי איז געווען א בריעף — איהר פאַטער'ס האַנדשריפט.
האַט „חלומות“ דערקענט, און, אַז דער וואָס האַט געפונען,
האַט געבראַכט צו איהם די פאַפּירען, האַט ער זיי אַבגעשיקט
גלייך צו איהר פאַטער.

חלומות האַט קיינמאַל ניט חתונה געהאַט. ער האַט גע'
וואוינט מיט א שוועסטער, וואָס איז אויף פּערבליבען א מיין
דעל און א פלימעניק ליימע, אויף אַן אלטער בחור. אַט די אלע
נפשות האַבען פאַרגעשטעלט א מערקווירדיגע דעקאָראַציע אין
חלומות'עס דירה. יעדער פון די דריי האַט זיך געלעבט אין זיין
בעזונדער וועלט, ביי חלומות'ן איז שטענדיג געווען געפאַסט.

ווייבער, אין שווערע מינוטען פונ'ם לעבען, פריהער בעזוכען „חלומות'ן" און דערנאך ר' יעקב מאיר'ן.

ווארום אויב ר' יעקב מאיר איז דער פערמיטלער צווישען מינסקער יודען און גאט, איז „חלומות" געווען דער פערמיטלער צווישען מינסקער יודען און דעם „אומשאסטאק". און פאר דעם אומשאסטאק, ד. ה. פאר דעם „מעשענעם קנאפ", האבען מינסקער יודען א סך מעהר מורא, ווי פאר גאט.

„חלומות", פשוט גערעדט, איז געווען א כאראטא, א „פא-פירען-שרייבער", א „זאקאניק", א „מורה הוראה" פאר „כשר" און „טרייף" ניט אין קאדעקס פונ'ם „שולחן ערוך", נאר אין קאדעקס פון דעם רוסישען אומשאסטאק.

און אזוי ווי אין מינסק, פונקט ווי אין אלע געבענשטע שטעדט פונ'ם יודישען תחום, איז דער יוד, שוין פון געבארען טאג אן, א זינדיגער געגען דעם „שולחן ערוך" פון „אומשאסטאק", איז לייכט צו פערשטעהן, אז „חלומות" האט געהאט א סך מעהר בעזוכער, ווי ר' יעקב מאיר.

און אזוי ווי עס איז ניטא קיין איין יוד, וואס זאל ניט האבן בען אויפ'ן לעבען צו טאן מיט'ן אומשאסטאק, פערשטעהט זיך, אליין, אז אין מינסק אויפ'ן בלאטע, אין יאטקע-גאס, אין שלאס-גאס, אין פערעספע, אין קאמאראווקע, אויפ'ן וואל, אויפ'ן פ-ש-מארק איז ניט געווען קיין איין יוד און קיין איין יודענע, און קיין איין בחור, און קיין איין מיידעל, וואס האבען ניט געהאט צו טון מיט „וועלוויל חיים ליימעס".

וואס פאר א גורח, חלילה וחס, עס איז אויף יודען ניט ננזר געווארען פון דעם „מעשענעם קנאפ": א פריוויו, א פרא-טאקאל פאר טרייפע בראנפען, פאר ניט קעהרען די גאסען, פאר ניט ארויסשטעלען די „פאהן" אין טאבעל-טאג: א געשלענ, א ירושה, א סכסוך צווישען כעלי בתים און שכנים; ווען קעשע-נע-און שלעסער-ספעציאליסטען האבען זיך ניט געקענט פער-איינען, — אלץ איז געגאנגען זוכען רעכט און גערעכטיגקייט צו וועלוויל „חלומות".

עס איז איבריג צו זאגען, אז „חלומות" איז אויך געווען

דער „ראבין“ פון „אומשאטמאק“.

נערופען האָט מען איהם אייגענטליך: וועלוויל חיים ליי-
מע'ס, נאָר אין פאָלק האָט מען זיין נאָמען פּערקירצט אויף
„חלומות“. אַנשטאָט צו זאָגען: געהן צו ו ו ל ו ו ל
ח י י מ ל י מ ע'ס, פּלעגט מען זאָגען קירצער: צו
וועלוויל חלומות, אָדער פשוט: געהן צו „חלומעס'ן“.

דער דריי גאָרנדיגער נאָמען בעוויווט, אז „חלומות“ האָט
נעשטאָמט פון באַלעבאטיס־יחסנים, און ווירסליך: אין מינסקער
פּנסק טרעפט איהר זיין זיידען ר' ליימען צווישען די נעמען פון
די גבאים פון גרויסען מינסקער בית המדרש, אויף איין צעטעל
מיט גבירים און שענע יודען.

וועלוויל „חלומות“ (אין די אויגען האָט מען איהם גערופען
ר' וואָלף) איז אַליין אויף געווען א שענער יוד. פּלעגט געהן אין
א לאַנגע ראַצעמאַרענע זופּעצע, אין שיד, אין א לאַנגען מלית־
קטון: די הויזען אין די זאַקען. די ציצית פּלעגען זיך שלעפען,
אזש ביז די אונטערשטע קנעכלאָף. די אויגען תמיד פּערגלאַצט.
זיין גאַנצע פיזיאָנאָמיע עפעס ווי פּער'דבּק'עט און שמן זית'דיג.
וועלוויל „חלומות“ איז ניט געווען, ניט קיין „גוטער יוד“,
ניט קיין רב, אפילו ניט קיין „ראש ישיבה“. פּונדעסטוועגען
פּלעגט געהן צו איהם גאַנץ מינסק אויף עצות, כמעט גאָר מעהר
ווי צו ר' יעקב מאיר'ן.

דעם אמת זאָגענדיג פּלעגען א סך פרומע יודען און פּרומע

שמחה האט זיך פון דעמאלט אן שטארק אראבנערקט. ער
לעבט איצט מיט זיין אלטער אין גרויסע דחקות. ביידע זענען
קראנק. כאָטש זיי שלעפען זיך ארום, ווי עס איז. און ער, שמחה
אליין, האָט זיך וויעדער גענומען צו זיין אלטען בענקעל, דראַט-
ווע און אַל. ער קען, זאָגט ער, נאָך איצט אויך מאכען א נייע
פאַר קאמאשען, מיט אלע צאצקעס, ווי די יונגע שוסטער, נאָר
מ'גלויבט איהם ניט, און אפילו א „פאטשינקע“ טראָגט מען איהם
זעהר זעלטען אריין.

— כאָטש צוויי רובל א חודש, — קלאָגט זיך די אלטע,
ווען מיר האָבען זיכער, וואָלטען מיר ווי עס איז די נשמה דער-
האלטען.

איז דאס פאר א שטארק יעקאטערינאסלאוו! ביי אונז אין דער
ליטא, נאכ'ן דאוונען, לערנט מען. די — משניות, די „עין
יעקב“, מדרש, און ביי אייך...

— ביי אונז — ענטפערט מען מיר, מיט א געלעכטער, —
איז ניטא קיין למדנים. אדרבא, נו, אפשר זייט איהר א בעלז
עפעס צו זאגען.

— פאר וואס ניט, — האב איך געענטפערט, — קומט יר
דען, ווער עס וויל, אין שוהל אריין, וועלען מיר עפעס לערנען.
דער עולם האט געלאכט. עטליכע יודען אבער האבען זיך
אויפגעהויבען פון די בענק און געזאגטען נאך מיר אין שוהל.
אט איז ביסלאכווייז געווארען א חברה „עין יעקב“, „תנף“
האב איך מיט זיי אויך געלערנט, אלע טאג, בין מנחה למעריב.
קורץ, שמחה דער שוסטער איז געווארען א זאנער אין יעד
קאטערינאסלאוו. אין ניכען איז ער שטארק מפורסם געווארען.
א פאר פרומע נבירים האבען איהם גענומען פאר א מלמד צו
זייערע קינדער. ביי איינעם האט ער גענומען 4 רובל א חודש
מיט ווארמעסען. אזעלכע ווארמעסען, זאגט ער, האב איך אויף
מיין לעבען ניט געגעסען. אן אנדערער האט איהם געגעבען אכט
רובל א חודש, אהן ווארמעסען. הקצור: שמחה איז פון א שוסט
טער געווארען א זאנער און א מלמד, איז געווען דעם ערשטען
מאל אויף זיין לעבען זאט און בעקליידט און האט נאך
געהאט אן אכגעשפארטען גראשען אין קעשענע.

שמחה האט שוין געקלערט אראברענגען אין יעקאטערינאס
לאוו זיין „זקנה“ און דערלעבען דא רוהיג זיינע יאָהרען.
פלוצלונג זענען אָנגעקומען די פּאָגראַמען. שמחה האָט
געלאָזען „הכל“, „בכל“ און איז קוים א לעבעדיגער א היים גע-
קומען. דאָ האָט ער געטראָפּען א נייַעם חורבן. פון זיין ביבליאָ-
טעק, וואָס ער האָט געוויס 50 יאָהר נאַכאַנאַנד א בוך צו א
בוך געקליבען, האָט בוכשטעבליך טויזענדער נעכט אויף איהר
ניט דערשלאָפּען. טויזענדער טעג ניט דערעסען, איז קיין זכר
ניט געבליבען. זיין ווייב האָט זיך אָן דער ביבליאָטעק נוקם גע-
ווען. פאר דעם גאַנצען לעבען, וואָס זי האָט פון איהר און צו
ליעב איהר געליטען, זי האָט פּערקויפּט ביו איין בוך.

אי „יראת שמים“. ער האָט ליעב געהאט די אַפּקורסישע העבֿיֿ רעאישע שרייבער, ווי דעם לעבען. האָט אבער אויף ליעב גע׳ האט פרומע יודען און רבנים. ביי ר׳ גרשון תנחום, דעם בער ריהמטען אַלטען מינסקער רב, איז ער געווען דעם גאַנצען לעבען — א לייב־שמש. ער האָט געוואוינט מיט איהם איבער א וועג־טעל, און אזוי ווי ביי איהם איז גראָד געווען א ווארימע „לע־זשאַנקע“ און ביי ר׳ גרשון תנחום׳ען א קאַלטע, פלעגט דער רב געהן צו א האַם אָפּט ווארימען זיך, פלעגט אָנקלאַפּען צו איהם ניט זעלטען שפעט נאָך האַלבע נאַכט, איהם לייענען זיינע חבורים און שמחה פלעגט איהם לייענען זיינע נייעסטע השכלה־ספרים. בשעת ר׳ גרשון תנחום איז ביים ענד פון זיין לעבען, יאָהרען־לאַנג געווען צוגעשמידט צום בעט, איז שמחה דער שוסטער פון איהם ניט אָבערטראָטען, און דעם קראַנקען רב גאָר אין גאַנצען פאַר א משכיל געמאַכט, לייענענדיג איהם, נאָך צענע טעג און נעכט זיינע השכלה־ספרים.

אזוי איז עס געגאַנגען ביז דער רוסישער רעוואָלוציע, ביי וועלכע שמחה דער שוסטער איז שוין געווען א גראָהער יוד, נאָהענט פון 70. דאן, ווען אלץ האָט געשטורמט אין יודישען תחום, ווען די גאַנצע יודישע יוגענד האָט געהאַלטען אין איין טרעמפּעווען, איז אין שמחה׳ס נשמה אויף עפעס פאַרנעקומען א קריויס. שמחה האָט זיך געזאַגט: האַרדע צו זיין א שוסטער! דאָס לעבען האָט איהם גערופּען, ווי טויענדער יונגע לייט, און ער האָט זיך געלאָזען וואַנדרעווען, זוכען דאָס לעבען.

אַמעריקא איז פאַר איהם געווען צו ווייט. אמת, א טייל פון זיינע קינדער האָט די נייע וועלט שוין לאַנג צוגענומען. ער אליין האָט זיך אבער געלאָזען, צו פּוס, ווי די אַמאָליגע יודישע וואַנדראַוו־שטיקעס, קיין דרום־רוסלאַנד.

„איך קום, — דערצעהלט ער מיר, — קיין יעקאַטערינאַס־לאוו, געה אריין אין א שוהל מנחה דאוונען. גאָכ׳ן דאוונען, די שוהל בלייבט פּוסט, — דער עולם צוגעהט, אנדערע צוועצען זיך אויפ׳ן שוהלהויף, אויף די בענק, פראווען „לצנות“, גראַבע נוערטער... איז דאָס מיר מאַרנע פּריקרע געוואָרען. קען איך זיך ניט איינהאַלטען. געה איך צו צו א פאַר יודען און זאָג: וואָס

שרייבער איז ער געווען א מחותן. „זאסניצען“ — האָט זיך פאר מיר בעריהמט דער אלטער שמחה, — האָב איך „פרישוועס“ גענייהט; „מיוזאח'ן“, האָב איך ניט איין מאל „פארנאסקעס“ (אונטערזוילען) געמאכט. מיט „משארנע דעם רייזענרער“ בין איך געווען אזוי גאהענט, אָט ווי איצט מיט איך. מיט בערע באמפי, ר' זיסעלע ראפאפארט (אמאלינע מינסקער נבירים — משכילים), געווען ווי א ברודער; ביי לונץ דעם דאָקטאר — אן אייגענער מענש.

איז געקומען אין מינסק עפעס אן אורח — א משכיל, צו א שרייבער, איז שוין שמחה דער שוסטער ביי איהם געווען. און יענער האָט אויך שמחה דעם שוסטער בעזוכט, קומענדיג צו איהם מיט צוריסענע און אוועקגעהענדיג פון איהם מיט גאנצע זוילען. געלד האָט דער שוסטער־משכיל ניט גענומען. ביי איהם איז דאָס געווען א כבוד און ער האָט אמת הנאה געהאט, ווען א שרייבער איז פון זיין שטוב מיט נייע זוילען אוועק.

אליין איז שמחה דער שוסטער זעהר זעלטען געגאנגען אין גאנצע, ניט פערלאטעוועטע שיד, און אין א ניט־פערלאטעטען מלבוש. אין שטוב איז ביי איהם אויך כמעט קיין מאל ניט געווען קיין גאנצער בענקעל און גאנצע, ניט פערלאטעטע שויד בען. ניט אלע טאָג האָט די ווייב שמחה'ס אויך בעקומען אויף ברויט מיט קרופניק. דערפאר האָט שמחה דער שוסטער געהאט איינע פון די שענסטע ביבליאָטעקען אין מינסק. און הונדערטער קלויזניקעס און גלאט אַרימע בחורים אין מינסק האָבען געהאט צו פערדאנקען זייער השכלה שמחה דעם שוסטער'ס ביבליאָטעק. ווי עס איז נאָר ארויסגעגאנגען עפעס א נוטער בוך, האָט עס שמחה דער שוסטער געמוזט בעקומען. עס האָט געמענט קאסטען ווער ווייסט וויפיעל. ניט זעלטען האָט שמחה אליין און זיין ווייב און קינדער, צוליעב דער ביבליאָטעק, געמוזט הונגען. נאָר איהם, שמחה'ן, האָט דער לייב און מאַנען נאָר ניט געקימערט. ניט אזוי גלייכנילטיג צו די מאַנען־פראַנען איז געווען זיין ווייב, וועלכע האָט ניט געקענט שטילען דעם הונגער מיט דעם מאַן'ס השכלה און געמאהנט „מוזנות“ אויפ'ן הויכען שטוינער. שמחה דער שוסטער האָט אין זיך פּעראייניגט אי השכלה,

שמחה דער שוסטער.

שמחה דעם שוסטער האָט געקענט נאָנץ מינסק. דאָס איז געווען דער איינציגער פּראָלעטאָרישער משכיל. אייגענטליך איז ער ניט געווען קיין מענש פון דער מאסע. דאָס איז געווען אַ זוהן פון אַ געפאלענעם בעל הבית. זיין טאַטע האָט הויפּען גער האַלטען, איז רייך געווען, דערנאָך אָבגעברענט און אַרים געוואָרן רען.

דער יונגעל שמחה האָט זיך אוועקגעלאָזען אין מינסק און איז דאָ אַ שוסטער געוואָרען.

די שוסטעריי האָט ער אייגענטליך ביי קיינעם ניט גער געלערנט. פון זיך אליין איז ער די מלאכה דערנאָנגען. פונקט ווי ער איז שפעטער פון זיך אליין אַ משכיל געוואָרען.

דעם אמת זאָגענדיג, איז שמחה דער שוסטער ניט געווען קיין גרויסער ספעציאליסט אין שוסטעריי. ניט דערפאר וואָס זיין קאַפּ האָט די מלאכה ניט בענומען. זיין קאַפּ איז, פער קעהרט, געווען צו גוט פאר דעם אַל און דער דראטווע. און טאקע דערפאר איז ער שטענדיג געווען אויף צרות. זיין קאַפּ האָט איהם, בשעת ער האָט געשלאָגען אין קאפּיל, זיצענדיג שוין אויפ'ן נידריגען דרייפוס־בענקעל, געטראָגען אין די הויכע „עולמות“ פון דער השכלה. ביי דער ערשטער, בעסטער געלער גענהייט, האָט ער געווארפען דעם פארטוד מיט'ן דרייפוס־בענקעל און געלאָפען מיט אַ פעקעל ספרים און בלעטער אין גאס הערען עפעס נייעס, דרייען זיך ארום די משכילים. מיט אלע

איך האב געמיינט, אין פלוג, אז דער אלטער סאטמיריקער שרייבט א סאטירע אויפ'ן „מענה לשון“. נאר בריל האט, פער-הוסמענדיג זיך שטארק, מיר ערקלערט נאנץ ערנסט :

— פשוט א „מענה לשון“. א נייעס „מענה לשון“. דער אלטער „מענה לשון“ טויג ניט. איהר האט איהם ווען געזעהן? הילצערנע ווערטער! א בעקאנטער מיינער איז געווען אויפ'ן „בית עולם“, האט זיך געוואלט, ווי דער מנהג איז אויפ'ן „הייר ליגען ארט“, אויסוויינען ביי טאטען-מאמען אויף די קברים. האט ער גענומען אין האנד דעם „מענה לשון“. נאר קיין ווערטער ניט, — זאגט ער צו מיר : פאניע בריל! פארוואס זאלט איהר ניט מאכען א „מענה לשון“ מיט פשוט'ע ווערטער! ס'זאל פאר'ן הארצען נעהמען... האב איך טאקע גענומען און גער מאכט... חברה קדישא האט צוגעזאגט עס צו דרוקען... איהר וועט איהם באלד קענען זעהן... פון מיין „מענה לשון“ וועט מען וויינען...

דער אלטער סאטמיריקער האט זיך פערקייכט, און טרערען זענען איהם ארויס פון די שטארע, האלב אויסגעלאשענע אויגען. דער שיקזאל האט מיט דעם העברעאישען „מארק טוויין“ א ביטערן שפאס געמאכט. ער, וועלכער האט דעם גאנצען לעבן מיט זיינע שריפטען צו לאכען געמאכט, שאפט זיין לעצט ווערק — א „מענה לשון“, וואס דארף מאכען וויינען. איבריגענס : ווער ווייס, וויפיעל מאל איהם אליין האבען טרערען געשטיקט, בשעת די לעזער האבען פון זיינע סאטמירישע „מדרשים“ געלאכט?...

(פונקט 26. דינים פאר ריכע דאמשניקעס). א גאנצען זוך פאר זענען דאמשניקעס פטור פון אלע שטאדטיגע צדקות און מיט גליד־שטענדיגהאלונגען אין חברות, און די קינדער זייערע זענען פטור פון לערנען, פון דאוונען און פון אלע מצוות און מנהגים; און די טאמעס צאָהלען די לעהרער און מלמדים קיין גראַשען ניט.

דער אלטער בריל איז שוין אויף ארויס פון דער מאַדע, ווייל עס זענען אַנגעשטאַנען נייע לעהרער מיט נייע מעטאָדעס. כאָטש די נייע לעהרער זענען קענען דעם אלטען בריל פשוטע „עם הארצים“. פונדעסטוועגען האָט בריל ביז דעם לעצטען יאָהר געהארעוועט, געגעבען אוראקען. אמת, בלויז אין די הייר זער פון אלטע באלעבאטיס, וואָס געדענקען נאָך זיין אמאָליגען יחוס. די לעצטע צייט איז אבער דער אלטער שוואַך און קראַנק. שלעפט זיך קוים ארום מיט אנגעשוואַלענע פיס. האָט מען ווער גען איהם אויף געמאכט א טומעל אין דער פרעסע, פאר דער גרויזאמער גלייכנילטיגקייט פון דער געזעלשאפט צום שיקזאל פון דעם אמאָל בעריהמטען העברעאישען סאטמיריקער. עס האָט זיך אַבערופען קוים, קוים, די פעטערבורגער בילדונגס־געזעל־שאפט מיט הונדערט רובל אין איהר מינסקער אבטיילונג מיט פינף און צוואַנציג.

פון מיין געשפרעך מיט'ן אלטען בריל האָט זיך ארויסגעווייִזען, אז ער האָט ניט אוועקגעלעגט די פעדער ביז דער סאמע לעצטער צייט. און אפילו איצט שרייבט ער אויף. ער האָט פער־פאסט א תלמודישען לעקסיקאָן אין זעקס בענדער און אויב די „פעטערבורגער בילדונגס־געזעלשאפט“ וועט איהם קומען צו חילף מיט'ן דרוקען, האָפט ער פון דעם דאָזיגען ווערק צו האָבען זיין חיונה ביז'ן סוף פון זיין לעבען, און ניט דארפן אַנקומען צו לייטען.

— און וואָס שרייבט איהר איצט? — האָב איך געפרעגט דעם אלטען.

— איצט שרייב איך א „מענה לשון“.

— וואָס חייסט א „מענה לשון“? — האָב איך געפרעגט שטארק פערואונדערט.

תמימות'דיגען, ווייכען מדרש־סטיל, פערלאָרען גענאנגען דער
ניפט פון דער סאַטירע. אמאָל — דערזעהלט מיר דער אלטער —
האַט מיך דער מיינועל געמריבען אנשרייבען א „מדרש“ אויפ'ן
רעדאקטאָר ד. ה. אויף סמאלענסקינען אליין. איך האָב אוועקגע-
שיקט דעם „מדרש“. דערנאָך האָט עס מיר מורא'דיג פערדראַ-
סען. נו, קלער איך, דאָ וועט שוין זיין א סוף צו מיין שרייבען
אין „השחר“. מיט א ציטערדיג האַרץ ווארט איך אויפ'ן נאָר
הענטסטען ביכעל „השחר“. ס'קומט אָן דאָס ביכעל. איך געהם
בלעטערען. עס טרייסלען מיר די הענד. איך טו א קוק: מיין
„מדרש“ איז דאָ! דערנאָך האָב איך זיך בעגעגענט מיט סמאָר-
לענסקיין אויף זיין ריזע איבער רוסלאַנד. „סטייטש!“ פרעג
איך איהם, ווי טוט איהר דאָס? „אויף זיך אליין!“ — ס'איז
אבער געווען, ענטפערט סמאלענסקיין, „הפלא“, אויסגעצייכענט
געשריבען. דער עיקר אבער: ס'איז געווען אמת.

דער אלטער בריל האָט ניט פארלאָרען זיין סאטירישע שטיי-
מונג, אפילו איצט ביי זיינע אכציג יאָהר. ער האָט מיר דערלאַנגט
אַ ביכעל „קצור שלחן ערוך“ פאר קאַפיטאַליסטען, וואָס ער האָט
ניט לאנג צוריק געדרוקט. דאָס ביכעל איז גע-
שריבען אין דעמזעלבען סטיל, ווי זיינע אמאָליגע מדרשים, און
לעזט זיך מיט דעמזעלבען אינטערעס. א פאַר דינים פונ'ם ביי-
כעל ניב איך דאָ איבער אין יודיש, און דער לעזער וועט זעהען.
אז אפילו אין יודישער איבערזעצונג, פארלירט בריל'ס סאטיר-
רע ניט איהר זאליץ.

(פונקט 13 צו דינים פאר אַנזעצער). אַנזעצער טאָכען אַ ברכה
„שתחינו“. ווארום ניט אַלע טאָג טרעפט זיך אַ נס צו מאַכען אַן
אַנזעץ. אין דער „מסיכתא שמרות“ („וועקסלען“) איז אפילו דאָ
אַ קלער, אַז מ'דארף מאַכען צוויי ברכות — פריהער „על נשילת
ידיים“*) און דערנאָך „שתחינו“. נאָר מיר פסקענען, ווי דער לעז-
טער תנא הייסט, אַז מ'מאָכט אַ ברכה נאָר „שתחינו“.

(*) „על נשילת ידיים“, הייסט בוכשטעבליך צונעהמען מיט די
הענד. דערפון מאַכט דאָס פאָלק אַ ווערמעל: „צוציחען“, צו'גנב'ע-
נען, אַוועקנעהמען יענעם'ס.

די טראגעדיע פון א העברעאישען „מארק טוויין“.

צום גליק האָב איך נאָך א י ה ם געכאַפּט א לעבעדיגען.
ער איז שוין אויך א זקן פון א יאָהר אכציג; האָט אויך גע-
שפּילט אמאָל א דאָלע אין דער העברעאישער ליטעראטור, נאָך
מעהר פון וואָהלמאַנען. ער האָט פּערנומען אזא פּלאַץ, אויף
וועלכען ער האָט קיין קאָנקורענטען ניט געהאַט. ער איז געווען
און געבֿל בען ביז היינטיגען טאָג דער איינציגער העברעאישער
שער „מארק טוויין.“ זיין סאַטירע האָט ער אבער געשריבען
ניט אין דער פּאַרס פון ערצעהלונגען, ניט אין דער געשטאַלט
פון פעליעטאַנען. ער האָט פאַר זיין שאַרפּער בייסענדער פּעדער
געשאפּען א נייעם סטיל, דעם סטיל פון „מדרש“ און „גמרא.“
זיינע סאַטירען זענען געדרוקט געווען אונטער דעם אלגעמיינעם
טיטעל „מדרש סופרים“, ד. ה. שרייבערשער מדרש. דאָס איז
געווען א העכסט קינסטלערישע וואונדערליכע נאכמאַכונג דעם
נאַאיווען „גמרא לשון“. פאַר די אמאָליגע משכילים די לעזער
פון פּרץ סמאָלענסקי'ס „השחר“ איז ממש געווען א יום טוב,
ווען זיי האָבען דאָרט געפונען בריל'ס „מדרש סופרים“, בריל'ס
סאַטירען זענען געווען אונגעהויער גאלליק און זעהר ביי-
סיג. ער האָט קיינעם ניט געשווינט. אונטער זיין סאַטירישען
מעסער איז ניט נאנץ געבליבען קיין איין דונקעלע זייט פון
יודישען לעבען. פונדעסטוועגען האָבען אפילו די „קרבנות“ פון
זיין סאַטירע געלעקט די פינגער פון זיין „מדרשים“. ווייל ווי
בייז ער האָט ניט אָנגעגריפּען זיינע אָפּפּער, איז דאָך דורך דעם

אין צוויי יאָהר ארום איז אָנגעקומען ד' גרשון תנחום'ען א
בריעף מיט פיינע דגל'געלד פון סיביר. דאָס איז געווען פונ'ם
מלמד. ער האָט געשריבען דעם רב, אז סיביר איז פאר איהם
א גליק געווען. ער האָט דאָרט געווארפען די מלמדות, איז גע'י
וואָרען א סוחר, און איז, כּרֶךְ השם, א נגיד. הלוואי, אויף אלע
יודען געזאָגט געוואָרען...

בכלל געווען א שטרענגע. האט מען דעם מלמד פער'משפט :
„ראוסטרעל“, ד. ה. שיסען.

אזוי וועניגסטענס דערצעהלט שמחה דער שוסטער.
אין שטאדט איז געוואָרען א גרויסע מהומה. ר' גרשון
תנחום האָט דאָס דערהערט: ס'טייטש! א יודען שיסען! אויף
ראוסטרעל! דאָס האָבען די „אבות אבותינו“ ניט געהערט!
„זיי“ זאָלען איינפיהרען אזא מאָדע איז כלל ישראל אין סכנה.
ר' גרשון תנחום האָט קיינעם גאָר נישט געזאָגט, געכאפט
„פאטשט“ און איז געלאָפּען צו ראָטשילדען.

דארף זיך מאכען, אז נראָד, אין יענער צייט, איז דער קיסר
ניקאָלאַי געווען אין פראַנקפורט־אַם־מאין. און דער
שטוינער איז געווען, אז וואָס פאר א גרויסער לייט, אפילו דער
מלך אליין, וואָס איז געקומען אין פראַנקפורט־אַם־מאין, פלעגט
ער זיך אָבשטעלען אין ראָטשילד'ס פּאַלאַץ. ווארום קיין שענערע
פּאַלאַצען זענען דאָרט ניטאָ. און אז דער קיסר איז פערפֿאהרען
צו ראָטשילד'ען, פלעגט ער דאָך, מסתמא, אומגעהן מיט איהם
שפּאַצירען אונטער'ן האַנד. אָט אזוי זיי צוויי גלייכע מענ-
שען.

נו, האָט מסתמא ראָטשילד דערצעהלט ניקאָלאַיען: אזוי
און אזוי, אדוני מלך! אין מינסק האָט מען אן אומשולדיגען
יודען פער'משפט צום „ראוסטרעל“.

האָט דער קיסר גלייך געהייסען קלאָפּען א דעפּעש אין
מינסק. פרעגען: וואָס איז פאר א מעשה מיט דעם יודען.
ענטפּערט מען איהם: אזוי און אזוי, אדוני מלך! זעקס
קריסטען און דער פּאַליצמייסטער אליין האָבען געשוואוירען.
איז געוואָרען שפּל ניקאָלאַיען. ראָטשילדען אַבזאָגען קען
ער ניט. ער ווייס, אז דער אַרימער מלמד איז געוויס אונשולדיג.
אַבער זעקס קריסטען, די געהויבענע פון שטאָדט, האָבען גע-
שוואוירען. פּאַסט דאָך ניט: דעם רב יע צו גלויבען און זיי
ניט.

האָט דער קיסר געהייסען, מ'זאָל דעם מלמד פארבייטען
דעם „ראוסטרעל“ אויף סיביר.

בראש, האבען זיך א נעהם געטאן שפארען די צעבראָכענע שטיי
קער טעלער אין מויל אריון.

— געהמט אויף, רבי, נישט קשה, אויף מיינע אחריות...
ס'וועט אויף נאָר נישט שאַרען, האָט זיך צו איהם „רויצילט“
געווענדעט צעברעכענדיג זיין טעלער און מכבד זייענדיג איהם.
רבי גרשון תנחום'ען, מיט א צעבראָכען שטיק. „אייערע באַר
דיסעווער איינגעמאכטס, זאָנט ראָטשילד, האָט א שם אין דער
וועלט, נאָר מיט מיינע „לעקאָד“ האָב איך זיך אויף ניט וואָס
צו שעמען.

ר' גרשון תנחום האָט געמאכט א ברכה „מזונות“ און האָט
זיך טאקע באלד איבערצייגט, אז דער טעם פון באַריסעווער
איינגעמאכטס איז נאָר „כלא“ אנטקעגען דעם טעם פון „רוי
צילט'ס“, „ליימענע טעלער“...

עס איז ידוע, אז מינסק ברענט אלע יאָהר. מינסקער יודען
ווייסען פון וואַנען דאָס קומט. דאָס קומט פון דעם „שאַנת
אריה“. ווען מינסקער קהל האָט דעם „שאַנת אריה“ אויף אָס
סען אַרויסגעפיהרט פון שטאָרט האָט ער, דער רב, פערשלאָד
טען מינסק, אז זי זאָל אלע יאָהר ברענען.

די מינסקער פּאָליציי אבער האָט ניט גענלויבט אין דעם
„שאַנת אריה'ס“ קללה. זי האָט גע'טענה'ט, אז יודען אליין
צינדען אונטער.

האָט איינגאַל אויסגעבראכען א פייער אויף טורעצקער
בארנ. אין דעמזעלבען הויז האָט געוואוינט איין אַרימער מלמד.
דער מלמד האָט נאָר נישט געהאט וואָס אָנצוואווערען. האָט ער
געכאַפט אַן עמער וואסער און — געלאָפּען לעשען.

ס'זענען אָנגעלאָפּען פּאָליציי און פייערלייט און מ'האָט
געפאַקט דעם מלמד אויפ'ן בוידים, שיער ניט א פאַרברענטען.
דעם מלמד'ס טענה, אז ער איז געלאָפּען לעשען. האָט ניט
געהאַלפּען. זעקס גוים און, צווישען זיי דער פּאָליצייסטער
אליין, האָבען געשוואוירען, אז דער יודישער מלמד האָט אונ-
טערנעצונדען.

די פּאָליציי איז געווען זעהר בייז, און יענע צייט איז

און זיין אויג האט זיך ניט געקענט אַנקוקען זאט אויף די „פלאַיִ-
פלאַים“, וואָס ער האָט דאַרטען, און די שאַליעס, געזעהן.

„נו, — קלערט ר' גרשון תנחום — „מיר'ן שוין זעהן,
וואָס מ'ניט ביי „רויצילט'ן“ צו קידוש פאר אַ לעקאָד און בראַנ-
פען. ניט גלייך, מסתמא, צו אונזערע גבירים. איך וועל שוין האָ-
בען אין מ נסך צו דערצעהלען און דערצעהלען.“

אריינגעקומען אין דעם קידוש־זאָל. דער זאָל איז נאָך מעהר
חרושים'דיג, זוי אלע פריהערדיגע שאַליעס. אבער דער טיש
אליין, אין מיטען זאָל, איז א גאַנץ געוועהנליכער. אויפ'ן טיש
שטעהט א פלאש וויין. ביי די זייטען טיש ארום און ארום פאר
אלע שענע יודען, וואָס זענען צוזאמען מיט איהם געקומען צו
„רויצל'ען“ אויף קידוש, שטעהען פשוט'ע כוסות מיט וויין,
אונטער יעדען כוס א טעלער ניט קיין ווייסער פאַרצעלאַענער;
נאָר א פשוט'ער, א ליימענער. קיין צובייסען איז נאָר ניט געווען.
ר' גרשון תנחום חרושט זיך און קוקט: וואָס דאָ וועט
זיין.

„רויצילט“ זעצט זיך צום טיש. זיין גאַנצע געזינד אנטקע-
גען איהם. די שענע יודען ביי די זייטען. און איהם, ר' גרשון
תנחום'ען, זעצט ער, „רויצילט“, נעבען זיך, ביי דער רעכטער
האנד.

דער בעל הבית מאכט קידוש. אלע שענע יודען און זיינע
זיהן נאָך איהם. ר' גרשון תנחום — אויף, און קלערט: מסתמא
וועט'ן באלד ברענגען מזונות. „רויצילט“ און אלע נאָך איהם
טרינקען שוין דעם וויין. ר' גרשון תנחום האָט פרום, מיט גרויס
כונה, אָבגעמאכט קידוש: ניט א זופ פונ'ם כוס און קלערט:
מסתמא איז ביי „רויצילט'ען“ אזא מנהג: קידוש אָהן „מזונות“.

פלוצלונג זעהט ער, ווי „רויצילט“ און דער גאַנצער עולם
מאכען א ברכה „מזונות“ נעהמען די ליימענע טעלער אין די
הענד און צוברעכען.

— שבת! שבת! — האָט דער פארציטערטער רב געוואָלט
נעכען א געשריי. נאָר ווי ערשמאַינט איז ער געוואָרען, ווען ער
האָט א קוק געטאָן, ווי דער פאַכצער עולם, מיט „רויצילט'ן“

ר' גרשון תנחום און ראטשילד.

ר' גרשון תנחום איז געווען איינער פון די מערקווירדיגסטע מינסקער רבנים מיט פופציג יאהר צוריק. דאס איז געווען א בייזער יוד, אכער א גרוסער למדן און האט אנגעשריבען — דערצהלם שמחה דער שוסטער, זיין געוועזענער לייבד שמש — דריי און דרייסיג חבורים. ער איז געווען זיין גאנצען לעבען א „חלוש“, און כמעט דער ערשטער פון די רוסישע רבנים, וואס פלעגט שוין דעמאלט, פאָהרען אלע זומער קיין אויסלאנד.

דער עיקר אָבער, וואס האט געוועקט גרויס „דרך ארץ“ צו רבי גרשון תנחומ'ען פון די מינסקער באַלעבאטיס און גב רים, איז געווען זיין גאָהענטע בעקאנטשאפט מיט דעם פראנקפורטער ראַטשילד, וועלכער האט ליעב געהאט דעם מינסקער רב און פלעגט איהם שטארק אונטערשטיצען, וועגען ר' גרשון תנחום'ס גאָהענטע מחותנ'שאפט מיט „רויצילט'ען“ (ראַטשילד אויפ'ן לשון פון מינסקער ווייכער) געהען אום איז מינסק גאנץ צע לענענדרעם און איד וועל דאָ ברענגען אַ פאָר פון זיי.

אמאָל האט „רויצילט“ פארבעטען ר' גרשון תנחום'ן, שבת נאָכ'ן דאוונען, צו זיך אויף „לעקאד און בראנפען.“ דאָס איז געווען נאָך דער ערשטער בעקאנטשאפט צווישען דעם מינסקער רב און דעם פראנקפורטער יודישען מיליאָנער. ר' גרשון תנחום איז דורכגעגאנגען מיט „רויצילט'ען“ א גאנצע רייזע „שאליעס“

א בעריהמטער געלעהרטער (צוויי טעכטער וואהלמאנס זענען ארים). האט דער בעריהמטער געלעהרטער, א פנים, אויף נע רעכענט צו נידריג פאר זיין געלעהרזאמקייט ווירדע צו דערמאנהען זיך אמאל אן דעם אלטען זיידען.

נאר די פעטערבורגער יודישע געלעהרטע „מיסטארישעט" נאגראפישע געזעלשאפט" האט זיך יא דערמאנט, אז פאר דער יודישער נעשיכטע און קולטור-נעשיכטע איז וואהלמאן אן אמת'ער אוצר, און זי האט איהם פארגעשלאגען, א קורצע צייט פאר זיין טויט, ער זאל שרייבען פאר איהר זיינע „ערינע-רונגען".

דערביי האט זי אבער פערגעסען, אז אזא אלטער מאן דארף האבען כח אין די פינגער, אום ער זאל קענען שרייבען „זכרונות" און אום צו האבען כח אין די פינגער, דארף אפילו א דריי און ניינציג יעהריגער זקן האבען וואס צו עסען...

די פעטערבורגער געלעהרטע יודען האבען איהם אויף ברויט גיט געשיקט.

איז געקומען דער טויט, און האט אויסגעלייזט דעם אלטען וואהלמאן פון די פעטערבורגער געלעהרטע יודענ'ס כבוד און פון די מינסקער בארמהערציגע חסדים...

יאחרען פון זיין לעהרערדינסט האט ער געוויס טויענדער שרי
לער איבער דער גאנצער וועלט געהאט. א סך פון זיי זענען
געבילדעט און רייך. אין מינסק אליין איז די צאהל פון
וואהלמאנס תלמידים אין די חונדערטער. גאר קיינער פון די
אונדאנקבארע הארטע מענשען האבען אן זייער לעהרער ניט
געראכט.

גאר בשעת א פאך פון זיינע בעקאנטע, זעהענדיג דעם
עלענד און די גרויסע נויט פון דעם קראנקען זון, האבען א
ליארם געמאכט אין שטאדט, האבען זיך מינסקער נבירים, דער
בארמט"ן אן דעם אלטען וואהלמאן און האבען כעשלאסען איהם
צו געבען צוויי רובל א חודש פונ'ם „חונן דלים“, דעם כעטלער
קאמיטעט.

אין די גרויסע פרעסט האט דער אלטער, פערלאזענער און
שוואכער וואהלמאן געדארפט געהן אלע וואך גאך זיינע פופציג
קאפיסעס, שטעהן אין דער לענג פון א גאנצער שורה בעטלער
און ווארטען שטונדען-לאנג ביז עס וועט אַנקומען זיין רייה.
איינמאל — דערצעהלט מיר א בעקאנטער מינסקער יודישער
בוכהענדלער — האט מען וואהלמאנען א האלב דערפארצענעם
און גע'חלש'טען אריינגעטראגען צו איהם אין קראם. מ'האט
דעם אלטען קוים אַכעמינטערט און צו זיך געבראכט.

דאן האט מען גאך אמאל א ליארם געמאכט. און מינסק
קער בעלי-צדקות-אינטעליגענטען זענען גאך מעהר „ווייכ“
הערציג“ געווארען, דאס מאל האט מען שוין דעם קראנקען
צוויי און ניינציג יעהריגען העברעאישען שריפטשטעלער אין
„באגאדיעל“ א בעטעל געגעבען. דארויף האט זיך דער מינסק
קער עולם פאלקאם בערוהיגט, און מ'האט איהם אפילו אויפ-
געהערט צו געבען די צוויי רובל א חודש פון „חונן דלים“. א
יאָהר צייט האט דער אלטער געצאנקט אין דער „באגאדיעל“,
און קיינער, קיינער פון זיינע חונדערטער תלמידים, פון די גע-
וועזענע מינסקער משכילים און איצטיגע אינטעליגענטען האבען
ניט אריינגעקוקט אין באגאדיעל, ניט געקומען געוואָר ווערען
דעם אלטען וואהלמאן.

אן אייניקעל — זאגט מען — איז דא זיינער אין פאריז—

ניט אלע נבירים האָבען אזא זכיה געהאט: וואָהלאַמאָנען פאר א לעהרער צו האָבען.

נאָר וואָהלאַמאָן איז געווען איינער פון די משכילים, פיי לייכט דער איינציגער, וואָס איז געשטאַנען ועהר נאָהענט צום פּאַלק. ער האָט מיט זיין השכלה און מליצה געשוועבט צווישען די באַלעבאטישע און נבירישע קרייזען, און מיט זיין לעבען האָט ער געשטעקט אין פּאַלק, געלעבט שטענדיג אין אן אַרימער כאַלופּקע, צווישען די אַרימסטע מאַסען. דעריבער האָט ער געקענט אויסגעצייכענט זייער לעבען. האָט, ניט ווילענדיג, געשריבען אויף שירים אין יודיש און הומאָריסטישע סצענען פּונ'ם פּאַלקס־לעבען. זיינע „ווייבערשע קניפלאַך“ זענען געווען דאָס ליעבלינג־ביכעל פון אלע פשוט'ע ווייבלאָך און מיידלאַך.

וואָהלאַמאָן איז אויך געווען א דראַקטאָר. נאָר אויף א „שעה“. ער האָט ארויסגעגעבען א זשורנאַל „הכוכבים“ (די שטערען). אין זשורנאַל האָבען אַנטייל גענומען די בעסטע העברעאיש־ליטעראַרישע קרעפטען פון יענער צייט. און אבאָ גענטען האָט ער געהאט פון אלע עקען וועלט. נאָר א פיער האָט פערברענגט די עקעמפליארען פון דעם ערשטען העפט, צוזאַמען מיט דעם אבאָנאָמענט־געלד, מיט דעם גאַנצען פערמעגען וואָהל־מאַנס. פון דעמאָלט אָן האָט ער שוין ניט געקענט קומען צו זיך.

אויך האָב געזאַגט, אז וואָהלאַמאָן איז שוין לאַנג געווען „ארויס פון דער מאַדע“. דאָך האָט ער געגעבען „אוראָקען“ כמעט ביז דעם לעצטען יאָהר פון זיין לאַנגען לעבען. ביי די קלויזניקעס, ביי אַרימע באַלעבאטיס איז ער נאָך אלץ געווען שטאַרק אַנגענומען. דערצו איז ער געווען אן אמת'ער קענער פון דער שפראַך: האָט אויך געקענט דייטש און געווען א גרויסער תלמודיסט. לעקציעס האָט ער געהאט, נאַטירליך, גראַשענע. נאָר, לעבענדיג זעהר אַרים, ווי א מענש פון דער מאַסע, האָט ער ניט געדארפט אַנקומען צו פרעמדע.

אזוי איז דאָס געאַנגען ביז צום ענדע פון זיין 79טען יאָהר. אויפ'ן 80טען יאָהר האָט שוין דער אַלטער מעהר קיין קרעפטען ניט געהאט צו געבען אוראָקען. פאר די לאַנגע, לאַנגע

דער סוף פון א רעדאקטאָר.

ער שטעהט מיר פאר די אויגען א לעבעדיגער : א דינער, א נידעריגער אין וואקס, אין א שווארצער פעלעריגע מיט געלע און גרינע פלעקען פון אלטקייט, אין א קיילעכדיגען, שווארצען, ווייכען, נידעריגען קאפעליוש, נאך עלטער און מיט מעהר שמויב און פלעקען, ווי דער אויבערשטער בנד זיינער. ביידע מלבושים ניט זעהר פיעל יונגער פון איהם אליין. פלעגט אומגעהן ווי א שאטען איבער די גאסען, איינגעבויענען אביסעל, מיט זיין שטער קעל, אבער נאך גאנץ ריהרעוודיג.

שוין לאנג, אז וואהלמאן, דער בעריהמטער מינסקער העב-ראיסט, משכיל אין רעדאקטאָר, איז געווען „ארויס פון דער מאַדע“. ער פלעגט אומגעהן, ווי א לעבעדיגע מצבה. שטענדיג אונטער'ן האנד מיט א וועלכען ס'איז חקירה-ספר נאָר פון די אלטע. פון די נייע האָט ער ניט געהאלטען. אפילו אין ביאליק'ן האָט ער קיין טעם ניט געפיהלט, און האָט ניט געקענט פער-שמעהן, וואָס מאכט מען דאָ פון איהם אזא וועזען.

פונדעסטוועגען איז דער אלטער וואהלמאן אמאָל א קעמפ-פער געווען. א רעוואָלוציאָנער פון דער השכלה. האָט א ראלע געשפיעלט אין דער יוד שער ליטעראטור. פאר זיין נאָמען אליין האָט מען דרד ארץ געהאט. נאָך איצט דערזעהלט דער גרייז-גראַהער משה פאָליאק, דער מינסקער מיליאָנער, וואהלמאָנ'ס געוועזענער תלמיד, אז ווען זיין טאָטע האָט געקראָגען פאר איהם וואהלמאָנען פאר א לעהרער, איז דאָס געווען א גרויסע זכיה.

— ניין, די שטארט ניט גארנישט, תלמודיתורה אויף

ניט.

— אונדאנקבארע מענשען! זעכציג יאָהר האָט דער אַלטער
אינוואַליד אַבנעדיגט מינסקער באַלעבאַטיס, און קיינעם אַרט
ניט: פון וואָנען ער לעבט און ווי אזוי ער דערלעבט זיינע
לעצטע טעג.

איך האָב אויסגעדריקט מיין פערדרוס איבער דעם פאר
דעם אַלטען. אָבער ער האָט מיר בעמערקט מיט דער זעלבער
גלייכנילטיג־צופרידענער מינע.

— ניין, ניין... איך האָב צו קיינעם גארנישט. א דאנק
גאָט אָבנעלעבט כשר מיין לעבען, ביי קיינעם ניט פערנומען,
קיינעם ניט אנגעטראָטען... איך בין צופרידען. גאָר... גאָר,
עפעס... אמאל וואָלט זיך וועלען עפעס... א זויערס, צי געזאָל־
צענס, זאָל זיין עפעס צום האַרצען... עסען ווילט זיך גאָר ניט...
גאָר ניט... גאָר ניט...

די איינציגע זאך, וואָס דער אַלטער האָט פערלאַנגט...

בין פאר אַ יאָהרען — האָט ער נאָך געאַרבייט — געגעבען
אוראַקען אין תלמוד-תורה. דעם לעצטען יאָהר אָבער האָבען
זיך אי די פיס, אי דער מוח גענומען אַבזאָגען צו פאַלגען. פון
שטוב קען ער, אין א גוטען וועטער, ארויסגעהן און געהן בלוז
א שטיקעל גאַס, עטליכע הייזער ארום שטוב. אי דאָס מוז ער
זיך אָפט צוועגען אויפ'ן בענקעלע.

— וואו זייט איהר ? און פון וואנען לעבט איהר ? — האָב

איך איהם געפרעגט.

— איך בין ביי א טאָכטער, — האָט ער מיר געענטפערט,

— אָבער איך פערנעהם איהרע ניט; איך פערנעהם קיינעמס
ניט. — דאַנקען גאָט — האָט ער ווידער געזאָגט, און זיין
האַלב אויסגעלאָשענע אויגען האָבען א בלישטשע געטאָן, און
אויף די ליפען האָט זיך אויסגענאַסען א צופרידענער, כמעט
גליקליכער שטייכעל, — דאַנקען גאָט: איך האָב אָבגעלעבט
אַכט און זיבעציג יאָהר און ביי קיינעם ניט פערנומען, קיינעמס
ניט אָנגעריהרט, מיט קיינעם א וואָרט אויף א וואָרט ניט פער-
ביטען. אלע זענען מיר גוטע פריינד, און איך אלעמען. מיין
גאַנצען לעבען האָב איך כשר פערדינט מיין ברויט...

— נו, און ווער ניט אייך יעצט צום לעבען ? — האָב איך

געפרעגט. — העלפען אייך די גוטע פריינד צו די עלטערע
יאָהרען ?

— דער קיסר ניט מיר ! — האָט ער מיר געענטפערט מיט

א שטאַלץ. — איך דארף קיינעם'ס ניט. איך האָב מיין פענ-
סיע, צוועלף רובל א חודש, אין מיר גענוג. וויפיעל דארף איך ?
עס האָט זיך ארויסגעוויזען, אז זינט ער האָט געהאלטען
די שול — 40 צי 50 יאָהר, האָט מען ביי איהם אראָבגענומען
יעהרליך פון זיין געהאַלט און דערפון געהט דאָס צוועלף רובל
אַ חודש, וואָס „דער קיסר גיט מיהם“.

— נו, און די שטאַדט ? — האָב איך געפרעגט, — איהר

האָט דאָך געדינט זעכציג יאָהר גאָכאָנאָר; איך גלויב, אז
האַלב מינסק זענען אייערע וואַלחידים, — העלפט אייך עפעס
די שטאַדט ? שטיצען אייך די גבאים פון תלמוד-תורה, וואו איהר
האָט יאהרענלאַנג געדינט ?

און לעדער האט צווישען זיינע געוועזענע תלמידים א סך דאָקט
טוירים, יוריסטען, אינזשענערן, טעכניקער א. אַז. וו.

מיט לעדער'ס שול איז ענג פּערכונדען גרשונ'ס קולטר
רעלע טעטיגקייט אין מינסק. גרשוני איז געווען דער ערשטער,
וואָס האָט מיט פּיעל מיה איינגעפיהרט אַווענד-קורסען פאר
דערוואקסענע יונגע לייט אין דעם יודישען תּחום פון רוסלאַנד.
מ'האָט דאָס געמוזט מאכען אין לעדערס שול, ווייל ער איז געד
שטאנען ביי דער נאַטשאַלסטוואָ העכער, פון יעדען פּאַליטי
שען חשד. די קורסען זענען געווען כלומר'שט ספּעציעל פאר
ישיבה-לייט, אָבער דאָך האָבען זיך דאָרט געפונען ניט וועניג
בחורים אין שוואַרצע און רויטע העמדלאַך.

געשלאָסען געוואָרען איז לעדער'ס שול ערשט ביין סאַמע
איינבראָך פון דער רוסישער רעוואָלוציע. ער האָט שוין קיין
כוח ניט געהאט צו פיהרען זי זעלבסשטענדיג. דאָך האָט ער
געהאַט געלערנט עטליכע שעה אין טאַג. א בעל הוצאה איז לעד
דער געווען תּמיד א קליינער. מען האָט אויף איהם קיינמאַל ניט
געזעהן קיין נייעם בנד. זינט איך קען איהם, דוכט מיר, איז ער
גענאנגען אין דעמוזעלבען פּערשמאַלצעוועטען אלטען הוט און אַל-
טען ראָק, האַלב א היינטמאָדישער סדרוט, האַלב אַנ'אלטמאָדישע
קאַפּאַטע. געלעבט און געפיהרט האָט ער זיך, ווי אַנ'אַרימער באַ-
לעבאַס, און אויף זיין פנים איז שטענדיג געלעגען א צופרידע-
נער שמייכל פון „א שמח בחלקו“!

דעמאָלט, בשעת איך האָב איהם בעגעגענט אין גאַס, זיי
צענדיג אויף א בענקעלע געבען א טויער, איז ער געווען שטארק
אַראַכנערקט, זעהר געעלטערט און שוואַך. ער האָט אויסגע-
זעהן ווי א חורבה, וואָס האַלט אַט אַט ביים איינפאַלען. מיט
זעקס, זיבען יאָהר צוריק פלעגט ער זיך מיט מיר גר סען, בעד
געגענדיג זיך אין גאַס. יעצט האָט ער מיך ניט דערקענט. ערשט,
אַז איך האָב איהם געזאָגט אייניגע סימנים, האָט ער זיך דער-
מאַנט, און האָט אויסגעוויזען זעהר צופר דען. עס האָט איהם
דעם לעצטען יאָהר כמעט ניט געטראָפּען, אַז עמיצער פון זיינע
געוועזענע תּלמידים זאָל איהם אבשטעלען און פרענען: ווי איהם
געהט?

נער אידעאל. צעהנדליגער יאהרען לאנג איז ער געשטאנען פאר זיין לעהרערטישעל און איינגע'טענה'ט מיט נאנצע דורות שילער דיועלבע כללים פון גראמאטיק, דיועלבע אויפנאבען פון אריפמאטיק, געלאסען, ווייך, פריינדליך. קיינמאל איז לעדער ניט געווען אויפגערעגט, האט קיינמאל ניט געשריען, ניט גע' בייזערט זיך אויף א תלמיד. זיין פנים האט קיינמאל ניט פער' לארען זיין נאטירליכע דוהינקייט און גלייכנילטיג-פריינדליכען שמייכל. און דעריבער האבען איהם די תלמידים שטענדיג לייעב געהאט.

נייע שולען, מיט נייע לעהרער, וואס האבען אריינגעבראכט נייע סיסטעמען אין לערנען, זענען אויפגעקומען אין מינסק. זוי אומעטום אין יודישען תחום און — אונטערגענאנען. לע' דער'ס שולע האט קיין מורא ניט געהאט פאר קאנקורענץ: זי איז געשטאנען פעסט. לעדער האט שטענדיג געהאט זיינע בא'לעבאטיס און קבצנים מיט זייערע קינדער, וואס זענען איהם איבערגענאנען בירושה פון דור צו דור. א סך פון זיינע תלמידים זענען געווען האלב אדער גאנץ אומזיסטע, וואס פאר זיי האט שטאדטישע „מעשטשאנסקע אופראווע" איהם גע' צא'הלט עטליכע צעהנדליג רובל א יאהר. און די, וואס האבען אליין געצא'הלט, האבען געצא'הלט זעהר ווינציג און גאנץ אפט — ניט צו דער צייט, אדער גאר ניט געצא'הלט. לעדער האט מיט זיי „מטיב" געווען, ניט געדריקט שטארק און דעריבער האבען די, וואס זענען ניט געווען אין שטאנד צו צא'הלען, בעסער אב' געגעבען זייערע קינדער צו לעדער'ן, כאטש אלעמען איז געווען בעקאנט, אז זיין שול איז א ביסעל צו א'לט'פרענקיש.

דאס רוב פון זיינע תלמידים, קינדער פון דער מאסע, הא' בען אפילו ניט געענדיגט די שול. קוים האבען זיי זיך אויסגע' לערנט אביסעל רעכענען, אביסעל לעזען, שרייבען יודיש און רוסיש, זענען זיי אוועק „זוכען א תכלית": די אין א קראם, די צו א מלאכה, די אין דער האנדווערקשול. דאך זענען ניט וועניג פון זיינע תלמידים, בעקומענדיג ביי איהם דעם ערשטען שטיים צו בילדונג, אוועק שטודירען אין מיטעלע און העכערע שולען.

מישער פנים? ווער עס האט איהם איינמאל געזעהן, האט איהם
ניט געקאנט פערנעסען.

זעכציג יאהר איז ער געווען א שול־לעהרער ביי יודען.
זינט עס האט — אויסדריקענדיג זיך אויפ'ן מליצה־שטויגער —
אנגעהויבען צו בלאָזען א ווינטעל פון „השכלה“, ביז עס האט
אנגעהויבען צו רייסען דער שטורם פון דער רעוואַלוציע. אין
זיין שול זענען געזעסען די ערשטע פויגעלעך פון דער אויפ־
וואכענדיגער השכלה, און אויף דיזעלביגע בענק, אפשר — וואָר
רום די בענק זענען געווען זעהר, זעהר אַלטע, — זענען גע־
זעסען זייערע אייניקלאך אין ארבייטער־בלוזעס, און געהערט אַלע
אָווענד לעקציעס פון גרינארי אַנדרייעוויטש גרשוני.

יאָהרען זענען פערנאנגען און יאָהרען זענען געקומען. נייע
אידעען, נייע וועלט־אנשוואַונגען זענען געבאָרען געוואָרען און
אַבעלעבט, און אנדערע — אי מענשען, אי בעוועגונגען, האָר
בען פערנומען זייער פלאץ, באהערשט די וועלט און ווידער
פערשוואַונדען, אום צו לאָזען זייער פלאץ נאָך נייערע דורות און
שטרעבונגען, — און ער, לעדער, צופאַסענדיג זיך צו יעדען דור
און זיינע פאָדערונגען, שטעהט כסדר אויף זיין פאַסטען און
לעהרנט יודישע קינדער דאָס, וואָס געהט קיינמאל ניט ארויס
פון דער מאַדע. ער לערנט זיי שרייבען יודיש און רוסיש, גרייט
זיי צו צום לעבענס־קאמפף און מאכט זיי דעם קאמפף גרינגער,
אויף וויפיעל ער פערמאָגט.

מעהר ווי לייענען און שרייבען, אויף וויפיעל דאָס איז נוי־
טיג צום אלטענליכען לעבען, האָט לעדער ניט אויסגעלערנט זייער
גע קינדער. ער אליין איז געווען ניט פיעל געבילדעט; האָט
ווינציג געלעזען; אמאָל האָט ער אפילו געפרובט שרייבען אַ
קארעספאָנדענץ אין אַ ציימונג — האָט ער מיר דערזעהלט
— נאָר מ'האָט זי ניט געדרוקט. ער האָט מיר אמאָל פער־
טרויט, :ז: ער שרייבט א טאַג־בוך, נאָר איך בין זיכער, אז דער
טאַג־בוך איז שוין לאנג ביי איהם פערפאלען געוואָרען, און ער
האָט זיך לאנג אָן איהם פערגעסען. בכלל איז לעדער ניט געווען
פון די משכילים, וואָס האָבען אַנ'אונרוהיגע נשמה, וואָס זוכען
עפעס. זיין שול איז געווען אי זיין פראַמעסיע, אי זיין איינציג

זעכציג יאהר געדיענט.

אין איינעם פון מיינע בעזוכען אין מינסק, האב איך איהם בענענענט אין נאם, און בין געווען איבעראשט. איך האב געלייענט ערניץ אין א צייטונג, אז ער איז געשטארבען, און יעצט האט ער זיך בעוויווען א לעבעדיגער פאר מיינע אויגען. ס'פערשטעהט זיך, פון איך האב זיך באלד אנגעשמויסען, אז עמיצער א ווייסער חבר'הייט, האט זיך געאיימט צו מאכען איהם א הספד, מיט דעם איינציגען צוועק צו זעהן זיין נאמען געדרוקט.

איך בין געווען צופרידען צו זעהן איהם א לעבעדיגען, מיין ערשטען לעהרער פון רוסיש, און וועמעס לעהרער אין מינסק איז ער ניט געווען? וואו איז געווען אין מינסק אנ'אריי מער, צי א באלעבאטישער יונגעל, וואס איז ניט געגאנגען צו לערער'ן אין קלאס?

זעכציג יאהר האט ער אָבעדיענט „דער השכלה“, געדינט סריי מינסקער אַרימע לייט און באלעבטים — צוויי מאל „ני קאָלאָיעווסקע סלוזשבע“ און נאָך מיט צעהן יאהר מעהר. זיין דינסט האט ער אָנגעהויבען צו אכצעהן יאהר, א בן שמונה עשרה, און האט זי געענדיגט א זקן פון אכט און זיבעציג.

ווער האט אין מינסק ניט געקענט לערער'ן? אויף וועמען האט ניט געמאכט א שטארקען איינדרוק זיין שווארצער, דאכט זיך, העסליכער, און דאך שטרענג טיפישער און זעהר סימפאטי

שיינקער אנשי קען.

מלוכה, פון דער קרוין, און קומען קומט איהם טאקע ניט אני
דערש ווי „פאטאמסטווע...“

אז ישראל הערש איז אוועק, האָט דער אינספעקטאר גע-
זאָגט ערנסט צו ראָס'ן :

דער אַלטער האָט געאַרבייט גענוג. ער מעג יעצט אַכרוי-
הען און בעקומען זיין פענס ע, איך האָף — דאָס וועט געשעהן.
אויף מאָרגען האָט מען דעם אַלטען געבראכט געהאַלט,
און איבערגעגעבען אין דעם נאַמען פון ראָס'ען און דעם אינסי-
פעקטאר, אז ער מעג זיצען אין דער היים, מ'וועט איהם אריינ-
שיקען זיינע וועכענטליכע שכורות.

דער אַלטער האָט אויסגעשטעלט א פאַר אויגען.
— איך וועל — זאָגט ער — עסען „גמיא רכסופא“,
„הולטיסקען“ ברויט! ? איך קען נאָך, דאַנקען גאָט, ארביי-
טען... איך דארף ניט קיין נדבות! ...

און איז א ברונז'ער אוועק אין דרוק.
ער אז גענאנגען אין דרוק ווי פריהער. גענאנגען נאָך
עטליכע יאָהר, ביז ער האָט אָנגעהויבען צו שפירען, אז די פיס
זאָגען זיך אב לחלוטין.

דאָן האָט ער זיך אוועקגעלעגט אין בעט און אין עטליכע
טעג ארום איז ער געשטאַרבען.

געשטאַרבען איז ישראל הערש ערב דער ערשטער רוני-
שער רעוואָלוציע, ערב דעם מאַמענט, ווען עס האָט געהאַלטן
אזוי גאַהענט, אז ער און זיינע קינדער זאָלען ווירקליך בעקומען
„פאטאמסטווע“...

וועלען דאָס זיינע אייניקלאך דערווארטען? ...

זענען געווען זיכער, אז מיט דעם אלטען האָט געטראָמפּען אַנ-
אונגליק, און מ'האַט גענומען זוכען מיטלען, ווי אזוי אַרויסצומאַך
כען זיך פון איהם. נאָר דער אינספּעקטאָר, א דייטש, האָט זיך
ענדליך אָנגעשמויסען, וואָס דאָ איז. ער האָט איהם א קלאַפּ
געטאָן איבער'ן פלייעע און געזאָגט פריינדליך :

— געהען זי נאָך הויז, ליעבער אלטער, זי ווערדען שאָן
בעקאָמען „פאַטאַמסטווע“.

אז דער אלטער ישראל הערש איז אַרונטער אין דרוק, האָט
בען איהם די יונגע זעצער אַרומגערינגעלט כלומר'שט מיט ניי-
גירינקייט און אונגעדולד :

— נו, וואָס הערט זיך, רבי ישראל הערש ?

— ער האָט צוגעזאָגט... צוגעזאָגט, — האָט ער געענט-
פערט מיט נצחון, א שמעק געטאָן פייערליך-דוהיג פון דער
טאַבאַקערקע און גענומען זיך אָנטאָן דעם אויבער-בגד.

— וואוהין ? רבי ישראל הערש ? — האָבען איהם די זע-
צער געפרעגט.

— א היים. ער האָט צוגעזאָגט, אז מ'וועט מיר אַרייַן
שיקען. מלוכה וועט האַלטען וואָרט... מען מוז מיר אַרייַנשיקען..
און ישראל הערש איז אוועק אהיים. די זעצער האָבען זיך
געקאַטשעט פון געלעכטער. אַנדערע האָבען שוין באלד חרטה
געהאַט אויף די לצנות.

נאָר ישראל הערש האָט צוגענומען די זאך זעהר ערנסט.
געהענדיג אהיים איז ער אלץ געוואָרען פעסטער איבערצייגט,
אז איהם קומט... זעקס און זעכציג יאָהר אַרבייט... ער האָט
געשיינט ערשט יעצט צו בענעהמען, וואָס ער האָט אָבגעטאָן
פאר די זעקס און זעכציג יאָהר ביי דער קאַסע... וויפיעל בלע-
טער, וויפיעל ספרים, וויפיעל שורות... וויפיעל תורה און אמונה
און השכלה האָט ער פערשפּרייט...

ישראל הערש האָט פערשטאַנען, אז זיינע „תביעות“ זע-
נען שטאַרקע. איהם קומט... אָבער, מערקווירדיג ! פונ'ם באלע-
באַס האָט ער נאָר נישט געמאַגט, מיט'ן באלעבאַס האָט ער
נאָר נישט צו טון. זיין אַרבייט איז א מלוכה-זאָך... ער פער-
שפּרייט תורה, אמונה און השכלה... איהם קומט פון דער

מען איהם גערופען „ישראל הערשקע“. אין צעהרסופצעהן יאָהר אַרום, אז ער האָט שוין גענומען ד ר י י קארבען א וואָך, האָט מען איהם גערופען „ישראל הערשיל“. אין דרייסיג יאָהר אַרום, ווען ער האָט שוין בעקומען שכירות פ י נ י קארבען א וואָך, האָט מען איהם גערופען האַלב מיט דרד ארץ „ישראל הערש“. אין זעכציג יאָהר אַרום האָבען איהם די אייניקלאָך פון זיינע ערשטע באַלעבאָטיגן שוין גערופען אינגאנצען מיט דרד ארץ „רבי“ ישראל הערש.

נאָר דער אלטער זעצער האָט זיך הפנים יעצט מיט'ן „רבי“ ניט בענוגענט.

— וואָס וויל איך? — האָט ער א בענטש געטאָן, ניט וויל סענדיג אליין וואָס ער רעדט, — איך וויל „פאַטאַמסטווע“, וויל איך! ...

דאָס, אלע, אין קאנטאָר, האָבען איהם אנגעקוקט מיט ערשטוינען, ניט פערשמעהענדיג, אייגענטליך, וואָס דאָ פאר סירט. זיי האָבען נאָך קיינמאָל ניט געזעהען זייער אלטען, זייער עלטעסטען זעצער אין אזא פאָזע. דאָס ערשטע מאל אין זיין לעבען און אין ז י י ע ר לעבען איז ער אזוי געשטאַנען פאר זיי: פעסט, שטאַלץ, די אויגען קוקען גלייך אין זייערע אויגען מיט א בייזען, פערקלעמטען ערנסט און פיערליכקייט. דאָס ערשטע מאל אין זיין לעבען האָט ער ניט געבעטען, נאָר גע- מאַהנט...

— וואָס פערלאַנגט איהר, רבי ישראל הערש, — האָט איהם דער יונגערער דאָס איבערגעפרענט, נאָך אלץ איבער ראשט און ניט בעגרייפנדיג וואָס מיט דעם אלטען האָט פאר סירט, — וואָסער „פאַטאַמסטווע“? איך פערשטעה ניט... דער אלטער האָט געמוזט אראָב פון זינען, איז גלייך ביי אַלעמען אין קאנטאָר דורכגעלאָפען דורכ'ן מוּת.

נאָר ישראל הערש האָט ווידער אויסגעשאַסען מיט דער זעלבער פיערליךבייזער מינע:

— מיר קומט פאַטאַמסטווע! זעסט און זעכציג יאָהר ביי אייך געהאַרעוועט! ... קומט מיר פאַטאַמסטווע...

מ'האַט איהם נאָר ניט געוואוסט וואָס צו ענטפערן. אַלע

פון דער נאנצער ארבייטער־בעוועגונג, פון די שמועסען און רעכאטען, וואָס ישראל הערש האָט תמיד געהערט ארום זיך, האָט ער אבער דאָד פערשטאַנען איינס: אַז „ארבייט“ איז אַ בכבוד'יגע זאַך, און אז דער ארבייטער איז טאַקע עפעס אַ שטיקעל יחסן. ישראל הערש האָט אָנגעהויבען ענדליך אליין צו האַבען דרך ארץ פאַר זיינע זעקס און זעכציג יאָהר אַרבייט. איינער, אַ לץ, פון די יונגע ארבייטער, האָט איהם איינגע־שמועסט, אז איהם קומט „פאַטאַמסטווע,*“ אַמאָל וואָלט דאָס ישראל הערש ניט געגלויבט. איצט האָט ער געגלויבט. ער האָט געזעהן, אז אין דער דרוקעריי זענען געוואָרען נייע אָרדנונגען. עס קומט אריין אָפּט דער אינספּעקטאָר. עס זענען ארויסגע־האַנגען „תקנות“ פאַר די ארבייטער. דער אינספּעקטאָר רעדט מיט איהם מיט רעספּעקט.

אַמאָל איז געקומען דערזעלבער בחור, דער לץ, צו איהם פּערסאָפּעט:

— רבי ישראל הערש! אויבען, ביי דאָס'ען איז דער אינספּעקטאָר. ער טיילט די אַלטע ארבייטער „פאַטאַמסטווע.“ שוויינט ניט! געהט ארויף! מאַהנט! וועמען קומט דען מעהר ווי אייך? אז איהר'ט איצט ניט פּאָדערן, וועט זיין פּערפאַלען...“ ישראל הערש האָט אָנגעטאָן די בלעכענע אויבער־קאַפּאַטע, די היטעל, האָט זיך ארומגעשטויבט, אַ שמעק געטאָן טאַבאַק פון דער פּושקע, אריינגעלענט די רויטע פאַטשילקע אין קעשענע, אויסגעשנייצט דעם נאָז און אָבגעווישט מיט דער רויטער פּאַ־טשילקע, און, ניט רעדענדיג אַ וואָרט, איז ער ארויף אויבען אין קאַנטאָר.

— וואָס פּערלאַנט איהר, רבי ישראל הערש? — האָט זיך צו איהם געווענדעט מאַקסיס, דער יונגערער פון די ברידער דאָס. בשעת ישראל הערש איז אָנגעקומען אין דרוק, האָט

(* פּערקירצט פון „פאַטאַמסטוועני פאַטשאַמני גראַזשדאַנין“, דאָס הייסט דער טיטעל „עחרענבירגער“ פאַר זיך, קינדער און קינדס־קינדער. אַם דער טיטעל גיט פּערשידענע רעכט און פּרווילעגיעס און פּלעגט אויך בעפּרייען קינדער פון מיליטערי־דיענסט.)

און דוקא מיט א מיידעל. דערפאר האט איהם די צווייטע ווייב
געשאנקען דריי מיידלאך. די מיידלאך האבען געמוזט דאווענען
דריי מאל א טאג. אז ניט, האט ישראל הערש געשמיסען.
אדוועקעלענט א מויד פון פערצעהן יאהר אויפ'ן בענקעל און גע-
שמיסען.

די לעצטע יאהרען אבער האבען די מיידלאך געקראגען
„אמביציע“. אמאל האט ישראל הערש, ווי זיין מנהג, אוועק
געלענט די עלטערע מיידעל אויפ'ן בענקעל און גענומען צעהר
לען: „אחת ואחת“... נאך דער עלטערער מיידעל האט ערווארט
דערזעלבער פסק דער מיטעלער — א מיידעל פון א יאהר צוועלף.
זי האט אבער ניט געהאט קיין געדולד... איז ארויסגעלאפען
אויפ'ן הויף און געמאכט א געוואלד: קארטול! נאראדמוואי!..
עס איז אנגעלאפען פאליציי, עס האבען זיך אויפגעלאפען
שכנים...

דאן האט ישראל הערש פערשטאנען, אז עס זענען אַנד-
געשטאנען נייע צייטען און — האט אויפגעהערט צו שמיסען
זיינע מיידלאך.

אז עס האט זיך אנגעהויבען די רעוואלוציאנערע בעווע-
גונג, איז ישראל הערש גאר א צוטומעלטער געווארען. פון איין
זייט איז איהם גאר ניט געפעלען געווען, וואס די יונגע „שקצים“
האבען אויפגעהויבען דעם קאפ, בעקומען חוצפה און פערלארען
דעם „דרך ארץ“ פאר'ן באלעבאס. פון דער אנדערער זייט האט
איהם ניט געקענט ניט הנאה טאן די מעשה, וואס נאך אריינזע-
סטריקען, אין וועלכע מען האט איהם געדארפט ארונטערנעהן
מען מיט געוואלד, האט ער דאך אנגעהויבען צו ארבייטען אַנד-
שטאט אכטצהן שעה — ניין שעה אין מעת לעת, און אַנשטאט
זיעבען רובל, האט ער בעקומען, גאר ניט בעמענדיג — צוועלף
רובל א וואך. אזא געהאלט, וואס זינט זעצער זענען זעצער, איז
דאס ניט געהערט געווארען. צו די „שקצים“ האט ער פערזענד-
ליך, אייגענטליך גאר נישט געהאט. „חברה“ — וויערער —
האטש ער איז געווען א פאנאטיקער, האט געהאלטען מיט'ן
באלעבאס, האבען זיי דאך געהאט פאר איהם דרך ארץ, פאר זיינע
זעקס און זעכציג יאהר ארבייט.

אט די שורות ווערען געשריבען, איז נאך דא אין דער דרוקעריי א זעצער, חירש גלאז, וואס האט אבגעארבייט אויף די ראם'ס ניט וועניגער פון פופציג יאָהר. מיט אייניגע יאָהר צוריק איז גע' שטאַרבען ביי זיי א זעצער, ישראל הערש יאָבעלסאָן, וואס האט אַבגעארבייט אין ראם'ס דרוקעריי נאָהענט פון זיעבעציג יאָהר. „בשעת איד בין געבאָרען געוואָרען — דערצעהלט מיר דער על' מערער פון די ברידער ראָם, א גראָהער יוד פון עטליכע און זעכציג יאָהר, — איז שוין דעמאָלט ישראל הערש געווען ביי אונז.“

אט דער ישראל הערש איז געווען, ווי מען דערצעהלט, זעהר א טיפישער יוד. „גענאנגען איז ער — דערצעהלען מיר די איב' ריגע זעצער — זינט מיר גערענקען, אין דערזעלבער „בלעכע' נער“ קאפאטע, א מין „טשאַרטאָוע קאָזשע“, וואס האט זיך ניט געקנייטשט, נאָך געבויגען און געבראָכען, זוי בלעך. אין די זיעבעציג יאָהר פון זיין דינט, האט ער כמעט ניט פערפעחלט איין טאָג. גענאנגען און גערעדט האט ער געלאָסען: האט ליִעב געהאט אריינצושטעלען א פסוק, א ווערטעל פון דער „גמרא“. האט איהם אויסגעפעחלט שטאַף, ווארום קיין גרויסער למדן איז ער ניט געווען, פלעגט ער געוועהנליך אנטלייגען א גמרא' וואָרט, צי א פסוק ביי אַנ'אנדערן, אבי עם זאָל אויסקומען גוט. זיין העכסטער געהאלט, אויף וועלכען ער האט זיך ארויפגעאר' בייט אין א צייט פון זעכציג יאָהר דיענסט, איז געווען זיעבען רובל א וואָך. דאָס איז געווען די גרעסטע שכירות, וואָס א זע' צער האט געקענט בעקומען. אַנגעהויבען האט מען פון צוויי קאר' בען און ביי זיעבען איז מען געבליבען, מען האט געמאָגט אַבי אַרבייטען מתושלח'ס יאָהרען.

פונדעסטוועגען האט ישראל הערש'ן געלעבט זיך ניט שלעכט. ווארום די עלטערע זעצער האָבען געהאט א הכנסה נאָך א פאָר רובל די וואָך פון לערניונגלעך. ער האט געהאלטען אליין א דירה, און, נאָטורליך, געהאט שכנים ביי זיך אין דירה. ער האט חתונה געהאט, געהאט קינדער. אז די ערשטע ווייב איז געשטאַרבען — און ישראל הערש איז שוין דאן געווען א יוד פון זיעבעציג יאָהר — האט ער חתונה געהאט א צווייטען מאל

צו זייער דרוקעריי, זענען זיי, די ראַם'ס, זעהר ניט געווען צו
פרידען פון „היינטיגע „פאראנדקעס“, און פלעגען רומען די
יונגע ארבייטער „פּויליאַקעס“ און כוליגאנעס.

אין אמת'ן האַבען די ראַם'ס געהאט אויף וואָס צו זיין
ברונג. אמת, מענשען האַבען ביי זיי אַכנעדיגט צעהנדליגע
יאַהרען: צעהנדליגע יאָהרען ביי זיי „ברויט געגעסען“. אַבער
דערפאר — וואָס פאר אַ קאמאָרושנע האַראַוואַניע איז ביי זיי
געווען! פערצעהן שטונדען אַרבייט — דאָס איז געווען „על פי
דין“. נאָר אויפ'ן „דין“ האָט מען ניט געקוקט. דאָס רוב האָט
מען געארבייט „על פי יושר“. און דער „יושר“ איז געווען, אז
אנ'ארבייט האָט מען ניט געקענט לאַזען ניט געענדיגט. איז גע-
קומען, צום ביישפּיעל, צעהן אזיינער אַווענד און מען האָט
געדארפט געהן אַהיים, האָט זיך גראַד אונטערנערקט אנ'ארבייט
צו ענדיגען און מען האָט אַוועקגעארבייט ביז דרייצעהן אזיינער
אין דער נאַכט. דאָנערשטאג ביי נאַכט, אזוי ווי אין קלויז
אויפ'ן „משמר“, איז שוין געווען דער מנהג ניט צו שלאָמען
און אַרבייטען די גאַנצע נאַכט. קורץ: נאָר ניט זעלמען, לויט
דעם אויסדרוק פון דעם פּערוואַלטער, האָט מען געארבייט דריי-
סיג שעה אין מעת לעת...

דערפאר זענען ראַם'ס אַרבייטער געווען „מענשען“! זיי
זענען דורכגעגאַנגען, ווי מ'זאָגט „דורך פייער און וואַסער און
קופּערנע טרויבען“. איבערהויפּט איז געווען אַ שטרענגער באַר-
לעבאָס דער אלטער פּערשמאַרבענער ראַם, ראובן יוסף, דער
אַלמנה'ס מאַן. מיט איהם איז ניט אַנגעגאַנגען קיין קאַמאָועס.
פאר זיין קוק האָט מען געציטערט, ווי פאר פייער.

דאָס'ס דרוקעריי, אזוי ווי ניקאָלאַי דעם ערשטענס
דיענסט, איז געווען אַ שולע פון אייזערנער דיסציפּלין. זייערער
אַ מענטש איז געווען פּערהאַרטעוועט, ווי שטאַל און קיזעל-
שטיין. דעם „מלאך המות“ אַלײן איז, דאכט זיך, געווען ניט
לייכט איהם בייצוקומען.

ווי בעוואַוסט, איז די זעצער־אַרבייט איינע פון די שער-
ליכסטע און גיפטיגסטע. ביי ראַם'ען איז אַכנעשטאַנען אַ זע-
צער ביי דעם קאַסטען פּופּציג, זעכציג און זיבעציג יאָהר. בשעת

ראד, בשעת זיי האבען שמר'ן געצאָהלט צעהן רובל א בויגען.
האָט אבראָמאָוויטש ביי זיי בעקומען פאר דער „קליאַטשע“
פערציג רובעל דעם בויגען. אָן שמר'ן האָבען זיי פערדינט בע-
סער, ווי אָן אבראָמאָוויטשען. נאָר זיי האָבען פערשטאנען קונסט
און געשעצט הויך די רעפוטאַציע פון א פערלענער.

די לעצטע צייט האָבען די ראָס'ס כמעט אויפגעהערט צו
זיין פארלענער. זיי פלעגען דרוקען נאָר בעשטעלונגען; דרוקען
אַלעס אַהן אַנ'אָויסנאַהמע און האַנדלען בלויז מיט די פאַר-
טיגע אַרטיקלען פון די טויווענטער פלאַטען, וואָס ביי זיי האָט
זיך אָנגעקליבען זינט די דרוקעריי עקזיסטירט.

אייניגע יאָהר פאַר דער מלחמה האָבען די ראָס'ס אינ-
גאַנצען אויפגעגעבען זייער דרוקעריי. צום גליק אָבער איז זי
ניט בטל געוואָרען. אָט די אַלטע היסטאָרישע יודישע דרוקעריי
איז איבערגעגאַנגען צום פערשטאַרבענעם באַראָן גינזבורג,
וועלכער האָט זי געקויפט ניט צוליב געשעפט, נאָר צוליב איהר
בעריהמטען, היסטאָרישען עבר.

די איבריגע דרוקער אין ווילנאַ זענען כמעט אַלע — ראָס'ס
געוועזענע זעצער. ראָס'ס אַ זעצער איז שוין אליין פאַר זיך
אַ יחסן. איבערהויפט איז דאָס געווען פריהערדיגע צייטען.
נאָר ראָס'ס אַ זעצער איז טאַקע געווען אַ ספּעציאַליסט אין זיין
פאַר. ראָס'ס אַ „בעל-מניח“ (קאַרעקטאָר) איז געווען אַ למדן
און אַ משכיל; ראָס'ס אַ פּערוואַלטער האָט געמוזט זיין אַ לי-
טעראַט. ביי ראָס'ן האָט בכלל ניט געדינט קיין פּראָסטער מענש.
ביי ראָס'ען זענען אָבגעווען מענשען צעהנדליגע יאָהרען.
די מענשען, צוזאַמען מיט דער דרוקעריי פלעגען איבערגעהן
כירושה פון די אַלטע ראָס'ס צו די יונגע, פון די יונגע צו די
יונגסטע.

דעריבער איז ראָס'ס אַנ'אַרבייטער אַ ספּעציאַליסט אין
זיין פאַך. דעריבער זענען די ראָס'ס אליין שטאַלץ געווען מיט
זייער פירמע, און, כאָטש זיי זענען ניט קיין פּאַנאַטיקער, און
— געשיקטע געשעפטס-לייט, פלעגען זיי פיהרען זייער געשעפט
אויפ'ן אַלטען שטויגער. אַז די כוואַליע פון דער אַרבייטער-רע-
ווענונג, ערב דער ערשטער רוסישער רעוואָלוציע, איז צוגעקומען

לאנד א גרויסען אבנאץ און פון יענער צייט אן ווערט ווארשא.
 צוואמען מיט ווילנא, דער צענטער פון יודישע דרוקערייען.
 די ערשטע צייט האָבען די יודישע דרוקערייען געדינט
 בלויז צום דרוקען פרומע ספרים. אז עס האָט זיך אָנגעהויבען
 די השכלה־בעוועגונג, האָט מען די ערשטע השכלה־ספרים, ווי
 צום ביישפּיעל: קרעכמאַל'ס, ערטערס, וויזעלס און מענדעל־
 סאַז'ס ווערק, נעמוזט ברענגען פון אויסלאַנד אונלענאַל, און מען
 האָט זיי געדאַרפט בעהאַלטען אין שטאַלען און אויף בוידעמער,
 אזוי ווי פאר דער רוסישער רעוואַלוציע די פערבאַטענע סאַר
 ציאַליסטישע ליטעראַטור. די ערשטע יודישע משכילים אין
 רוסלאַנד: מרדכי אהרן גינזבורג, מאפו, יצחק בער לעווינזאָן,
 אדם הכהן — האָבען פאר זייערע ווערק ניט געקענט קריגען קיין
 יודישע דרוקעריי, וואָס זאָל וועלען דרוקען זייערע „אפיקורסי־
 שע“ ביכלאַך.

ראָס'ס דרוקעריי אין דאָן געווען די ערשטע, וואָס האָט
 געוואַנט צו דרוקען השכלה־ספרים. און ניט בלויז דרוקען, נאָר
 אויך קויפּען די „אפיקורסישע“ חבורים, צאַהלען פאר זיי געלט.
 שפעטער אביסעל, ווען עס האָט זיך אָנגעהויבען ענטוויקלען
 דער „זשאַרגאָן“, זענען די ראָס'ס אויך געווען די ערשטע, וואָס
 האָבען ארויסגעגעבען זשאַרגאַנישע ביכלאַך און געצאַהלט פאר
 זיי געלט. אייזיק מאיר דיק האָט געדרוקט ביי זיי און געשריבן
 בען פאר זיי. שם"ר, בלאַשטיין, דינענזאָן, ספעקטאָר, אבראַמאַ
 וויטש — דער גרעסטער טייל פון די יודישע שרייבער — זענען
 בעוואוסט געוואָרען דעם ברייטען פובליקום דורך ראָס'ס דורך
 קעריי. די ראָס'ס זענען געווען די אינטעליגענטסטע צווישען די
 דרוקער, און זענען אויך געווען די פּעהינסטע געשעפטס־לייט.
 זיי האָבען מעהר פון אלעמען געוואוסט דעם גייסט פון דער
 צייט און האָבען געשטרעבט צו פיהרען זייער געשעפט נאָך דעם
 דאָזיגען גייסט. דאָך האָבען זיי אימער געזוכט צו האָבען די
 בעסטע ארטיקלען. א ש"ס מיט הונדערט פירושים, אן „אלפס“
 מיט פופציג פירושים, פון די סאַמע אַלטע כתב יד'ען, האָט
 מען געקראָגען נאָר ביי זיי. זיי האָבען ארויסגעגעבען אי
 א תחינה אויף עברי טייטש, אי שם"ר'ן, אי אבראַמאַוויטשען.

ניט דאס האט ער געמיינט...*)

ווען איהר געהט אריין אין ראס'ס דרוקעריי, אין ווילנא, פיהלט איהר עפעס ניט ווי אין א געוועהנליכע דרוקעריי. דאָרט שוועבט עפעס א גראָהער, א היסטאָרישער יודישער גייסט. ראס'ס דרוקעריי איז די ערשטע, די עלטסטע אין רוסלאַנד. זי איז געגרינדעט געוואָרען מיט הונדערט און צוואַנציג יאָהר צוריק, ווען א דרוק איז געווען א מאַנאָפּאָל, פאר וועלכע מען האָט געדארפט צאָהלען דער קרוין פינף טויזענד רובל — לויט יענער צייט — אַנ'אונגעהויער גרויסע סומע. אין א קורצע צייט ארום נאָך דער עפנונג פון ראס'ס דרוקעריי האָט זיך געעפענט א דרוקעריי אין זשיטאָמיר. אַט די ביידע יודישע דרוקערייען זענען געווען די איינציגע ביז דעם פּוילישען אויפשטאַנד אין יאָהר 1863. דאן איז אראָב די מאַנאָפּאָל, און, כאַטש עס האָט נאָך אימער געקאָסט א סך שוועריגקייטען און געלד, האָט זיך דאָך בעוויזען א גאַנצע רייע דרוקערייען אין ליטא, זיד־רוס־לאַנד און פּוילען. אין פּוילען זענען שוין פאר דעם געווען דרוקערייען. נאָך פון דאָרט אין רוסלאַנד האָט מען ניט געטאָרט אַריינפיהרען קיין דרוק־זאַכען, אזוי ווי פון אויסלאַנד. נאָך דער אינטערדריקונג פֿאַר'ם לעצטען פּוילישען אויפשטאַנד, אין 1863, איז אראָב אַט דער פּערבאַט. פון דעמאָלט אָן האָבען די יודישע דרוקערייען אין פּוילען בעקומען אין ליטא און זיד־רוס־

(*) געשריבען אין יאָהר 1912.

— נגד נישט. דאס איז אלץ א שווינדל. צוליב פרנסה
טוען זיי דאס.

— וואס זשע געהט איהר ?

— גאט גלאט אזוי. ס'איז ניטא שבת וואוהין אריינצוגעהן.
מיר האָט זיך געדאכט, אז די מיסיאָנערען אין א ווילנא
דארפען זיך פיהלען איינזאם, לעבעדיג איינגעשלאָסען. אָדער
ריכטיגער אויסגעשלאָסען פון דער יודישער געזעלשאפט און ניט
זיינענדיג געוויס אין שטאנד צו צופאסען זיך צו דער רוסישער
און פוילישער געזעלשאפט, פון וועלכע עס טיילט זיי אַב זייער
ריין יעוואנגעלישער (פראָטעסטאַנטישער) גלויבען.
עס האָט זיך ארויסגעוויזען, אז איד האָב געהאט א
טעות.

— מיר לעבען דאָ נאנץ געזעלשאפטליך, האָט מיר ער
קלערט דער סאלידער מיסיאָנער. ערשטענס, איז דאָ א קרויזעל
פון יודישע קריסטען, וואוהין מיר געהען אָפט אריין. צווייט
מענס, זענען אי פון רוסען אי פון פאָליאקען און דייטשען דאָ
א נאנץ היבשע געזעלשאפט אונזערע יעוואנגעליסטען, וואָס
קלייבען זיך צוזאמען אלע זונטאג אויף א רעליגיעזען שמועס.
אָפט קומען צו אונז געסט פון אנדערע שטעט און לענדער.
אָט ווי היינט צ. ב. האָט איהר געזעהן ביי אונז דעם ענגלענדער
און דער רוס, וועלכע האָבען גערעדט פאר דער פּערוואַמלונג.

דער מיסיאָנער האָט מיר אויף ערקלערט, אז די לעצטע
יאָהרען פיהלען זיי זיך בכלל א סך בעסער. יודען טיילען ניט
אויף זיי מיט די פינגער ווי אמאָל; זענען געוואָרען מעהר טאָר
לעראנט. אנב, האָט מען זיך אָנגעהויבען אין דער יודישער
ליטעראטור צו אינטערעסירען מעהר מיט'ן קריסטענטום,
ארויסצואווייזען צו איהם מעהר רעספעקט. דערין זעהען זיי
קענטיגע סמנים, אז דאָס יודישע פאָלק איז נאָהענט צו זיין
„אמת'ער ערלייזונג.“

די נאָאיווע מענשען פּערשטעהען ניט, אז פון האָבען
מעהר רעספעקט צו זייער רעליגיאָנס-גרינדער אלס א מענטש,
און צווישען דעם רעליגיעזען קריסטליכען גלויבען אויף זייער.
דעם מיסיאָנערישען שטוינער, איז אזוי ווייט ווי פון הימעל
צו דר'ערד.

שפארט זיך אינצעער איוו, לארט מען אין קרעמיל אריוו:
„ריספוטירט ווערט נאָר דאָרטען.“

א חוץ די דאָזיגע האַלסייל־רעדעס האלט דער זעלבער
פרעדיגער איינצעלנע־דרשות דעם גאנצען שבת־דיגען פריה
מאָרגען פאר די יודישע פאציענטען פונ'ם דאָקטאָר. אַרימע
פאציענטען זענען תמיד דאָ גענוג. ווייל דער דאָקטאָר נעהמט
צו אומזיסט. ע ד היילט דעם קערפער און דער פרעדיגער
„היילט“ דעם גייסט. די פאציענטען לאָזען זיך „היילען די
נשמה“, כדי בעסער צו בעקומען א היילונג פאר'ן קערפער. זיי
פערשטעהען שוין, אז דאָס איז איינס מיט דעם אנדערען פער־
בונדען.

— איהר בעזוכט שוין לאַנג די דרשות דאָ ? פרעג איך, אַרויס־
געהענדיג, אן עלטערען יודען פון א יאָהר 50, דער זעלבער,
וואָס האָט געהאלטען דעם „ברית החדשה“.

— שוין ניין יאָהר.

— נו, און די דרשות שמעלען אייך צופריעדען ?

— איהר זעהט דאָד. ס'איז טאקע אמת, אז די תלמודיסטען
האָבען אונז דעם קאָפּ פערדרעהט.

— זייט איהר געטויפט ?

— ניין, איך בין א יוד און לעב צווישען יודען.

— ווייסען אייערע יודישע בעקאנטע און שכנים ווענען
אייערע קריסטליכע איבערצייגונגען ? און שמערט אייך ניט די
קריסטליכע רעליגיאָן אין אייערע בעציהונגען מיט יודען, ד. ה.
האָט איהר ניט צוליעב דעם קיין אונאנגענעהמליכקייטען ?

— ניין. פאר וואָס זאָלען זיי האָבען צו מיר, אז איך
פערנעהם קיינעמס ניט, און זינט איך בין געקומען צו די נייע
געדאנקען, לעב איך בעסער מיט מענשען. אחוץ דעם, האָבען
מיר אונזער קליינעם קריין יודישע קריסטען, וואָס לעבען צוזאָ־
מען בעפריינדעט.

איך האָב זיך געווענדעט צו א צווייטען, א בחור :

— וויפיעל צייט בעזוכט איהר די מיסיאָן ?

— דריי יאָהר.

— האָט איהר עפעס א אינטערעס ?

זיי דא צו, ווי גומע געסט. דער סאלידער מיסיאנער האט זיך
סיה, נאך זייער אוועקגעחן, אויף זיי בעקלאגט: זיי האלטען
זיך ניט אין אנשטענדיגע גרענעצען ווי קולטורעלע מענשען.
בשעת זיי שטרייטען. פונדעכאווענען פערלירט ער ניט די
האפנונג אויף זיי אין גאנצען. ער איז זיכער, אז ביסלעכווייז,
ביסלעכווייז וועט און מוז ווירקען אויף זיי „קריסטוס' ווארט“.
ער גלויבט אויף, אז סוף כל סוף וועט זיך דאס גאנצע יודישע
פאלק אומקעהרען צו דעם, וועמען זיי האבען פערווארפען.

שבת 4 אזיינער ביי טאג קומט פאר די דרשה פונ'ם פרעך
דינער. אבער שוין ניט דארט, אין „קרעמעל“, נאך אין א פריי
וואסער קווארטיר פון א דאקטאר-האמעפאט, א דייטש, פראחי
וויין. אויף האב די דרשות אויף בעזוכט א פאר מאל. די דרשה
האט שמענדיג איין נוסח. עס ווערען געטייטשט פסקים פון
דער ביבעל און אויסגעוויזען „בעשיינפערייך“, אז זיי בעציהען
זיך אלע אויף יעזוס קריסטוס. דאס אוידיטאריום כעשטעהט
געוועהנליך פון א מנין, אנדערהאלבען מנינים יודען, עלטערע
און יונגערע, מעהרסטענס פונ'ם ארימען פשוט'ען המון. עס
קומען אויף אמאל א פאר יונגעלייט. א טייל הערען מיט כונה,
מיט אראבעלאזענע קעפ. איינער הערט צו ווארט אין ווארט,
האלטענדיג דערביי א „ברית החדשה“. ער איז אין איהם אפנים
שטארק בעהאווענט. ווארום בשעת דער פרעדיגער ברענגט א
פסק פון „מתתיהו“, פון „לוקוס“ אדער פון „מארקוס“ מישט
ער איהם מאמענטאל אויף און ווייזט איהם די איבעריגע צוהער
דער. איינער דעמעלט זיך גאנץ געמיטליך אין א ווינקעל.
ס'איז קענטיג, אז ער איז געקומען אהער מעהר צוליעב דעם
ווארימען אויווען ווי צוליעב דער דרשה.

נאך דער דרשה פרענט געוועהנליך דער פרעדיגער: פיר
לייכט האט ווער עפעס צו פרענען? נאך קיין דעכאמע ווערט
דא ניט דערלאזען.

איינער א יונגער מאן מעלדעט, אז ער האט עפעס צו פרעך
גען. נאך מ'האסט איהם גלייך אב: „פון פראנען איז נאך ניער
מאנד געהאלפען געווארען“. געהאלפען ווערען קען מען דורך
גלויבען“.

איז שטארק בעליידיגט, ווערט רויט, איז אבער אפנים אויך צו
אזא בעציהונג פון דעם „עם קשה עורה“, דעם הארטנעקיגען
פאלק, נעוואוינט, און זיין פנים בעקומט וויעדער זיין רוהיגע
פריינדליך־שמייכלדיגע מינע.

שבת ביים זיך אביסעל די דעקאראציע. דער שבת־דינער
עולם בעשטעהט פון שטענדיגע איינגעהער, מעהרסטענטיילס
אזעלכע, וואס קומען האלטען ויכוחים. אט לאזט זיך אריין א
נאנצע קאמפאניע: דריי בחורים מיט צוויי מיידלעך. מ'גריסט
זיך מיט די מיסיאָנערען פאר די הענד. די מיידעל דערצעהלט,
אז זי געהט ערשט פון אן ארבייטער־פערזאמלונג. מ'האט דיס
קוטירט וועגען „חדר“, „פאלקס־שוהל“ און „אידיש“ — די
טעמא וואָס איז, אזוי צו זאָגען, די ברענענדע טעמע פון טאָג.
זי פרעגט די מיינונג פון'ם מיסיאָנער וועגען יודיש און פאלקס־
שוהל. דער מיסיאָנער ענטפערט, נאטירליך, אז זשאַרגאָן, אזוי
ווי העברעאיש מוזען אונטערגעהען. יודען מוזען אָננעהמען די
שפראך פון לאַנד, וואו זיי לעבען. אָן דער זייט ביין טישעל
פיהרט זיך שוין א הייסער ויכוח צווישען איינעם פון דער קאָמ־
פאניע מיט'ן „קאמאליק“ וועגען „דריי־אייניגקייט“, עס געהט
אריין א יונג ווייבעל, אויך א בעקאנטע, און פרעגט ביי די
מיסיאָנערען אן עצה: וואָס זאָל זי געבען איהרס א קינד לעד
זען־עפעס דערצעהלונגען פון א רעליגיעזען אינהאלט. אזוינע
ערצעהלונגען זענען ביי די מיסיאָנערען ניטאָ און ער דעקאָר־
מענדירט איהר פשוט דעם תנ"ך.

דער היציגער מיסיאָנער געהמט זיך צו די בחורים. עס צו
פלאקערט זיך א דיספוט וועגען יעזום אלס נאָט'ס זוהן, די
„פרושים“, געוויס צום צוואנציגסטען מאָל. די בחורים ריידען
האלב איראָניש, האַלב ערנסט. דער ויכוח שיינט צו זיין ביי די
בחורים א מין ספאָרט. דאָס זענען אפנים ציוניסטען, אָדער
העברעא־איסטען. זיי קומען אָהער ניט בעקעהרט צו זיין און ניט
צו בעקעהרען, נאָר גלאַט עפעס פון שפּאַס וועגען, צו פערבריינ־
גען די צייט. פונדעסטוועגען ענטוויקעלט זיך א מין נאָהענטע
בעקאנטשאפט צווישען זיי און די מיסיאָנערען. זיי דערעסען
די מיסיאָנערען שוין יאָהרען לאַנג. פון דעסטוועגען געהמט מען

דעם פשאט'ען טייטש פון די ווערטער. דער נעלער הענדלער, פערקעהרט, מיהט זיך איהם צו בעווייזען, אז מ'קען ניט אלע מאל טייטשען פראָסט. אין א סך ערטער דארף מען קענען אַנ-מאפען וואָס ס'ליגט בעהאַלטען אונטער דעם „פראָסטען טייטש“ וואָס האָט אין פֿלוג קיין שום זין ניט. דערויף איז דאָ „רמו“ א טייטש „אויפ'ן וואונק“. סטייטש, זאָגט ער, ווי קען מען דאָס אויסקומען מיט הוילען „טייטש“, און זיפצט זיך אַב, ווי אייר נער, וואָס האָט פערלאָרען אומזיסט צייט און סראָגט זיך אַב שטיל מיט ביידע קאַשיקעס אויף ביידע הענד, קלערענדיג בשעת מעשה, געוויס ניט דעם ערשטען מאל: וואָס ג.ו מען ניט אויסהערן צוליב פרנסה?

און אַט נעהט אריין נאָך איהם א יונגער מאן אין א „קורטקע“, ס'זעהט זיך אַז אַן אַרבייטער. דער איז געקומען פרע-גען אַן עצה. ער איז, זאָגט ער, א וועבער פון ביאליסטאָק. געבליבען אַהן אַרבייט, פאַהרט אין ריגא צו א שוועסטער, וואָס האָט איהם געשריבען, ער זאָל קומען. דער צונג פלאַנטערט זיך: ווייס אייגענטליך ניט, וואָס ער וויל: צי אַן עצה, צי גלאַט מ'זאָל איהם אַרויסהעלפען. די מיסיאָנערן זענען אפנים גע-וועהנט צו אזעלכע בעזוכער און ערקלערען, אז דרויף זענען דאָ ספעציעל פילאנטראָפישע אנשטאַלמען, און אז צו זיי קומט מען ניט מיט ערדישע אינטערעסען.

אַט לויפט אריין א יונגעל פון א יאָהר 14—15 אין די מיסיאָנערען־קליוועל. ער פערלאַנגט א „ברית־עם“. דער מיסיאָ-נער דערלאַנגט עס איהם, אַהן חשק. „א „נתיבות“ עולם“ ניט מיר!“ פאַדערט ער.—דאָס גיבען מיר גישט אומזיסט, מעלדעט מען איהם. דער אינגעל שמעהט צו עזות'דיג: פאַר וואָס ניט אומ-זיסט? דער מיסיאָנער איז אפנים אויף צו אזוינע קונדען גע-וואוינט. ער ערקלערט איהם, אז ערשמענס, קאַסט עס געלד; און צווייטענס, נוצט דאָך איהם דאָס בוך ניט, ווייל ער פער-שמעהט עס ניט. דער יונגעל זאָגט, אז אַן עלטערער אַרבייטער, א חבר, האָט איהם געשיקט. ער ווערט אין כעס, ניט א וואָרף דעם „ברית־עם“ צו דער ערד און געהט אוועק. דער מיסיאָנער

אינטערעסירען אן אינטעליגענטען מענשען. דער זשורנאל (דינע העפטליך) „ברית־עם“ בעשטעהט, אהן אן אויסנאָהם, פון מיסיאָנער־ביאָגראַפיעס, שירים—אויסשליסליך פון די צוויי מיסיאָנערען־פּאַעטען רעזניק און גאַרדאָן, און דרשות מיט פסוקים. די מיסיאָנער־ביאָגראַפיעס זענען צייטענווייז אינטער־רעסאָנט פונ'ם קולטור־היסטאָרישען שטאַנדפונקט. זיי קענען דינען אלס מאטעריאל (כאַטש זעהר א קארנער) ווען מיר וועלען בעקאָנט ווערען מיט די בעדינגונגען, וואָס טרייבען יודישע יונג גע לייט צום קריסטענטום.

גאָר די ליטעראַטור, ווי געזאָגט, שפילט ניט קיין וויכטיגע ראלע אין דער טעטיגקייט פון די מיסיאָנערען. דער עיקר אין די איינצעל־פּראָפּאָגאַנדע אין לאַנדאָן פון דער מיסיאָן. דערצו זענען פאַראַן ספּעציעל צוויי אָנגעשטעלטע מיסיאָנערען. א דריטער אין דער שבת־דיגער פרעדיגער. אלע דריי זענען יונגע לייט, כמעט אין איינע יאָהרען (ארום און עפעס אַריבער דריי־סיג). איינער פון זיי — א מענש מיט א הייסען טעמפּעראַר מענט און אַ תּמימות־דיגער נשמה—לאָזט זיך זעהר גערן אין וכוחים מיט די איינגעהער, צעקאַכט זיך בשעת'ן שטרייט מיט'ן גענער, ווערט אונגעדולדיג, שרייט, איז אבער אַנשטענדיג. דער צווייטער אין סאַלידער, רוהיגער, דערט שטילער און מיהט זיך איינצוהאַלטען דעם חבר, ווען יענער שיינט איהם צופיעל פולווער צו פּערלירען. דער שבת־דיגער זאָגער, קומט אריין זעל־טען אַנדערשוואַכען אין לאַדען און נעהמט א קנאַפען איינטייל אין די איינצעל־וכוחים, דערפאַר העלפט ער ארויס די קאַלע־גען, שבת, ווען עס קלייבט זיך אָן א גרעסערער עולם און די צוויי געוועהנליכע אַניטאַטאָרען זענען ווינציג.

די קונדען פון דער מיסיאָן זענען א פאַרשיידענער, כאַטש ניט זעהר פיעל פאַרביגער עולם. אַט געהט אריין א געלער יוד, א הענדלער, מיט צוויי קאַשיקעס עפעל און אַפּעלסינען. ער געהט אריין אהער שוין נישט דעם ערשטען מאָל. דער מעהר דעזעוודיגער מיסיאָנער (אין לאַדען זענען זעלטען ביידע מיר מיסיאָנערן מיט אַמאָל: זיי בייטען זיך). מאַטערט זיך איהם צו איבערצייגען, אז די ביבעל דאַרף מען פּערשטעהן פּראָסט, לויט

טור, אלטע און נייע, ביכער און בראשורען. די שויבען זענען
פערקלעבט מיט א דינעם קאלירטען פאפיר, כדי דער פארביי
געהענדיגער עולם זאל ניט זעהן, ווער עס קומט אריין.

די ליטעראטור פון דער מיסיאָן איז ניט קיין רייכע. אין
שאף קרינט איהר הרשות פון פערשירענע מיסיאָנערן און פאסי
טאָרען. דער מאָנאָמליכער זשורנאל אין יודיש „ברית עם“, וואָס
געהט ארויס אין בוקארעסט, צו אין יאסי (רומעניען). עטליכע
גרעסערע ווערק פון א פּאַר מיסיאָנערען און — דער „נייער טעם“
טאמענט“ אין עטליכע שפראכען.

די מיסיאָנערען ברויכען אויף וועניג ליטעראטור פאר זייער
רע דיספוטען. דער „ברית החרשה“ און די ביבעל, זאָגען זיי, איז
פאר זיי נאנץ גענוג. איבריגענס איז צווישען די נייערע ווערק
פון די מיסיאָנערען פאראן עטליכע ביכער פון א געוויסען מי
סיאָנער לעווערטאָוו, — אין העברעאיש — וואָס מאכען א
שמארקען איינדרוק מיט דער פייערדיגער שפראך און טיפער
אויפריכטיגקייט פונ'ם אויטאָר. דאָס זענען, דאכט מיר, די
איינציגע ערנסטע מיסיאָנערישע ווערק, נאָך דעם אלטען בער
ריהמטען „נתיבות עולם“, וואָס האָבען ארויסגערופען א הייסע
פּאַלעטיק אין די העברעאישע זשורנאלען, און, בכלל, א נאני
צע רייהע ארטיקלען פון די ערנסטע יודישע שרייבער איבער
יודענטום און קריסטענטום. לעווערטאָוו'ס ווערק „תולדות
פאולוס“, „בן אדם“ און, איבערהויפט, דאָס ווערק „ישראל,
אמונתו ותעודתו“ (ישראל, זיין גלויבען און בערופונג) ווייזען
אין דעם שרייבער א שמארקען טאלאַנט. זיין אנשוואונג איז נאָר
איוו. דאָך, אין דער בעלייכטונג פונ'ם עקאָנאָמישען, פּאַליטישען
און סאָציאלען לעבען פון דער ביבלישער עפאָכע, און פון דער
צייט פונ'ם צווייטען „בית המקדש“, איז דאָ א סך אמת, אפילו
ווען איהר שטעהט אויפ'ן ריין וויסענשאַפטליכען, קולטור־היס
טאָרישען שטאַנדפונקט — בנוגע צו יודענטום און קריסטעני
טום. איבערהויפט ווירקט אויף אייך זיין הייסע לעבעע צום
יודישען פּאַלס, צו דער ביבעל און צו מענשען בכלל.

א חוץ די דאָזיגע ווערק איז אין דער נאנצער מיסיאָנערי
שער ביבליאָטעק כמעט ניטאָ קיין ביכער, וואָס זאלען פער

צווישען „יודישע קריסטען“.

ווילנא איז איינער פון די ווינציגע פונקטען אין יודישע תהום, וואו די מיסיאן האָט, אזוי צו זאָגען, א שטענדיגע קוואַרטיר. א חוץ ווילנא און נאָך פריהער ווי דאָ, האָט די מיסיאן ענטוויקעלט א שטארקע טעטיגקייט אין ווארשא און אין אָרעס. אין ווארשא איז די מיסיאן זעהר לאנג. דאָרט האָט זי אויך דעם גרעסטען ערפאלג, א דאנק דעם פאנאָמיזם פון דער פויליש-יודישער בעפעלקערונג. דער גרעסטער טייל מיסיאָנערען, ווי מיר שיינט, זענען פוילישע יודען.

אינטערעסאנט איז, אז אין ווילנא איז די מיסיאן, אלס שטענדיגע אָפיציעלע אינסטיטוציע, געקומען אין איין צייט מיט דער רעוואָלוציע. דאָך, טיילווייז, אזוי צו זאָגען — פּריוואַט, עקזיסטירט זי שוין דאָ צעהנדליגע יאָהרען. איהר טעטיגקייט פראַקטיקירט זי אויף צוויי וועגען: דורך פּריוואַט-אנימאציע און עפענטליכע שבת'דיגע דרשות.

די פּריוואַט-אנימאציע קומט פאָר אין בוכהאנדלונג פון דער מיסיאן, וואָס געפינט זיך אין רעכטען צענטער פון שטאָדט, אָבער דאָך אין א שטילען ווינקעל: דער לאדען בעשטעהט פון צוויי צימערן. אין איינעם שטעהט א שאַף מיט ביכער און פאר איהם א לאנגער טיש. דערצו א טישעל מיט א פאָר שטר לען. אין צווייטען — אויך א טיש מיט עטליכע שטולען. דער דאָזיגער צימער דינט אָפיציעל אלס לעזע-זאל. דער פאדערשטער איז, אזוי צו זאָגען, דער דיספּוּט-צימער. אין די פענסטער זען גען ארויסגעשטעלט מוסטערן פון דער מיסיאָנער-ליטעראַ

טער אין ליטא און אויך אין נאנץ רוסלאנד. א סך מעשיות ווייס
דער קברות-מאן צו דערצעהלען, וואס זיינע זיידעס און עלטער
זיידעס האבען זיך אנגעהערט און אנגעזעהן, און איהם בירושה,
צוזאמען מיט'ן „פעלד“, איבערגעגעבען. און ער, דער זיבעטער
קברן פון זיין משפחה, אויפ'ן אלטען יודישען בית עולם, איז
אויך דער לעצטער היטער פון דער יודישער לעגענדע.

א סך פון די קליינע צווייגעלעך, זענען ארומגעבונדען מיט שטענעלאך פון אלערליי פארבען. דאס זענען שטומע „בריי וועלעך“ דעם „גר צדק“ פון ווייבער, וואס קענען ניט שרייבען.

נאָר איין מצבה, א שטאַלצע, א הויכע פון מאַרמאָר, איז דאָ אויפ'ן אלטען ווילנער „בית הקברות“. די מצבה פונ'ם ערשטען יודישען דאָקטאָר אין ליטא. ער האָט געשטודירט אין פאַרואַ — איטאליען — און געווען ניט פרום. ווילנער יודען האָבען איהם ניט האָלד געהאט. די מצבה האָבען איהם שוין זיך נע גע'שמד'טע זיהן געשטעלט. אור-אור-אייניקלאך פון זעל-בען דאָקטאָר, קינדס-קינדער פון זיינע געטויפטע זיהן, לעבען נאָך איצט אין ווילנא און זענען רייכע באַנקירען. וועגען דער מצבה געהט אום נאָך איצט אן אנעקדאָט אין ווילנא. די יורשים פונ'ם דאָקטאָר האָבען דוקא פערלאנגט פאר איהם אַ קבר לעבען דעם גאון און דעם „חיי אדם“. דאָס האָט שטאָרט ניט געוואָלט. מ'האָט איהם געגעבען אן אנדער אָרט, ווייטער אביסעל. די קינדער האָבען אראַגעבראכט דעם פאַליצמייסטער און געקלאַנגט זיך פאר איהם. די פרנסים פון שטאָרט האָבען זיך אבער פארענטפערט פאר דער פאַליציי, אז זיי האָבען געמאָן על פי דין: אזוי ווי דער דאָקטאָר איז געווען א כהן און א כהן טאָר, על פי דין, ניט צוקומען נאָהענט צו א פרעמדען קבר אויף אַ שטרעקע פון פיער איילען. האָבען זיי איהם, פארקעהרט, כבוד אַבגעגעבען, אַברוקענדיג איהם ווייטער. די זיהן און דער פאַלי-ציי איז דער תירוץ געפעלען געוואָרען און עס איז אראַב גלאַט.

נוט איינגעהיט זענען די מצבות אויף די קברים פון די „קברות לייט“ אויפ'ן אלטען ווילנער בית עולם. אבער וועגען דעם זאָרנט ניט די שטאָרט, נאָר די קברות לייט אליין. זעקס דורות „מקברים“ מיט זייערע ווייבער ליגען דאָ. דער זיכטער קברן איז דער איצטיגער, דער לעבעדיגער, צו וועמען דער „בית עולם“ איז איבערגעגאנגען „בירושה“ פון זיינע זיידעס. נאָר עס זעהט אויס, אז ער, דער זיכטער „קברן“, וועט שוין זיין דער לעצטער. זיינע קינדער האָבען אן אנדער וועג גענומען.

דער אלטער ווילנער „בית עולם“ איז דער בעריהמטעס-

נאָהענטסטע פון זיין משפחה, מיט די בעסטע פון זיינע תלמידים. אלעמענס קברים פערמויערט מיט איין צינעלנע פליטע, וועלכע איז פערשאַטען מיט צעטעלאך פון שווערע הער צער און צעבראָכענע געמיטער. א מאַסע בליישטיפּט־אויפ־שריפטען אויף די ווענד פון דרויסען. א טייל בקשות זענען ווען גען געזונד, וועגען פרנסה. אבער דאָס רוב בעטען כּה צום לערנען און א נייסט פון פארשטאַנדינקייט צו בעגרייפֿען די הייליגע תורה און א שטארקען ווילען צו מקיים זיין דעם אור בערשטענס געבאָט.

נאָר אין איין ווינקעל אָן א זייט, וואַקסט א מערקווירדיגע ווערבע. זי וואַקסט ניט אין דער הויף, נאָר אין דער ברייט, און זעהט אויס, ווי צוויי הענד און צוויי פיס. דער בוים מיט דעם מיטען פון זיין דיקען שטאַם דריקט אריין אין דער ערד א מצבה שטיין, אויף וועלכען עס איז שוין לאנג אכנעריבען יעדע אויפ־שריפט, און פילייכט איז דאָ קיינמאָל קיין אויפֿשריפט ניט געווען. דאָס איז דעם „גר צדק'ס" קבר און דעם „גר צדק'ס" בוים, זאָגט די לעגענדע. נאָכדעם, ווי מען האָט איהם אויפֿ'ן גרויסען פּלאַץ פון דער ברייטער גאָס אויף אַ שייטערהויפֿען פערברענט, האָט זיך א יוד ר' ליב צינקעס, — די ווילנער יודען געדענקען נאָך זיין נאָמען — פארנאָכט פאר א פויער פאר שטעלמ, צום שייטער הויפֿען צוגע'ננב'עט זיך און א הויפֿען אש פון דעם פערברענטען מארטירער געכאפט. די אש האָט מען שטיל, אין געהיים, דאָרט, וואו יענער בוים שמעהט, מקבר געווען.

נאָר די לעגענדע האָט שפעטער אויסגעזאָגט דעם סוד. און יודען און קריסטען — דורכרייזענדע, אָדער פון גראף פאד טאַצקי'ס דעם „גר צדק'ס פאַמיליע—קומען אָהער אָפט אויפֿ'ן קבר, בלייבען דאָ שמעהן אָדער קניחען, און פערטראַכטען זיך.

איינגעוויקעלטע אין גראָז, מיט שטיינער פון אויבען, האָב איך דאָ אויף צעטעלאַך געפונען. נאָר אויף זיי איז קיין שום בקשה ניטאָ. בלויז דער נאָמען און דעם טאַטענס נאָמען פון כּד זוכער. אזוי ווי מ'וואָלט מורא האַכען ארויסצוגעבען דעם סוד.

דערוואוסט, אז אין איין זונטאג לעזט די רביצין אזוי פיעל, וויפיעל זי האט פריהער געלעזט די גאנצע וואך, האט ער געד הייסען, אז זי זאל האלמען אפען די קראם, נאך איין טאג אין וואך, כדי זי זאל ביי אנדערע יודען פרנסה ניט אבנעהמען. אבער דאס האט אויך ניט געהאלפען. ווארום די קונים האבען זיך געסטארעט דעם טאג געבען אזוי פיעל צו לעזען. וויפיעל די רביצין האט פריהער געלעזט די גאנצע וואך.

און אזוי איז געבליבען, אז ניט דער רב, נאך די שטאדט האט אויסגעפיהרט אין דעם מערקווירדיגען קאמפף. אבער סוף כל סוף האט דאך געזינט דער צדיק. ווארום ער האט דאס איבריגע געלד פון דעם, וואס ער האט געלעזט — אויף צדקה אוועקגע- געבען.

און אט געהען מיר צו צו נאך א קבר, א פערוארפענעם קבר פון א יודענע „שרה בת נחום“. אן ארימע, און פראסטע יודענע און אן עלענדע איז זי געווען. אבער א הארץ פול מיט ליבע צו די לידען פון איהרע שוועסטער האט זי געהאט. פון ארימקייט און נויט האט זי פאר'ן לעבען נאך נישט געקענט טאן צו פערלייכטערן די וועהמאגען פון אנדערע. און אז עס איז געקומען די שעה פון איהר פטירה, האט זי בעשלאסען, אז אזוי ווי „דארטען“, אויף יענעם עולם, וועט זי פאר זיך שוין נאך נישט דארפען. וועט זי נאך טאן און מתפלל זיין צום „רבנו של עולם“ פאר אלעמען, ווער עס וועט נאך א „מליץ“ צום „כסא הכבוד“ בעדארפען. און זי האט אָנגעזאָגט אין איהר צואה, אז אלע ווייבער, ווער עס האט נאך א צעבראכען הארץ און א שווערען געמיט זאלען אויף איהר קבר געהן און זייער קלאג איהר דערצעהלען, וועט זי שוין פאר זיי א גוטע בעטערין זיין.

און די ווייבער געהן... שוין מעהר ווי הונדערט יאָהר... אויף איהר קבר איז קיין שטיין און קיין ברעטעל אפילו ניטא. נאך א שווער הארץ טרעפט דעם וועג אָהן א מצבה.

מיר קומען צו צום נאון אליין — א כרייטערער איינפאך- כער ציגעלנער מויעריל. מיט אן איינפאכער אויפשריפט פון אויך בען: „הנאון ר' אליהו ז"ל“. ער ליגט אין איין שורה מיט די

די זענען געקומען צו די קברים פון די אמאליגע מענשען, וועל-
כע זענען שטארק אין גייסט און טוט געווען; וועלכע האבען
א ברייטע און טיפע נשמה געהאט און געליבט האבען זיי דעם
אמת, געזוכט איהם און געאפערט זייער לעבען פאר איהם.
און כאטש זיי האבען פאר זייער ליבע און שטרעבען אנדערע
ווערטער געהאט, אבער דער עיקר איז ניט דאס ווארט, נאר
דאס וואס ליגט אונטער איהם בעהאלטען. און דאס איז איינס
אין אלע דורות, אין פערנאנגענהייט און אין צוקונפט.

אט דאס האט איצט א טייל פון דער יודישער יונגער אג-
געהויבען צו פערשטעהן און צו פיהלען. די יסורים פון דער רע-
אקציע, האבען אויף זייער גוטע זייט געהאט: דער יונגער'ס
בליק איז ברייטער און טיפער געווארען. זי האט זיך אויסגע-
לערנט פערבינדען די צוקונפט מיט דער פערנאנגענהייט.

און אט געהען צו די שווארצע און בלויע העמדלעך צו דעם
קבר פון ר' משה קרעמער, דעם ווילנער גאונ'ס זיידע, און האָר-
כען אויפגעקראמט צו זיין לענגערע. אן אַרימער קרעמער איז
ער געווען אין א פערווארפענעם געסעל. קיינער האט פון איהם
ניט געוואוסט, נאר אט איז געשטארבען דער ווילנער רב און די
„פני" פון שטאָרט, האָבען זיך א לאז געטאן אחוץ אין געסעל
און האָבען איהם אויפ'ן רבנות־שטוהל געזעצט.

אין עמליכע טעג ארום בעמערקט ער, ר' משה קרעמער, —
איצט דער ווילנער רב, ווי דער ווארמעס איז עפעס גרעסער גע-
וואָרען: נאָך א געריכט צוגעקומען. פרענט ער דער ווייב: וואָס
איז דאָס פאר א מעשה? זאָגט זי, אז איצטער קען זי זיך פער-
גינגען א בעסערען ווארמעס, ווי פריהער, ווייל: אי זי לעזט דאָך
אין קראָם, אי מ'ברענגט עמליכע גילדען שכירות. האט ר' משה
זיך אָבערזאָגט פון די שכירות.

דער ווארמעס איז אָבער נאָך אלץ א בעסערער געווען, ווי
אמאל. האט ר' משה קרעמער דערנאָנגען, אז די קונים זענען
געוואָרען מעהר ווי פריהער, ווייל די קרעמערין איז דאָך איצ-
טער א רביצין געוואָרען.

האט זיך דער רב שטארק מצער געווען דערפון, וואָס ער
געהמט אב די פרנסה פון אנדערע יודען, און אז ער האט זיך

דער „בית הקברות“ האט געשפילט א גרויסע ראלע אין דער רעוואָלוציע. ער איז געוואָרען א שטיק פון דער יודישער גאס. די יונגע האט איהם מיט עהרפארכטיגקייט, מיט א רעליגיעזע זען געפיחל, אויף איהר שמוינער, גאטירליך, בעזוכט; מיט מעהר געפיחל, ווי זייערע פרומע טאטעס און מאמעס. דורך די „בריי-דער-קברים“ איז דער יודישער „בית עולם“ גאָך פעסטער פאר-בוגדען געוואָרען מיט דער רעוואָלוציע, און פון א פלאץ פון טויט איז ער פערוואנדעלט געוואָרען אין א פלאץ פון קאמפף... עס איז אָועק א פאָר יאָהר, שרעקליכע מרה שחורה'דיגע יאָהר, און די יודישע מאסע האָט פערגעסען אָן די טויטע קעמפף-פער, צוזאמען מיט די לעבעדיגע. אויפ'ן בית עולם“ האָט וויר-דער געהערשט א שטילקייט און רוה, וועלכער, ווי אמאָל, ווערט גאָר איבערגעריסען. אין בעשטימטע טעג, פון טראַדיציאָנאלען יודישען פאַלקס-טרויער, אָדער אין געווענהליכע טעג פון אונז געווענהליכע צרות: ווען א יודישע מוטער איילט אין א האַרץ-פערצווייפלונג אָנצוגעבען איהר אפּעלאַציע צו דער לעצטער דיסטאַנץ — אויף קבר אבות...

און ווי איבערראשט בין איך געוואָרען היינטיגען תשעת באב*), ווען איך בין צופעליג געקומען אויפ'ן אלטען ווילנער בית עולם, און האָב דאָרט געטראָפּען ניט בלויז עלטערע יודען און ווייבער, גאָר אויך יונגע לייט פון דער מאסע, און האַלב-אינטעליגענטען אין שוואַרצע און בלויע העמדלאַך: „פועלי ציון“, בונדיסטען און אפילו בונדיסטקעס. אויפ'ן אלטען וויל-נער „בית עולם“, אין סניפּישאָק, איז ניטאָ קיין „ברודער-קברים“. שוין העכער פון ניינציג יאָהר, ווי ער איז צוגעמאכט געוואָרען. דער גרעסטער טייל מצבות זענען טיף אין די קברים איינגעזונקען. און גאָר עטליכע קברים פון די, וואָס האָבען אמאָל געשפּיעלט א ראליע אין דער יודישער וועלט, ווערען פון די נבאים אויפגעהאלטען און פון צייט צו צייט אָכגעפרישט. און צו די מצבות, וועלכע זענען ניט פון מאַרמאָר, גאָר פון צינעל געבויט, זענען די יונגע צוזאמען מיט די אלטע געקומען.

(* געשריבען אין יאָהר 1910.)

קינדער, יונגלאך מיט הילצערנע שווערדלאך און מיט פּייל און
 בויגען בעזוכען. די דערוואקסענע יונגער, האט געזוכט לעבען
 און האָט אָן דעם „בית הקברות“, אָן די וואס האָבען אַמאָל
 אויף געקעמפט און געליטען, אויף זייער שטוינער לעבען גע-
 זוכט — פארנעסען. אזוי איז עס געגאנגען, ביז עס איז געקומען
 די רעוואָלוציאַנערע בעוועגונג. דעמאָלט האָט מען זיך אָן די
 טויטע דערמאָנט. די לופט איז פול געווען מיט סודות, מ'האַט
 געזוכט קאנספּיראַטיווע קווארטירען פאר מיטינגען, פאר אַני-
 טאַציע, פאר בעהאַלטען געוועהר צום זעלבסטשויץ: פאר סתם
 „קבלת פנים“, אין פארטיינע אנגעלעגנהייטען. דאָן האָט מען
 זיך אַרומגעזעהן, אז די מתים זענען די בעסטע קאנספּיראַ-
 מאַרס און דער „בית הקברות“ קען פּערבייטען דעם בעסטען
 מיטינג־זאַל.

און די מתים האָבען די סודות, וואָס זיי האָבען אונטער-
 געהערט בעהאַלטען, און די אלטע געשטאַרבענע האָבען די יונגע,
 לעבעדיגע ניט אַרויסגעגעבען. דער „בית הקברות“ האָט עהר-
 ליך און געוויסענהאַפּט זיין ראַלע דערפילט; זיין סייַל געהאַט
 אין דער רעוואָלוציע. צייטענווייז פלעגען זיך דאַרט, אויפ'ן
 פלאץ פון אייביגער רוה, שטימען און געשרייען פון אייביגער
 אונרוה דערהערען. דאָס זענען געווען לידער און רעדען אויף דעם
 קבר פון א געשטאַרבענעם חבר און קעמפּפּער. די אלטע קברים
 האָבען די לידער און געשרייען געהערט, און דאָס בית־עוֹלָם־
 פּאַלק האָט די יונגע שכנים מיט שטאַלץ און ליבע צוגענומען,
 און זיי לעבען זיך א בכבוד־יגען אָרט געגעבען.

עס זענען געקומען די פאַנראָמען און די ערשטע טעג פון
 דער רעאַקציע. די בית עלמינ'ס זענען אימער געדיכטער פאַר-
 זייהט געוואָרען מיט די נייע שכנים, און די קברים־שורות האָבען
 אין זיך פיעל מעהר טראַגעדיעס בעהאַלטען, ווי די מיט בלוט
 פּערנאַסענע שטיינער פון די לעבעדיגע קווארטאַלען. עס איז,
 דאכט זיך, אינגאנצען אַבגעווישט געוואָרען דער גרענעץ צווי-
 שן נאם און בית עולם. די קברים, דאכט זיך, האָבען מיט האס
 און מיט ליבע און מיט צאַרן געשטורמט. די מויערלאך און דעכי-
 לאך פון אויביגער רוה האָבען געהילכט מיט לעבען און קאַמפּף.

בעקוועמליכקייט און לוקסוס. דער פאטער פון דער פאמיליע האט זיך דא אוועקגעלעגט אין דער האפנונג, אז מיט דער צייט וועט זיך דא ארוםקלייבען ארום איהם די גאנצע פאמיליע, קינד דער און קינדס-קינדער. און אור-אייניקלעך וועלען אין יאָהר-צייט'ס-טאג פון זייער „קאכאנעם“ זיידען קומען, אויפ'ן „צמענ-טאזש“, זיך זעצען, און פרישע בלומען ברענגען, און מיט זיי די קברים בעשיטען.

די אַרימ-דרייכע אייגענטימער פון די טויטע פאלאצען זענען אָבער אָפט ביטער אָבענארט געוואָרען אין זייערע זיסע האַפֿט-נונגען. איינזאם און פערלאָזען ליגען זיי יאָהרען, יאָהרען לאָנג. אומזיסט ווארטען זיי, אז אימיצער זאָל צו זיי קומען, זיך לע-גען גלייך מיט זיי אין די פארטיגע שטייגערנע קברים; אומזיסט ווארטען זיי אויך, אז א לעבעדיגער נפש זאָל קומען צו זיי מיט בלומען, זיי כאַטש א גרום פון די הימישע ברענגען. די היי-מישע האָבען זיי אויף אייביג פערלאָזען; האָבען זיך נייע „פאלאצען“ אויפ'ן נוי'אישען „צמענטאזש“ געבויט, נאָך ריי-כערע און שענערע... אָבער אַנשטאָט מיט א „מנו דוד“ — מיט אַ צלם פערפוצט...

אזוינע בית עולם-טראגעדיעס בעמערקט איהר גאנץ אָפט אויפ'ן ווארשאווער „בית הקברות“, און ניט זעלטען אויך אויף אנדערע בית עולם'ס אין רוסישען געטא. דער איינציגער אָרט, וואָס האָט אייך געקענט אָן דעם גלייכען יחוס פון אלע מענשען דערמאָנען, ווערט אלץ מעהרער און מעהר אין קלאסען צעטיילט: אין בענאָלדעטע גראניט-מאָנומענטען און עלענדע נידריגע זאמד-שטיינער. רייכע פאמיליען-סקלעפעס און אַרימע ברעט-לאך, אויף מיט מאָך בעוואקסענע קברים בערגלעך, וואָס דרי-קען זיך איינער צו דעם אנדערן, קריכען, דאַכט זיך, איינער אויף דעם אנדערן, אזוי ווי זיי וואָלטען זיך מיהען אָברייסען ביי יעד-נעם א הויפען ערד. פונקט ווי ביים לעבען האָבען זיי געזוכט אַבצורייסען ביין שכן א גראַשען פרנסה.

דעם „בית עולם“ פלעגען אמאָל, אין בעשטימטע טעג, נאָר עלטערע יודען און ווייבער בעזוכען. צוויי טעג אין יאָהר, „ג בעומר“ און „תשעה באב“, פלעגען איהם אויך — קליינע

„בית-עולם“־מראגנעדיעס.

דער יודישער „בית הקברות“ האט אויף דורכגעמאכט ביי אונז פערשידענע צייטען פאר די לעצטע פאר צעהנדליג יאָהר. אין די געוועהנליכע יאָהרען פאר דער רעוואָלוציאָנערער בעוועגונג, האט זיך דאָרטען אויף אַבנעשפיעלט דאָס געוועהנליכע לעבען פון די יודישע שטערט. די יודישע גבירים, וועלכע האָבען זיך אלץ אבגעוונדערט פון די מאסען אין לעבען, האָבען זיך גענומען שמארק אברוקען פון זיי אויף נאכ'ן מייט. אויפ'ן בית הקברות האָבען זיך געיאוועט פאַראַדנע „נאסען“ מיט גרויסארטיגע מצבות־פראַנטען, ארומגעצאמט און אַפגעצאמט שמארק פון די מייטע ארבייטער־קווארטאלען מיט גרויסארטיגע שטיינערנע און אייזערנע שמאנקעמען, די „נאסען“ פארווייחט מיט בלומען, פערבוים מיט בענק, מיט אלע בעקוועמליכקייטען. נאָר פאר דעם טיפערן בעאַבאכטער איז אונמעגליך ניט צו דערקענען די טראַגדיעס, וואָס שפילען זיך צייטענווייז אַב דאָ, אונטער די מיט בלומען בעצירטע, מיט גאַלדענעם זאמד בעשאַטענע, מיט גרויסארטיגע מאַרמאָרנע מצבות פערבויםע קברים. אַט אזוי בעמערקט איהר אויפ'ן ווארשעווער „בית עולם“ נאנצע „פאלאַציען“, וואָס ליגען דריי פערטעל וויסט און וועקען טרויריגע געדאנקען. אזוי האט זיך דאָרט ניט איין יודישער גביר פארזאָרגט פאר'ן לעבען מיט א פאמיליען־סקלעפּ, אויסגעבויט זיך שטיי ערנע ארונות מיט פראכטפאַלע מאַרמאָרנע, אָדער גראַניטנע מאַנומענטען. קורץ: פערזאָרגט זיך, אי די, אי יענע וועלט מיט

שטיף אויף. בעזונדערס אבער איז אינטערעסאנט דאָס „פעלד“ אלײן, איבערהויפט זומער־צײט. זומער איז דער לױה־מארש בײַ נאָוואַגאַראַדער תלמוד־תורה־ניקעס אנ'אמת'ער פּיקניק. וויל־נער „בית־עולם“ ליענט אין א שײנעם געגענד, צװישען בערג, אין אײנעם פון די שײנסטע פאַרשטעדט, הינטער די בעריהמטע אנטאַקאַלער דאטישעס. בײַ די אַרעמע קלײַנזוארג קלעקט אויף וואַכענלאנג שטאַף פון דעם, וואָס מען זעהט זיך און מען הערט זיך דאָ אָן.

א חוץ די הערינג מיט זיסע טײ און 5 קאַפּיקעס, וואָס מען נײט די יונגלאך, אַפּפּערען די אכלים געווענהלײך אויף אויף תלמוד־תורה עטליכע רובל. פון אזעלכע נדבות קלײבט זיך אָן וואָסערע 70—80 רובל א מאַנאַט. דאָס מאכט אויס דעם גרעסטען טײל פון נאָוואַגאַראַדער תלמוד־תורה'ס בודזשעט. דעריבער איז א ברמינן אין שטאַדט אנ'אמת'ער יום־טוב אין נאָוואַגאַראַדער תלמוד־תורה, און די שמשים, וואָס קומען אָנזאָגען די בשורה: אז עס איז דאָ א „העכט“, בעקומען „פעט“ א צװײגילדערנע פון „שטיק“...

א וויכטיגע ראָלע אין דעם יודענס „לעצטען מאַרש“ שפּיער
לען די תּלמוד-תּורה-קינדער. אײַך בײַן געווען אין תּלמוד-תּורה
בשעת א טײל פון די קינדער זענען נאָר וואָס אַנגעקומען פון א
לױת. זײערע געוועהנליך בלאַסע, אויסגעוויקסע פּנים'לעך,
זענען געווען פּריש און רױם; די אויגלאַך האָבען געבלישצעט,
אויף אלעמענס געזיכטלעך איז קענטיג געווען א צופריערענ-
הײט מיט זיך אליין. די איבעריגע יונגלעך פון תּלמוד-תּורה
האָבען אויף זײ געקוקט מיט קנאה. זײ אליין האָבען געהאַט אן
ערנסטע מינע, בעטראַכט זיך ווי מענשען, וואָס האָבען נאָר
וואָס אויסגעפיהרט א וויכטיגע אויפגאַבע. דער כּלמֶד האָט מיר
דערצעהלט, אן די נייע נבאים פּראַיעקטירען אויסצופיהרען דעם
קינדערשען „צדק־לפּניו“-כּאָך פון תּלמוד-תּורה. די עלטערען
פון די קינדער האָבען דאָס דערהערט, איז צווישען זײ געוואָרען
א גערודער. דערמיט וועט אָבגענומען ווערען א שטיק פון זײער
חינוך. וואָרום, פּערשטעהט איהר מײַך, יעדער יונגעל, וואָס געהט
אין כּאָך, בעקומט פּינף קאַפּיקעס א וואָך. מאַכט זיך א דרייפיער
לױות און אַמאָל מעהר, קומט אריין דער פון א פאַר גילדען א
וואָך אויף דער הוצאַה. אין דעם בודזשעט פון ווילנער „דעק־
מענשען“ שפּיעלט אזא סומע זעהר א גרויסע ראָלע. נאָך מעהר
זענען צופריערען פון דעם „מאַרש“ די קינדער אליין. צום טױט
זענען די נאַוואַגאַראַדער קינדער אזױ גלייכנילטיג, ווי זײערע טאַט־
טעס און מאַמעס, און עלטערע שוועסטער און ברודער. פון דער
אַנדערער זײט אָבער האָט דער „מאַרש“ פאַר דער קלײנער
חברה זעהר פּיעל אַנציהענדעס. ערשטענס ווערט מען פּטור פון
חדר אויף א גאַנצען האַלבען טאַג. צווייטענס געהט מען דורך
אזױ פּיעל נאַסען און מען זעהט אזױ פּיעל נייע מענשען און
קרעמלעך מיט גוטע זאַכען. דריטענס ניט מען בײַ דעם אַבל אין
שטוב איידער מען „ריכט אויס“ דעם בר־מנן אזױגע נאַשערייען.
וואָס מען זעהט עס זעהר זעלטען בײַ זיך אין שטוב, אין נאָר
וואַגאַראַד. א שטױנער, ווי הערינג צו ברויט און זיסע טײַ.
אַמאָל קריגט מען נאָך א בױגעל דערצו. געהענדיג צום „פּעלד־
קען מען זיך גוט אַנשמעסען צווישען איין „צדק“ און דעם אַנ-
דערן, בעהאַלטענערהײט, אן קײנער זעהט גױט, ניט מען א

ארויס מעהר טעלפערטאמענט: דער נגון איז קלינגענדיג און ציטערנדיג און כלומרשט וויינענדיג. פיהלען אבער די במלנים, אז די אבליים זענען ניט גאר פערצווייפעלט, אז דער ברמינין שטערט זיי ניט צו שלאפען, בעזאנדערס, ווען דער „העכט“ איז א מאנערער, דאן לאזען זיי אראב דעם נגון אויף א נידערי-נע אקטאווע, הומזען אונטער'ן נאז, פאלשעווען, היפען איבער פסוקים און נאנצע קאפיטלאך, און שלאפען זיך נאנץ געמיט-ליך נעבען דעם פוילענרען טויטען קערפער.

די דריטע קאטעגאריע זענען — די תכריכים-נייטערקעס. דאס איז א ענגפערשלאסענער „פראפעסיאנאלער פעראיוו“, וועלכער האלט דעם „פאך“ אין מאנאפאל און ווענדעט אן אלע מיטלען, ניט צו דערלאזען קיין קאנקורענץ. אָט די ווייבער לע-קען אַב דאָס בעסטע ביינדעל פון דעם „ברמיניו“. זיי פליהען אָן, ווי די קראָהען. אין דעם שרעקליכסטען מאַמענט פון דעם מענשענס לעבענס-דראַמע, ווען די האַרטעסטע הערצער ווערען אביסעל געשמאָלצען, און מען בעשטעהט ניט אום א קליינע מטבע. טאָמער גיט מען ניט אליין — בעמען זיי, און אויב זיי דענקען, אז ס'איז ווייניג — דינגט מען זיך. אין ווילנא איז אפילו איינגעפיהרט געוואָרען אויף „בית עולם“—הוצאות אַ טאָק סע מיט „פעסטע פרייזען“, און עס איז שטרענג פערבאָטען צו בעטלען, אבער ווער וועט זיך געהן קלאַגען אין דעם טרויעריגען מאַמענט?

דער עסק פון די תכריכים-נייטאָרינס איז אייגענטליך ניט קיין שווערער. יעצט, ווען אלץ ווערט געמאָשינעוועט, ווערט אויך דעם מענשענס לעצטע נארדעראַב גענייט אויף דער מאַשין און געקויפט פארטיגע, אין דער ביוראָ פון „צדקה-נדולה“. די וויר-בער בעלאנגט נאָר די ראלע פון „צוריקטעריןס“ און „פּוּצער רינס“. בשעת זיי זענען זיך עוסק אין דער „ארבייט“, האַבען די ווייבער א טיעף ערנסטען פנים, ארבייטען פלינק און פיהרען דערביי צווישען זיך א שמועס ווענען היימישע אינטערעסען. ווען עס פאסט זיך, דערצעהלען זיי „שכחים“ פון דעם טויטען און טוען צייטענווייז א זיפּץ, ווען זיי זענען זיכער, אז די אבליים וועלען עס הערען.

א

דינע, וואס לעבען פון טויטע. די ערשטע, וואס באנענענען א
 יודען אויפ'ן גרענעץ צווישען לעבען און טויט — זענען די
 „בטלנים“ און די „זאגערנים“. די זאגערנים זענען צום טייל
 אויך רעבעצינס, וואס לערנען מיט מיידלעך, אמאל מיט יונג
 לעך. „איך האב שוין געפרובט לערנען מיט א יונגעל א פרשה
 תומש אויך“, — האט זיך איינע פון זיי פאר מיר בעריהמט.
 די זאגערנים זענען דאס רוב מלמדים'שע ווייבער. אויב זיי זען
 נען „וואוילגעלערענטע“, העלפען זיי אונטער דעם מאן קנעלען.
 אז דער מאן שטארבט, נעמען זיי, ניט זעלמען, איבער זיין
 „קנעלונג“. אלס וואוילגעלערנטע פונ'ם קווארטאל, ברויכט
 מען זיי צו ודוירזאנען מיט א נוסס'ער, זאגען, „מעבר-יבוק“
 און מתפלל זיין אויף קברים ביי א יאהר-צייט, און ימים נוראים
 זאגען פאר ווייבער אין שוהל. אט די ווייבער זענען פון דעם
 טיפ „קאזאקען“. שיטען אפט תורה-ווערטלעך און האבען ליב
 צו דיספוטירען מיט מאנסבילען וועגען א פסוק. ניט קוקענדיג
 דיג דערויף, וואס זיי זעהען אפט דעם טויט פאר די אויגען
 — זענען זיי אימער ריהרעוודיג, לעבעדיג, מונטער; און וויפיעל
 צרות זיי זאלען ניט האבען — זיי ניבען זיך ניט אונטער.
 די בטלנים — וואס וואכען ביי א קראנקען און זאגען
 תהלים נאך א געשטארבענעם — זענען פונקט דער געגענזאץ
 פון די ווייבער — די זאגערקעס. דאס זענען מענשען פלעגמאר-
 סיקער — קאלטע נשמות. געבארען אין עלענד און ארימקייט
 ניבען זיי פריה אויף דעם קאמפף מיט'ן לעבען, ווערען זיי אויף
 גיך מיער, לאזען אראב די הענד און ווערען פויל. דאס לעבען
 האט זיי קיינמאל ניט געפיעסטעט. זיי פערלאנגען אויך פון
 איהם נאך נישט. דער גרעסטער גענוס, צו וועלכען זיי האבען
 א „יצר הרע“, איז א גלעזעלע בראנפען. זיי האבען אפשר א
 מאל ליב געהאט אויף דעם תהלים. נאך פון פיעל זאגען זענען
 זיי געווארען טעמפ צו די טרויעריגע, ריהרענדע קאפיטלעך.
 זייער נגון איז א איינמאניגער, א הילצערנער, א געקויפטער.
 ווען די שטוב-לייט ארום דעם „ברמינו“ וואכען און רייסען איין
 „וועלמען“. בפרט ווען דער „ברמינו“ איז א „פעטער“ און די
 בטלנים ערווארטען א היבשע מטבע — דאן ווייזען זיי אויף

לעבעדיגע וואס לעבען פון טויטע.

אויפ'ן גרונד פון יודישען לעבען איז א „ברמינן“ איינער פון די בעסטע סחורות, ארום יעטוועדער „ברמינן“. אויב ער איז ניט גאָר קיין „מאָנערער“, דאָס הייסט, אויב ער בעלאַנגט אליין ניט צו די סאַמע אונטערשטע פון „דעק“, שפייזען זיך ביז א צעהנדליג פאמיליען.

אַט די לייט זענען גאָר א בעזונדער סאָרט מענשען, דאָס זענען מענשען פערצווייפעלטע, וואָס האָבען דורכגעמאַכט אין לעבען מורא'דיגע מלחמות; זענען פון יוגענד אָן פעהרהארטער וועט אין קאַמפּף, האָבען פערלאָרען יעדע האַפנונג אויף דעם, וואָס מענשען רופען אָן „גליק“, „נחת“, און ווען זיי האָבען א אידעאל, איז דאָס גאָר איינער: ניט קרעפירען פון הונגער, ניט דערפראָרען ווערען פון קעלט; ניט דערשטיקט ווערען פון טשאַד — אין אלגעמיין — צו דעהאַלטען די נשמה פון איין תענית צום אנדערען.

די דאָזיגע לייט זענען געבאָרען, ערצויגען און לעבען אויפ'ן גרענעץ צווישען לעבען און טויט. זייער לעבען איז א לאַנגזאַמע גסיסה. אויב זיי שרעקען זיך איז — פאר'ן שטאַרבען, ניט פאר'ן טויט, טויט זיין הייסט ביי זיי — רוהיג זיין, זיין אויף אייביג בעפרייט פון הונגער, טשאַד און קעלט. גאָר ערנער פון שטאַרבען שרעקט זיי דאָס לעבען.

און דעריבער זענען זיי גלייכגילטיג צום טויט.

איז נאָוואַגאַראַד קענט איהר זיי טרעפּען אַפט — די לעבער

אז מען וואָלט בעצאָהלט, וואָלט די מאמע איהם געקויפט גאנצע שטיוועלעך. די מאמע פערדיענט א גילדען א טאָג. דירגעלעך צאָהלט מען פאר „א בעט“ 30 קאָפיקעס א וואָך. עס פער שטעהט זיך, אז קיין ווארעמעס און וועטשערעס קאכט מען ניט. דער טאטע וויל פון זיי ניט וויסען.

פאלקע (פערצויגען פון רפאל. אלע אינגעלשע נעמען זענען פערצויגען אויף „קע“), 10 יאָהר אלט, איז א יתום פון צוויי יאָהר אָן. זיין טאטע איז געווען א רב, צו א ראש ישיבה אין א קליין שטערטעל. גאָכ'ן טאטענ'ס טויט איז געבליבען א קאָפיטאל פון א רובעל דרייסיג... מיט אזא „קאָפיטאל“ קען מען נאָמירליך מאכען א בעסערען געשעפט, ווי האנדלען מיט באַב, צו געבראָטענע עפעל. האָט זיין מאמע גענומען האנדלען מיט אייער. אז פון דער פרנסה האָט מען זיך דורכגעלעבט „נישט קשה“ — בעווייזט דער פאקט, וואָס מען האָט געצאָהלט פאר א דירה 38 רובעל א יאָהר און פערנומען די דירה אינגאנצען. אָהן שכנים. וואָלט געווען גוט. איז די מאמע ניט לאנג קראַנק געוואָרען אויף די פיס. א גליק וואָס דרוי דערוואַקסענע שוועסער טער זענען דאָ. איינע א שניידערין, איינע א זאָקען־מאכערין און איינע א נייטערין. ארבייטען זיי און גיבען אויף דער הוצאה. אַט אזוי „לעבט“ מען אין נאָו־אָנאָרד...

וועל — ארבייט זי ניט. העלפט ביסלעכווייז אונטער אין א
סשיינע — גיט מען איהר עפעס דערפאר.

ווענען דעם דריטען, טעווקען, דערצעהלען מיר זיינע
חברים, אויף זייער שטויגער, א גאנצע געשיכטע, עהנליך צו
„חד גדיא“: זיין מאמע, (דער טאטע איז געשטאָרבען), א יודע-
נע, וואָס געהט מיט'ן קאַשיק, האָט איהם אָבגעגאסען מיט א
שיסעל וואסער. דאָס האָט זיין מיטעלען ברודער אזוי בענומען.
אז ער האָט געכאפט א מעסער און געוואָלט שטעכען דער מאמען,
איז געקומען שפעטער דער עלטערער ברודער (ביידע זענען
שוסטער), און געשלאָגען דעם מיטעלען. א חוץ דעם האָט דער
מיטעלער ברודער נאָך עפעס אבגעטאָן, צו וואָס אין נאָוואַגראָד
איז מען גאָר ניט געוואוינט. נאָך וואָס געענדיגט זיין סערמין
ביים שוסטער און גענומען פערדינען דריי „קארבאָנצעס“ א וואָך,
האָט ער געכאפט און חתונה געהאט מיט אַ קליין מיידעל. „די
חופּה איז געווען צווישען אויווען“ — בעמערקט א יונגעל פון
דער זייט און חברה ארום לאַכט. חתן-כלה זענען צוזאמען אלט
געווען, בשעת דער חתונה דרייסיג יאָהר. די מאמע האָט ניט
געוואָלט געהן צו דער חופּה, פאר חרפה.

דער פיערטער — מענדקע, א פיזשיק פון 6 יאָהר האָט
זיך געכאפט מיט א שטיין צו זיין טאטען: אלטער שט...קער,
ניסט עסען, צי ניט?! ... שכנים האָבען אָנגעלערענט, אָדער
אפשר די שטיעף-מאמע, וועלכע טיטעלט אָפט אזוי דעם מאן.
דער יונגעל הערט די געשיכטע און שווערט, אז ס'איז א
ליגען. די איבעריגע שווערען: „ווי איד בין א יוד!“ אז עס איז
אן אמת. מענדקע בעהאלט תמימות'דיג און פערשעמט זיין
קעפעל אונטער אן עלטערען חבר'ס ארבעל. יענער צערטעלט
איהם, גלעט איהם איבער'ן שטערען. דער גאנצער עולם פער-
האלט זיך צום עצם „פאקט“ קריטיש. אבער דאָך בלייבט מענד-
קע א חבר. „מאלע וואָס עס טרעפט אין נאָוואַגראָד? ...“

ביי דעם עלף-יאָהריגען גדליה'קען איז אויף דער טאטע (א
מאלער) אין אמעריקא. שוין צעהן יאָהר, אז ער האָט זיך מיט
דער מאמען גע'נט. די מאמע דיענט ביי פרעמדע. קומט —
קלאַנט זיך דער יונגעל—פון זיי פינף רובעל, בעצאָהלט מען ניט.

קלאסען. דארט, אין נאוואנארעד, איז דאס ניט קיין זעלמענע
ערשיינונג. מען געפינט עס פאר נאטירליך און מען האט צו
דער פרוי מיטלייד. ניט בלויז די יונגערע, נאר אפילו די על-
טערע יודען און ווייבער.

די ביאגראפיעס פון אנדערע יונגעלעך זענען ניט וועניגער
אינטערעסאנט. אט האט איהר א האלבע טויז פון זיי. איד געהט
ווי עס געהט, כסדר, ניט געקליבען.

אט איז ניאמקע — א יונגעל פון 10 יאהר: האט זיין
אייגענס א שטיעה-טאטען מיט א שטיעה-מאמען ביי א לעבער
דיגען טאטען און מאמען, וועלכע האבען זיך גע'נט. „אז איד
קום צום טאטען — קלאגט זיך דער יונגעל — טרייבט מיר די
„מומע“: קום איד צו דער מאמען שלאגט מיר דער „פעטער“.
האלט איהם דער פעטער — אז אמט'ער פעטער, דער מלמד
פון תלמוד-תורה.

ווייטער געהט יודקע, 11 יאהר אלט. דער טאטע איז גע-
שטארבען. געווען א פוהרמאן. די מאמע מאכט פאפיראסען:
ציהט דערפון די חיונה, פאר זיך און דאס געזינד. זי איז יעצט
קראנק, צייט א האלב יאהר. א פעטער איז דא, ניט ער אמאל
אויף דער הוצאת, אמאל ניט. יודקע האט נאך גאר א קליין
ברודערעל און א קליין שוועסטעריל. די שוועסטעריל האט א
מכה אויפ'ן קאפ. אין דערהיים קאכט מען קיינמאל ניט. אז עס
געהט אוועק א פאר טעג ניט געגעסען, האט אמאל א שכנה
רחמנות און טראגט אריין א פונט ברויט אויף פיער נפשות. שבת
שיקט מען אריין א פאר פישלעך.

נאך איינער — איצקע: זיין טאטע איז א שניידער.
פינף יאהר אין אמעריקא, אין ניו-יארק געווען. האט נאך א
קליין ברודער'ל, וואס א מומע האט איהם צוגענומען הארדע
ווען. דער טאטע פלעגט אמאל שרייבען בריעף און שיקען
געלד. דערנאך איז ער זיך מיישב און שיקט דער מאמען אַז
שטאט א בריעף — א גט, און אליין האט ער שוין פריהער
חתונה געהאט מיט אן אנדערער. די מאמע האט דעם גט ניט
געוואלט געהמען און האט איהם אַכגעשיקט צוריק. זי קען מאַ
כען זאָסען. נאך זי האט ניט קיין משכון: פינף רובעל אויף באַ

דעם יונגעל. זיי האבען איהם געוואלט ארויסטרייבען. ער וועט
פערדארבען — זאגען זיי — די איבעריגע קינדער... פע, האלי
טען א קעשעניק אין תלמוד-תורה!... אבער איך האב זיך שוין
איינגעשמעלט און אבגעשריען איהם. גיט איהם עסען — זאג
איך — וועט ער גיט גנב'ענען. אפשר וואלטען נאך גביר'ישע
קינדער געווען ערנער פון איהם, אז זיי וואלטען געווען אין זיין
לאגע.

נאך א יונגעל א קעשעניק איז דא אין תלמוד-תורה. גיט א
איצטיגער, נאך א געוועזענער. א יתום. האָט גיט קיין טאטען און
גיט קיין מאמען. „אין תלמוד-תורה איז ניטאָ נאָך אזא עהרליך
קינד, ווי ער איז איצט“ — ערקלערט מיר דער מלמד — דיהרט
קינעמס גיט אָן, און מען הערט פון איהם קיין הויך וואָרט
נישט. אין תלמוד-תורה גיט מען בייטאָג א טעלערעל קרופניק
מיט א שטיקעל ברויט — ליידיט ער גיט אזוי קיין הונגער, און
ביי נאכט האָט מען איהם געקראָגען וואו צו געכטיגען, איז ער
געוואָרען אז עהרליך קינד.

מערקווירדיג איז די ביאָגראַפיע פון דעם ממזר. זיין מאַ-
מע — אן אַרים מיידעל האָט גיט געהאט קיין האָפנונג חתונה
צו האָבען. אבער דאָס מוטערליכע געפיהל האָט שטארק געפאָר
דערט זיינס. האָט זי זיך געלאָזט פערפיהרען פון א צופעליגער
בעגעגעניס. דעם יונגעלס טאטע איז אין אמעריקא; האָט
דאָרט חתונה געהאט און קימערט זיך א האָר נישט ווענען זיין
קינד. די מאמע — שיינט גיט צו האָבען קיין גרויסען פער-
דרום אויף איהר קינד'ס טאטען. זי דיענט אין דער פרעמד,
דערפאר גיט מען איהר עסען און מען ערלויבט איהר צו האַל-
טען ביי זיך איהר קינד. אלץ, וואָס זי פערדיענט, גיט זי אויס
אויף איהר קינד — איהר איינציגער טרייסט אין לעבען. דער-
פאר זעהט דער „ממזר“ בעסער אויס און איז גאנצער געקליידט
פון א סף אנדרעע תלמוד-תורה-קינדער.

אינמערעסאנט איז די בעציהונג צו דעם ממזר און צו זיין
מוטער פון די שכנים. קיינער ווארפט איהם גיט אויף. קיינער
בעלידיגט גיט דאָס קינד. דאָרט, אויפ'ן „דעק“ פונ'ם
יודישע יתום סוקט מען אויף דעם גיט ווי אין די אויבערשטע

דער יונגעל האט איינגעשפארט זיין בליק אין וואנד, נד
זעסן שטום און ניט געענטפערט.

ווען מען האט איין יונגעל עפעס געפרעגט, האבען די אר
בעריגע סינדער גערן אנטייל גענומען אין געשפרעך, געהאלפען
דערצעהלען דעם חבר'ס ביאגראפיע. נאך דאס מאל האבען אלע
געשוויגען. דער עולם האט געוואוסט פון דעם געפרעגטען אינ
געל'ס „מלאכה“, נאך קיינער האט איהם ניט געוואלט פער
שעמען. דערפאר האבען זיי געהאלפען ערקלערען אנדערע איינ
צעלהייטען פון זיין ביאגראפיע.

אט איז זי אין קורצען:

דעם יונגעל רופט מען יודקע: זיין טאטע איז א נאסי'מענש,
געהט מיט א קעסטעל צוקערקעס. מערקויפט זיי ניט, נאך
שפילט זיי פארנאנדער דורך נומערירטע מול-קלעצעלעך. פער
דיענט דערפון א פאר גילדען א מאנ. זיין טאטע איז געשטאר
בען מיט א פאר יאהר צוריק, דאס הייסט — ניט געשטארבען,
נאך מען האט איהר ציגע'הרנ'עט. ווארים זי איז געווען א בע
ריהמטע גנב'טע. זי פלעגט געהן כלומר'שט בעמען נדבות און
פלעגט וואס צונעהמען פון קיד. האט זיך ניט געפוילט, זאגט
מען, אראכגעהמען א נאנז ביי א גוי פון א וואגען און אפילו
ביינאכט ברעכען א שלאס.

ביימאג געהט דער טאטע אוועק אין נאם און די צוויי
עלטערע שוועסטער — ארבייטען. בלייבט דער יונגעל אליין אין
קאמער, אהן אויפויכט און אהן עסען. א הונגעריגער געהן אין
חדר ווילט זיך ניט. געהט ער אוועק איבער די קרעמלעך, איבער
די מולטערלעך, בעמעלט אויס א שטיקעל ברויט, צו א קוכען.
אדער געהמט פשוט צו, עסט אָב און דאן געהט ער ערשט אין
חדר. עס טרעפט, אז דער „עסק“ איז א שווערער: מען מוז אר
ביימען עטליכע שעה ביו מען קוינט אנ'אנבייסען. עס ווערט
שוין שפעט. דאן פאסט ניט צו געהן אין חדר און מען בלייבט
אין נאם מיט חברים פון דער זעלבער „מלאכה“.

נאך אויסער אנ'עס'ואך — האט מיר פערזיכערט דער
רבי — גנב'עט ער גארנישט. איד האב געהאט — זאגט ער —
צורמאן מיט די „ראמען“, די פאפעטשיטעליניצעס, איבער אט

הויבענע חדרים, וואו די קינדער זענען א סך טעמפער און פער
ווילדעטער, ווי אין תלמוד-תורה.

ביי דעם אידיאטישען יונגעל בין איך געווען אין דער
חיים. דער יונגעל איז אלט א יאָהר זעקס, זיעבען.

— ווי אלט ביסטו? — פרעגט מען איהם.

— פיער יאָהר.

— און דיין טאטע?

— צוויי.

— די מאמע?

— דריי.

— ווי רופט מען דיך?

— איך ווייס נישט.

פון אויסען אבער מאכט אפילו אַט דאָס טעמפע קינד ניט

קיין איינדרוק פון א פסיכיש-אונטערמאלען.

„ער לערנט אין תלמוד-תורה שוין דריי זמנים און קען

קיין עברי ניט.“ — קלאַגט זיך אויף איהם דער רבי — כאַטש

האטט איהם אין קאפּ“...

זיין טאטע איז געווען א שוסטער. נעשטאַרבען יונגער

הייט און געלאָזען א ווייב מיט פיער קליינע קינדער.

„ער איז פון איהם — ווייזט מיר די מוטער אויפ'ן יונגעל, מיט

א שטילען זיפּץ, — פון איהם איז ער קראַנק געוואָרען און פון

דער וועלט אוועק. נאָך פאר'ן טויט האָט ער גרויס האַרצוועהטאָג

געהאַט, וואָס דער יונגעל — זיין איינציגער זוהן — וועט נאָך

איהם קיין קדיש ניט קענען זאָגען. און ווירקליך: געזאָגט קדיש

נאָך איהם האָט א מיידעלע.“

אידיאָטיום איז ביי יודען א אונגעווענהליכע זאַך. א פסי-

חיש-אונטערמאלעס קינד איז ביי אלע יודישע טאטעס און מא-

מעס דער גרעסטער אונגליק. דערפאר איז אונבעשרייבליך די

פרייד ביי יודישע עלטערען, בעזונדערס ביי דער מאמע, ווען א

קינד איז געראַטען און לערנט גוט.

מיד האָט אינטערעסירט די ביאָגראַפיע פון דעם קליינעם

קעשעניקעל. „פארוואָס קומסטו שפעט און ניט אלע טאג אין

חדר?“ האָט איהם דער מלמד געפרעגט.

צווישען תלמוד תורה יונגלעך.

אין נאָוואַגאַראַדער תלמוד-תורה לערנען ביז 200 קינדער. דאָס זענען קינדער פון דער אַרימסטער יודישער בעמעלסערונג. אַ גרויסער טייל פון זיי זענען יתומים; דער אַהן אַ פאָטער, דער אַהן אַ מוטער. איינער איז אַ ממזר, איינער אַ קעשעניק, וואָס פראַקטיקירט זיין „פּראָפּעסיע“ אין די טעג, האַלבע טעג און שטונדען, וואָס ער גנב'עט אוועק פון תלמוד-תורה. אינטערע-סאָנט איז, אַז די מלמדים, יודען מיט אַ פאַרצייטיגען קוק אויס'ן לעבען, קוקען אויף אַט די יונגלעך גיט מיט פּעראַכטונג, נאָר מיט מיטלייך, און זיי דערלאָזען גיט די איבעריגע קינדער זיי צו בעליידיגען.

פון די אלע קינדער געהען אַ דריטעל אַהן העמדער, דריי פיערטעל אין צוריסענע שטיוועל, כמעט אלע אין צוריסענע קאפּאַטקעלעך און נאָר אייניגע האַכען פון אויבען אַ ווינטער-דיגען וואַטאווען מאַנטעלע. נאָנצע קאפּאַטקעלעך האַכען נאָר געהאַט די, וואָס פלעגען געהען זינגען צו מתיים.

איך ביז געווען אין תלמוד-תורה, גיט איין מאַל, און האָב גוט בעטראַכט די קינדער. זיי אונטערשיידען זיך מיט גאַרנישט פון באלעבאַטישע קינדער. אַ חוץ איין אידיאָטישען יונגעל, זען ען אלע קינדער גאַרמאַלע — אי פּיוזש, אי גייסטניג, אי מאָר דאָליש. „צווישען גביר'שע קינדער — האָט מיר דער מלמד ער קלערט מיט שטאַלץ — זענען פאַראַן מעהר אידיאָטען, ווי צווישען אַרימע.“ און ער האָט מיר געבראַכט בעווייזען פון גע-

זיך ניט אויסרוהען, איז דאך איהר שוין גענוג פון איהרע וועהטאָ-
נען. איך האָב זיי געגעבען די עצה, נאָר ביי זיך האָב איך געמיהלט
און אין זייערע פנים'ער האָב איך דערקענט, אז זיי וועלען פאַל-
גען מיין עצה ביז... מאָרנען. ווארום וואָס טוט מען אין נאָונאָ-
דאָד, אז עס פעהלט פאַרט א דריטער גילדען א טאָג צום בר-
דזשעט, און דערצו איז אין גאנץ נאָונאָדאָד ניטאָ אזא ספעציאל-
ליסטין אויף בראַטען שבת'דיגע באָב ווי די „גוטע שוויגער“? ...

ארט, אויפ'ן ברענ טישעל, כרו די באכע זאל סענען אליין נעה-
מען, ווען איהר וועט חוננער'ן ביי נאכט.

די אלטע האָט א זעין נעמאן ענערניש מיט דעם דעכטען
קולאק אין דער לינקער דאלענע און נעמיהט זיך עפעס זאגען.
נאָר אין מיטען זענען אריינגעלאָפּען עטליכע ווייבער, אזוי ווי
אנגעטראַגען מיט שטורם, מיט טענות, מיט אַ ליארם :
— אז זי קען ניט, דארף מען ניט! וואָס! מיר נייטען
חלילה? מיר'על'ן קריגען דערווייל אימיצען, זאל אונז קאכען
די באַב.

די אלטע האָט זיך פאר'אוי'קעט און זיך נענומען שטארך
קער שאַקלען פון וועהטאָג.

איך האָב געפרעגט ביי דער שכנה, וואָס אין נעשטאָגען
נעבען מיר: וואָס אין דער מעהר? זי האָט מיר דערצעהלט, אז
ביי דער אלטער עפענט זיך פון צייט צו צייט, דער נעשוואַלענער
קאָפּ און עס געהט ארויס, ערגעץ פון א וואונד, א שטראָם מיט
בלום און פלאַנמע. נעכטען האָט עס איהר נעטראָפּען. נראד אין
קיינער אין שטוב ניט געווען. די אלטע אין, אין מיטען עס'קען
זיך ארום די טעפּ מיט די באַב געפאלען אויף דער ערד, בענאָר
סען מיט בלום. זי האָט זיך ווי עס אין אויפגעקראַפּקעט אויף
די פיס, האָט געקראַגען אן אַניצע, ארוסנעווישט זיך, און קוים
פארקראכען אין איהר בעטעל, פון וועלכע זי האָט ביז יעצט קיין
כח ניט אראַבצוגעהן. עמיצער האָט, ווי עס זעהט אויס, די
ווייבער אַנגעזאָגט, אז עס אין נעקומען א דאָקטאָר, צי אימיצער
פון די שטאָרטישע סאניטארען צו דער אלטער, און מען פרעגט
זיך שטארק פאנאָנדער ווענען די באַב. פיהלענדיג, אז, ביי אַזוי
נע אומשטענדען, אין די ריינליכקייט פון די באַב עפעס ניט אזוי
מוסטערהאפט, האָבען די ווייבער זיך דערשראָקען און נעקומען
צו לויפּען: הערען און זעהען — וואָס דאָ אין.

איך האָב זיי בערוהיגט און גענעכען אן עצה,
זיי זאלען דערווייל לאָזען דער אלטער צורוח
און זוכען זיך אן אנדער אויווען צו קאכען די
באַב. איך האָב זיי גענעכען צו פערשמעהן, אז בכלל אין שוין
צייט דער אלטער אויסצורוהען זיך, און אויב אז אַרימאן טאָר

טשענדיג דעם וועהטאג אין די קולאקעס און עלענבויגענס. נאָר עס
 מרעפט מינוטען, ווען עס געהט איהר אָב. דאן קריכט זי אראָב פון
 איהר בעטעל, קאָכט אָב, און טוט אָב אלע מלאכות, און לעגט
 זיך ווייטער אין בעטעל. אין אָט די מינוטען קאָכט זי אויך אָפּ די
 גרויסע מעפּ כאַב פאר די בעבערקעס. דאָס איז א זעהר שווערע
 ארבייט — שלעפען און רוקען די טעפּ. אבער זי מוז האָבען די
 פרנסה, ווארים זי מוז מאכען דעם דריטען נילדען א טאָג אויף
 דער הוצאה.

אָט דאָס האָט מיר אלץ די אלטע דערזעהלט. צווישען
 איין „אוי“ און דעם אנדערען, קוים ארויסבריינגענדיג איהרע
 ווערטער פון דעם געשוואָלענעם צוקרימטען מויל. זי האָט א
 קעהר געטאָן דעם קאָפּ צום טישעל, וואָס איז געשטאַנען נעבען
 איהר בעטעל. אויפ'ן ברעג טישעל איז געלעגען א שטיקעל חלה.
 דאָס איז, אפנים געבליבען פון שבת. דער אלטער האָט דאָס
 אין „נאָס“ בעקומען, אָדער אפשר געקויפט ספעציעל פאר דער
 שוויגער. די חלה האָט זיך, אויף שטום לשון, שטארק צושמועסט
 מיט דער אלטערס „יצר הרע“. איהם האָט זיך פערנלוסט מיט
 דער חלה געהענטער בעקאנט ווערען.

— בערעלע, — האָט דער „יצר הרע“ מיט דער אלטער'ס
 געשוואָלענע ליפען, קוים ארויסגעשטאַמעלט צום אייניקעל, דעם
 קליינעם תלמוד-תורה אינגעל: גיעב, מיין זעהעלע, מיר דאָס
 שטיקעל חלה; עס ציהט מיר עפעס אין הארצען.

בערעלע האָט איהר צוגעטראָגען דאָס שטיקעל חלה. די אל-
 טע האָט אבגעבראכען א שטיקעל, געפרופט צו לענען צום מויל,
 גערדעהט עס, אויסגעמארקירט עס מיט דעם זייט, מיט
 יענעם זייט — עס קריכט ניט, וועגען אבבייסען א שטיקעל איז
 דאָך קיין רייד ניט, אז מ'קען מיט קיין ליפּ ניט א ריהר טאָן.
 א פאָר מינוטען האָט זי זיך אזוי געראנגעלט מיט דעם שטיקעל
 חלה און האָט עס ניט געעקנט בייקומען.

— נא, בערעלע, לענ עס אוועק... איך קאָן ניט... — האָט
 זי אין פערצווייפּלונג אבגעגעבען דעם יונגעל דאָס שטיקעל חלה
 צוזאמען מיט דעם אבגעבראכענעם ברעקיל.
 דער יונגעל האָט עס אוועקגעלייגט צוריק אויפ'ן זעלבען

פערבייגעהענדיג, א באמערקונג ווענען דעם עצם האנדעל
פון באב אין ווילנא.

דער דאזיגער מסחר ליגט אין די הענד פון א „טראסט“.
דאס איז דערווייל דער איינציגער „טראסט“ אין ווילנא. עס איז
מעגליך, אז אט דער טראסט איז דא געווען געגרינדעט בעת
אמעריקא האט נאך קיין שכל ניט געהאט צו דערקלעהרען זיך
צו אזא ענין. די מעשה איז אזוי: עס זענען דא עטליכע באב
הענדלער, וועלכע קויפען באב אין די צעהנדליגע פורען. די
בעבערקעס קענען און מארען ביי קיין אנדערע ניט קויפען קיין
באב, הויך ביי זיי. זונטאג קומט די בעבערקע צום „באב טראסט“
און געהמט איהר פארציע באב אויף א גאנצע וואך. זי געהמט
עס אויף קרעדיט, ביז דעם קומענדיגען זונטאג. דער „טראסט“
ניט אויף קרעדיט אלע בעבערקעס, ניט מאכענדיג קיין שום
אויספארשונג ווענען דער'ס אדער יענער'ס קרעדיט־פעהיגקייט.
זונטאג, ווען די בעבערקע קומט נאך א נייער פארציע, מוז
ווערען אריינגעטראגען פאר דער אלטער, אז ניט — איז אויס
קרעדיט.

אט דער וואכיגער קרעדיט מאכט, אז די בעבערקע מוז
אנקומען צום „טראסט“ און קען ניט געהמען אין אן אנדער ארט.
אז די אלטע שוויגער איז קראנק געווארען, איז געווארען
אין שטוב אן אמת'ער חורבן. ערנער ווי נאכ'ן טויט פון איהר
טאכטער. נאר די אלטע איז א „קאזאק“. זי איז יעצט אלט ניינ-
ציג יאהר, לויט איהר אייגענעם חשבון. נאר די שכנה, וואס האט
מיד פריהער איינגערוימט אין אויער ווענען איהר אמת'ע
קראנקהייט, האט מיר יעצט אין דעמזעלבען אויער שטילערהייד
אריינגעשושקעט, אז זי האלט שוין געוויס ביי א הונדערטער.
ווארום זי טענה'ט שוין א יאהר צעהן די זעלבע טענה, אז
זי איז אלט ניינציג יאהר.

ווען איהר האט געטראפען דער אונגליק, מיט דריי יאהר
צוריק, האט זי זיך בשום אופן ניט געוואלט אונטערנעמען, די
יסורים האבען איהר ניט געלאזט, ניט עסען, ניט שלאפען, זי
איז צוגעשמירט צו איהר שמוציגער בעטעל ביי טאג און ביי
נאכט, און האלט זיך אין איין שאקלען און אויסקען, פערקווע-

ארויסריידענדיג און ציהענדיג די ווערטער, אבער מיט א נוואל־
דינער ענערניע און קלאפענדיג מיט איין קולאק אן דעם אנדערען
פעסט, היציג.

דער אלטער, דעם איידעם הייסט דאָס, איז געזעסען און
האָט צוגעשאַקעלט מיט'ן קאָפּ.

— נאָך דעם ווייבס טויט איז פון איהם אויף געוואָרען א באַרנ
אש — אזוי דערצעהלט די אלטע שבחים אויפ'ן איידים, פאר
איהם אין די אויגען — נאָך איך האָב צו איהם גאָר נישט. קומט
אהיים, איז וויפיעל ער בריינגט: א צוויי גילדענע, א פערציג
גער — נאט אייך, שוויגער! מיר א וועקגעגעבען אין גאנצען,
איך זאָל פיהרען די הוצאה. דער אלטער איז געווען א סטאַלער,
בשעת ער איז געווען זעהענדיג, אז ער האָט פערלאָרען די אוי־
גען, איז געקומען צו ווערען א „גאסיגער“, שטעהן אין גאס און
בעטען נדבות. די ווייב איז געווען א שטוביגע. די שוויגער —
א טענדלערקע. געלעבט צוזאמען מיט דער טאכטער, און וואָס זי
פלעגט פערדינען — אוועקגעבען אין שטוב. אז די טאכטער איז
געשטאַרבען, האָט זי, די מאמע, שוין געמוזט ווערען א שטובי־
גע, אכטונג געבען אויף די קליינע קינדער, האָדעווען זיי. פון
דעסטוועגען האָט זי געהאט איהר שטיקעל פרנסה, אפילו זייענדי־
דיג אין שטוב. און א זייטיגע פרנסה האָט מען געמוזט צובריי־
כען, ווארים דעם איירימס „גאסיגער“ פערדינסט — א צוויי
גילדען א טאָג — איז געווען ווינציג אויף א געזינד פון 7—8
נפשות. איהר פרנסה איז געווען: קאכען באָב פאר די בעכער־
קעס. די רויטליכע האַלב געקאכטע, האַלב געבראָטענע באָב,
יואָס אָהן דעם פראוועט מען אין נאָוואַגראָד ניט קיין „שלום
זכר“, ניט קיין „מזל טוב“, ניט קיין „ברית“, און שבת נאָכ'ן
שלאָף, דיענט עס אנשטאַט א גלעזעלע ווארעמס. די אלטע איז
געווען א מייסטערקע אויף קאכען אזעלכע באָב, און א האַלבע
טויז בעבערקעס פון גאס פלעגען בריינגען צו איהר זייערע טעפּ,
אז זי זאָל דאָס איינבראָטען. דערפון פלעגט זי האַכען איהרע 16
קאָפיקעס א טאָג. און דאָס איז געווען א שטארקע דריטעל אין
דער געזינדס בודזשעט.

דער קליינער תלמוד תורה יונגעלע, איהר אייניקעל, האט
איהר אונטערנעטראגען אין א קענדעלע אביסעל וואסער. זי
האט דאס קענדעלע צוגעטראגען צו די ליפען, אריינגענאסען
אהין עטוואס וואסער און האט קוים אראפגעשלינגען.

— מעהר ווי וואסער קען איך ניט אראפשלינגען, — האט
זי זיך געקלאגט, — שוין דריי יאהר, ברודר השם... קיין קאפ
קרופניק ניט, קיין ברעקעל ברויט ניט...

וואס איז דאס ביי איך באבינקע? פון וואנען איז דאס
אייד געקומען? — האב איך איהר געפרעגט.

— פון א שרעק איז דאס מיר געקומען, צי „עין הרע“,
איך ווייס! אויף מיין לעבען בין איך ניט קראנק געווען.

— דאס איז א ראק, האבען דאקטוירים דערקענט — כוינט
זיך צו מיר א שכנה און שושקעט מיר אריין אין אויער, אז די
אלטע זאל ניט הערען. — מען קען דאס ניט אויסהיילען.

— שוין געווען ביי אלע דאקטוירים, — דערצעהלט מיר
קוים, אויף איהר שמויגער, די אלטע, מען קאן נארנישט טאן,
זאגען זיי, עס דארף אליין איבערגעהן, אין שפיטאל האב איך זיך
געבעטען, וויל מען מיט אזא קרענק ניט צוגעהמען.

אין מיטען איז אָנגעקומען דער באלעבאס, איהר איידעם,
א גרויליכער, איינגעהויקעטער יוד. זעהט אויס, פון א יאהר
זעכציג. איז אבער אין אמת נאָר עטליכע און פערציג. ער איז א
בלינדער, א „נאסינער מענש“, דאָס הייסט, נעהט אום בעד
טען נרבות. די אלטע איז געוואָרען עפעס רוהיגער. זי האט
גענומען דערצעהלען איהר וועהטאָג, ניט איהר פיזישען וועהד
טאָג, נאָר דעם מאַראַלישען — דעם פערלוסט פון איהר טאַכטער.
איהר וואָלט געזעהן א ווייבעל — א פארשוין, א העלדינע!
געלעבט א לעבען אויף אלע יודישע קינדער געזאָגט געוואָרען...
ווי א פאר מויבען. אזוי שטיל געווען אין שטוב. איהר האָט קיין
מאָל ניט געהערט, אז זי זאָל אויף איהם זאָגען: „נאָר“ צי ער
זאָל איהר זאָגען א נראָב וואָרט. ער פלעגט פערדינען און אבי
געבען איהר ביז א גראַשען: סו, וואָס דו ווילסט!... און ווי זי
האט איהם אבגעהיט...

געזאָגט האָט זי דאָס שאַמקענדיג, מיט שמערצען, קוים

די גוטע שוויגער.

ערנען האב איך ניט געהאט אזא גוטען „סבלת פנים“ ווי ביי איהר, ביי דער „גוטער שוויגער“. זי האט מיך צוגענומען. ווי אז אלטען בעקאנטען, עפעס אזוי ווי זי האט אויף מיר לאנג געווארט. „זעצט זיך, זייט אזוי גוט“, האט זי מיך איינגעלאדען. „דער באלעבאס קומט גלייך אריין.“ די אלטע איז געזעסען אויפ'ן בעטעל, דא האלב ליגענדיג, דא אין א זיצענדיגער פאזע, מיט אויפגעארטשעטע קניע, איינשפארענדיג אין די קניע די איילענבויענס, און אנשפארענדיג אין די איילענבויענס דעם קאפ. אין אזא פאזע האט זי זיך נאכאנאנד געשאקעלט, פער געהענדיג זיך פון וועהטאג.

— וואס איז אייך, באַבינקע? — האב איך איהר געפרעגט, צורוקענדיג זיך געהענטער. דער גאנצער קאפ איז ביי איהר געווען געשוואלען, ווי א בערווענע פון איין זייט, פון די ליפען ביו צום אויער. דער פנים איז געווען דערפון פעהעסליכט, צעקרימט און דאך זענען אין איהם געבליבען קענטיגע שטריכען פון א גוואלדיגער ענערגיע, פון א „אידענע א קאזאק.“

אט אזוי ווי איהר זעהט, האט זי מיט קרעפטען, משונה-דין ארויסגערעדט, — אז איך האב מיך מעהר אָנגעשטויסען, ווי פערשטאנען איהרע ווערטער — עס לאָזט ניט אַב... אוי, אוי, אוי... ניט טאָג... ניט נאכט... אוי, אוי, אוי... איד וואלט וועלען אנדרימעלט ווערען אויף א מינוט... אוי, אוי... לאָזט זיך ניט... בערעלע! גיב א קאפ וואסער, זעהעלע!

סארדינט זעקס-זיבען רובעל די וואך, קען ער נעהמען א בעל-
 הבתיש מיידעל, מיט צוויי הונדערט קארבען נדן. און אפשר נאך
 א יאהר קעסט. דא איז קיין קעסט ניט געווען. הלואי האט מען
 אליין וואס צו עסען. דערפאר האט די מאמע אבגעגעבען דער
 פאך פאלק די נארעס, און אליין מיט די איבעריגע קינדער גע-
 בעט זיך אויף א לאנגען בענקעל, וואס מען פלעגט לייגען ביי
 נאכט ביי דער באלעבאסטע. דעם בעל הבית'ל האט דאס פון
 אנהויב ניט געקימערט: איז א גוט לעבען — כאטש אויף א
 שטיין... ער איז אפילו ברוגז געווען אויף דער אייגענער מאמען.
 למאי זי האט געשטערט דעם שידוך. פלעגט צו איהר ניט ווער
 לען געהן. נאך די מאמע האט איהם שוין געקראגען וואו צו
 זעהן און איינגערערט איהם, אז ער קען נעהמען א באלעבאטיש
 סינד, און ניט פון די שלעפער, וואס געהען איבער די הייזער.
 דעם בעל הבית'ל איז ענדליך הארט געווארען שלאפען אויף די
 נארעס. ער איז אוועק און מעהר ניט געקומען. איצט איז אפילו
 געווארען גראמער. די מאמע קען אויך שלאפען אויף די נארעס
 און דארף זיך ניט ברעכען אויף א בענקיל. אבער אין שטוב איז
 אומעטיגער און דער מאמען קרענקט די הארץ אויף דער ווייבעל.
 די שכנה זאגט, אז ס'איז דא א האפנונג, אז דער בעל הבית'ל
 וועט נאך קומען צוריק. אבער איד בין שטארק מסופק.

די שרעכטע שוויגער.

די שלעכטע שוויגער קען איך ניט, מ'האט מיר נאָר פון
איהר דערצעהלט, ביי דער שנור אין הויז, אויף נאָוונאָראָד.
די מאמע געהט איבער די הייזער, דער טאטע שוין לאנג טויט.
די סינדער: איינע אין אמעריקא, איינער ביי א שניידער,
נאָך איינער א יונגעל, געהט אין תלמוד תורה. פאר דער שטיי-
בעל צאָהלט מען אכצעהן רובעל. א בעזונדערע, אָה! שכנים. די
שטיבעל, א שפאן אין דער ברייט, און צוויי די לענג, כמעט
אין נאנצען פארנומען מיט דער ליימענער אויוועלע און די
„נאָרעס“. די אויוועלע איז א קליינע, א שמאַלע. אין ליטא רופט
מען דאָס א „ווענטעל“. כל זמן מען הייצט עס איז עס ווארים.
אין א שעה ארום ווערט קאלט. אן עלטערע טאכטער האט מיט
א פאָר מאַנאַטען צוריק חתונה געהאט, גענומען א סטאליער.
אליין איז זי א זאָקענמאכעריין. די מאמע האט געהייסען דעם
יונגעל ארונטערקריכען אונטער'ן באלקע און ארויסנעהמען דער
וויבעלס פאָטאָגראפיע, וואָס איז געווען דאָרטען פערשטעקט.
— א פינע וויבעל, הא! וואָס זאָגט איהר? אן עהרליך
סינד, ווי נאָר, הלאוי זאָלען מיינע אייניקלעך זיין ניט ערנער—
ווענדעט זיך צו מיר א שכנה — געהמט זי, די מכשפה, און מאכט
אָן א ביזו לעבען צווישען דער פאָר פאָלק.
ווי איך האָב פערשטאַנען פון דער מאמעס און דער שכנה'ס
רייד, איז דער שידוך געווען א פערליבענעס. ז י י ן מאמע
האט ניט געוואָלט: א בחור, א סטאליער, היינטיגע צייטען.

איהם. ער ווייס די טראגעדיע פון זיין טאטען, פון אלע זיינע
פריהערדיגע כדירערלעך. נאך א קינד אין א קינד. ער קוקט אויף
דער וועלט מיט לוסטיגלעבעדיגע אויגלעך, און דער סוד פון
טויט, פון ראטאילעס געסיל קימערט איהם דערוויילע ווינציג.

די יודענע, וואס האט דעם יונגעל ארויפגעלעגט די הענד
אויפ'ן קאפ, און אין געווען די סכה פון דער דראמע — האט גע-
וואלט געהן אויף דער לוייה און מחילה בעמען דעם טויטען. נאך
די שכנים האבען איהר אַבגעשלאָגען. מ'האָט געזאָגט, אז אויב
זי וועט געהן, וועט זי מיט גאנצע ביינער ניט ארויס.

די דאָזיגע טראגעדיע האָט אין ווילנע געמאכט א סיפען
רושם. נאך אין ראטאילעס געסיל — בלויז אויף אייניגע מינוט.
די הינע לייט ווערען פון קיין געשעהעניש ניט נתפעל. וואָרים
יעדערענס לעבען דאָ, איז אייגענטליך פון וויגעל ביז צום קבר
א שטילע טראגעדיע, אין וועלכער זיי שאפען די צוועהער און
זיי אליין שאפען אויף די העלדען...

אהו א קדיש איז איהם נעווען שרעקליך. און ער האט גענומען רעדן וועגען א גט, האבענדיג אַבנעלעכט מיט דער ווייב א יאהר עטליכע און צוואנציג. גערעדט האט ער שטארק און ענטשלאָך סען. די זויב האט זיך געמוזט אונטערנעבען. נאָר אזוי ווי זי האט שוין מעהר קיין האַפנונג ניט געהאט צו האַבען קינדער, האט זי באפרייט דעם מאן אויף אן אנדער וועג. זי האט זיך ניט דערווארט אויף א גט און איז פון הארצוועהטאָג געשטארבן בען. מיט דער צווייטער ווייב, מיט דער איצמינער, האט ער בעקומען א יונגעל, וועלכער האט דערלעבט ביז דעם גיינטען יאהר, און איז אויך געשטאָרבען.

דאָן איז דעם זעכציג יאהריגען אלטען נאָר געוואָרען קשה. עס איז אוועק א פאָר יאהר, און די צווייטע ווייב האט איהם געבאָרען א יונגעל. אַט פאר דעם יונגעל, האט זיך יעצט דער אלטער אָנגעשטעפעט מיט הענד און פיס, מיט'ן נוף און מיט דער נשמה. ער איז אוועק צו גוטע יודען און געפרעגט עצות: מיט וואָס קען ער איהם ראַטעווען — דעם לעצטען קדיש. א גוטער יוד האט איהם געהייסען קליידען, דעם יונגעל, בלויז אין לייווענט. פאר די לייווענט זאָל ער בעצאָהלען פיעל מען וועט בעטען; ער זאָל זיך ניט דינגען. אזוי האט ער געטאָן. א הויז דעם האט ער בכלל געזעהן צו האלטען זיך גוט מיט גאָט און מיט לייט. האט אָפט געהאלטען א ספר, געזעסען אין שול, גע- טיילט צדקה, געהאַלפען אלמנות, יתומים, אויסגעהאלטען און חתונה געמאכט ארימע קרובות — מיידלאך. האט געהאט א שם אין ראַמאָילעס געסיל און ארום פאר אן ערליכען יודען און א בעל צדקה. מיט דער קראַם האט מערסטענס געהאט צו טאָן די ווייב. אַליין איז ער געווען אין א ביערברויז אויף א שטעלע עטליכע און צוואנציג יאהר. דאָס יונגעל איז געוואקסען און גראָד א גערעטעניס. האט א גוט קעפעל, זאָגען די ווייבער ארום — ער לערנט זיך גוט אי ביי'ן רבי'ן אי ביי'ן לעהרער. איד האָב דאָס יונגעל געזעהן, אריינקומענדיג צו זיין מוטער, בשעת זי איז געזעסען שבעה נאָך זיין טאָטען. א סימפאטיש קינד פון א יאהר ניין — צעהן. געהט נאָך יעצט אין לייווענט, מיט לאַנגע ציצית און קלונע לעבעדיגע אויגען. מען בעהאלט זיך ניט פון

שטארבען. די בעל דבר'נטע גלויבט אויף ניט. זי זעהט נאר אז
ענדליך האבען איהרע קללות דורכגענומען. דער אלטער צע-
פעלט זיך, כארכעל'ט און מאכט מיטונה'דיגע תגועות. דאס טוט
איהר הנאה. זי שרייט: אהא! טאנצוי! טאנצוי! ...

ענדליך ווערט פאר אלעמען קלאר: דער אלטער איז גע-
שטארבען. ביי איהם האט געפלאצט דאס הארץ.
ראטאילעס געסיל ווערט אויף א מינוט אזוי ווי פערנלי-
ווערט. די בעל דבר'נטע איז פארשוואונדען.

אבער דער דאזיגער צושטאנד דויערט נאר אייניגע מינוט.
דאן קומט ראטאילעס געסיל צו זיך. עס פערשטעהט, וואס דאס
האט פאסירט. מען ווארפט זיך איבער פון איין קעסטיל און
כולטערעל צו דער אנדערער מיט עטליכע ווערטער פון דעם אל-
טענס ביאגראפיע. דאן הערט זיך ווידער אין ראטאילעס געסיל:
אהער... זייט אזוי גוט, וואס דארפט איהר? א פאר קאמאשען?
א היטעל? א סורדוט? א פאר מייטקעס? א קליידעל, א יאקעל?
אהער יודען! ווייבער! א פיאיאם א קווארט דאזינקעס! ...

נאר די פאסירונג געהט איבער ווי א בליץ אין די איברי-
גע נאסען, און אין שטארט געהט דער צופאל אן א נאנץ אנ-
דער כאראקטער. עס ווערט א טיפע טראגעדיע.

נאר איך וועל אייך איבערגעבען די געשיכטע קורץ און
פשוט, ווי מ'האט מיר זי דערצעהלט אין ראטאילעס געסיל:
דער אלטער איז געווען א זקן פון א יאהר זיבעציג. דאס
יונגעל איז זיינער א זון, און איין איינציג קינד, וואס איז איהם
איבערגעבליבען פון עלף. צי צוועלף קינדער. ניין, צי צעהן האט
ער געהאט מיט דער ערשטער ווייב. זיי זענען אלע צושטארבען.
פארוואס זיי זענען צושטארבען, דארף קיין וואונדער ניט זיין.
פיעל מעהר וואונדער איז, ווי אזוי עס האלטען זיך און עס
האדעווען זיך אויס קינדער אין ראטאילעס געסיל. דער טאטע
פון די צושטארבענע קינדער האט, ביז דעם ניינטען קרבן,
אפילו ניט פראטעסטירט. „ד' נתן וד' לקח" האט ער געזאגט
גלייך מיט איוב'ן, ביי יעדען קרבן. נאר אז עס איז געקומען
צום ניינטען, האט ער ניט אויסגעהאלטען, ער איז דעמאלט
געווען גאהענט צו פופציג. דער געדאנק, אז ער וועט בלייבען

פאסירען — עס ענדערט ניט די אויסערליכע פיונאָמיע פון
ראמאילעס געסיל.

אזוי האָט אויסגעזעהן ראמאילעס געסיל אויף דעם
פרייטאָג ווען דאָס, יוואָס איך וויל בעשרייבען האָט פאָ-
סירט. אין דעם אָלגעמיינעם פראָנט פון געסיל איז בלויז קענטיג
געווען איין קראָם פון אלטע מלבושים. דערביי איז געזעסען
אן אלטער יוד, אויף א קעסטיל — דער באלעבאָס פון'ס קראָם,
כמעט געבען איהם איז געזעסען אן אלטע יודענע און געשאַל-
טען. פון די קללות און אנדערע בייזווערטער, שטויסט איהר זיך
אַן, אז ביי זיי איז געווען עפעס א מין שותפות. מ'האָט זיך פונ-
אנדערגעטיילט און זי האָט טענות אויף דער הלוקה. דער קרע-
מער קוקט אין א ספר און פון צייט צו צייט גיט ער איהר אויס-
גאָב. דאָס איז אלץ קיין נייעס גיט אין ראמאילעס געסיל, און
קיינעם קימערט עס ניט. די סצענע ווערט אימער הייסער, נאָר
קיינער קוקט זיך ניט אום. דאָס איז אזוי וואַכעדיג, אלטענליך
פאר ראמאילעס געסיל. די יודענע איז „מכבד“ זודיג; דער אַל-
טער ענטפערט איהר לעבליך, געלאסען, גיט אַברייסענדיג זיך
אין נאנצען פון ספר. דאָס ברענגט איהר ארויס פון זיך. זי גיט
זיך פלוצלונג א לאַז צום יונגעלע, וואָס שטעהט ביים קראָם,
געבען דעם אלטען, לענט איהם ארויף ביידע הענד אויפ'ן קע-
פיל און „בענשט“: „דיין מאמע זאָל אויפ'ן נייעס יאָהר טאַג-
צען מיט דיר די זעלבע חתונה, וואָס זי האָט געטאַנצט מיט דיין
ברודערל פאר ניין יאָהרען.“

ביי דעם אלטען פאלט ארויס דער ספר פון האַנד. ער כאַפט
זיך מיט ביידע הענד פאר'ן האַרצען און שרייט מיט ווילדע
קולות, ארויסשטעלענדיג אנטקעגען איהר די ברוסט:

— נא, שים מיך! ... מיך... מיך... שלאַג מיך... שילט מיך,
מיך אליין... מיך... אבער איהם טשעפע ניט... דאָס קינד...
הערסט! ... הערסט! ...

דער אלטער פאלט אנידער אויפ'ן קעסטיל. פון קעסטיל
אויף דער ערד. פאלט און שטאַרכט...

קיינער גלויבט ניט. דאָס איז אזוי אוננאַטירליך פאר רא-
מאילעס געסיל, אז פון א צאנקעריי זאָל איינער פאלען און

שען אין די קעסטלאך און מולטערלאך זענען אויך די זעלבע.
אזוי ווי אליהו הנביא'ס צוביטענער רענדיל — שיינען זיי ניט
געמינערט און ניט געמעהרט דערפון, וואס מען געהט פון
זיי...

דאס איז אלץ אין קאפ פון געסיל, אין דעם בריימען קאפ,
וואס ליגט אנגעשפארט אן שול-הויף. דער קאפ פון ראמאילעס
געסיל איז דער שפייער ניט בלויז פון געסיל, נאר פון נאנצען
שול-הויף. פון אלע געסלעך ארום און פון צופעליגע דורכגע-
הער. ווילט איהר אבער בעקליידען זיך, אדער האנדלען באלע-
באטישקייט, מוזט איהר אַנקומען צום „עס" און דא דארפט
איהר אויך א סך וועגיגער ווי אין א ניריאַרקער דעפארטמענט
סטאר. מיט א דרוי, פיער רובל קליידט איהר זיך אויס פון
אויבען ביז אראב אין מלבושים, נאטירליך ניט קיין נייע, זאך
נאר זעהר ווייט פון נייע, דערפאר אבער נאנצע, דאס הייסט
ניט קיין צעריסענע. פאר לאטעס בין איך ניט ערב...

די קראמען דא אין עס זענען אויך ניט קיין געוועהנליכע.
זיי זעהען אויס ווי אלמערס, וואס ווערען געמאכט אין די ווענד
פון די ניו יארקער יודישע טענעמענט-היזער. די קרעמערקע
קען ניט זיצען, פארשטעהט זיך, אינעוועניג, זיצט זי אויף א
קעסטיל דערביי. און אז אימיצער געהט צו עפעס האנדלען,
ווערט שוין פון די צוויי מענשען, וואס שטעהען אין דער ברייט
ענג, אז א דריטער, ווען, ער וויל דורכגעהן „ראמאילעס" געסיל,
מוז ער זיך דורכשפארען.

א גאנצע וואך „שוויבעלט און נדיבעלט" דא פון פריה-
מארגען, ביז שפעט ביי נאכט. דער קאמפף איז א מורא'די-
גער. נאר קיין קולות הערט איהר ניט, ווי אין אנדערע פרייע
געסלעך. די קולות קלאפען זיך אב אן די אלטע האלב חרוב'ע
מויערן, וואס הויבען זיך כמעט אויף איינער אויף דעם אנ-
דערען און פערשלינגען אין זיך די שטימען. די קללות, צאנקע-
דיי, רייסעניש, קאנקורענץ, וואס דא קומט פאר, בעמערקט איהר
אלוצ מעהר אין דער מימיק, ווי אין קולות. אזוי געהט דא פאר
דאס לעבען און וועבען טאג איין טאג אויס. וואס דא זאל ניט

א באנצע קווארט פרוכט, וואסערע איהר ווילט; עפע
 פלוימען, קארשען. די גרעסטע מטבע איז דא א קאפי
 טענס א פיאיאם, ד. ה. אנדערהאלבען קאפיקעס, וואָ
 אין מינסק א דרייער. די עפעל, בארנעס, פלוימען, קארשען,
 אונערקעס זענען אין ראמאילעס געסיל גאָר פון א בעזונדערן
 סאָרט. אזעלכע קרינט איהר זעלטען אין אן אנדער גאס. זיי
 זענען מאַרנע קליין, ווערען פערקויפט אויס'ן קוואָרט. אין איין
 קווערטיל קריכען זיי אריין צעהנדליגע. זיי האָבען דאָ אויף גאָר
 אנדערע נעמען. די יודענע, וואָס זיצט דאָ ביים מולטעריל,
 שרייט ניט, צום ביישפיעל: א קאָפיקע א קוואָרט עפעלעך!
 נאָר א קאָפיקע א קוואָרט „ראָזינקעס“. בארנעס זענען „צוקער-
 קעס“; פלוימען — האָניג; באָב — מאַנדלען און אַז. וו. טאָמער
 טרעפט איהר דאָ אין א מולטעריל אויף א קעסטיל גרויסע עפעל,
 בארנעס, פלוימען און ד. גל. זאָלט איהר וויסען, אז דאָס זענען
 אויף ניט קיין געווענהליכע. עפעס איז אין זיי ניט גלאט. און
 וואָס שענער זיי זענען, אלץ פערדעכטיגער זענען זיי. און ווירק-
 ליך: געמט א פרי אין האַנד, וועט איהר גלייך בעמערקען, אז
 זי איז אן איינזייטיגע. ד. ה. זי ליגט צום עולם מיט א כיון
 מיט איין זייט. די אנדערע זייט, וואָס אונטען צום מולטעריל,
 איז „לא עליכם“ — בעסער קוקט ניט...

און די מענשען אין ראמאילעס געסיל זענען אויף ניט קיין
 געווענהליכע. זיי זענען, דוכט זיך, קיינמאָל ניט יונג און ווערען
 קיינמאָל ניט אלט. איד ביו דאָ אין געסיל געווען מיט צעהן יאָהר
 צוריק, און ביו געווען דאָ ניט לאַנג מיט עטליכע טעג צוריק*)
 וואָלט איד, דוכט זיך, קאָנען שווערען, אז ניט נאָר די מולטער-
 לעך און קעסטלעך זענען דיזעלבע, נאָר אויף די, וואָס זיצען
 דערביי. אפילו דאָס קעציל, וואָס ליגט דאָ צווישען די מולטער-
 לעך און קוויטשעט גוסס'דיג, ווייל יעדערער האַלט פאַר א
 חוב, (ניט חלילה מיט א כיון) צו טרעטען אויף איהר, איז דאָכט
 זיך אויף דאָס זעלבע. און איד וואָלט שווערען, אז די באָב מיט
 די ארבעס, מיט די עפעל און בארנעס און פלוימען און קאר-

(*) געשריבען אין יאָהר 1909.

איהר' האט נאך קיין צייט ניט צו מאכען עטליכע טריט, ווערט
זי שוין ענג, אזוי ענג ווי קיין געסיל אין ווילנער געמא. אינ-
גאנצען זעהט דאס אויס, ווי א משונה'דיגע בריאה, וואס בער
שטעהט פון א ברייטען קאפ און א דינעם עקעל. מאכט איהר
צוואנציג טריט, זייט איהר פארטיג מיט'ן געסיל.

אבער ניט אכטענדיג דערויף, וואס אין צוויי מינוט שפאנט
איהר עם דורך, איז דא פאראן אין געסיל וואס צו בעטראכט
טען. ווען איהר האט נאך אן אויג. שוין דער גאנצער „ראמאילעס“
שיינט צו זיין ניט קיין געוועהנליכער. „ראמאילעס געסיל“
נעהמט זיך פון „ראמאילעס שול“, „ראמאילעס ישיבה“, וואס
שטעהט דא אין ראג הונדערטער יאהרען.

וואו „ראמאילעס שול“ איז, ווייס אין ווילנא קינד און
קייט. אבער אומזיסט וועט איהר ביי אימיצען פרענען: ווער
איז געווען ראמאילעס? קיינער ווייס ניט. און נאך אין אלטען
ווילנער פנקס ווערט דערמאנט אלס אמאליגער באלעבאס פון
אט דעם הויף רבי מיילא. עם איז דא אבער א לעגענדע, וואהר
שיינליך נאך אן עלטערע, אין ווילנער יודישער גאס, אז רא-
מאילע איז געווען ניט קיין יוד, נאך א גוי, וואס האט אבער
געבען יודען זיין הויז ספעציעל פאר א שול, און דערום האט ער
זוכה געווען, אז די שול און די ישיבה, און דאס גאנצע געסיל,
זאלען זיך רופען ביי יודען דורך הונדערטער יאהרען אויף זיין.
דעם גוי'ס נאמען. ווען איד זאל וועלען, ראמאילעס געסיל פער-
גלייכען מיט עפעס א ניו יארקער גאס, וואלט איד עם פער-
גלייכען מיט דער פערצענטער סטריט אין ניו יארק. אין דער
פערצענטער סטריט, אין א דעפארטמענט סטאר, ווי יעדער
ניו יארקער יוד ווייס, קענט איהר אריין הונדערט און נאקעט,
און ארויס זאט און בעקליידט פון קאפ ביז די פיס, ווי אן
אמת'ער פראנט. אין ראמאילעס געסיל איז פונקט דאסזעלבע.
דער אונטערשיעד איז נאך, וואס דא ברויכט איהר צו האבען
אין קעשענע א סך ווינציגער, ווי אין דער פערצענטער סטריט.
פאר איינע 5-6 קאפיסעס, צום ביישפיעל, קריגט איהר דא,
טאקע אין געסיל גומא, א טעלעריל געפרעגעלטע באבעס, אר-
בעס, קארטאפעל און דערצו נאך פערבייסען מיט א בלינצע און

שען דא לעבען? ווי קענען זיי דא זיצען טאג איין טאג אויס?
ווי קענען זיי דא שלאפען? אטעמען?

דערפאר האט קיין יודישע גאס אין ליטע ניט אזוי פיעל „היסטאָריעס“ און דראמאטישע היסטאָריעס, ווי די שמוציגע צום דערשטיקען ענגע און פינסטערע יודישע געסלעך. נאָך א יאהר צוויי, דריי, פינף, וועלען זיי וואהרשיינליך פערשווינדן דען, אויב ניט מיט אמאָל, איז ביסלעכווייז, מאכענדיג פלאץ פאר דעם עלעקטרישען טראמוויי. וועניגער פון אלעמען וועלען יודען בעדויערן זייער פערשווינדען. נאָך א שאַד וועט זיין, אויב די „היסטאָריעס“ פון דעם אונמעגליכען לעבען אין אַט די געסלעך, וועלען פערשווינדען צוזאמען מיט זיי, גיט ווערענדיג פערצייכענט איז דעם פּנקס פון יודישען געטאָ.

איך וויל ראַטעווען פון פערנעסענקייט כאַטש איין געסיל. איך וויל געהמען דאָס סאמע טיפישע פון זיי אלע — דאָס קווינט־עסענץ פונ'ם יודישען געטאָ. און דער לעזער, וואָס איז אליין א ווילנער, וואָס איז געבאָרען געוואָרען, און זיין יוגענד פערלעבט אין ווילנער געטאָ, וועט זיך פילייכט אָנשטויסען, אז איך מיינ דאָס „ראַמאָילעס געסיל“ אָדער, ווי מען רופט עס „ראַמאָילעס הויף“. און פון דעם געסיל וועל איך געהמען איין „היסטאָריע“, ניט פון אמאָל, נאָך טאַקע פון היינט; א פריש צאפּעלדיגע „היסטאָריע“, וואָס האָט פאסירט מיט אייניגע טעג צוריק, איידער זי איז פון מיר פארשריבען. און ווען די היסטאָריע וואָלט געווען אן אונגעוועהנליכע, א זעלטענע, אזא וואָס טרעפט ניט אָפט אין „ראַמאָילעס“ געסיל, וואָלט איך זי ניט פארשריבען. ווייל די דראמע אבער איז ענג פערבונדען מיט „ראַמאָילעס“ געסיל; ווייל עס שיינט, אז נאָר אין „ראַמאָילעס“ געסיל קאָן זי פאָרקומען און כאַראַקטעריזירט עס אויפ'ן שאַרפּסטען אופן—כעשרייב איך זי. נאָר פריהער מוז איך שיל' דערן די פיזיאָנאָמיע פון ראַמאָילעס געסיל. אָנהויב בען הויבט זיך אָן אפילו דאָס געסיל אביסעל ברייטלאך. עס הויבט זיך אָן פון דער יודישער גאס, פון סאמע שול'הויף. נאָר

א דראמע אין ראטאילעס געסיל.

איך בין געווען אין א סך יודישע שטעדט און האב ערגעץ
ניט געפונען אזוינע טיפישע געטא-געסלאך ווי אין ווילנע. און
אט די געטא-געסלאך מאכען אויף אייך נאך א שווערען איינ-
דרוק צוליב דעם קאנטראסט צווישען זיי און די דערבייאניגע
ברייטע שענע גאסען. ווילנא איז איינע פון די שענסטע שטעדט
אין רוסלאנד, לויט ווי די גאטור האט זי געבויט. קיין שטאדט
אין ליטע האט ניט אזוינע פרייע און שענע, בערגיגע און וואל-
דיגע פארשטעדט ווי ווילנא. די לופט איז דא ריין, געזונט און
געשמאק. גרינס בעקומט איהר וויפיעל איהר ווילט, וואו איהר
ניט זיך נאך א קעהר. נאך עטליכע טריט פונ'ם יודישען צענטער.
און אין אט דער שענער, פרייער שטאדט מיט איהר פרעה-
ליכער טיף „ווילייע“, מיט איהרע בערג און טאלען, מיט איהר
רע ארומיגע דופטענדע סאָסנע-וועלדער שיינט דאס ענגע שמיר
צינע יודישע געטא עפעס ווי א מין טורמע, וואס מ'האט מיט
הונדערטער יאהרען צוריק מיט א כיון אויסגעבויט אום צו
פערשטיקען דעם פרייען גייסט פון דעם יודישען פאלק. עס
שיינט עפעס ווי א העלישער טיילווישער שפאס...

און ווען איהר זייט נאך ניט איינער, וואס איז דא נעבארען,
מענט איהר דורכגעהן די געסלאך צעהן מאל א טאג, קאנט איהר
זיי ניט איבערגעהען גלייכנילטיג. עס ניט אייך א צופ ביי דער
נשמה. אייך איז שווער זיך פארצושטעלען: ווי קאנען די מענ-

פרעמטען, זאגט זיך אב אין ראם נויטיגסטע, און וועט ראם
איתרינע אויססיהרען.

מלכה די רביצין שטאָלצירט מיט איהר טיטעל „רעבעצין“.
יעצט פיהלעט זי זיך אביסעל אונבעקוועם מיט'ן נאָמען, ווייל א
יודענע זאָל זיין — א „רביצין“ מוז זי דאָך האָבען א לעבעדיגען
רב פאר א מאן. נאָר זי האָט מיר פערטרויט, אז נאָר אין גיכען
וועט זי טראָגען דעם טיטעל „כשר“. ד. ה. זי וועט חתונה האָר
בען א צווייטען מאָל מיט א רב. ערגעץ פון זשעטעל צי איישי-
שאָק — איד געדענק ניט אקוראט. דער שידוך איז שוין אָב-
גערעדט. דער „חתן“ מוז ווארטען ביז זי וועט ענדיגען איהר
טערמין פון גלות-אָבדיכטען. דאן וועט זיין מיט מזל חופה. ער
ווייס — זאָגט זי — דערפון, וואָס זי ריכט אב גלות, און ביי
איהם איז רעכט. א גרויסער עהרליכער יוד, זאָגט זי, נאָר יענער
דער ערשטער, עליו השלום איהם צו לאנגע יאָהר. ער איז אויך
איהרער אן אלטער בעקאנטער, פון איהרע אמאָליגע אורחים.

מלכה איז א יודענע אין די זעכציגער. פול מיט טעמפע-
ראמענט — א שטיק פייער. אמאָל האָט זי געמוזט זיין א
שענהייט. נאָך יעצט איז איהר פנים פריש, איהר פיגור ברייט
און הויך—דעמבען שטארק. איינע פון די אַריגינעלסטע יודישע
פרויען-טיפען אין תחום. איהר פערזענליכער לעבען איז איבער-
געריסען געוואָרען אינמיטען, בשעת אין איהר איז נאָך פער-
בליבען א לעבעדיגער שטראָם פון ענערגיע. דער מאן איהרער
— געשטאָרבען. די קינדער צופאָהרען, געלאָזען זי עלענר,
אליין. ניט ווילענדיג האָט אימיצער פון די פאסאזשירען געמאכט
א פערנלייך מיט יענער פריצטע, מיין שכנה, פון דער אנטקע-
גענדיגער באַנק. דאָס איז אויך, אָהן א ספק, א בעלידיגסטע.
אָדער א געבראָכענע נשמה, וואָס האָט דורכגעמאכט א לעבענס-
טראַגעדיע. זי האָט זיך, ווי עס טרעפט אָפט, ענטטוישט אין
די מענשען און איהר גאנצע לייעבע, צערטליכקייט און ענערגיע
איבערגעגעבען די הינט. מלכה'ס נשמה איז ברייטער און טיער
פער. ווי קען — זאָגט מיין שכן דער פאסאזשיר — א מענש
אָבעבען זיין לייעבע אין גאנצען א חיה, זוען עס זענען דאָ
אזוי סיעל מענשען עלעניע און פארוואָגעלטע, וואָס נויטיגען
זיך אין דיין הילף? ..

די איינזאמקייט און פערלאזענקייט פון די סינדער — נאָר מלכה האָט זיך אראָפּגערוקט, האָט פארלאָטרען איהר פריהערדיג נען שטאַלן און געזעצקייט. פריהער אין ביי איהר געווען יעדעס וואָרט געמאַסטען און געוואוינען. איצט אין זי געוואָרען א בעל דברנ'טע. נאָר רעדענדיג א סך פאלט זי קיינמאל ניט אריין: קיינמאל רעדט זי זיך ניט אויס קיין גאַרשקייט. זי איז — אן ענציקלאָפּעדיע פון פּאָלסקי־ווערטלאַך, פון אמת'ן אריינגעלען זאלציגען יודישען הומאָר.

מאטעריעל פעהלט מלכה'ן איצט נאָר נישט. איהרע סינדער רער אין אמעריקא שיקען איהר געלד, נאָך מעהר וויפיעל זי דארף. אין רוסלאַנד האָט זי אויף פערמעגענדע סינדער, וואָס שטיצען איהר. די אמעריקאנער סינדער שרייבען, אז זי זאל קור מען צו זיי. וויל זי ניט פערטראַגען איהר קאַפּ אין דער „נויאיש־קער“ אמעריקא.

פאר וועמעס „זינד“ זי האָט זיך גענומען אַבריקטען גלות — ווייס איך ניט. נאָר איצט ריכט זי אָב גלות. אויף א יאָהר צייט האָט זי זיך גענומען זיין „גע ונד“. נאָכאָנאָד אין וואַנאַן: אַ סטאַנציע ארויף, א סטאַנציע אראָב. וואו געטאַגט, דאָרט ניט גענעכטיגט. און עס איז ניטאָ דער טאַג, וואָס מיט איהר מאכט זיך ניט אזעלכע פּלאַנטערס מיט בילעטען. כאַטש דאָס איז איהר גאָר קיין נויט ניט.

שוין א חדשים ניין, אז מלכה פּאָהרט אזוי ארום. אין וואַר גאַן זיצט זי חלילה ניט לעדיג. זי קלייבט פון דעם עולם פאר סאַזשירען גרובות. איך האָב זיך פערנעסען אייך צו זאָגען, אז נאָך פריהער, אין די נומע יאָהרען, האָט מלכה געהאט איין מצוה, וואָס איז געווען איהר ליבער פון אנדערע. דאָס איז, אזוי צו זאָגען, געווען איהר מאַנאַפּאָל. אָט די מאַנאַפּאָל־מצוה איז געווען חתונה צו מאכען אריבע מיידלאַך. דער דאָזיגער מצוה האָט זי איצט אָפּגעגעבען די גאַנצע „פרנסה“ פון איהר אבריקט־טען־גלות. אכט פערזעסענע מיידלאַך האָט זי שוין — זאָגט מען — היי יאָהר געפיהרט צו דער חופּת. זי וויל אבער צום יאָהר מנדל ייִן דוקא ביז א צעהנדליג. און זי ארבייט מיט אלע

פאָהרען סוחרים, נכירים און איבערהויפט — רבנים, לומדים און גלאט שענע יודען. אין טאקע צוליב זיי, צוליב די רבנים און שער נע יודען האָט זי געהאלטען די אכסניא. כדי זי זאָל זיי קענען בעדינען. ביי זיי האָט זי קיינמאָל קיין געלד ניט גענומען. קומט א רב אין ווילנא, דרוקען א חבור, קומט א מגיד, א בעל דרש'ער, אָדער גלאט אן אַדימער למדן — ביי מלכה די רביצין, איז פאר איהם געווען גרייט אַ בעט מיט קלאָרע בעטגעוואנד: זיץ וויפיעל דיין הארץ גלוסט! עסען און טרינקען פון דאָס שענסטע און דאָס בעסטע. שבת א טיש, ווי ביי דעם גרעסטען נגיד. גלאט ביטערע הערצער פלעגן אַ קליינשטערטעלדיגע יודענע מיט א חולה צום שטאָדטיגען דאָקטאר; א קרעמערקע וואָס איז ניט אין שטאָנד צו צאָהלען פאר א נומער אין א נאסט'הויז — אלע אזוינע קונדען האָבען געוואוסט איין וועג: צו מלכה די רביצין.

מיינט איהר, אז מלכה די רביצין האָט חלילה איהרע צו געלענט? זי איז געגאנגען מיט דעם וועג פון דעם רבונג של עולם: פון דעם גענומען און דעם געגעבען! איך האָב אייך שוין געזאָגט, אז זי האָט אויך געהאט רייכע אורחים: וואלד-סוחרים און גרויסע קרעמער, וואָס האָבען שוין געדעקט די הוצאות פון די קבצנים. טאָמער האָט געפעהלט, האָט מלכה געהאט קאָנטאָ און געהאט עטליכע נבירטעס, וואָס האָבען איהר שוין ארויסגעהאַלפּען.

אזוי איז אוועק יאָהרען, און מלכה די רביצין האָט געהאט א שם. זי איז ניט בלויז א וואוילגעלערנטע, נאָר אויך א קלונע יודענע. א פאסאזשירקע אין וואגאן — איינע פון איהרע אמאָ-ליגע קונדען — האָט מיר דערצעהלט, אז זי האָט גע'שם'ט פאר א חכמה. א וואָרט איז ביי איהר געווען — א רענדעל.

נאָר אָט איז געשטארבען איהר מאן. די קינדער זענען זיך צופאָהרען, ווער אין אמעריקא, ווער אין אנדערע שטעט. מלכה איז געבליבען אליין, צי די עלטער, צי דער טויט פון איהר מאן האָט אויף איהר געווירקט, צי דאָס וואָס זי האָט שוין ניט געקענט אויסהאלטען די אכסניא מיט די פעק ארימע לומדים:

קיין נייעס ניט. אזוי פאחרט זי, ברוך השם, ניט דעם ערשטען טאג.

וואס איז דאס פאר א בריח — א יודענע? האבען די פאר סאזשירען געקוועטשט מיט די פלייצעס און געפרעגט איינער דעם אנדערן. א שנאָרערקע, א בעמלערין, א צורדעקסע? מיר זענען אַבגעפאַהרען נאָך אַביסעל. די יודענע האָט רעכט געהאַט. אין ניכען איז אַרױפגעקומען אַ פאַסאַזשיר, טאַקע אַז אַלמער בעקאַנטער איהרער, זי איז צו איהם צוגעגאַנגען, אַראַבגעקומען פון פינגער אַ גאַלדענעם רינג און געבעטען לייַד הען איהר דערויף א רובל. ביז סווענציאן וועט זיין גענוג. מאַרגען וועט זי אויסקױפּען.

דער יונגערמאַן האָט זיך געגעבען אַ כאַפּ :

— גאָט איז מיט אײך, מלכה! וואָס רעדט איהר? אַ משכּוֹן? נאָט אײך ווייפּעל איהר דארפּט: דריי, פינף, צעהן רובל! און הונדערט און דריי הונדערט און מעהר וועל אײך אײך ניט טרויען. וואָס דארף אײך אײער פינגערל?

זי איז אבער צוגעשטאַנען: דוקא א משכּוֹן און מעהר ניט לײהען, ווי א רובל און מאַרגען ניט זי אַב.

עס האָט זיך באלד אַרױסגעױזען, אַז דאָס איז ניט קיין פשוטע באַהױשנאַרערין; אַז דאָס איז בכלל אַ יודענע ניט קיין פשוט'ע; מיט אײן וואָרט אַז דאָס איז ס ל כ ה ד י ר ב צ י ן. און אַז זי ריכט אַב גלות...

מלכה די רביצין קען קינד און קייט אין ווילנא. זי איז געווען די חבר'טע און מיטהעלפּערין פון דער בעריהסטער דבורה אסתר ביי יענער'ס לעבען; זי איז געוואָרען די יורש'טע פון דבורה אסתר'ס מצוות נאָך איהר טויט. נאָר מלכה די רביצין איז ניט א פשוט'ע יודענע, ווי ס'איז געווען דבורה אסתר. זי איז א וואוילגעלערנטע, זי איז א רביצין. ד. ה. א ווייב פון א ווילנער רב. געגאַנגען איז זי מיט איהר אייגענעם וועג און אויף אַט דעם וועג האָט זי זיך בעגענענט מיט דבורה אסתר'ן. מלכה די רביצין איז געווען אַמאַל רײך. ד. ה. ניט קיין נביר'טע, נאָר א גרויסע בעל פּרנסה'טע. דער מאַן איז געווען א רב און זי האָט געהאַלטען אַן אַכסניאַ. צו איהר פלענען פּער-

האָט געאַטעמט, די נאַנצע אַטמאָספּערע אַרום אין וואַנאַן אין
געווען אַנגעזאַפּט מיט הונט.

און פּלוצלונג איז געוואָרען אין וואַנאַן א ליאַרם, א טומעל.
עס האָט זיך אַרײַנגערײסען עפעס א יודענע און האָט אַנגעהױ-
בען צו אַמפּערן זיך מיט א יודען, פּאַרוואָס יענער האָט פּאַר-
נומען איהר פּלאַץ. דאָס איז געווען אַביסעל ווייטער מיט א פּאַר
בענק. א טומעל אין וואַנאַן, איז קיין נײַעס ניט. נאָר דער עולם,
אַפילו דער קריסטליכער, וועמעס אויפּמערקזאַמקײט איז מיט
א מינוט פּריהער, געווען אינגאַנצען, ניט ווילענדיג, אײַנגעשלוכט-
גען מיט דער פּריצטע אין איהרע צוויי הינט, איז גערן געווען
אַבצוקעהרען זיך אהער פּאַר א צעשטרייאַונג. אבער אין א מיט-
נוט ארום איז שוין דאָ געוואָרען רוהיג. די יודענע האָט אָבגע-
שטופּט ווייטער דעם יודען און איז שוין געוואָרען דער צענטער
פון א לעבּהאַפּטען געשפּרעך ארום איהר. די רעכטע בעל
דבר'נטע איז זי געווען טאַקע אַליין. עס האָבען זיך געשאַטען
פּסוקים, גמראַווערטלאַך און גלאַט יודישע וויצען און ווערט-
לאַך, זאַלציגע, פעפּערדיגע. זי האָט פּאַרגעבען רעטעניסען און
האַט זי אַליין קונציג פּאַרענטפּערט מיט א מעשה, מיט א פּסוק,
אַדער א גמראַ ווערטעל. האָט זיך אָבגעשמעלט דער צונג בײַ א
סטאַנציע, איז זי שוין געווען אויף דער פּלאַטפּאָרם. ארויס פון
וואַנאַן, זיך געוויצעלט מיט'ן קאַנדוקטאַר, געשפּאַסט מיט'ן
אַבער-קאַנדוקטאַר. קורץ: עס האָט אויסגעזעהן, אז זי איז
דאָ א היימישער מענש און אלע קענען איהר. אַבגעפּאַהרען
נאָך א סטאַנציע האָט זיך ארויסגעוויזען, אז איהר פעהלט אויס
א בילעט. איז זי גאַנץ דרייסט צוגענאַנגען צו אײַנעם פון די
פּאַסאַזשירען, האָט בײַ איהם אויסגעבעטען עטליכע קאַפּיקעס
אויף א בילעט.

צוואַנציג, דרייסיג קאַפּיקעס נאָר בײַ אײַנעם! א צו גרוי-
סע נרבה! — האָבען די שכנישע יודען צווישען זיך גערעדט.
נאָר זי האָט זיך ניט אָבגעטשעפעט: דוקא בײַ אײַנעם, און דוקא
לייגען. נאָר אויף אײַן סטאַנציע. באלד וועט געוויס ארויפּקור-
מען א בעקאַנטער, אזוינער וואָס קען איהר, וועט זי קריגען לײ-
הען א גרעסערע מטבע, וועט זי בעצאַהלען. בײַ איהר איז דאָס

מלכה די רעבעצין.

אויף א שמאלען ווינקעל-באנק, פונקט אנטקעגען מיר, איז וואנגא, איז געזעסען א פריצמע. געזעסען אויס'ן שפיץ בענ' קעל, דריי פערטיל פלאץ פון איהר בענקעל האט זי מוטערליך, צערטליך, אבגעגעבען איהר צוויי קאמפאניאנען, צוויי הינט, אפנים — א מוטער מיט א קינד. דעם גאנצען וועג איז די פריצמע געווען פערנומען מיט איהרע צוויי הינט. האט זיי גע' געבען עסען, טרינקען; האט מיט זיי פערבראכט, געקניפען זיי פאר די אויערן, דערצעהלט פאר די פאסאזשירען די חכמות, די געראטענקייט פון דעם יונגען הונט און דעם יחוס און בריה שאפט פון דער אלטער צויג. אויפגעגעסען איין געריכט, האט זי זיי דערלאנגט אין א שיסעלע — א צווייטע. פריהער איינעם דערנאך דעם אנדערן. אָבגעגעסען, אויסדערצעהלט זייערע שבחים, האט זי געפיהרט פריהער איינעם, דערנאך דעם אנדערן אביסעל אויף דער פרייער לופט, דערנאך זיי אויסגעבעט און איינגעלענט שלאפען, טאקע ממש ווי א מוטער איהרע קינדער. געלענט זיי שלאפען, האט זי פון זיי די אויגען ניט אראפגענומען. נאכגעקוקט יעדע מינע פון די שלאפערדיגע, בעוועגט זיך זעהר פאָרויכטיג, זי זאל זיי „חס ושלום“ ניט אויפוועקען. פערדעקט זיי מיט א וואלענעם שאַל, עס זאל זיי, חלילה, קיין ווינטעל ניט כאפען.

קורץ: וואו מ'האט זיך א קער געטאן איז — געווען הונט. דאס אויער האט געהערט, דאס אויג האט געזעהען, דער מויל

וײלנער אַנטיקען.

ביים קוואל פון דער יודישער פאלקס-מעשה

- (1) סאניע די חכמה און איהרע מעשה'לאף.
- (2) א מעשה מיט אברהם'ן און מיט נמרוד'ן.
- (3) א מעשה ווי אזוי א קלונער אַרימאן האָט אַרויסגעכאַטערט וועט ביי א קארנען נביר 2,000 רובל.
- (4) א מעשה מיט צוויי שותפים מיט'ן ג'ערן און גיהנום.
- (5) א מעשה מיט א קויטינע בולקע.
- (6) א מעשה מיט א מלמד און מיט דריי חכמות.
- (7) א מעשה מיט'ן „בעל שם“ און מיט'ן „דבוק“.

צווישען מוסר'ניקעס.

- (1) ווענען מוסר'ניקעס בכלל.
- (2) ר' ישראל סאלאנטער, דער ערשטער בעשאפער פון דער מוסר'בעוועגונג.
- (3) סאלאנטער'ס תלמידים.
- (4) נאָוואַגרוֹדקער מוסר'ניקעס.
- (5) אין וואס בעשטעהט נאָוואַגרוֹדקער מוסר'ן?
- (6) ר' יועל דער מאן פון די לעכער.
- (7) סלאבאָדקער ישיבה.

אין די געצעלמען פון תורה.

- (1) ר' איצעלע וואלאזשינער און ר' הערש ליב.
- (2) די מירער ישיבה.
- (3) די חסידישע אקאדעמיע אין ליבאוויטש.
- (4) די לידער ישיבה.

אין דער קארעאימישער מלוכת.

- (1) צו נאסט ביי די קארעאימער פון טראָס.
- (2) דער אונטערנאנג פון די קארעאימען.

אינהאלטס־פערצייכענעס.

ווילנער אנטיקען.

- (1) מלכה די רעבעציון.
- (2) א דראמע אין ראמאילעס נעמעל.
- (3) די שלעכטע שוויגער.
- (4) די גוטע שוויגער.
- (5) צווישען תלמוד תורה יונגלעך.
- (6) לעבעדיגע וואס לעבען פון טויטע.
- (7) „בית עולם“ טראגעדיעס.
- (8) צווישען יודישע קרויסטען.
- (9) ניט דאס האט ער געמיינט.

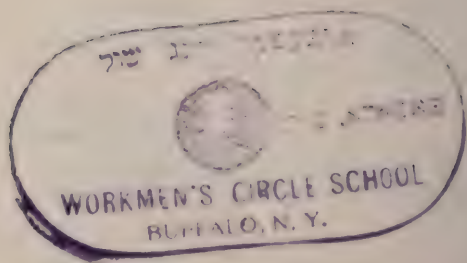
פינסקער אנטיקען.

- (1) זעכציג יאהר געדיענט.
- (2) דער סוף פון א רעדאקטאר.
- (3) ר' גרשון תנחום און ראטשילד.
- (4) די טראגעדיע פון א העברעאישע „מארק טוויין“.
- (5) שמחה דער שוסטער.
- (6) דער „ראבין“ פון אומשאסטאק.

קליין שמעלדעדיגע בילדער.

- (1) דער „בעל עגלה“.
- (2) דעם קרעטשמערס דראמע.
- (3) „ראבנשיק“ און „בורילע“.
- (4) פיישע דער שניידער אלס „דזשעק דער בויג־שניידער“.
- (5) דער לעצטער יודישער פאלקס־זינגער.
- (6) דעם סופר'ס דראמע.
- (7) דער פילאזאף און דער שמש.

מײן פאָטערס און מוטערס אנדענקען
געווירמעט.

Copyright 1917
by S. Hurwitz, New York.

All rights reserved.

PJ
5129
48484
v. 3

פערלאג „מאליטבילדונג“, ניו יארק.

א. ליטוויץ.

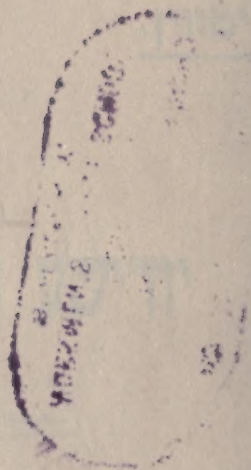
יודישע נשמות.

==

באנד 3

ליסא.

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

PJ
5129
H8Y84
v.3

Hurwitz, Samuel
Yudishe neshomes

